10.17.99

Library of the Theological Seminary,

PRINCETON, N. J.

Division BS2615

Section .4.T56

Shelf .... Number ....

ADW...
... YORK

HET EVANGELIE VAN JOHANNES.

HET EVANGELIE

VAN

J O A N N E S,

BESCHOUWD ALS

BRON VOOR HET LEVEN VAN JEZUS.

DOOR

C. P. TIELE,

PREDIKANT BIJ DE REMONSTR. GEM. TE MOORDRECHT.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN.
1855.

EEN WOORD VOORAF.

Toen ik de voorbereidende studiën tot het werk volbracht had, dat den lezer hier wordt aangeboden, en ik de hand aan het schrijven had geslagen, vatte ik het voornemen op, het aan die beide mannen toe te wijden, wien ik het meest bij die studiën verplicht was. Beide waren toen nog in leven. Intusschen overleed een van hen, de edele Lücke, onder mijnen arbeid. Ik kon bij het schrijven der opdracht alleen aan zijne nagedachtenis wijden, wat ik hem gaarne bij zijn leven had opgedragen. Toen echter mochten wij ons nog in het bezit van onzen Van der Hoeven verheugen, en zij die liefhadden hoopten nog, bij veel vreeze voor zijn behoud. Reeds was het gantsche werk voltooid, en afgedrukt — ook de opdracht — toen de treurmare tot ons kwam, dat ook hij bezweken was. Niettemin heb ik geen enkel woord veranderd in hetgeen ik hem bij zijn leven gezegd had. Want ik behoef 'er geen woord van terug te nemen. En de zegeningen die ik afsmeekte over zijn hoofd, de dankbare liefde die ik voor hem uitsprak, mogen nu blijven als een hulde, aan de gedachtenis van den ontslapene toegebracht.

C. P. T.

Moordrecht, 8 Aug. 1855.

AAN

DE NAGEDACHTENIS VAN

FRIEDRICH LÜCKE,

In leven Hoogleeraar te Göttingen, enz.

EN AAN

ABRAHAM DES AMORIE VAN DER HOEVEN,

Philos. theor. Mag. Litt. hum. et Theol. Doctor, Commandeur van de Orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid van de Kon. Nederlandsche Akademie van Wetenschappen en Letteren, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelijke Geschiedenis aan het Seminarium der Remonstranten,

WORDT DIT GESCHRIFT

UIT DANKBARE HOOGACHTING EN
LIEFDE OPGEDRAGEN DOOR

DEN SCHRIJVER.

Het is geene ijdele plichtpleging, hooggeschatte van der Hoeven, wanneer een leerling U zijn eerste werk toewijdt. Gij hebt er een recht op, en het behoort U van-zelve reeds toe. En zoo is het ook met den arbeid, dien ik thands aan U opdraag. Niet lang na mijn studietijd aangevangen, hangt hij nog zeer naauw daarmeê te samen. Toen is er de eerste grond toe gelegd, de bronnenstudie begonnen, het plan opgevat en gerijpt. En dat ik die eerste schreden kòn doen, ik dank het U. U, die gewoon waart, ons de verschillende wegen aan te wijzen, maar ons tevens vrijliet welken te kiezen. Was eens die weg gekozen, de aanmoediging van Uwe zijde, om dien met volharding te vervolgen, ontbrak ons niet. Vroegen wij hulpe, steeds waart Gij bereid. Ook dan waren het niet Uwe gedachten, niet Uwe gevoelens, die ons vooraf tot een regel gesteld werden. Maar Uwe rijke boekenkennis opende bronnen, die niet aanstonds voor de hand lagen, en door ons in jeugdigen ijver waren voorbijgezien. Uwe rijpere ondervinding besnoeide de weelderige ranken, maar belemmerde den groei eener eigene onafhankelijke overtuiging niet.

Het zou reeds veel zijn, zoo dit alles ware. Doch als ik tot den eersten grond mijner Joanneïesche studiën opklim, ook dan vind ik dien in Uwe leiding terug. Dat Joanneïesche, dat verzoenende, dat katholiesche, mijn lust en mijne liefde, waardoor

ik telkens weder naar het evangelie van den boezemvriend des Heeren word teruggevoerd, bezielt ook U, is ook Uw geest, en het is het doel van Uw leven dien geest meer en meer te verbreiden. Gij hebt dien in de harten Uwer leerlingen gewekt en aangevuurd. Gij hebt ook mij door dien geest in dankbaarheid en liefde aan U verbonden.

En daarom draag ik, met vertrouwen op Uwe welwillendheid, deze vrucht mijner studiën aan U op. Veel, ik weet het, veel wat ik als mijne overtuiging moest uitspreken, wordt door U niet beaamd. De uitkomsten van mijn onderzoek waren niet zelden met Uwe gevoelens in strijd, ook zelfs waar het U voorkwam de hoofdzaken te betreffen. Gij wist het. En echter hebt Gij U de opdracht van deze bladen laten welgevallen, voordat U geest en strekking bekend waren. Dit was mij een nieuw bewijs van dien milden geest, die U kenmerkt, van die humaniteit, die misschien reeds tot een spreekwoord geworden is. Gij hebt vertrouwen in mij gesteld: het zou mij eene oneere zijn dat te beschamen.

Maar ook hiervan ben ik mijzelven bewust — en ik mag het zonder zelfverheffing zeggen — dat liefde tot de waarheid alleen mij geleid heeft, en het eene heilige overtuiging is, die ik in dit geschrift heb uitgesproken. Eens in eene onvergetelijke ure hebt Gij het tot mij en anderen gezegd: „In vele opzichten wijken uwe meeningen af van hetgeen naar ons inzien de waarheid is. Maar wij kennen uw gemoed." Zie! dit woord heeft mij steeds voor den geest gezweefd. In de vaste verzekerdheid, dat de waarheid slechts winnen kan door het vrijmoedig uitspreken

van afwijkende meeningen, heb ik met blijden zin mijn onderzoek voortgezet, niet oirbaar achtende iets tegen mijn gemoed of tegen mijn geweten te doen. In het onwrikbaar vertrouwen, dat alles strekken zal, om de komst van Gods koningrijk te verhaasten, leg ik een' arbeid, die mij dierbaar werd door twee jaren inspanning, in Uwe handen neder. Een vurige zegenbede vergezelle dien. Eene zegenbede over dat hoofd, ons zoo waard, en meer nog, ons zoo noodig. God spare U! Hij doe U daar, waar veler oog en veler gebeden U volgden, de kracht en de gezondheid wedervinden, om andermaal te worden, die Gij geweest zijt! Hij geve U aan ons en aan Uwen arbeid weder, om onze krone te zijn en tot Zijne eere te werken!

Maar ik heb nog een' anderen naam, nevens den Uwen, aan het hoofd dezer bladen gesteld. Het was mij eene behoefte. Had ik, wat mijne studiën in 't algemeen betreft, het meest aan U, voor mijne Joanneïesche studiën in 't bijzonder had ik het meest aan Hem te danken. Terwijl het jonge Duitschland van voor weinige jaren zoo driest op zijn ongeloof roemde, en het jonge Duitschland van heden in nevelen van rechtzinnigheid en farizeïsme zijnen weg zoekt, was het mij eene verkwikking, om mij telkens weder aan de voeten van den edelen, den helderen Lücke neêr te zetten. De rampzalige duisternis, waarin de nieuwe godgeleerdheid bij onze stamverwanten behagen schept, heeft zijne laatste levensdagen verbitterd, zijn vroom gemoed pijnlijk aangedaan. Daarom was het mij een heerlijk denkbeeld, om, te midden van zooveel miskenning in zijn vaderland, een woord van liefde uit Nederland tot hem te brengen. Het werd mij niet vergund.

God heeft hem weggenomen uit den strijd der meeningen, en zijne plaats in de zegevierende kerk van Christus bereid. Toch heb ik, als eene dankbare hulde aan zijne nagedachtenis, zijn' naam met dien van hem vereenigd, dien hij liefhad bij zijn leven, zijn' vriend en geestverwant.

Met die beide namen aan het hoofd ga dan mijn arbeid uit, en de toekomst tegen. Uw werk, Joanneïesche mannen! moge verbroken zijn voor een' tijd, het zal niet voor eeuwig te niet gaan. Wellicht is het noodig, dat het tarwegraan in de aarde valle en sterve, opdat het ontspruite en vruchtdrage. Alzoo moet ook Uw werk eens verrijzen. Want de Joanneïesche mannen, deze zijn de mannen der toekomst.

Amsterdam, 25 Junij 1855.

Ik neem deze gelegenheid nog te baat, om mijn' vriend, den Theol. Cand. H. C. Rogge, hartelijk dank te zeggen voor den lastigen en onaangenamen arbeid van het nazien der proeven, waaraan hij zich, in weerwil zijner vele werkzaamheden, niet onttrokken, en dien hij met ijver volbracht heeft.

De Schrijver.

INHOUD.

INLEIDING . . . . Blz. 1
EERSTE HOOFDDEEL . . . . ″ 6
1. HET EVANGELIE ALS GESCHIEDWERK . . . . ″ 7
a. De ooggetuige . . . . ″ —
b. Joannes' betrekking met andere ooggetuigen . . . ″ 14
c. Geschreven bronnen . . . . ″ 16
d. Karakter des schrijvers . . . . ″ 26
e. De schrijver een grijsaart . . . . ″ 36
f. Het evangelie geen tijdrekenkundig en volledig geschiedwerk . . . . ″ 38
g. Naauwkeurige tijdsbepaling in bijzonderheden . . . ″ 51
h. Tijdrekenkundige rangschikking der verhalen door Joannes medegedeeld . . . . ″ 57
2. HET EVANGELIE ALS GETUIGENIS VAN JEZUS . . . . ″ 63
a. Doel van Joannes . . . . ″ —
b. Trap van ontwikkeling en behoefte der Efesiniesche gemeente . . . . ″ 68
c. Invloed van beide op de samenstelling des evangelies en de daarin vervatte verhalen en reden . . . . ″ 88
SAMENVATTING EN SLOTSOM DES ONDERZOEKS . . . . . ″ 98
TWEEDE HOOFDDEEL . . . . ″ 102
VERDEELING DES EVANGELIES . . . . ″ —
INLEIDING (PROLOOG) DES EVANGELIES. 1, 1—18 . . . . ″ 105
EERSTE AFDEELING. JEZUS' HEERLIJKHEID IN BETREKKING TOT HET ONTWAKEND GELOOF DER LEERLINGEN, 1, 19—2, 14 . . . . ″ 112
a. *Aanleiding* tot dat geloof. Getuigenissen des Doopers. 1, 19—34 . . . . ″ —
1. Eerste getuigenis op de vragen der Priesterschap. 1, 19—28 . . . . ″ —
2. Tweede getuigenis des Doopers. 1, 29—31 . . . ″ 119
3. Derde getuigenis des Doopers. 1, 32—34 . . . . ″ 124

b. *Overgang*. Ontwakend geloof der latere leerlingen. 1, 35—52. . . . . Blz. 130
1. Kennismaking met twee leerlingen van Joannes, 1, 35—40. . . . . 〃 —
2. Eerste ontmoeting met Simon, den zoon van Jona. 1, 41—43. . . . . 〃 134
3. Filippus. 1, 44. 45. . . . . 〃 137
4. Nathanaël de eerlijke Israëliet. 1, 46—52. . . 〃 —
c. *Toppunt*. Bevestiging des geloofs in 't wijnwonder. 2, 1—12. . . . . 〃 140
1. Aanleiding tot het wonder. 2, 1—5. . . . . . 〃 —
2. Verhaal der omstandigheden, waaronder het wonder voorviel. 2, 6—10. . . . . 〃 143
3. Uitwerking des wonders. 2, 11. . . . . 〃 146
4. Besluit dezer afdeeling. 2, 12. . . . . 〃 —
TWEEDE AFDEELING. JEZUS' HEERLIJKHEID IN BETREKKING TOT HET GELOOF DER JODEN, DES DOOPERS, DER SAMARITANEN EN DER GALILEËRS. 2, 13—4 . . . . . . 〃 148
a. *Aanleiding* tot dat geloof. Tempelreiniging. 2, 13—22. 〃 —
b. *Verschillende trappen des geloofs* bij Joden en Heidenen. 2, 23—4, 26. . . . . 〃 157
1. Wondergeloof der Jeruzalemmers en Jezus' handelwijze daartegenover. Nikodemus. 2, 23—3, 21. 〃 —
2. Geloof van het echte Jodendom, vertegenwoordigd door Joannes den Dooper. 3, 22—36. . . . . 〃 164
3. Krachtig geloof der Samaritanen. 4, 1—42. . . 〃 170
a. Inleiding. 1—8.. . . . . 〃 171
b. Gesprek met de Samaritaansche. 9—26. . . . 〃 —
c. Onmiddelijke gevolgen des gespreks. 27—29. . 〃 175
d. Tusschengesprek der leerlingen. 31—38. . . 〃 —
e. Vruchten van het gesprek met de vrouw, 39—42. 〃 176
4. Geloof der Galileërs. 4, 43—46. . . . . 〃 177
c. *Toppunt*. Bevestiging des geloofs in het wonder der genezing van verre. 4, 47—54. . . . . 〃 179
DERDE AFDEELING. JEZUS' HEERLIJKHEID TEGENOVER HET ONGELOOF DER HEILIGHEERSCHERS EN HET VOLHARDEND GELOOF DER ZIJNEN. 5—11. . . . . , . . . 〃 183
a. *Dubbele aanleiding* tot het geloof en ongeloof. 5. 6. 〃 —
α. Eerste aanleiding. De eerste sabbatschennis met hare aanvankelijke gevolgen. 5. . . . . 〃 —
1. De sabbatschennis. 5, 1—9.. . . . . 〃 —
2. De naaste gevolgen. 5, 10—18. . . . . . . 〃 185

3. De aanleiding tot ongeloof versterkt door Jezus' rede. 5, 19—47. . . . . Blz. 187
β. Tweede, Galileesche aanleiding. Het broodteeken en zijne gevolgen. 6, 1—71. . . . . 〃 192
1. Het teeken. 1—13.. . . . . 〃 —
2. De eerste indruk van het teeken. 14 en 15. . 〃 193
3. Overgang. Wandeling op zee. 16—21. . . . . 〃 —
4. De eigentlijke tweede aanleiding. De harde rede. 22—59. . . . . 〃 194
5. Onmiddelijke gevolgen, 60—71. a. Ongeloof in den kring der leerlingen. 60—66. . . . . . 〃 199
b. Vurig geloof in den apostelkring. 67—71. . 〃 200
b. De hevigste worsteling tusschen geloof en ongeloof. 7—11. . . . . 〃 203
1. Inleiding. Het ongeloof zijner broeders, eene verzoeking voor Jezus. 7, 1—18. . . . . . . 〃 —
Algemeen Overzicht van 7, 14—11, 57. . . 〃 204
2. Jezus van zichzelven getuigende tegenover het ongeloof. 7, 14—52. . . . . 〃 211
3. Jezus van de zonde des ongeloofs getuigende tot verbittering der ongeloovigen. 8, 12—59. . 〃 213
c. *Eerste toppunt*. De tweede sabbatschennis en hare gevolgen. 9. . . . . 〃 214
a. Inleiding tot het teeken en gesprek met de leerlingen. 1—5. . . . . 〃 —
b. Het teeken. vs. 7 en 8.. . . . . 〃 215
c. Indruk op het volk, en behandeling voor den raad. vs. 8—34.. . . . . 〃 216
d. Besluit der geschiedenis en overgang tot het volgende. vs. 35—41. . . . . 〃 218
4. Jezus andermaal van zichzelven getuigende. 10, 1—21.. . . . . 〃 219
5. Jezus andermaal een ergernis, door zijn getuigenis van het ongeloof. 10, 22—39. . . . . . 〃 220
c*. *Tweede toppunt*. Het grootste wonder van Jezus' hand. 11. . . . . 〃 221
VIERDE AFDEELING. DE HEERLIJKHEID VAN JEZUS IN DE LIEFDE JEGENS DE ZIJNEN, TEGENOVER DEN SCHIJNBAREN TRIOMF DES ONGELOOFS. Hst. 12—20. . . . . 〃 230
a. *Aanleidingen* tot de zegepraal des ongeloofs. Hst. 12. 〃 —
1. De verrader. 12, 1—8. . . . . 〃 231
2. De schare en de overheden. 12, 9—19. . . . 〃 234

3. De Heer in de ure der verzoeking. 12, 20—36. Blz. 235
4. Ongeloof en kleingeloof. 12, 7—50. . . . . . " 239
b. Jezus de zijnen liefhebbende tot den einde. Hst. 13-19 " —
α. De maaltijd der liefde. Hst. 13—17. . . . . . " 241
1. De voetwassching. 13, 2—20. . . . . " —
2. Aanduiding van den verrader. 13, 18—30. . . . " 244
3. Afscheidswoorden en voorspelling van Petrus' verloochening. 13, 31—38. . . . . " 247
3*. Het groote tusschenvoegsel. De laatste sterking der twaalve. Hst. 14—17. . . . . " 248
β. Het offer der liefde. Hst. 18—19. . . . . . . " 253
1. De vrijwillige gehoorzaamheid. 18, 1—11. . . . " 254
2. De bitterheid des lijdens. 18, 12—27. . . . . " 257
3. De koning der waarheid gehaat en bespot. 18, 28—19, 22. . . . . " 261
4. De volharding tot den einde. 19, 23—30. . . . " 264
5. Het volmaakte Paaschoffer. 19, 31—37. . . . " 265
6. De eerste vrucht van het offer der liefde. 19. 38—42. . . . . " 266
c. *Toppunt.* Het geloof zegevierend bij het grootste teeken aan Jezus volbracht. Hst. 20. . . . . . . " 267
1. Het ontwakend geloof. vs. 1—8. . . . . . . " 272
α. Het ledige graf. vs. 1—10. . . . . " —
β. De verschijning aan Maria. vs. 11—18. . . . " 274
2. Bevestiging van 't ontwakende en twijfelende geloof. vs. 19—29. . . . . " 276
α. Bevestiging van 't geloof der leerlingen. vs. 19—23 . . . . " 277
β. De twijfelende Thomas tot geloof gebracht. vs. 24—29. . . . . " 278
AANHANGSEL. DE STUKKEN VAN LATERE HAND. . . . . " 281
De geschiedkundige waarde van Hst. 21. . . . . . . " 282
Het latere tusschenvoegsel. 7, 53—8, 11. . . . . . " 287
SLOTSOM VAN HET TWEEDE HOOFDDEEL EN BESLUIT. . . " 290

INLEIDING.

In de laatste vijftig jaren heeft zich op het gebied der godgeleerde wetenschap een gunstig teeken des tijds vertoond. Het leven van Jezus, toen de Protestantsche kerk in voortdurenden staat van beleg verkeerde, onder nutteloozе en ergerlijke twisten vergeten, werd weder langzamerhand een opzettelijk voorwerp van onderzoek en beoefening der godgeleerden. Dat gunstige teeken des tijds had evenwel ook zijne ongunstige zijde. Men wilde wel eens wat spoedig de vruchten van zijnen arbeid zien, en bouwde niet zelden stoutmoedig op zeer wankele en zeer ondiepe grondslagen. Want de bronnen, waaruit het leven van Jezus geput moest worden, waren nog niet genoegzaam onderzocht en toegelicht. Vandaar dat sommige levensbeschrijvers des Heeren die bronnen, zonder eenige aanwending van oordeelkunde, gebruikten; maar vandaar ook dat anderen — een zeer natuurlijke tegenwerking — hun leven van Jezus op eene hyperkritiek bouwden, die alles wat tot nu toe te weinig beoordeeld was, onbepaald veroordeelde.

De gezette, vernieuwde bronnenstudie toch was even oud, zoo niet jonger dan de vernieuwde beoefening van het leven van Jezus. Zoo moesten dan van zelve de vruchten die zij afwierp, eenigzins onbekookt, en nog niet tot vollen wasdom gekomen, of door kunstmiddelen gerijpt zijn. Hierdoor kreeg het leven van Jezus iets onbestemds en zwevends, en werd zelfs niet zelden, in plaats van eene geschiedenis, weinig meer dan doorgaande beoordeeling, vergelijking en overeenbrenging der bronnen. Om nu het leven van Jezus vaster gehalte te geven, en op zekerder grondslagen te doen rusten, is het noodig, dat wij vooreerst de bronnenstudie ijverig voortzetten, en trachten tot bepaalde uitkomsten te geraken, voordat wij tot samenstelling overgaan.

Dat is het wat mij bewoog, het in deze bladen geleverde on-

derzoek in te stellen. Daarbij kwam echter nog iets anders. De groote strijdvraag, die het gantsche vraagstuk van de waarde der verschillende bronnen beheerscht, is deze: 'Welke voorstelling van den Heer is de ware, die welke de drie eerste evangelisten ons geven, of de Joanneiesche?' En het scheen mij toe, dat deze vraag nog niet bevredigend was opgelost.

De scherpzinnige Tübinger hoogleeraar Baur heeft met juisten blik gezien, dat de verschillende gevoelens over genoemde strijdvraag zich tot drie klassen laten brengen; en hoewel wij, als altijd op het gebied des geestes, de grenzen niet al te scherp afbakenen, en veel ruimte voor de verschillende schakeeringen moeten overlaten, geloof ik toch, dat hij het rechte getroffen heeft. De eerste zijner drie klassen omvat diegenen, welke beide voorstellingen voor waar houden, en meenen dat tusschen Joannes en de Synoptici geen strijd in wezentlijke dingen bestaan kan. Onder deze noemt hij als de nieuwste hoofdvertegenwoordigers Ebrard, Luthardt en Delitzsch. Wij mogen er van Oosterzee, da Costa, en misschien, ofschoon niet geheel bepaald, ook Meyboom onder rangschikken. De tweede klasse is die van hen, die Joannes' voorstelling als de ware, de Synoptiesche als eene hoogstgebrekkige beschouwen, en dus hunne opvatting van Jezus' leven geheel door die van Joannes laten beheerschen. Tot deze rekent Baur: Hase en den uitgever van de Wette's Commentar auf Johannes, Brückner. Hier en daar schaart zich Meyboom aan hunne zijde. De derde klasse eindelijk is die, welke lijnrecht tegen de tweede overstaat, en Joannes' voorstelling geheel verwerpt. Daartoe rekent Baur zichzelven met zijne leerlingen, en onder deze heeft zich nog onlangs, ofschoon met vele afwijkingen van het Tübinger stelsel, Hilgenfeld geschaard 1).

---

1) Baur's verhandeling staat in zijne en Zellers Jahrbücher, 1854. Het nommer der aflevering is mij ontgaan, omdat ik de Jahrb. niet bezit. Luthardt's werk is getiteld: Das Johanneische evangelium nach seiner Eigenthümlichkeit geschildert u. erklärt, II Thle. Nürnb. 53. Hilgenfelds werk: Die Evangelien nach ihrer Entstehung und geschichtlichen Bedeutung, Lpz. 54. Het eerste is een vertegenwoordiger van de nieuwe Duitsche orthodoxistiesche richting, durch und durch Lutherisch, en bij veel goeds vol van de wonderlijkste Mystikerij. Het tweede is een van de weinigen, die aan dien orthodoxisten stroom nog weerstand willen bieden. Onlangs verscheen nog Dr. G. K. Mayer, die Aechth. des Ev. n. Joh. Schaffh. 54, het werk van een' niet bekrompen katholiek, maar op wetenschappelijk standpunt onbruikbaar.

Met geene dezer verschillende klassen kan ik geheel instemmen, en ik geloof, dat geene van eenzijdigheid is vrij te pleiten. Ik kan het in zekeren zin toestemmen, dat de voorstelling van Joannes en die der Synoptici beide waar zijn. Maar ik ben daarom niet blind voor de punten van verschil en zelfs tegenspraak, die zij opleveren. Ik geloof ook, dat Joannes' berichten op vele punten meer met de waarheid overeenkomen dan die der andere evangelisten; maar dat er ook vele punten zijn, waar deze laatsten de voorkeur verdienen, staat bij mij even vast. Deze meening te verdedigen, en dus een onderzoek in te stellen naar de *betrekkelijke* waarde van Joannes' evangelie als bron voor het leven van Jezus, is het doel van dit geschrift. Van zelve vervalt dit onderzoek in twee hoofddeelen, waarvan het eerste eene algemeene beschouwing van het evangelie in 't geheel, het tweede eene beoordeeling en vergelijking der verschillende berichten in het bijzonder, maar toch als deelen van dat geheel zal bevatten.

De bronnen, die ik bij mijn onderzoek heb gebruikt, zal ik veelal noemen, maar weinig aanhalen. In een akademiesch proefschrift moge dat zijne nuttigheid hebben, in een hand- of leerboek moge het noodzakelijk zijn, in een geschrift als dit zou het den geregelden loop der uiteenzetting storen. Die ze kent, zal ze lichtelijk herkennen, en den weg daarin weten te vinden. Die ze niet kent, moge hoogen eerbied gevoelen voor die geheimzinnige maar zoo gemakkelijk verkregen cijfers aan den voet der bladzijden, hij zal er geene meerdere wijsheid door verkrijgen, tenzij hij ze in haar geheel leest. Hier of daar, waar het tot opheldering dienen kan, zal een enkele noot tot zulk eene opmerking gebezigd worden. Zoo veel het geschieden kan, zal ik mij van strijd onthouden. De eenvoudige uiteenzetting mijner eigene meening en hare verdediging, zullen aan het gemis daarvan te hulp komen. Vraagt men eindelijk voor wie dit werkjen bestemd is, voor geleerden of meer beschaafde Christenen, ik verklaar het niet te weten. Den geleerde moge het niet te oppervlakkig, den ongeleerde niet te dor zijn. Wie er zijn genoegen aan heeft, of zijne stichting aan vinden kan, leze het. Het is mijne innige overtuiging, dat de oude scholastiesche verschansingen de wetenschap evenzeer bespottelijk maken, als bevattelijkmakerijen, die tot oppervlakkige kennis moeten leiden, haar verlagen. Het volk moge tot wetenschap opgevoerd, deze

moge voor het volk toegankelijk worden gemaakt, nimmer worde zij in waterachtige aftreksels voorgediend. De christelijke wetenschap is te heilig, te ernstig, om in de handen van kinderen te geven, die hun speelgoed breken.

Maar, reeds genoeg van dit alles. Alleen nog een woord over het punt, waarvan mijn onderzoek noodzakelijk moet uitgaan. Dat punt is de stelling: Het vierde evangelie is geschreven door den leerling, dien de Heer liefhad, en die leerling is Joannes, de zoon van Zebedeus, de apostel. Lang heeft mij het gevoelen van Schweizer tegengelachen, dat de evangelist een Jeruzalemsch jonger des Heeren zoude wezen. Maar een nadere beschouwing zoowel van het eerste hoofdstuk, als van de door Schweizer uitgeworpen Galileesche verhalen, heeft mij tot het oude gevoelen teruggebracht. De vraag over de echtheid kan, naar den aart dezer verhandeling, niet ter sprake komen. Dat zoude voor 's hands ook overtollig wezen. Na de uitvoerige behandeling dezer vraag door onzen Niermeijer moeten er nog eenige jaren verloopen, om weder een geheel nieuwe beschouwing daarvan te leveren. Een geschiedkundig feit is nimmer bewezen, althands wiskunstig bewezen kan het niet worden. Maar indien eenig gevoelen door grondige verdediging zich een recht heeft verworven, om als uitgangspunt voor een oordeelkundig onderzoek te dienen, het is voorzeker dit. En, waar anderen uitgaan van de onechtheid des evangelies, zonder deze vooraf te bewijzen, zooals een Bruno Bauer, daar hebben wij nog meer recht om van het tegenovergestelde gevoelen uit te gaan.

En zoo ga ik dan met moed en ijver aan den arbeid. Ik gevoel, dat het een arbeid is, niet strijdende met onzen tijd en zijne behoeften. Het leven van Jezus, in de uitgebreidste beteekenis van het woord, zal langzamerhand het middelpunt der Godgeleerdheid worden, indien het dat niet reeds is. Hoe kan het anders? Hem te kennen, dat is toch het hoofddoel, het eenige streven der Godgeleerdheid. En daarnaar vraagt de christelijke Kerk onzer dagen. Het is mijn vurig verlangen tot die kennis ook een kleinen steen aan te dragen. Men zal den steen wel niet meer opmerken, en hem misschien wel eens moeten vernieuwen, wanneer het grootsche gebouw eenmaal is opgetrokken. Maar dat is ook niet noodig. Dit is mijne vaste overtuiging, dat de Christus, die ons zijnen Trooster gelaten heeft, opdat wij Hem steeds beter zouden leeren kennen, in het wezen der

zaak de Joanneiesche is. De christelijke Kerk zal, hoe meer ze vordert in de kennis hares Heeren, in hem wel de trekken wedervinden, die een iegelijk zijner jongeren — wier hand hem schetste — ons heeft afgeschilderd. Maar al zou zij die trekken niet gaarne missen, al moet zij ook de voorstelling van Joannes van haren tijdelijken vorm ontdoen, het Christusbeeld, dat de heilige Geest meer en meer voor de oogen zijner Kerk zal ontsluieren — dit is mijn onwrikbaar vertrouwen — het zal in wezen en waarheid geen ander zijn dan de Heer, ons door den geliefden jonger gemaald.

Het eerste der twee hoofddeelen, waarin dit geschrift uit den aart der zaak vervalt, is de opleiding tot het volgende. Het bevat het onderzoek naar de meerdere of mindere geschiedkundige waarde van Joannes' berichten, uit den aart en de samenstelling des evangelies, als geheel genomen, opgemaakt. In het tweede hoofddeel zullen wij daarentegen handelen over de waarde der berichten in het bijzonder, zoo als die uit innerlijke bewijzen te beoordeelen is. Zullen wij dan in het tweede hoofddeel de geloofwaardigheid der berichten toetsen aan de in die berichten zelve verborgene eigenaardigheden; in het eerste hoofddeel zullen wij die geloofwaardigheid keuren aan de persoonlijkheid en de levensomstandigheden van dien Joannes, dien wij als den schrijver beschouwen, en aan den geheelen aanleg des evangelies.

EERSTE HOOFDDEEL.

Een evangelie is geen gewoon, en niet enkel een, geschiedwerk. Het heeft ook en voornamelijk ten doel een getuigenis van Jezus te geven. Willen wij dus ons evangelie als bron voor het leven van Jezus beschouwen, dan dienen wij op deze eigenaardigheid te letten. Want hoewel beide bestanddeelen in alle evangeliën gevonden worden, het eene evangelie is meer geschiedkundig, het andere meer leerstellig dan de andere. Om de waarde voor Jezus' leven te schatten, moeten wij dus ons evangelie in beide opzichten nagaan. En ziedaar dan ook de twee voorname deelen van ons eerste Hoofddeel. Beschouwen wij dan I. *het evangelie als geschiedwerk*, zoo vragen wij daarbij naar bronnen, schrijver, orde en volledigheid. In acht afdeelingen willen wij die vragen behandelen: *a.* De ooggetuige; *b.* Joannes' betrekking met andere ooggetuigen; *c.* Geschrevene bronnen. In deze drie afdeelingen wordt de vraag naar de bronnen beandwoord. Daarna werpen wij een blik op *d.* des schrijvers karakter, en *e.* zijn hoogen ouderdom. Beide zijn van invloed geweest op de voorstelling van sommige feiten. Eindelijk behandelen wij de vraag naar orde en volledigheid in de drie laatste afdeelingen: *f.* het evangelie geen tijdrekenkundig en volledig geschiedwerk; *g.* de tijdrekenkundige naauwkeurigheid in bijzonderheden; *h.* tijdrekenkundige rangschikking der berichten, ons door Joannes medegedeeld. Werpen wij ten andere een blik op II. *het evangelie als getuigenis van Jezus,* dan komt daarbij in aanmerking: *a.* het doel waarmede Joannes schreef; *b.* de trap van ontwikkeling der gemeente waarvoor hij schreef; en *c.* de invloed dien beide op de samenstelling des evangelies en de daarin vervatte verhalen en reden hebben uitgeoefend. Moeten wij dan ook in den loop des onderzoeks menig geliefkoosd

denkbeeld laten varen, hoe dierbaar het ons ook geworden zij; moeten wij hier en daar het nadeel doen uitkomen, dat Joannes' wijze van behandeling met zich brengt; wij zullen ook menig voordeel, dat ons vroeger niet bekend was, daarin leeren opmerken, wij zullen het onderzoek niet eindigen dan met vernieuwde liefde voor den vertrouwden jonger, die als geschiedschrijver in onze schatting kan rijzen of dalen, maar die ons bij iedere lezing zijns evangelies in heerlijker licht verschijnt.

I. HET EVANGELIE ALS GESCHIEDWERK.

a. *De ooggetuige.*

Het is voor het grootste gedeelte maar in oneigentlijken zin, dat wij van Joannes' bronnen kunnen spreken. Als ooggetuige had hij ééne hoofdbron: de aanschouwing van 'tgeen hij verhaalt. Joannes was een oog- en oorgetuige van 's Heeren daden, lotgevallen en reden. Na de aanneming van Joannes als schrijver, behoeft dat niet meer bewezen te worden. Belangrijke bijdragen zijn reeds daartoe geleverd, zoowel in Lücke's werk, als door Bleek, Ebrard, Schweizer, Scholten, Troost en anderen. Hij zelf, zooals wij weten, geeft er zich voor uit (1, 14.) en zijn latere uitgever bevestigt dat: 19, 35. 21, 24 v. Vergelijk ook 1 Joh. 1, 1. Maar dat beschouwen van Joannes als ooggetuige heeft reeds tot veel dwaling aanleiding gegeven. Men nam, daarop steunende, zijne berichten als die van een' ooggetuige onvoorwaardelijk aan, en vroeg niet verder. Maar men berekende niet, dat het zijn van ooggetuige eene zeer betrekkelijke zekerheid geeft. Een ooggetuige is niet overal bij. En zoo was ook Joannes niet tegenwoordig bij alles wat hij beschreef; dat heeft hij zelf nergens beweerd, en wij hebben geene reden om het aan te nemen, vooral wanneer het gezond verstand en de feiten, ons bekend, daarmede in strijd zijn. Zelfs een ooggetuige kan dus geen aanspraak maken op onvoorwaardelijke geloofwaardigheid. Is een ooggetuige niet overal bij tegenwoordig, zoo is hij reeds daardoor onvolledig. Maar daarbij komt, dat zijn geheugen hem — vooral op zoo verren tijdsafstand, waarover wij later uitvoeriger spreken zullen — niet in alle dingen getrouw is. De voornaamste punten van gesprekken

of reden, de in het oog vallende feiten zullen hem in de gedachtenis blijven, het mindere zal hem ontsnappen. Ja, van een zeker tijdsverloop zal hij zich één dag weder voor den geest kunnen brengen, terwijl hem dat met de overige onmogelijk is. Hij zal zich twee of drie gebeurtenissen herinneren, maar niet juist meer weten of ze op één of meer dagen, of ze met grooter of korter tusschenruimte geschied zijn. Hij zal zich een of ander gezegde te binnen brengen, maar niet juist meer kunnen zeggen, bij welke gelegenheid het gesproken is. Zoo zal men dan bij een ooggetuige niet op onvoorwaardelijke naauwkeurigheid en volledigheid kunnen rekenen, en naar dien maatstaf hebben wij dus de verhalen van ooggetuigen af te meten.

Dat Joannes ook naar dien maatstaf gemeten moet worden, behoef ik niet te zeggen. Joannes ook was niet bij alles tegenwoordig. De roeping der twaalve als vaste begeleiders des Heeren valt niet aan het begin van Jezus' loopbaan, maar, zooals ook nog onlangs terecht door Meyboom is aangenomen, na het feest, dat wij Joh. 5, 1 vermeld vinden, en door hem het Purimfeest genoemd wordt. De bestendige navolging van Jezus door Joannes had dus niet plaats, tijdens het in de 4 eerste hoofdstukken door hem verhaalde gebeurde. Maar ook na de roeping der twaalve werden zij door den Heer meer dan eens uitgezonden tot prediking des evangelies. Van hetgeen in hunne afwezigheid voorviel, kunnen zij dus niet bij aanschouwing spreken. Eindelijk, kort voor en gedurende de lijdensweek waren ze niet bij de beraadslagingen der Joden, en bij alle gedeelten van 's Heeren lijden, door hen opgeteekend, tegenwoordig.

Dit willen wij meer in bijzonderheden beschouwen. Het is noodig, dat wij eene schifting maken, en onderzoeken, vooreerst: bij welke gebeurtenissen de evangelist zeker tegenwoordig is geweest? dan, bij welke hij zeker niet tegenwoordig was? eindelijk, bij welke hij waarschijnlijk tegenwoordig was? In dezen is de Zürichsche hoogleeraar Schweizer ons voorgegaan. Maar zijne bepaling maakt ons onderzoek niet overbodig, vooral omdat zij steunt op de gedeeltelijke echtheid des evangelies. Hooren wij wat hij meent. De verhalen, die met bijzondere aanschouwelijkheid worden voorgesteld, en waar zich de geliefde leerling als tegenwoordig noemt of verraadt, betreffen gebeurtenissen, waarbij Joannes tegenwoordig was. Deze zijn: 1. de roeping der eerste jongeren 1, 35—52, waar Joannes zich in den anderen

discipel als tegenwoordig verraadt. Schweizer wijst op het juiste aangeven der dagen, overal elders, behalven in de lijdensgeschiedenis, ongebruikelijk, en op meer andere punten, die den ooggetuige bewijzen. Verder rangschikt hij hierbij 2. de voetwassching en het aanduiden van den verrader in het 13e hoofdstuk; 3. de verloochening van Petrus in het 18e; 4. de gebeurtenissen bij het kruis en de woorden toen door Jezus gesproken, in het 19e, en eindelijk 5. den gang van Petrus en den geliefden leerling naar het graf, op Mariaas bericht, dat zij het lijk niet gevonden heeft, in het 20e Hoofdstuk. Tegen de vier laatste opmerkingen heb ik niets in te brengen. Ik geloof ook, dat Joannes zeker bij deze gebeurtenissen tegenwoordig geweest is. Ook, dat de andere discipel in 1, 35 niemand anders is dan Joannes, zal ik niet loochenen. Maar daarom wil ik de zekerheid voor Joannes' tegenwoordigheid niet verder uitstrekken, dan tot vs. 40. Daar lezen wij, dat die beide jongeren 'dien dag' bij Jezus bleven. Aan het einde van dien dag konden ze dus weder vandaar gaan. Bij het volgende wordt die andere discipel niet genoemd, en wij hebben dus geene zekerheid, dat hij bij hetgeen vs. 40—52 verhaald wordt tegenwoordig was, al is dit niet zoo geheel onwaarschijnlijk. Later, bij het ontwikkelen mijner bijzondere meening over het eerste Hoofdstuk van ons evangelie, zal dit nog duidelijker worden.

Na deze opmerking schorten wij ons oordeel op, totdat wij Schweizer verder gehoord hebben. In de tweede plaats behandelt hij de verhalen van gebeurtenissen, waarbij de leerling niet aanwezig kon zijn. Daaronder rekent hij het gesprek met Nikodemus — wij zien niet met welk recht —; het gesprek met de Samaritaansche, met volle recht, omdat daarbij uitdrukkelijk vermeld wordt, dat de jongeren afwezig waren; met hetzelfde recht de besluiten in het Sanhedrin, en de verschijning van den verrezene aan Maria Magdalena. Maar zonder genoegzamen grond voegt hij hier verder nog bij: het verhoor in het Praetorium bij Pilatus en de begrafenis van Jezus. Waarschijnlijk kan het wezen, dat Joannes hierbij niet tegenwoordig was, zeker is het niet. Maar wij komen daarop terug. Wat eindelijk die verhalen betreft, waarvan het onzeker is, of de discipel daarbij tegenwoordig was, ja dan neen, Schweizer noemt ons als zoodanig de opwekking van Lazarus, waarbij die tegenwoordigheid hem waarschijnlijk voorkomt. Minder waarschijnlijk dunkt hem

die bij de tempelreiniging in het 2e Hoofdstuk, de genezing aan de bron Bethesda (Hs. 5) en die van den blindgeborene (Hs. 9). Bij de zalving te Bethanië (Hs. 12) spreekt, volg. Schweizer, de waarschijnlijkheid weder voor de tegenwoordigheid van Joannes. Evenzoo bij den intocht in Jeruzalem, de gevangenneming en de kruisiging. Maar met de beide verschijningen van Jezus voor de jongeren, in het 20e Hoofdstuk verhaald, is het zijns inziens weder anders gesteld. Ziedaar Schweizers meening. Wij missen hier zijn oordeel over het verhaal, ons in Hs. 1 vs. 19—34 medegedeeld, over den twist en het ingeroepen oordeel van den dooper 3, 22—36, over het gebeurde na het gesprek met de Samaritaansche, 4, 31—42, over het terugtreden van sommige jongeren en het trouwblijven der twaalve, 6, 60—71, over het verhaalde 7, 1—9, over nog eenige kleinere stukken, en over de reden, die Joannes van Jezus vermeldt. Dat hij hier niet spreekt over de bruiloft te Kana, de genezing van den zoon des koninklijken hovelings te Kafarnaum, de spijziging der vijf duizend en de wandeling op de zee van Galilaea, spreekt van zelve, omdat hij deze als inlasschingen, niet van de hand des evangelisten afkomstig, beschouwt. Na al het gezegde moeten wij dus eene nieuwe schifting beproeven.

Reeds hebben wij toegestemd, dat Joannes tegenwoordig was bij die feiten, waar de geliefde discipel als tegenwoordig genoemd wordt: 1, 35—40, de roeping van Andreas en den anderen discipel, 13, 1—30, de voetwassching en de aanduiding des verraders, 18, 15—18, de verloochening van Petrus, 19, 23—37, Jezus aan het kruis, en 20, 1—11 de gang naar het graf. Maar hiermede is deze eerste afdeeling niet uitgeput. Bij naauwkeuriger beschouwing hebben wij meer zekerheid dan deze. Hebben wij Schweizer in het eerste hoofdstuk besnoeid, wij zullen hem op andere plaatsen weder moeten aanvullen. Vooreerst is Joannes zeker tegenwoordig geweest bij hetgeen hij 6, 25—71 verhaalt. Uit het 70e vers zien wij, dat de twaalve hierbij tegenwoordig waren; „heb ik u niet de twaalve uitverkoren?" zegt Jezus. Wij hebben hier dus een zeker bewijs, dat Joannes bij het gebeurde en gesprokene in de Synagoge te Kafarnaum tegenwoordig was. Voor Schweizer leverde dit vers geene zekerheid, omdat de evangelist volgens hem geen der twaalve, maar een Jeruzalemsch jonger was; maar voor ons, die hem voor Joannes den zoon van Zebedeüs houden, is hier bewijs genoeg.

Verder hebben wij om dezelfde reden volkomen zekerheid, niet enkel omtrent de voetwassching, enz. maar aangaande alles wat van Hs. 13—17 gedaan en gesproken wordt. Dezelfde zekerheid hebben wij, wat het 18e Hs. betreft, niet alleen zoo ver het de verloochening van Petrus bevat, maar van het 1e tot het 27e vers toe. Want vooreerst weten wij, dat Jezus in den hof Gethsemane door zijne drie uitverkoren jongeren begeleid werd; Joannes moet dus bij hetgeen hij 18, 1—11 verhaalt, tegenwoordig zijn geweest. Voorts is, zoo als ik reeds vroeger heb trachten aan te toonen, en later nog zal ontwikkelen, vs. 19—23 op dezelfde plaats voorgevallen als de verloochening van Petrus. Ook hier was Joannes dus ooggetuige.

Wij hebben Schweizer reeds toegestemd, dat Joannes niet tegenwoordig kon zijn bij het gesprek met de Samaritaansche, bij de besluiten van het Sanhedrin en de verschijning des Heeren aan Maria. Hierbij moet gevoegd worden de boodschap aan den Dooper, 3, 26—36. Met zekerheid kunnen wij het van geene andere verhalen zeggen. Want bij het gesprek met Nikodemus kan de apostel tegenwoordig geweest zijn, al is het niet geheel waarschijnlijk. En dat hij waarschijnlijk bij het verhoor voor Pilatus tegenwoordig was, heb ik reeds elders trachten te bewijzen, terwijl wij daarop later misschien nog terug zullen komen. Dit brengt ons van zelve op de waarschijnlijkheid van Joannes' tegenwoordigheid bij sommige feiten.

Het eerste voorval in zijn evangelie, waarbij de discipel hoogstwaarschijnlijk tegenwoordig was, is de tempelreiniging. Niet alleen blijkt dit uit de aanschouwelijkheid des verhaals, maar ook daaruit, dat het verhaal der tempelreiniging eveneens aan Petrus bekend was, gelijk uit de vermelding bij Markus blijkt. Wij zouden het onwaarschijnlijk vinden, dat Joannes onder de hier vermelde leerlingen niet tegenwoordig was, al zijn de woorden: „en zijne leerlingen," geen waarborg voor de tegenwoordigheid van alle discipelen. Dat Joannes bij het gesprek met Nikodemus tegenwoordig geweest is, zoude ik zoo geheel niet willen verwerpen. Dat de jonger, die met den Hoogepriester bekend was, die te Jeruzalem eene woning schijnt gehad te hebben, juist diegene was, ten wiens huize dat gesprek plaats had, en door wien aan Nikodemus de gelegenheid verschaft was, om heimelijk tot Jezus te gaan, komt mij niet onwaarschijnlijk voor. Joannes vervolgde de reize met Jezus door Samaria, was

wel bij het gesprek met de Samaritaansche afwezig, maar keerde met andere jongeren uit de stad Sychar terug met de gekochte spijzen. Duidelijk herkennen wij den ooggetuige in de naauwkeurig vermelde bijzonderheden: de discipelen zijn verwonderd, maar zij durven niet vragen; de vrouw gaat heen en laat hare kruik achter; de jongeren zetten den Meester aan om iets te nuttigen, maar hij is nog te veel vervuld van wat hem ontmoet is. Jezus gaat vandaar naar Galilaea, en geneest den zoon des koninklijken hoofdmans te Kafarnaum. Wij zullen later op dit feit en zijne mogelijkheid terugkomen. Thands bepalen wij ons met ook hier de tegenwoordigheid van Joannes te vermoeden aan verscheidene trekken: de tederheid des vaders, de ure der genezing en andere. In het vijfde Hoofdstuk, de genezing aan het badwater Bethesda, ontbreken de leerlingen, althands zij worden niet genoemd. Maar het is niet geheel waarschijnlijk, dat Jezus, ook destijds nog niet door al zijne jongeren vergezeld, zonder Joannes naar Jeruzalem is getogen, die daar bekend was, en zich ook hier in niet weinige trekken als ooggetuige verraadt. Het begin van het zevende Hoofdstuk, waar Jezus door zijne broeders wordt aangemaand om naar Jeruzalem op te gaan, sluit Joannes' tegenwoordigheid niet uit, maar wordt die veelmeer ook om de volgende reize waarschijnlijk. De naauwkeurigheid van het verhaal der genezing in Hs. 9 spreekt van een ooggetuige. Met Schweizer gelooven wij Joannes tegenwoordig bij de opwekking van Lazarus, bij de zalving en den intocht in Jeruzalem. Wederom is Joannes hoogstwaarschijnlijk tegenwoordig geweest bij het verhoor voor Pilatus, 'tgeen ik aan onderscheidene trekken heb meenen te bespeuren, en elders reeds heb zoeken te verdedigen. Wij vinden Joannes weder aan het kruis zijns Meesters, en het is mij zeer waarschijnlijk, ja bijna zekerheid, dat hij ook bij de begrafenis tegenwoordig zal zijn geweest. Ook wat dit betreft kan ik verwijzen naar mijn specimen. Het inbalsemen op Joodsche wijze, het nieuwe nabij zijnde graf, Joannes heeft ze gezien. Zekerheid echter hebben wij bij dit alles niet.

Even weinig zekerheid hebben wij voor de afwezigheid van Joannes bij de nu nog overblijvende verhalen, waarvan ik het niet waarschijnlijk denke, dat ze door Joannes zijn bijgewoond. De eerste getuigenissen van Joannes den Dooper dragen te zeer de kenmerken van onnaauwkeurigheid, dan dat de discipel daarbij

tegenwoordig zou zijn geweest. Iets anders is het mijns bedunkens met 1, 32—34, dat ik bij het volgende en niet bij het voorgaande reken, 'tgeen wij later ontwikkelen zullen. Het verhaal van de ontmoeting met de eerste jongeren — 1, 35—40 uitgenomen — heeft, bij hooge geschiedkundige waarde, te veel innerlijke kenmerken, van uit de tweede hand verhaald te worden, te veel gebreken in den geregelden loop des verhaals, dan dat wij Joannes hier als tegenwoordig mogen vermoeden. Ook schijnt de plaats der handeling eene andere te wezen, dan bij het vorige verhaal. De geschiedenis, die het tweede Hoofdstuk opent, lijdt aan dezelfde zwakheden, duisterheden, sprongen in het verhaal en kortheid die in onduidelijkheid overgaat. Zonder met Schweizer tot onechtheid van dit stuk te besluiten, kunnen wij den evangelist hier niet anders dan afwezig denken. Onder de leerlingen vs. 12 behoeft Joannes niet noodzakelijk gerekend te worden. Het zijn wel diegenen geweest, die de reize met Jezus mede maakten, maar Joannes kan doorgereisd zijn, zoo hij al Jezus op de reize vergezelde. De spijzigingsgeschiedenis schijnt wel in vs. 5—10 de kenmerken van naauwkeurigheid te dragen, maar bij nadere beschouwing zullen wij dien schijn zien verdwijnen. Daarentegen is zij, vooral in den aanvang, zoo onduidelijk, en in vergelijking met de Synoptici zoo oppervlakkig verteld, dat ik niet aarzele Joannes hier voor afwezig te verklaren. Ook Hase meent dat en vermoedt, dat hij eerst te Kafarnaum van zijnen apostolieschen tocht is teruggekeerd, 'tgeen niet onwaarschijnlijk is. Hetzelfde geldt dan ook van de wandeling op de zee van Galilaea, maar deze draagt tevens vele sporen van hooge geschiedkundige waarde in zich. Evenzeer mis ik met Schweizer de kenmerken der echt-Joanneïesche naauwkeurigheid, schoon niet die van hooge geschiedkundige waarde, in het verhaal der beide verschijningen van Jezus aan de jongeren, en ik moet Joannes hier dus voor afwezig houden.

Zoo hebben wij dan nu als de hoofdbron voor Joannes' evangelieberichten, voor vele verhalen met genoegzame zekerheid, voor sommige andere met hooge en mindere waarschijnlijkheid, de eigene aanschouwing der gebeurtenissen doen kennen. Ik aarzel niet voor de reden van Jezus, door hem medegedeeld, die zelfde waarschijnlijkheid, voor sommige, die met verhalen, waarbij hij zeker tegenwoordig was, verbonden zijn, dezelfde zekerheid zijner tegenwoordigheid aan te nemen. Dat dit evenwel

voor de letterlijke geloofwaardigheid dier reden niet kan pleiten, zal ons later blijken. Nu komt het er op aan te onderzoeken, of wij ook met eenige waarschijnlijkheid de bronnen kunnen vinden, die Joannes voor die verhalen geraadpleegd heeft, waarbij hij niet tegenwoordig was.

b. *Joannes' betrekking met andere ooggetuigen.*

Voor de getuigenissen des Doopers, ons door Joannes in zijn eerste hoofdstuk medegedeeld, hebben wij de bron niet alleen bij den Dooper zelven te zoeken. De algemeene aanduidingen des Doopers aangaande dengene, die na hem kwam, zal Joannes ook aan dien Profeet wel te danken hebben gehad; voor de voornaamste uitspraken des Doopers evenwel, die in de afdeeling 1, 19—31 voorkomen, zullen wij straks andere bronnen vinden. Maar al heeft Joannes deze berichten niet hoofdzakelijk aan den Dooper te danken, bedrieg ik mij niet, zoo zijn er toch drie personen, wier berichten hij bijzonder gebruikt heeft. De eerste van deze is Maria, de moeder van Jezus. Aan haar heeft hij, zoo ik meen, het verhaal van de bruiloft te Kana te danken. Wij zagen reeds, dat Joannes daarbij niet tegenwoordig was, en hopen het verder te staven. Toch is het verhaal aan hem eigen. Wij weten ook, dat Maria met hem in bijzondere betrekking, misschien wel familiebetrekking stond, althands dat zij na Jezus' dood door hem verpleegd werd (19, 25 v.). Later dan het gebeurde te Kana heeft Maria niet meer met Jezus gewandeld. Wij vinden daarvan geen spoor in ons evangelie, en Markus 3, 31—35, bewijst het tegendeel. Eerst aan het kruis vinden wij haar weder. Wat is dus natuurlijker, dan dat zij het haar alleen bekende verhaal, onder den lateren stroom der gebeurtenissen aan de daarbij tegenwoordige jongeren ontgaan, aan den geliefden discipel heeft medegedeeld?

Een ander persoon, aan wien Joannes een deel zijner berichten te danken heeft gehad, is waarschijnlijk de Farizeër Nikodemus. Hier denk ik aan de naauwkeurige berichten omtrent de verhandelingen van het Sanhedrin, die de evangelist ons hier en daar geeft. Als men bedenkt, dat hij met den hoogepriester bekend was, dan zou men dien licht bij den eersten oogopslag voor Joannes' berichtgever in dezen houden. Maar houdt men in het oog, dat die bekendheid met den hoogepriester wel van vóór Joannes' apostelschap dagteekende, en na den omgang met Jezus wel verflaauwd zal wezen, zoo als zich uit den haat van Kajafas

tegen dezen laat opmaken, dan zal men die meening al aanstonds verwerpen. Als ik het wagen dorst een bloote gissing voor te dragen, dan zou ik hierbij voegen, dat ik Joannes zelven aan de scholen der Farizeeën niet vreemd houde, en daaruit zijne bekendheid met den hoogepriester verklaar. Indien dit vermoeden, steunende op den kabbalistieschen geest, en dus ook op de echtheid der openbaring, op zijne vermelding van Farizeën alleen, en verzwijging van de Sadduceën en anderen, op zijne bekendheid te Jeruzalem enz., gegrond ware, dan behoefden wij ons hier niet aan Nikodemus alleen als berichtgever te houden, maar dan konden er misschien meer verborgen zijn.

Ook van drie andere verhalen kunnen wij, indien Joannes daarbij niet tegenwoordig geweest is, met zekere waarschijnlijkheid den verhaler der hoofdzaak aantoonen, aan wien Joannes het grootste deel van zijn bericht te danken had. Ik bedoel het 1, 41—2, 12 verhaalde in de eerste, de spijziging in de tweede, en de vraag der Grieken in de derde plaats. 1, 41 treedt dadelijk Andreas aan het hoofd des verhaals op, en hij schijnt met zijnen broeder en de anderen wel bij Jezus gebleven te zijn, en de reize naar Kafarnaum te hebben medegemaakt. Daarop doelt de aanteekening vs. 45, terwijl de andere discipel, in wien wij onzen Joannes herkenden, geheel verdwijnt, en wel te Jeruzalem gebleven schijnt te zijn. In de beide andere verhalen treden Andreas en Filippus sprekende op, en juist die plaats van het 6e Hoofdstuk, waar Jezus' gesprek met hen wordt medegedeeld, is het aanschouwelijkste van het gantsche verhaal. Ook van het verhaal in het 12e Hoofdstuk geldt dit; want behalven de vraag der Grieken ervaren wij niets verder meer omtrent hen, en toch wordt er op een uitvoerige wijze bij verhaald, hoe Filippus de vraag door hen gedaan, eerst aan Andreas mededeelt, voordat hij ze tot Jezus brengt, zonder dat wij eigentlijk recht weten, waarom dat gedaan wordt. Hoe het kwam, dat Andreas en Filippus in de beide verhalen juist te samen komen, heb ik elders trachten aan te toonen. Maar tot welk einde Joannes dit hier mededeelt, wordt niet recht duidelijk. Doch het is met deze omstandigheden als met zoo vele onbeduidende kleinigheden in het evangelie van Markus, die tot de geschiedenis niet afdoen, maar den verborgen ooggetuige verraden. Besluiten wij dan bij den eersten daaruit tot het verhalen der bijzonderheden door Petrus, bij Joannes zoude ik tot Andreas als berichtgever be-

sluiten. Filippus is in beide verhalen nog meer handelend, in Hs. 12 onmisbaar tot de waarheid en begrijpelijkheid van het verhaal, in Hs. 6 de eerst aangesprokene. Dit doet ons reeds vermoeden, gelijk het Lützelberger tot het schrijven van het gantsche evangelie door Andreas deed besluiten, dat deze hier als ooggetuige schuilt. Trouwens, uit het 1e Hoofdstuk weten wij reeds, dat Andreas, te gelijk met Joannes tot den Heer gekomen, ook gelijk met dezen als leerling bij Joannes den Dooper vertoefde. Is dit zoo met het verhaal der spijziging, het kan wel niet anders zijn met het verhaal der wandeling op of aan de zee van Galilea, die haar onmiddelijk volgt. Deze is zelfs veel zuiverder van andere inmengsels, dan het onmiddelijk voorgaande verhaal. De ooggetuige schuilt, maar verhaalt niet in deze afdeelingen van Joannes' evangelie.

c. *Geschreven bronnen.*

Wij komen eindelijk tot de vraag: Heeft Joannes behalven deze berichten van ooggetuigen nog andere berichten, namelijk de zoogenaamde overlevering en geschrevene verhalen gebruikt? Aan die overlevering hecht ik met Weisse niet veel, zeker althands niet op die wijze als men dat gewoonlijk wil. Ik kan dus niet aannemen, dat Joannes de evangeliesche overlevering of gebruikt of als bekend verondersteld hebbe. De zoogenaamde overleverings-onderstelling (Traditions-hypothese) is dunkt mij te recht door Weisse in den aanvang van zijn uitvoerig werk ontzenuwd, en door Ewald in zijne Jaarboeken bestreden met eene eenvoudiger en gereeder verklaring dier verschijnselen uit het bestaan van thands verlorene geschreven evangeliën. Het is hier de plaats niet, dat breedvoerig te ontwikkelen. Zonder al de gissingen van Ewald hier als onbetwistbaar aan te nemen, staat dit ook voor mij vast, dat wij in Markus het oudste thands nog bestaande evangelie bezitten, en dat eene spreukenverzameling van Mattheus, in ons tegenwoordig eerste evangelie nog grootendeels bewaard, het Markus-evangelie is voorafgegaan. Dat daarop nog andere evangeliën gevolgd zijn, waarvan enkele aan ons onbekend, is niet alleen niet onwaarschijnlijk, maar wordt door Luk. 1, 1 tot zekerheid verheven. Nu wil Ewald, dat Joannes al deze, of althands vele der vroegere evangeliën gelezen, en daaraan het een en ander ontleend zou hebben. Dat hij er vele gelezen heeft, zou ik niet willen loochenen. Maar de karigheid

zijner geschiedkundige stof maakt het mij onwaarschijnlijk, dat hij aan vele zijne stof hier en daar ontleend zoude hebben. De evangeliën waren destijds nog niet zóó verspreid, dat ééne gemeente daarvan verscheidene zou hebben bezeten. Een zal er in de voorname Efeziniesche en in de andere Aziatiesche gemeenten wel bekend zijn geweest. Wij mogen dit als zeker stellen. Niet minder waarschijnlijk is het, dat Paulus het evangelie, door hemzelven gebruikt, en door hem 1 Kor. 11, 23 en 15, 3 aangehaald, aan deze door hem gestichte gemeenten zal hebben medegedeeld. Dat hij geene geschiedenis van Jezus predikte is bekend. Maar die beide plaatsen kunnen niet anders voegzaam verklaard worden, dan wanneer wij aan een geschrevene bron denken. En deze bron heeft hij dan ook zeker wel aan zijne gemeenten medegedeeld. Dit ligt in den aard der zake. Heeft nu Joannes een evangelie gebruikt bij de vervaardiging van het zijne, het naast-bij lag hem het in zijne gemeente gebruikte. En van zulk een evangelie zijn duidelijke sporen in het onze aanwezig. Maar nog van een ander evangelie meen ik met vrij groote waarschijnlijkheid de sporen in ons vierde evangelie ontdekt te hebben. Het was zeer verschillend van dat van Paulus en komt meest met onzen Mattheus, hier en daar met Markus overeen. Waarschijnlijk had ook Joannes bij zijne komst te Efesus een evangelie in zijn bezit, en het zal dan wel het zijne geweest zijn, wat hij hier en daar gebruikt. Dit is alles gissing, zal men zeggen. En het is zoo; maar de veronderstellingen zijn niet ongegrond. Integendeel, het zou ons vreemd voorkomen, indien de Efeziniesche gemeente geen, en zoo ze een evangelie bezat, dat ze zich van een ander, dan hetgeen door Paulus gebruikt werd, zou bediend hebben. Van den anderen kant zou het niet minder vreemd zijn, zoo een apostel als Joannes, niet in den aanvang zijner loopbaan, maar op een zoo gevorderd standpunt van evangelieschrijving, geen dergelijk geschrift in zijn bezit zou hebben gehad, al kunnen wij ons niet voorstellen, dat hij als een geleerde onzer dagen al de reeds geschreven evangeliën voor zich ontrold op zijne tafel had liggen, en zonder een volledige verzameling zijner voorgangers niet aan den arbeid is gegaan. Overigens is alleen de aart dier twee evangeliën door gissing te bepalen; wil men daarvoor eene andere in de plaats stellen, mij is het wel; maar dat Joannes ook geschrevene bronnen bij de samenstelling zijns evangelies gebruikt

heeft, is voor elken opmerkzamen lezer boven allen twijfel verheven. Het loochenen dezer omstandigheid heeft reeds menigen tegenstander de wapenen in de handen gegeven. Voordat ik de plaatsen, waar die bronnen zich vertoonen, zelve naga, een kort woord over de wijze, waarop Joannes ze gebruikt heeft. Hij heeft ze, zoo als duidelijke sporen ons aanwijzen, niet zoozeer als bronnen aangewend, gelijk de Synoptici dat deden. Maar hij heeft ze hoofdzakelijk als een leiddraad voor zijne herinnering gelezen. Een woord dier evangeliën, nog argeloos in de onze behouden, en zonder Joannes' evangelie zeker onopgemerkt gebleven, herinnert hem aan een verhaal, dat dan weder de duidelijke sporen van den ooggetuige vertoont. Zulk een woord of zin laat hij in zijn geheel staan, verbindt het soms uit zijne beide bronnen, en gaat dan voort met op zijne klare, eenvoudige wijze te verhalen. Die beide evangeliën waren dus meer aanknoopingspunten voor de langzaam verflaauwende herinnering des grijsaarts. Want wij mogen met grond veronderstellen, dat deze bronnen, na de evangeliën van den oorspronkelijken Mattheus en onzen Markus, ja misschien zelfs na dat van onzen Mattheus vervaardigd, weinig minder volledig dan deze zullen geweest zijn. Joannes heeft dus niet zoozeer verzameld, als wel aan sommige gezegden en verhalen zijne herinneringen aangeknoopt, en deze daardoor verlevendigd. Eerst zullen wij die punten, aan hetgeen wij voor Paulus' evangelie houden, ontleend, zoo kort mogelijk behandelen, om later die wijze van samenstelling uit de verhalen zelve breedvoeriger aan te toonen. Daarna zullen wij ons met de tweede, schaarscher voorkomende bron bezighouden.

Reeds dadelijk na de inleiding des evangelies, in het 1e Hoofdstuk, vs. 19 vv., vinden wij een voorbeeld, waar Joannes aan een woord van zijne Pauliniesche bron, een verhaal uit zijne herinnering, ofschoon van een feit waarbij hij niet tegenwoordig was, heeft vastgeknoopt. In zijne bron las hij: *Toen Joannes zijnen loop had vervuld, zeide hij, dien gij meent dat ik ben, ben ik niet, maar zie! na mij komt, wiens voetzool ik niet waardig ben te ontbinden.* Aldus wordt het aangehaald door Paulus in de Hand. 13, 25. Zoo als het daar staat sluit het zich aan geen der synoptiesche verhalen over Joannes aan, want het duidt op eene vraag, gelijk aan die van de Farizeën bij Joannes, maar die bij Mattheus noch Markus gevonden wordt. Bij den eersten

komen de Farizeën en Sadduceën tot den doop (3, 7), bij den laatsten is er in het geheel geen sprake van hen. Maar heeft Lukas in zijn tweede boek het andwoord zonder de vraag die het uitlokte, in zijn eerste boek volgt hij wel de verhalen van Mattheus en Markus, doch daar heeft hij toch de vraag, die hij in het evangelie van Paulus las, zonder andwoord geplaatst, en aan de schare in den mond gelegd (3, 15) 1). Daarop laat hij dan hetzelfde woord van den Dooper volgen, dat wij ook bij Mattheus en Markus lezen, maar dat geen andwoord op deze vraag der schare inhield 2). Ook in het latere getuigenis van Joannes heeft de evangelist de eerste bron gebruikt. Hier las hij duidelijk eene voorstelling van den doop, als ware het teeken voor Joannes (misschien ook voor de omstanders) zichtbaar geweest. Mattheus en Markus weten daarvan niets, maar spreken alleen van een gezicht door Jezus gezien 3). Bij Lukas alleen is uit dezelfde bron eene dergelijke voorstelling bewaard 4). Hoofdst. 4, 44 treffen wij wederom een spoor van de eerste bron (zoo als wij het door Paulus gebruikte evangelie kortheidshalve zullen noemen) aan. Bij Mattheus en Markus is het gezegde ontkennend, en heeft eenige bijvoegsels, bij Lukas en Joannes staat het zonder bijvoegsels en bevestigend. Maar hoewel uit de eerste bron ingevoegd, houde ik de lezing te dier plaatse voor zeer bedorven. Hierover bij het behandelen der plaats zelve. Misschien hebben wij ook Hoofdst. 5, 22 zulk een aanknoopingspunt uit de eerste bron, waaraan Joannes eene rede van Jezus gehecht heeft. Paulus heeft dezelfde gedachte, door Lukas geboekt: Hand. 17, 31. Maar ik wil hierop niet aandringen. Ook 6, 69 vinden wij zulk een punt van aanknooping bij Joannes, dat hem gelegenheid gaf, de aanleiding tot het spreken dezer woorden, op zijne wijze en uit zijne herinnering

1) *μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός.*

2) Men vergete niet, dat Joannes even als de Hand. *ἄξιος* heeft, waar de drie eerste evangelisten *ἵκανος* lezen. De woorden evenwel: *ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος* heeft Joannes klaarblijkelijk uit zijne tweede geschrevene bron in het geheugen gehouden; want daarvan vinden wij alleen bij Mattheus een spoor.

3) Mattheus *ἀνεῴχθησαν αὐτῷ, καὶ εἶδεν τὸ πνεῦμα*, Markus eveneens (*'Ιησοῦς*) *εἶδεν.*

4) *ἐγένετο ἀνεωχθῆναι τὸν οὔρανον.*

mede te deelen 1). Hs. 8, 17 knoopt Joannes aan de plaats van Deut. 19, 15 eene rede van Jezus, die hem in de gedachtenis lag. Misschien, ofschoon ik het niet als zeker beschouw, las hij deze plaats ook in zijne eerste bron, en veranderde haar naar zijnen stijl. Wij vinden haar ook 2 Kor. 13, 1 aangehaald, ofschoon ze ook Matth. 18, 16 voorkomt. Maar de plaats is juist geschikt, om in een spreekwoord te zijn overgegaan, en zoo laat zich deze overeenkomst hier nog gemakkelijker verklaren. Hs. 9, 19 vinden wij weder een spoor van de eerste bron. Daar was het volksgeloof, dat in Jezus een Profeet aanschouwde, bewaard gebleven. Het was nog alleen aan Lukas (7, 16) bekend, en Joannes legt het ook vroeger der Samaritaansche in den mond.

Aan het begin van het 12e Hoofdstuk vinden wij een verhaal, door Joannes bijna geheel aan zijne eerste bron ontleend, en met eenige veranderingen, uit eigene aanschouwing gesproten, door hem overgenomen, soms met woordelijke overname van sommige zinnen. Dit verhaal kwam grootendeels overëen met hetgeen Mattheus en Markus ons mededeelen. Maar Lukas, die eene verschillende zalving verhaalt, brengt die in verband met de geschiedenis eener door Jezus waarschijnlijk genezene zondares. Nu zijn de sporen eener bron, die hij met Joannes gemeen had, ook nog bij hem te vinden. Het afdroogen met de haren, door Mattheus en Markus verzwegen, het zalven der voeten, bij Mattheus en Markus van het hoofd gemeld, ziedaar wat hij eigenaardigs heeft en uit Joannes eerste bron overnam. Joannes verbindt de beide verhalen, en laat het tweede gedeelte van het verhaal der zalving bij Lukas weg, dat voor zijn doel onnoodig was. Men zie voorts de breedere uitwerking van het hier aangestipte in ons tweede Hoofddeel, bij de behandeling der plaats. De woorden van Judas en Jezus, die bij veel overeenkomst, veel verschil met die bij Markus en Mattheus opleveren, las Joannes ook klaarblijkelijk in zijne eerste bron. Het hem eigenaardige in dit verhaal zullen wij later doen opmerken. Een trek alleen geeft

1) Hij las in zijne eerste bron het getuigenis van Petrus aldus: σὺ εἶ ὁ ἅγιος τοῦ ϑεοῦ. Dat het daar ten onrechte staat en bij een ander verhaal te huis behoort, zullen wij later zien. Lukas vond datzelfde, maar in Markus lezende, dat Petrus eenvoudig zeide: σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, verbond hij beide, en gaf het getuigenis van Petrus aldus: (σὺ εἶ) ὁ Χριστός τοῦ ϑεοῦ. (Luk. 9, 18 v.)

nog eene herinnering aan een verhaal, dat hij in zijne eerste bron vond, en dat door Lukas in zijn geheel werd overgenomen. „Martha diende;” duidelijk eene herinnering aan het verhaal, dat Lukas ons volledig mededeelt (10, 38). Uit de verzwijging van het verhaal zelf zien wij tevens, dat Joannes niet *alles* uit zijne bronnen overnam, maar alleen wat met het plan zijns evangelies strookte, gebruikte.

Het zegelied des volks (Hs. 12, 13) is eveneens door Joannes aan zijne eerste bron ontleend. Terwijl Mattheus en Markus van Davids koninkrijk spreken, vinden wij nu bij Lukas eene samensmelting uit twee bronnen, en wel met verkorting van hetgeen hij in Paulus' evangelie las 1). De opmerking van Joannes (12, 17 v.), dat de reden van deze tegemoetkoming des volks in de opwekking van Lazarus lag, werd hem als in de pen gegeven door eene dergelijke opmerking in zijne eerste bron, waar gezegd werd, dat het volk dit deed wegens al de krachten, die zij van Jezus gezien hadden. Hetzelfde heeft Lukas nog in zijn evangelie bewaard. Evenzoo schijnt de plaats in het 37e vers, aan Jesaja ontleend, door Joannes aan zijne eerste bron ontleend te zijn. Wij vinden haar eveneens aangehaald door Paulus, Rom. 10, 16. Men merke tevens op, hoe de in vs. 40 volgende plaats uit Jesaja eveneens door Paulus wordt aangehaald, volgens Lukas Hand. 28, 26. 27.

Een korte aanteekening van de eerste bron, ons nog door Lukas bewaard (22, 27), bracht Joannes de voetwassching in het geheugen, en deed hem die verhalen. Evenzoo nam Joannes uit zijne bron het woord van Jezus (16, 26 en 27) over, dat door Lukas aan Petrus wordt in den mond gelegd (Hand. 5, 32). Ook de Psalmplaats door Joannes (13, 18) op Judas betrokken, herinnert hij zich uit zijne eerste bron, waaruit ook Lukas ze overnam (Hand. 1; 16).

De vermelding, dat het door Petrus aan Malchus afgeslagen oor het rechter was (18, 10), heeft Joannes klaarblijkelijk uit zijne eerste bron geput, waaraan ook Lukas het ontleend had (22, 50), terwijl het aan Mattheus en Markus onbekend bleef.

---

1) Het βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ, door Joannes achteraan geplaatst, wordt door hem weggelaten, maar achter ὁ ἐρχόμενος lascht hij βασιλεύς in, duidelijk met het doel, om hetgeen hij in zijne andere bron las: ἐν οὐρανῷ εἰρηνή enz., aan het zegelied te kunnen aanknoopen.

Een aanknoopingspunt voor zijne herinnering vond de evangelist verder, toen hij bij de verloochening van Petrus in zijne eerste bron de vermelding vond van het vuur, door de krijgsknechten in de hal ontstoken, eene vermelding, ook door Lukas (22, 55) overgenomen. In de eerste bron vond Joannes ook aangeteekend, dat Jezus door Pilatus gegeeseld werd; hij knoopte daaraan (19, 1 vv.) het verhaal van het verder bij en door Pilatus verhandelde, terwijl Lukas dezelfde aanteekening, hoewel verkeerd, (23, 16) gebruikte. Hs. 19, 30 vinden wij eene zinspeling op hetgeen Joannes in zijne eerste bron las, en hetgeen ons door Lukas (23, 46) volledig bewaard is gebleven, het woord van Jezus: „Vader, in uwe handen beveel ik mijnen geest!" 1)

Een aanknoopingspunt voor zijne herinnering vond Joannes wederom bij het verhalen van Jezus' begrafenis. In zijne eerste bron vond hij de vermelding van de omstandigheid, dat in Jozefs graf nog niemand gelegen had, en dat het de voorbereiding voor den sabbat 2) der Joden was. Dezelfde omstandigheden, door Joannes 19, 41 en 42 verhaald, werden ook door Lukas uit dezelfde bron geput (23, 53 en 54). Maar het bracht Joannes op de gedachte, dat het juist wegens die voorbereidingsdag was, dat Jezus in dit nog ongebruikte graf gelegd werd, want, wat Lukas niet wist, en wat Joannes gezien had: het graf was nabij. Evenzoo werd hetgeen Joannes van Maria Magdalena vernomen had, door hem vastgekoopt aan hetgeen hij in zijne eerste bron las (20, 1 en 12). Deze bron sprak van het eenvoudig afgewenteld vinden van den steen, van het niet vinden des lichaams, en van twee engelen. Ook Lukas (24, 1 vv.) gaf aan dit eenvoudig verhaal, met geschiedkundige bedrevenheid, de voorkeur boven hetgeen hij bij Mattheus en Markus vond, al nam hij ook van hen enkele bijzonderheden over. Joannes bewaarde er de bovengenoemde feiten uit, en vervolgde met hetgeen hij van Maria gehoord had te verhalen. De woorden der beide engelen, ons door Lukas (t. a. p. 5 en 6) bewaard, vond hij waarschijnlijk ook in zijne eerste bron, maar liet ze weg, om dadelijk tot het verhaal van Jezus' verschijning aan Maria over

1) Joannes vermeldt een ander kruiswoord, en daarna zegt de evangelist: καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν παρέδωκεν τὸ πνεῦμα, nl. τῷ θεῷ. Dat dit geheel iets anders is dan het ἀφῆκεν τ. πμα van Mattheus laat zich van zelf begrijpen.

2) παρασκευή.

te gaan. Opmerkelijk is, dat Joannes en Lukas deze afdeeling hunner geschiedenis met dezelfde woorden beginnen 1), waarschijnlijk in navolging hunner gemeenschappelijke bron. Het verhaal der twee verschijningen aan de jongeren werd vastgeknoopt aan een dergelijk verhaal, dat slechts van ééne verschijning spreekt, ons nog door Lukas (24, 36—43) bewaard. Wat Jezus daar tot de jongeren zegt, herinnerde onzen evangelist aan het gebeurde met Thomas 2).

Eindelijk hebben wij ook het 21e Hoofdstuk van ons evangelie aan de eerste bron te danken. Eigentlijk is het gedeeltelijk eene, met de wonderbare vischvangst (Luk. 5, 1 vv.) en het daarop gevolgde, overeenkomende sage, gedeeltelijk een brokstuk van eene spijzigingsgeschiedenis, verschillend van die, welke bij Mattheus en Markus voorkomt, door Lukas van hen overgenomen, en door Joannes aan zijne tweede bron ontleend werd. Dat deze spijzigingsgeschiedenis slechts ten deele verhaald, en reeds vs. 13 afgebroken wordt, heeft zijnen grond vooreerst daarin, dat de schrijver van dit aanhangsel het zesde hoofdstuk van Joannes zeer goed kende, en daarin, dat hij het verhaal als na Jezus' opstanding voorgevallen meêdeelt. En dit alles deed hij om uitwerking te geven aan het Luk. 24, 43 van Jezus kortelijk verhaalde, dat hij of in Lukas zelven, of in Joannes' eerste bron las.

Minder dan aan zijne Pauliniesche bron, heeft Joannes aan de andere, tweede bron te danken, die hij waarschijnlijk in eigendom had, en meestal uit het geheugen aanhaalde, soms ook wel vergeleek. De sporen van zulk eene herinnering zien wij

---

1) Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων.

2) ἴδετε τὰς χεῖράς μου, zegt Jezus tot de jongeren, καὶ τοὺς πόδας μου, ψηλαφήσετέ με καὶ ἴδετε κ τ λ. In zijn eerste verhaal heeft Joannes daarvan nog alleen behouden het verhalende: καὶ τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῖς, maar heeft het in het tweede omstandiger uitgewerkt. Ook van de vreugde der jongeren vond Joannes in zijne eerste bron melding gemaakt, en hetgeen Lukas zegt van het ongeloof der jongeren (Luk. 24, 41), verzwijgt hij, maar neemt er aanleiding uit, om van Thomas' ongeloof te spreken. Het τῇ μιᾷ σαββάτων, de tijdsbepaling, οὔσης οὖν ὀψίας, en de overigens aan Joannes ongewone *genit. absol.* τῶν θυρῶν κεκλεισμένων verraden het gebruik der eerste bron (vgl. 20, 1). Maar ik geloof, dat Joannes zijne bron hier trouwer volgt dan Lukas en dat deze verkort en samenvoegt.

duidelijk in het verhaal der tempelreiniging. Het omkeeren der tafels levert daarvan een bewijs. Hoe deze herinnering tot het juiste verhalen der zaak aanleiding gaf, zullen wij later kunnen opmerken 1). Evenzeer was het herinnering aan zijne tweede bron, die Joannes bij het verhalen van de genezing des Kafarnaïtieschen hovelings leidde. Bij Mattheus en Joannes is de genezene een kind des hovelings, terwijl het bij Lukas een slaaf is 2). Niet meer dan herinnering is ook het woord van Jezus, door Joannes 5, 29 op geheel vrije wijze aangehaald, door Mattheus aan den echten Mattheus ontleend, en zoo in Joannes' tweede bron overgegaan.

Wij zagen reeds, dat Joannes het verhaal der spijziging wel van Andreas kan gehoord hebben, maar het is mede zeer waarschijnlijk, dat hij daarbij zijne tweede bron, die het uit Mattheus en Markus had overgenomen, gebruikt heeft 3).

De roem der Joden: „onze vader is Abraham" (8, 39), was Joannes waarschijnlijk uit zijne tweede bron in de gedachten gebleven, en hij nam er aanleiding uit, om eene rede van Jezus daarover er aan vast te knoopen. Denzelfden roem vinden wij bij Mattheus (3, 9) door Joannes den Dooper bestreden. Het-

1) En het woord van Jezus: Λύσατε τ. ναὸν τοῦτον κτλ., beide met Mattheus 21, 12 vv. en 26, 61 overeenstemmende.

2) Deze doet echter daarmede het verhaal van Mattheus zóó overeenkomen, dat hij den slaaf door den hoofdman παῖς laat noemen. Bij de beide eersten is het de vader zelf die tot Jezus komt, bij Lukas zijn het boden. Eindelijk gaf het ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ der tweede bron, uit Mattheus ontleend, Joannes aanleiding tot het vermelden van de juiste ure der genezing.

3) Met Markus heeft hij de διακόσια δηνάρια (vs. 7, vgl. Markus 6, 37) gemeen. Bij Mattheus beginnen de apostelen zelve te verhalen van het jongsken met de visschen en brooden, bij Joannes evenzoo, bij Markus daarentegen worden ze door Jezus ondervraagd. Het εὐχαριστήσας schijnt oppervlakkig aan Joannes eigen te wezen, maar hij heeft het toch gemeen met de tweede spijziging bij Mattheus en Markus (Markus 8, 6; Mattheus 15, 36). De ἄρτοι κρίθινοι en de ὀψαρία zijn Joannes eigenaardig. Eene geringe omstandigheid, nl. het vermelden van 't aantal der nederzittenden (vs. 10) midden in het verhaal, heeft Joannes wel met Lukas (9, 14) gemeen, daar het bij Mattheus en Markus aan het einde des verhaals wordt opgeteekend, maar bij het overige verschil is deze overeenkomst te gering, dan dat we er iets op zouden bouwen. Voor die het voorval niet hoofdzakelijk als wonder beschouwde, behoorde die vermelding midden in het verhaal te staan.

zelfde geldt van Jezus' uitspraak (10, 15): „gelijk de Vader mij kent, ken ook ik den Vader." Deze was den evangelist uit zijne tweede bron in het geheugen gebleven, die ze of uit Mattheus (11, 27), of met dezen uit den echten Mattheus ontleend had 1). Niet anders dan herinnering uit zijne tweede bron, is de uitspraak van Jezus bij Joannes, 13, 20. Zij stemt volkomen overeen met die bij Mattheus 10, 40. 2).

Het „en terstond kraaide de haan," (18, 27) las Joannes in zijne tweede bron, die het aan Mattheus (26, 74) ontleende. De twee kraaiende hanen bij Markus zijn misschien meer geschiedkundig vermeld, en zoo ook in de voorspelling der verloochening bij Markus overgegaan. Even woordelijke aanhalingen uit de tweede bron, die hier wederom Mattheus raadpleegde, vinden wij 19, 1 en 2. 3). Bij dit voorval was Joannes ook wel niet tegenwoordig. Eenige oogenblikken later, vinden wij den ooggetuige weder.

Nog één voorbeeld moeten wij aanhalen, waar de duidelijkste sporen van een gelijktijdig gebruik der beide bronnen zich vertoonen. Ik bedoel 13, 21—35, de aanduiding van den verrader door Jezus 4). De eerste bron gaf Joannes eigentlijk ook hier aanleiding tot zijn eenvoudig, aanschouwelijk verhaal. Daar las hij: „De hand van die mij verraadt is met mij op de tafel," en de evangelist bracht zich de wijze te binnen, waarop Jezus door het overreiken der bete den verrader had aangeduid. Daar

---

1) Hierbij mogen wij voegen de uitspraak van Jezus: ἀμ. ἀμ. λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστιν δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν, (13, 16). Het eerste lid van dit gezegde vinden wij weder in het tweede lid van Jezus' uitspraak bij Mattheus οὐκ ἔστ. μαθ. ὑπὲρ τοῦ διδασκ. οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τοῦ κυριοῦ αὐτοῦ, ἀρκετὸν κτλ. Lukas nam van Mattheus het eerste lid over, en voegde er, evenals Joannes deed, een van elders ontleend tweede lid bij.

2) Behalven dat δέχομαι in λαμβάνειν, ἀποστέλλειν in πέμπειν, en ὑμᾶς in ἄν τινα πέμψω veranderd is. De bron van Joannes heeft dus hier misschien zelf de spreukenverzameling van den echten Mattheus gebruikt, en op hare eigene wijze overgezet.

3) In de woorden πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ en χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

4) Uit de tweede bron is het: ἀ. ἀ. λ. ὑ., ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με woordelijk overgenomen, en ook het ἐμβάπτειν is eene herinnering daaraan. Wij vinden beide bij Mattheus en Markus weder.

vond hij, niet zoo als bij Mattheus en Markus, het vragen der jongeren, ja zelfs van Judas: „Ben ik het, Heere?" Maar hij vond er alleen dit vermeld: „Zij begonnen onder elkander te zoeken, wie van hen het zijn moest, die dat doen zou." En levendig stond hem voor den geest, hoe de apostelen, hoe Petrus, hoe hij zelf dat onderzocht had. Hier lagen dus beide bronnen voor Joannes open.

Wij hebben het onderzoek naar de bronnen, die Joannes bij de samenstelling zijns evangelies gebruikt, ten einde gebracht. Wij herkenden den ooggetuige, of den tijdgenoot, die zich door andere ooggetuigen liet onderrichten. Maar tevens kwamen wij tot genoegzame zekerheid, dat nog andere — en zoo wij meenen, althands hoofdzakelijk, twee — bronnen, het langzaam wijkend geheugen des grijsaarts te hulp moesten komen. Het evangelie verliest daardoor niets van zijne waarde, als bron voor het leven van Jezus. Integendeel, de zorg en naauwkeurigheid, waarmede het blijkt geschreven te zijn, geven ons een vasteren waarborg voor zijne geschiedkundige geloofwaardigheid. Daar, waar Joannes zijne geschreven bronnen gebruikt, heeft hij dikwijls mindere waarde voor ons dan de beide eerste evangelisten, omdat zijne bronnen of aan hen ontleend, of later dan die evangeliën geschreven waren. Maar de vele plaatsen (de voornaamste des evangelies), waar de ooggetuige zich vertoont, hebben des te grootere waarde. Dit voordeel zal een naauwkeurig en onpartijdig onderzoek van Joannes' bronnen zeker aanbrengen, dat men de twee uitersten vermijdt: òf alles wat de Synoptici verschillend van Joannes verhalen, met een „Joannes heeft het gezegd!" te verwerpen, òf alles wat Joannes verhaalt, om zijne mindere historiesche waarde op zeer weinige punten, als onwaar te verwerpen. Zonder de aanneming van dergelijke bronnen is alle redelijke overeenbrenging, anders dan door dwang, onmogelijk, zijn de galileesche stukken onverdedigbaar, en vele woordelijke overeenstemmingen met de andere evangelisten onverklaarbaar. Door dat onderzoek evenwel worden die verschilpunten opgelost of verklaard, de galileesche verhalen in hunne betrekkelijke waarde hersteld, de punten van overeenkomst duidelijk.

d. *Karakter des schrijvers.*

Niet minder van belang voor de beoordeeling eens geschrifts, is de kennis van het karakter des schrijvers. Geldt dit voor

alle mogelijke vruchten des geestes, meest geldt het wel voor een werk, waarin de geheele ziel des schrijvers betrokken was; voor eene verkondiging van Hem, wiens verschijning geheel eenig, wiens leven geheel volkomen was, zoodat beide op zijne jongeren een indruk achterlieten, te groot om dien te beschrijven, te diep om dien te peilen. De omgang met Christus, die maar weinige jaren geduurd had, was voor de Apostelen het brandpunt, waarin zich alle stralen huns geestes vereenigden, de spits, die zij eens beklommen hadden, en waarheen ze op hun verderen levensweg immer terugstaarden. Van dien omgang een getuigenis te geven, het was voor hen geen bloote geschiedvorsching, het was meer, het was tevens een getuigenis huns geloofs. Maar aan zulk een getuigenis had hun eigen karakter geen gering aandeel. De Apostelen hadden het geloof niet aangenomen, maar zij leefden in en door het geloof. En daarom was hun getuigenis van Christus' leven tevens een getuigenis van het geloof dat in hen was. Daarom moeten wij vooral bij Joannes vragen, welke de invloed van zijn karakter was op hetgeen hij schreef.

Men heeft Joannes meermalen afgeschilderd als een zachtaardig weekelijk mensch, eene vrouwenziel, niet scheppend maar ontfangend, smeltende maar niet brandende van liefde; en aan die schildering heeft men niet zelden zijne geestkracht opgeofferd. Thands is men tot juister beoordeeling van den geliefden discipel gekomen. Het is onnoodig om het karakter van Joannes hier, met feiten gestaafd, te ontwikkelen. Niermeijer heeft in zijn werk een zoodanige, voortreffelijke beoordeeling van den apostel gegeven 1). Voor ons doel is het genoeg in breede trekken onze eigene meening daaromtrent open te leggen. Uit alles wat wij van hem weten, leeren wij Joannes kennen als een van die vurige, liefhebbende zielen, wier gloed door jeugdig vuur somwijlen in vlammen naar buiten slaat, door de kalmte der jaren echter in den boezem beperkt, maar nimmer gedoofd wordt. Een zoon des donders, waar hij het vuur van den hemel begeert, maar op hen die zijnen Meester beleedigd hadden; waar hij den duivelbezweerder verbiedt den naam van Christus aan te roepen, maar omdat die naam hem te heilig toescheen

1) Men vergelijke daartoe ook de heldere Diss. de discipulo quem dilexisse Jesus dicitur, auct. J. Breunissen Troost. L. B. 1853.

voor den mond eens halfgeloovigen; — een zoon des donders, maar alleen waar het de eere zijns Meesters gold. Een jongeling was hij, vol hooge wenschen voor het aanstaande Messiasrijk, vurig begeerende aan de rechterhand zijns Heeren te zitten, maar tevens bereid om met hem den beker te drinken en niet terugdeinzende voor den doop des bloeds. Een man was hij, meest in stille bespiegeling verzonken, een zeker behagen scheppende om toe te geven aan de hooge vlucht zijns geestes, maar weinig geschikt voor de prediking des woords, meestal zwijgend naast Petrus, of terugtredend voor Jakobus, den man der rechtvaardigheid. En naar de voorstelling die de kerkvaders ons van hem geven, verbeelden wij ons den grijsaart, bij wien het jeugdig vuur, waarmede hij eens het Lam Gods volgde, en Simon vooruitsnelde naar het heilige graf, nog niet verdoofd was. Wij zien hem den jongen afvallige zoeken, zonder ruste, en zelf tot hem gaan, te midden der woeste rooverbenden. Wij hooren hem zijn afschuw betuigen voor den gnostiker, dien hij ontmoet. Wij zien hem de vergadering der christenen binnendragen, om er nog zegenend de bevende handen over de schare uit te strekken. Kortom, geen gemeentestichter, maar een trouwe herder; geen martelaar, maar een moedig kampvechter tegen wereld en logen; geen man des woords, maar een vredebode, wiens licht in den stillen vriendenkring opging, om vandaar uit te stralen in de gemeente, wiens geheele prediking zich oploste in dat ééne: „kinderkens! hebt elkander lief!"

Door zulk eene beschouwing van den apostel, die in hoofdzaken de ware uitkomst is van de ernstige studiën onzes tijds, worden alle tegenstrijdigheden opgelost, en verrijst Joannes zelf in een schooner, zuiverder licht voor ons oog. Maar daar ontbreekt nog iets aan, dat wij niet uit het oog mogen verliezen. Wij kennen den discipel niet ten volle, indien wij hem niet beschouwen als den discipel dien de Heer lief had. Lavater heeft ergens de negen jongeren knechten, Petrus en Jakobus broeders, Joannes den vriend des Heeren genoemd. Zoo was het, althands wat Joannes betreft. Joannes was van nature eenes geestes met Jezus. Wat Paulus door gestadigen kamp, door gevangenneming zijns verstands, met moeite en worsteling bereikte, het: ‚Christus leeft in mij;' dat kostte Joannes geen zwaren strijd, het was hem als eigen, hij was er van den beginne af op voorbereid. Het geheim om met behoud der eigene zelfstandigheid

geheel aan Christus te behooren, hij zocht het niet angstig, hij maakte het zich helder in verhevene kalmte en langzame ontwikkeling. En omdat de Heer, die geen getuigenis van menschen noodig had, opdat hij hen kende, omdat de Heer zag dat dit in zijn harte was, had hij hem lief boven allen.

Het is geen ongewoon zeggen, dat Joannes het meest in den geest zijns Meesters was ingedrongen. En het is volle waarheid. Maar men heeft het nog niet recht genoeg gewaardeerd, men heeft het nog niet volkomen toegepast. Dáárom was Joannes diep in dien geest ingedrongen en dáárom had de Heer hem lief, omdat deze in hem als een weerglans zijner eigene heerlijkheid aanschouwde. De Heer, dien de ijver van Gods huis verteerde, toen hij woeker en winstbejag uit den tempel der aanbidding verdreef, zag in den ijver des Donderzoons toch een sprank van dat heilige vuur 'tgeen hem zelven bezielde. Hij, die zich krachtig gevoelde, om de Messias te worden, grooter dan de profeten spelden of de vaderen hoopten, hij vond die gepaste eerzucht weder in den jonger, die eene plaats begeerde aan zijne rechterhand, en hij wees hem niet af, maar stelde hem hoogere eischen. De mensch, die sprak zooals nog geen mensch had gesproken, de rustig-verheven dichter dier parabelen vol oosterschen gloed en diepte, herkende in de adelaarsvlucht des vertrouwden den rijkdom van zijn eigenen geest. Hij, wiens mond het: „Wee u!" donderde tegen Schriftgeleerden en Farizeën, ontwaarde in het gemoed zijns jongers dienzelfden afschuw van huichelarij en schijnheiligheid. De zoon van den God der liefde, vond in geen hart eene warmte aan die van Joannes gelijk. De mond der wijsheid, die zoo gaarne in den diepen eenvoud van korte kernspreuken sprak, vond een weergalm in het hart van den jonger, die in korte kernvolle taal, zonder wijdloopige redeneering of kunstigen samenhang, den adel zijns gemoeds openbaarde. De goede herder, die zijn leven stelde voor de schapen, had reeds in het binnenste van zijnen Joannes die zelfverloochenende liefde bespeurd, die den grijsaart niet verliet en een weerklank achterliet in de oude sagen der kerk. „Eens," zegt de dichter; „stond Salome aan het meer van Gennesareth in stille overpeinzing. De zon was ondergegaan, het purper des avondroods straalde aan den trans des hemels, en een blaauwachtige nevel rustte op het gebergte. Salome echter zag voor zich neder op de vlakte des meers. En als Zibdai

kwam en haar vroeg, waarom zij daar eenzaam en peinzend stond, met tranen in de oogen, en niet liever heenzag naar den stralenden hemel, andwoordde Salome en sprak: „Zoo heb ik voorheen het heerlijke licht des hemels beschouwd. Nu echter verschijnt het mij schooner in den stillen vloed des helderen meers. Zie! hoe vliet het zoo rustig daarheen, en weet niet, dat des hemels glans en heerlijkheid zich in hem spiegelt. Daarbij gedacht ik aan onzen geliefden zoon met moederlijk hart. — Is niet Joannes ons teder kind, stil en deemoedig als te voren, en tegelijk de vertrouwde van den goddelijken man van Nazareth?" En in die zinrijke gelijkenis heeft Krummacher, helderder dan wij het vermogen, het karakter des vertrouwden ontvouwd.

Zulk een apostel was noodig om, op het standpunt, waar de evangelieschrijving gekomen was, een evangelie, den Meester waardig, te schrijven, een beeld van den Heiligen te ontwerpen, wiens heerlijkheid hij aanschouwd had. Maar het zal dan ook niet noodig zijn, de hooge waarde van zulk een evangelie boven dat van anderen aan te toonen. Dat wij die erkennen en op den voorgrond plaatsen, ligt reeds in de karakterschildering zelve opgesloten. Doch ik moet voor eene klip waarschuwen, waarop zulk een discipel, juist als geschiedschrijver, stranden kon, en meen ik, somwijlen gestrand is. Deze klip is eene verkeerd gewijzigde, en zich verkeerd uitende liefde tot Jezus. In waarheid is het niets dan een gebrek, een onvolkomenheid in die liefde. Wanneer men uit liefde tot iemand, dezen iets aandicht, wat men voor grootsch en verheven houdt, maar wat het in waarheid niet is, dan heeft men nog maar ongenoegzame liefde voor dien persoon, en deze vermindert daardoor niet, dat men het toegedichte weder doet vervallen. Evenzoo geldt dat van minder rechtvaardig oordeel jegens de vijanden van iemand, dien wij liefhebben. Hierin nu heeft Joannes somwijlen gedwaald. Christus is, naar het ook behoort, het middelpunt van zijn evangelie; het hoofdlicht van de schilderij valt op den Heer. Dat zouden wij ongaarne missen, en het is eene verdienste der voorstelling. Maar nu is dikwijls het hoofdlicht in eene schilderij, in sommige opzichten, niet geheel natuurlijk op de hoofdgroep of den hoofdpersoon samengetrokken. En ook zijn, om die hoofdgroep te meer te doen uitkomen, de mindere partijën òf te donker gekleurd, òf te nalatig behandeld. Opper-

vlakkig schijnt dit voorliefde voor de hoofdgroep te verraden. Maar het is eene nalatigheid, eene onvolkomenheid. Want niettegenstaande de matige en natuurlijke duisternis der nevenpartijen, niettegenstaande de zorg ook aan deze besteed, moest de hoofdgroep door geheel natuurlijk licht, en geheel natuurlijke verhevenheid uitkomen. Ditzelfde vinden wij nu in het evangelie van Joannes. Geen evangelie waar het licht op Jezus geworpen bijna in allen deele zoo natuurlijk is; en toch ook hier een kleine gedwongenheid, aan de meeningen dier dagen te wijten. Geen evangelie, waar uit de kleine bijzonderheden de ooggetuige zich het meest verraadt; maar juist in ditzelfde evangelie een minder zorgvuldige behandeling der bijzaken en nevenpersonen, om Jezus te meer op den voorgrond te doen komen, ja ook hier dikwijls een te duistere tint op zijne tegenstanders geworpen.

Een onnatuurlijk licht wordt slechts enkele malen op Jezus geworpen, wanneer Joannes den Heer een volkomen weten toeschrijft van 'tgeen in den mensch is; een weten, dat voor den apostel zonder twijfel een wonderbaar en bovennatuurlijk was, al behoeven wij geen wonder of bovennatuurlijkheid, om het genoegzaam te verklaren. Joannes dacht zeker aan zulk eene bovennatuurlijke wetenschap op de volgende plaatsen: 1, 50. (2, 25.) 4, 18. (6, 6. 15. 61. 64. 70. 11, 7.) 20, 27. Op de tusschen ( ) gestelde plaatsen behoeven *wij* geen wonder toe te passen, om ze te verklaren. De andere zijn zonder aanneming eens wonders niet te verklaren. Alleen dit laat zich verklaren, hoe Joannes tot deze meening gekomen is. Jezus persoonlijkheid, waarin de apostel zulk een diepen blik geslagen had, was hem hier te hoog en te wonderbaar. Die diepe menschenkennis, die wij bij alle groote mannen opmerken, en die Jezus in eene volkomene mate bezat, gaf zulke verbazende uitkomsten, dat de apostel hier eene bovennatuurlijke wetenschap moest stellen, om haar te verklaren. Opmerkelijk is, dat juist op de drie plaatsen, waar alleen een wonder verklaring kan geven, Joannes niet tegenwoordig was.

Niet minder opmerkelijk is het, en het is door vele bestrijders der echtheid niet zelden aangevoerd, dat Jezus in de reden bij Joannes meestal en bijna uitsluitend van zichzelven en zijne hooge roeping spreekt. Ook deze omstandigheid moet uit Joannes' liefde voor Jezus verklaard worden. Niet zelden gaat de discipel

zelf met zijne bespiegelingen voort, wanneer eene rede of een gesprek des Heeren reeds geëindigd is. Meermalen kunnen wij zijne tusschenvoegsels, en den invoed zijner meeningen op de reden des Heeren duidelijk bespeuren. Dat hij nu Jezus meestal over zichzelven doet spreken, heeft daarin zijnen grond, dat de discipel altijd den Heer in zijne grootheid en volkomenheid voor oogen had, en hem aldus ook tot hen wilde doen spreken, voor wie het evangelie geschreven was. Hierin ligt zeker deze onbetwistbaar geschiedkundige waarheid, dat de Heer dikwijls, vooral op het laatst zijns levens, en tot zijne discipelen, van zichzelven moest spreken en gesproken heeft, omdat zijne leer zonder zijn' persoon niets was. Maar de eenzijdige keus van zulke reden, het gieten van alle andere in dien éénen vorm, hebben wij aan het karakter van Joannes en zijne vurige liefde tot den Meester toe te schrijven.

Te donkere kleuren heeft Joannes over Judas en hier en daar over de Joden verspreid. Het eerste meer door vermelding, het tweede meer door verzwijging. De verrader wordt door Jezus een duivel genoemd, of liever gelijk Lücke het verklaart: een verraderlijke vijand. Dit is op zichzelf niet onwaarschijnlijk, en het is ook deze mededeeling niet, die wij hieronder rekenen. Het is de pragmatiesche opmerking van Joannes zelven (12, 6), dat Judas een dief was. Deze opmerking steunt duidelijk op het voorgaande verhaal. Joannes had de vraag van Judas, den praktieschen, koelberekenenden mensch gehoord, en wist daarvoor bij latere beschouwing geen andere oorzaak te vinden dan hebzucht en zelfs oneerlijkheid. Dat het eene onmogelijkheid was, wil ik niet beweren, maar wel eene onwaarschijnlijkheid. Indien Judas hebzuchtig geweest ware, dan zou Jezus dezen trek wel in zijn karakter bespeurd hebben. Ook zou het aan den eenen kant onverklaarbaar wezen hoe Jezus, het wetende, dat Judas een dief was, aan dezen de kas zou gelaten hebben; aan den anderen kant even weinig verklaarbaar, hoe zulk een bedrog aan den Heer geheel onbekend kon gebleven zijn. Jezus zal wel ongeveer geweten hebben, wat zijne discipelinnen in de kas stortten, en ook wat voor het onderhoud des gezelschaps gebruikt werd. Indien Judas daarvoor nu zorgde, en eigentlijk de armen bestal, zooals uit dit verhaal van Joannes volgen zou, dan mogen wij in Jezus niet zoo weinig zorg voor de armen veronderstellen, dat Hij niet onderzocht of zij vergeten dan wel genoegzaam door Judas bedacht werden. De meening

van Lücke, dat Jezus het toen niet wist, vervalt dus, evenals de aanneming dat Jezus het kort voor zijn henengaan aan den geliefden leerling gezegd zou hebben; de Heer had toen wel iets anders te zeggen. Ook, al nemen wij al het vorige voor een oogenblik weg, dit is nog niet genoegzaam verklaard, en het is ook onmogelijk dit te verklaren, hoe Jezus een lagen, ja zelfs oneerlijken hebzuchtige onder zijne uitverkorene twaalve kan geduld hebben. Van tweën een, wij moeten òf de diepe menschenkennis van Jezus opgeven, òf toegeven, dat Joannes zich hier door afschuw voor den verrader tot een verkeerde beoordeeling zijner woorden heeft laten verleiden. Aan die verkeerde beoordeeling hebben wij dan wel een juiste geschiedkundige aanteekening te danken, dat Judas de beurs droeg — eene aanteekening door 13, 29 als onwillekeurig bevestigd — en dat Judas het was, die hier deze aanmerking maakte; maar voor de kennis van Judas' karakter levert Joannes' toevoegsel niet alleen geene bijdrage, maar zoude ons hier van het spoor doen afdwalen. Hoe Joannes tegen Judas was ingenomen, is niet alleen uit zijn karakter duidelijk op te maken, maar volgt ook uit de herhaalde vermelding des verraders, het bijgevoegde „een uit de twaalve," het krachtige: ‚de zoon der verderfenis,' en het naauwkeurig noemen van den anderen Judas ‚niet de Iskariot' (14, 22). De hebzucht van Judas schijnt overigens onder de apostelen, maar waarschijnlijk als verklaring van het feit des verraads, in verband gebracht met het bestieren der beurs, wel algemeen aangenomen te zijn geweest. Ook bij de Synoptici komt zij aan den dag.

Maar ook omtrent de vijanden van Jezus is Joannes niet geheel juist. Te dikwijls heeft men het niet-begrijpen van Jezus' woorden door de Joden overdreven, en zeer te recht heeft Schweizer aangetoond, hoeveel zielkundige waarheid in dat vaak willens en wetens niet-verstaan der Joden gelegen is. Maar, heeft Joannes al hier en daar de Farizeën en Overpriesters zeer te recht als Jezus' vijanden genoemd, te algemeen is het, als hij hen onder den naam van ‚de Joden' te samenvat. De toorn van den leerling jegens het volk, dat zijnen geliefden Meester doodde, droeg zich op de geschiedenis over, die dezen dood voorafging. De Joden waren het die Jezus kruisigden. En voor de vijanden des Heeren, die hem zonder ophouden bestrijden, weet de vurige discipel dan ook geen anderen naam dan ‚de Joden' 1). Het is ver-

1) *De Joden* of *de Judaeers* was, gelijk ik later breeder denk aan te

keerd daarin met Weisse een bewijs tegen de echtheid en geloofwaardigheid van ons evangelie te zien. Maar even verkeerd hierin niet een minder juiste voorstelling te willen zien dan in die der Synoptici, volgens wie het eigentlijke volk, de Joden in het gemeen, eerst later, door de Farizeeën opgeruid, vijandig werden tegen den Heer. Overigens is deze onjuistheid van minder belang.

Van meer gewicht voor de geschiedkundige juistheid van Joannes, is een ander gevolg van zijn karakter als den geliefden, en aan Jezus meest gehechten discipel: het verwaarloozen namelijk van nevenpersonen en nevenzaken, waardoor de voorstelling wel eens onduidelijk wordt. Bij de Synoptici, die uit de tweede of latere hand hunne berichten hebben, kunnen wij zulk eene juistheid niet verwachten. Bij Joannes, den ooggetuige, evenwel mogen wij ze eischen. Veel kleine naauwkeurigheden duiden den ooggetuige aan. Maar bij al die bewijzen voor de echtheid blijft het, door de vele naauwkeurige mededeelingen die gemist worden, nog zeer verklaarbaar, hoe velen zich daaruit wapenen maken tot bestrijding der Joanneiesche afkomst van ons evangelie. Immers, in het eerste hoofdstuk missen wij de aanduiding wáár de laatste der vijf geroepene discipelen met den Heer het eerst in aanraking kwamen. Het voorbijwandelen van Jezus, vs. 35, de onzekerheid omtrent Jezus' woning, vs. 40, het *vinden* van Simon door Andreas, van Filippus door Jezus, vs. 42 en 44, van Nathanaël door Filippus, vs. 46, de duisterheid van vs. 49, zijn alle zoovele bijzonderheden, die èn door hare eentoonigheid, èn door hare onduidelijkheid van een zekere nalatigheid in de geschiedschrijving getuigenis dragen. Het zou overtollig en vermoeiend zijn, al deze kleine onnaauwkeurigheden, die ons over nevenzaken en personen in het onzekere laten, op te sommen. De genoemde voorbeelden uit het eerste hoofdstuk zijn genoegzaam om aan te duiden wat ik bedoel. Men behoeft slechts de geschriften der tegenstanders — die daaruit wel is waar eene verkeerde gevolgtrekking maken — te lezen, en men zal ze in menigte vinden. Niet alle die zij aanbrengen zijn schijnbaar, en niet alle zijn dan ook opgelost door

toonen, waarschijnlijk een in den apostolieschen tijd gebruikelijke partijnaam om de vijanden der Christenen, in tegenoverstelling van de minder vijandige Galileërs, aan te duiden. Het kan echter zijn, dat die benaming reeds bij het leven van Jezus in zwang was.

degenen, die de echtheid van ons evangelie aannamen. Veel is hier zeker op rekening te schrijven van de minder kunstige geschiedschrijving dier dagen, en van het weinige meesterschap over de taal; veel op rekening van den afstand van tijd, die tusschen de gebeurtenissen en het opstellen des evangelies verloopen was, eene omstandigheid, waarover wij later nog moeten spreken. Maar de voornaamste oorzaak dier onnaauwkeurigheden meen ik hierin te moeten zoeken: Bij het schrijven zijns evangelies dacht Joannes hoofdzakelijk en bijna alleen aan den Heer. Gelijk Jezus het middelpunt zijns levens uitmaakte, zoo was het ook met zijn evangelie. De voorstelling van den Heer, de denkbeelden over den Heer, de schildering van Jezus' daden en de herbaring van Jezus' woorden, ziedaar wat hem bezighield. Al het andere kon maar een deel zijner aandacht verwerven, en leed daardoor niet zelden. Tegenover de diepzinnigheid en verhevenheid des Meesters worden de met hem sprekende personen dikwijls te laag gesteld. Alles draait zich om den sprekenden, slechts van tijd tot tijd om den handelenden Jezus. De voorstelling van den Heer beheerscht als het ware de geheele voorstelling der nevenomstandigheden en mede handelende personen. Het is een natuurlijk gevolg van de innige gehechtheid des geliefden discipels, het is in zekeren zin eene verdienste van een evangelie, maar het doet ons vele bijzonderheden ontberen, die wij gaarne kennen zouden, en het lokt veler onrechtvaardig oordeel over Joannes' geloofwaardigheid uit.

Dit zij ter verklaring van deze omstandigheid gezegd, die velen met het verhaal eens ooggetuigen onvereenigbaar oordeelen. Maar hoewel wij het minder goede in Joannes' geschiedschrijving niet mogen verzwijgen of wegcijferen door kunstige verklaringen, wij moeten er dit bijvoegen: Tot de volkomenheid van het beeld, dat Joannes ons van den Heer wilde schetsen, waren deze trekken en bijzonderheden niet gebiedend noodig. Het is alleen weetgierigheid, zoo wij ze verlangen te kennen. Het is alleen verklaring eener voor velen vreemde omstandigheid, zoo wij er van gewagen. Maar het Christusbeeld van Joannes staat, niettegenstaande dit gemis, in zijne volle reinheid en verhevenheid voor ons oog. Het is juist een te geringe waardeering van dat heerlijke Christusbeeld, wanneer wij bij Joannes angstig naar die geringere verschijnselen vragen, en daarop te veel gewicht leggen willen. Het lag niet in het karakter van den voorbarigen

Donderzoon, om zoo naauwkeurig alle kleinigheden te beschrijven. Waar hij naauwkeurig is, daar is hij het niet, om het te zijn, maar als van zelf, als onwillekeurig. Het is de naauwkeurigheid van den grijzen verhaler, die zich vele bijna nietige omstandigheden herinnert, en er behagen in schept, die in zijn verhaal te mengen; maar die zich de juiste dramatiesche toedracht der gebeurtenissen niet overal goed kan herinneren, of zoo hij zich die al herinnerde, zich niet vermoeit met dit alles juist en naauwkeurig te verhalen, waarom het hem niet te doen was. En dit brengt ons als van zelf op datgene, waarover wij nu moeten spreken: welken invloed de groote tijdsafstand tusschen de voorvallen die Joannes verhaalt, en de samenstelling van zijn evangelie op die verhalen zelve gehad heeft.

e. *De schrijver een grijsaart.*

Als wij van de veronderstelling uitgaan, dat ons evangelie door Joannes geschreven is, dan is dat tevens met volkomen aanneming der stelling, dat het vierde evangelie zeer laat in de eerste eeuw is opgesteld. Indien wij dit niet aannamen, de echtheid zou onzes inziens geheel moeten vervallen, tegenover de onbetwistbare echtheid der openbaring. Trouwens, deze stelling is dan ook reeds genoeg bewezen. Wanneer men den ontwikkelingsgang der eerste eeuw nagaat, dan moet het al aanstonds in het oog vallen, hoe zulk een gevorderd standpunt, waarop het evangelie staat, hoe de eerste kiemen van gnosis en van die gisting, die in de tweede eeuw zich vertoonen zou, hoe de weinige gebondenheid aan het Jodendom, de vaste namen van Logos en Parakleet (Woord en Trooster in onze Statenvertaling, beter Helper), die wij in het evangelie ontmoeten, hoe in één woord de geheele aart, samenstelling en verhaaltrant des evangelies zich alleen verklaren laten in een tijd, waarin het Christendom reeds tot een aanmerkelijk punt van ontwikkeling gekomen was. Ik mag hier gerustelijk verwijzen naar hetgeen Niermeijer in zijn bekend werk over dezen tijd der vervaardiging heeft geschreven, waar tevens de denkbeelden van Baur, Schwegler en anderen over een nog latere vervaardiging voldoende wederlegd worden. Niermeijer is zeer onlangs bestreden, maar niet weêrlegd door da Costa, in diens jongste geschrift over den apostel Joannes en zijne schriften.

Maar is die tijd eenmaal vastgesteld, dan kan het niet anders of dit moet invloed uitoefenen op de beoordeeling van hetgeen Joannes verhaalt. Wij vinden die bepaling van den tijd bevestigd door de geheele wijze van voorstelling, die in het evangelie heerscht. Een opmerkzaam lezer zal het niet kunnen miskennen, hoe ons overal de grijsaart voor den geest komt, die de geschiedenissen zijner jeugd verhaalt. Een deel der onnaauwkeurigheid van sommige nevenomstandigheden en der verwaarloozing van vele nevenpersonen hebben wij reeds vroeger, niet alleen aan Joannes' persoonlijkheid, maar ook aan den grooten afstand, die tusschen de gebeurtenissen en hare voorstelling lag, toegeschreven. In de uitvoerigheid en breedsprakigheid van andere plaatsen, eene breedsprakigheid, die zelfs in de reden van Jezus is doorgedrongen, herkennen wij een onloochenbaren trek des ouderdoms. Ja, het valt niet te ontkennen, dat de sombere, treurige tint, die over het gantsche verhaal verspreid ligt, een gevolg van den ouderdom des schrijvers is. Het welaangename jaar des Heeren, ons door de andere evangelisten aan den aanvang van 'sHeeren loopbaan met heldere kleuren geschilderd, ontbreekt wel niet geheel in het vierde evangelie, maar toch heeft Hase te recht opgemerkt, dat het van den beginne af den stervenden Messias in het oog heeft. Wij mogen dit evenmin ontkennen, als er met Weisse gebruik van maken om de echtheid en geloofwaardigheid onzes evangelies te verwerpen, en deze voorstelling van Joannes als het misverstand eens onkundigen te beschouwen. Voor de herinnering des grijzen apostels was deze indruk het levendigst, hoe het uitverkoren volk, het volk dat ook de grootheid en heerlijkheid van den grooten Godszoon had kunnen aanschouwen, indien het had gewild, hem verworpen en gedood had; hoe er een onverzoenlijke vijandschap was opgerezen tusschen dien heilige, die het licht der wereld was, en tusschen de duisternis, die het licht haatte, en willens blind was voor zijnen glans. Bleven er ook enkele trekken van aanvankelijk gunstiger stemming over — die wij later gelegenheid zullen hebben op te merken — is er ook in die vijandschap der Joden een langzame voortgang en stijging te bemerken, zoodat de Joden, die bij de tempelreiniging naar een teeken vragen, nog hemelsbreed verschillen van de woedende dweepers der laatste hoofdstukken; die éene gedachte oefende zulk eenen invloed op de geheele voorstelling uit, dat deze trekken voor de schildering

des doodelijken strijds verflaauwen, en dat er een treurig waas over de evangeliesche geschiedenis van Joannes gespreid ligt. Maar het zou ons eer bevreemden, het zou ons zeker reden tot twijfel geven, indien het anders ware. Zoo moet ook de wijze, waarop Farizeën — overigens ook door den apostel zelven genoemd — Sadduceën, Herodianen, Schriftgeleerden, kortom alle vijanden van Jezus, die in de andere evangeliën telkens optreden en onderscheiden worden, in dit evangelie onder dat éёne ,de Joden' worden samengevat, en niet minder de wijze, waarop van de Joodsche wetten en gebruiken, als den schrijver vreemd, gewaagd wordt, ten deele aan deze oorzaak worden toegeschreven. Reeds Bleek heeft dit in zijne Beiträge gedaan. De grijsaart bleef gaarne bij andere bijzonderheden stilstaan, hij gewaagt enkele malen bijzonder van de Farizeën als de door hem meest gehate partij, en die dan ook de voornaamste was, maar of die hardnekkige tegenstanders des Heeren Sadduceën, Herodianen of anderen waren, daarmede hield de oude man zich niet op, en het was ook zijner herinnering ontgaan. De afstand van tijd is hier wel de voornaamste reden dier onnaauwkeurigheden, ofschoon wij ook aan het doel van Joannes en aan degenen, die hij zich als lezers voorstelde, geen invloed op deze omstandigheid mogen ontzeggen.

Maar den meesten invloed moest die afstand van tijd wel uitoefenen op de tijdrekenkunde van ons evangelie. Dikwijls heeft men de waarde daarvan te hoog aangeslagen. Niet minder dikwijls daarentegen heeft men ze, in vergelijking met die der Synoptici, geheel en al verworpen. Bij zooveel verschil van meening zal het niet overbodig zijn een onderzoek naar de waarde dier tijdrekenkunde voor het leven van Jezus in te stellen.

f. *Het evangelie geen tijdrekenkundig en volledig geschiedwerk.*

Wij willen ons eerst met de tijdrekening in het algemeen bezighouden, zooveel ze namelijk de groote omtrekken der evangeliesche geschiedenis, den algemeenen gang des verhaals betreft. Dan zullen wij over de waarde van Joannes' tijdrekening in kleinere bijzonderheden spreken. Op beide heeft de afstand in tijd zijnen invloed uitgeoefend.

Men heeft, zooals bekend is, veel getwist over de waarheid

of onwaarheid der voorstelling van verschillende feestreizen des Heeren naar Jeruzalem, eene omstandigheid, door de Synoptici verzwegen, en die toch op de verhalen van Joannes zoo overwegenden invloed heeft uitgeoefend. Aan de eene zijde heeft men de feestreizen van Joannes een vervelenden rythmus gescholden, en voor een oppervlakkigen lezer gelijk Bruno Bauer moet het zeker zoo schijnen. Aan de andere zijde heeft men Joannes den palm der waarheid toegereikt, en de andere evangelisten als verhalers en samenbrengers van verschillende overleveringen voorgesteld. In meerdere of mindere mate hebben zich de meeste verdedigers van Joannes' geloofwaardigheid aan deze laatste eenzijdigheid schuldig gemaakt. Daartoe hebben zij uit de drie eerste evangeliën verschillende bewijzen voor de vermelding van verschillende feestreizen, die in de overlevering zou zijn overgegaan, opgezameld. Hierin hebben zij zekerlijk hun goed recht. Maar dat zij de Synoptici te laag stellen, en dat die redeneering van eene overleveringsmassa niet geheel verdedigbaar is, meen ik met even goed recht te mogen beweeren. Om ordelijk te werk te gaan, moeten wij eerst en vooraf vragen: Is de voorstelling van Joannes, dat de Heer verscheidene feestreizen naar Jeruzalem gedaan heeft, waarschijnlijk, en blijkt zij uit de aangevoerde bewijzen waar te zijn? Dan eerst kunnen wij vragen: hoe is het dan te verklaren, dat de Synoptici daarvan geen gewag maken?

De eerste vraag, naar de innerlijke waarheid der voorstelling bij Joannes, mogen wij toestemmend beandwoorden. Te recht heeft men het aangewezen, dat de plaats bij Mattheus en Lukas (23, 37; 13, 34): „Jeruzalem, Jeruzalem! hoe menigmaal heb ik uwe kinderen willen verzamelen, gelijkerwijs de vogel hare kiekens onder de vleugels verzamelt; maar gij wildet niet," onverklaarbaar is, indien men niet een herhaald oponthoud des Heeren in Jeruzalem aanneemt. Men heeft de plaats als inschuifsel verdacht willen maken. Maar dit is zoo onwaarschijnlijk, dat zelfs Strauss het verwerpt. Men heeft met kunstige wendingen willen betoogen, dat met: ‚uwe kinderen' niet de inwoners van Jeruzalem, maar de inwoners van Palaestina bedoeld werden, waarvan Jeruzalem de hoofdstad was (Baur). Maar dan zoude vooreerst de aanspraak aan Jeruzalem als stad al vrij ongepast wezen, wanneer juist die kinderen bedoeld werden, die het verst van haar verwijderd waren, terwijl zij zelve die liefde des Heeren

het minst ondervonden had. Het zou een vreemde toespraak wezen: Ik heb uwe kinderen willen bijeenverzamelen, wanneer men daarbij moest denken: eigentlijk waren het wel niet uwe kinderen, want uwe naaste kinderen heb ik niet bezocht, noch uwe eigene inwoners, noch die van het land, waarvan gij streng genomen de hoofdstad zijt, van Judaea namelijk; maar het waren die kinderen, die gij ontkent en verwerpt als afvalligen, onkundigen, halve heidenen, de Galileërs. En ten andere, wanneer die opvatting te verdedigen ware, dan zoude het: „*gij* hebt niet gewild," zeer vreemd zijn, daar Jeruzalem aan dien onwil harer vèrverwijderde kinderen waarlijk geen deel had. De aanspraak zou dan meer kennisgevend hebben moeten zijn: „Uwe kinderen — *zij* hebben niet gewild." Men heeft eindelijk nog een andere uitvlucht gezocht. Jezus zou hier namelijk niet op een herhaald, maar een langdurig oponthoud te Jeruzalem gedoeld hebben (Weisse). Maar men vergeet, dat dan het „vele malen" 1) geen geschikten zin geeft, en er „hoe lang reeds" 2) had moeten staan. Kortom, wanneer men de plaats als in dezen niet bewijzend wil voorstellen, dan moet men de gezonde uitlegging geweld aandoen. Reeds die geheel uiteenloopende tegenwerpingen duiden haar groot gewicht genoegzaam aan. Zij wordt nog versterkt door hetgeen bij Mattheus kort daarna (vs. 39) volgt: „gij zult mij *van nu aan* niet zien, totdat gij zegt, enz." Dat „van nu aan" wijst duidelijk op herhaalde bezoeken.

Even onverklaarbaar is de aanwezigheid van discipelen en aanhangers des Heeren te Jeruzalem, wanneer wij geen herhaald oponthoud aldaar aannemen. Over Nikodemus spreken wij niet, daar hij alleen tot de evangeliesche geschiedenis van Joannes behoort. Maar met Bleek en Ebrard wijzen wij op Jozef van Arimathea, die ook aan de Synoptici bekend is (Matth. 27, 57; Luk. 10, 38). Dat deze te Jeruzalem woonde, blijkt uit zijn ambt — hij was lid van het Sanhedrin — en uit het graf en den hof, die hij in de nabijheid der stad bezat. Wanneer Planck ter gelegenheid van dezen bewijsgrond aanmerkt, dat deze melding der Synoptici wordt opgewogen door hun stilzwijgen over Nikodemus, hetgeen tegen Joannes pleiten zou, dan is dat een soort van wraaknemings-kritiek, die tegen alle gezonde

1) ποσάκις.

2) πόσον χρόνον.

oordeelkunde aandruischt. Met niet minder recht heeft men gewezen op de ontfangst van Jezus te Jeruzalem, ook bij de Synoptici vermeld, en die niet alleen aan Galileesche aanhangers kan worden toegeschreven. Ebrard heeft de vele menigten en groote schare van Jeruzalemmers en Judeërs doen opmerken, die volgens Markus (3, 7; vgl. Matth. 4, 25) den Heer in Galilaea gevolgd zijn. Daar stonden in die dagen zooveel valsche Profeten in Galilaea op, dat een te Jeruzalem onbekende Profeet zulk eene volksmenigte uit de hoofdstad niet van hunne haardsteden naar de heidenprovincie zou hebben gelokt. Ook in Matth. 26, 18 heeft men met volle recht een bewijs voor de waarheid van Joannes' voorstelling willen vinden. Hoe kwam Jezus aan dien vriend, met wien hij op zeer gemeenzamen voet bekend moet zijn geweest, om zoo onvoorwaardelijk voor zich en de zijnen op diens gastvrijheid te kunnen rekenen, indien hij niet meermalen te Jeruzalem was geweest? Zoo heeft men nog op de vrienden te Bethanië gewezen, die ook aan Lukas bekend zijn, en die zoo dicht bij Jeruzalem woonden, dat Jezus wel geen afzonderlijke reize naar Bethanië zal gemaakt hebben, zonder de hoofdstad te bezoeken. Wat meer is, gedurende Jezus' laatste verblijf te Jeruzalem althands — en misschien ook bij vroegere — was Bethanië en dus wel het huis dier vrienden de gewone verblijfplaats des Heeren, waarheen hij iederen avond uit de hoofdstad terugkeerde. Hoe laat zich dit verklaren, wanneer wij alleen maar aan één oponthoud te Jeruzalem denken. Voeg bij deze discipelen en aanhangers den aanhang, waarvan wij Hand. 1, 15 lezen, en de beide mannen Alexander en Rufus, waarvan Markus (15, 21) als zonen van Simon van Cyrene melding maakt, maar zeker tevens als aanhangers des Heeren. Wanneer dus Weisse zegt, dat het vreemd is, dat Jezus bij zoo herhaald bezoek te Jeruzalem geene discipelen om zich heen verzameld heeft, dan toont hij een oppervlakkig oordeel te vellen, en al deze feiten over het hoofd te zien, die zich uit één, al was het ook zeer langdurig, maar dan ook in die dagen zeer woelig en onrustig oponthoud te Jeruzalem, niet laten verklaren.

Als wij eindelijk letten op den haat en de vervolging van Farizeën, Overpriesters, Schriftgeleerden, in een woord van het Sanhedrin, die zich reeds dadelijk bij Jezus' intocht te Jeruzalem openbaarden, dan worden wij gedrongen de voorstelling van Joannes als de ware te huldigen. De enkele Galileesche ont-

moetingen met hen mogen sommigen grooten afkeer van Jezus hebben ingeboezemd, ze kunnen zulk een stelselmatige vervolging des Sanhedrins niet verklaren. Uit hetgeen Tholuck omtrent de lange reis des Heeren naar Jeruzalem, zoo als Lukas die verhaalt, aanmerkt, zoude ik hier geen bewijs voor Joannes' geloofwaardigheid willen trekken.

Aldus of op dergelijke wijze hebben Bleek en anderen de voorstelling van verscheidene achtereenvolgende feestreizen des Heeren, naar Joannes' verhaal, trachten te verdedigen. Zij stellen hierdoor de Synoptici in het ongelijk. Zij geven aan Weisse en Baur toe, dat Joannes deze feestreizen als eene indeeling zijner evangeliesche geschiedenis heeft gebruikt. En over het geheel zijn de Johanneïesche feestreizen aldus wel te verdedigen. De meening van Bleek wordt dan tegen die van Weisse met de zijnen in de schaal gelegd, en weegt er zeker rijkelijk tegen op. Maar is de meening dezer laatsten zoo geheel van allen grond ontbloot? Is hetgeen zij aanvoeren zoo geheel van geene waarde? Wordt het door het aangevoerde geheel van kracht beroofd? Ik geloof het tegendeel. Zij hebben en behouden een betrekkelijk recht. Bleek heeft meer bewijzen en zeer grondige. Hoort men hem, men zegt dadelijk: Joannes heeft gelijk. Maar hoort men van de andere zijde hetgeen Weisse aanbrengt, men zal misschien wel niet zeggen: de Synoptici hebben gelijk; maar men zal toch twijfelen en niet geheel weten hoe dit verklaard moet worden. Een onpartijdig beoordeelaar zal niet zelden na het wegen van al deze bijzonderheden moeten eindigen met het: Non liquet! van Strauss.

Hooren wij wat Weisse in het midden brengt: Uit de geheele voorstelling der zaak, zoo als wij die bij de Synoptici vinden, meent hij, blijkt het duidelijk, dat zij den Heer schilderen als voor het eerst in Jeruzalem komende. Jezus beziet, volgends Markus, den avond na zijne aankomst alles in den tempel, als iemand wien dit vreemd is, die er althands niet nog kort te voren op het Loofhuttenfeest tegenwoordig geweest is (Mark. 11, 11). De discipelen vreezen voor den gang naar Jeruzalem (Mark. 10, 32), hetgeen ze niet gedaan zouden hebben, indien ze daar reeds meermalen, zonder ongunstigen uitslag, met den Heer geweest waren. De Heer zelf verkondigt, dat hij naar Jeruzalem *moet* heengaan (Matth. 16, 21), en dat doet hij reeds zeer vroeg. Indien hij nu meermalen daarheen reisde, dan had

deze voorspelling geene kracht. Lukas zegt van een woord des Heeren, dat hij dit sprak, toen hij nog (ἔτι) in Galilaea was (Luk. 24, 6), en stelt dit dus tegenover die ééne Jeruzalemsche reize. Ja, dezelfde Lukas laat in zijne handelingen (10, 7) Petrus zeggen, dat het woord van Christus uitging over geheel Judaea, beginnende (ἀρξάμενον) van Galilaea. De indruk eindelijk, dien wij van den intocht van Jezus in de hoofdstad ontfangen, wanneer wij dien door de Synoptici hooren verhalen, is geen andere dan deze: de tot de groote feestelijkheid ook uit Galilaea samengevloeide schare begroet hier den Messias, dien zij eindelijk in de hoofdstad des volks ziet aankomen, met hooge geestdrift. Daar staat hij eindelijk op den gewijden bodem der Davidsstad, daar zal zijn koninkrijk komen!

Met deze voorstelling komt geheel de voorstelling van Jezus' langdurige, onafgebrokene werkzaamheid in Galilaea overeen, die door zulke herhaalde feestreizen alleen verbrokkeld wordt, en hare verhevene eenheid geheel verliest. Ook de onafhankelijke stelling des Heeren tegenover de Mozaïesche wet gaat verloren, zoodra hij haar aldus streng opvolgt, gelijk het in die dagen niet eens meer gewoonte was. Ja, wat meer is, de evangelist laat Jezus ook op feesten tegenwoordig zijn, waarop geen Israëliet verplicht was te verschijnen, het Loofhutten- en Purimfeest, twee zeer jonge feesten, die dus van zoo groot belang niet gerekend werden. Wel is waar bleef het, tot aan de verwoesting der stad toe, de gewoonte onder de Joden, om de drie hooge feesten zoo geregeld mogelijk te bezoeken. Maar hoe komt het dan, dat Markus en Mattheus van zulk een bezoek des Heeren niet weten, zonder dat zij er aanstoot aan nemen. Ja, de laatste reize van Jezus, of liever de eenige, die zij vermelden, is, naar hunne voorstelling, niet eens eene feestreis. Ook Joannes de dooper wordt zóó voorgesteld, dat hij waarschijnlijk Jeruzalem niet heeft betreden. De apostelen eischen het ook later niet, als zij aan de heiden-christenen de Noachiesche geboden opleggen. Hoe kan men dan van Jezus verwachten, dat hij zich van deze feestreizen zulk een farizeeuwsche wet zal hebben gemaakt? Eindelijk — daar mogen dan ook al enkele jongeren en geloovigen in Jeruzalem geweest zijn — de met den Heer meestvertrouwde, en ook verreweg het grootste deel der jongeren en leerlingen, ja, ook al de vrouwen, die tot het vaste gevolg van Jezus behoorden, waren volg. Hand. 2, 7 en Mark. 15, 40 v. uit Gali-

laea afkomstig. Hoe laat zich dit alles verklaren, bij Joannes' gewoonte, om Jezus' leven naar de feestreizen in te deelen?

Zie hier hoofdzakelijk de tegenwerpingen van Weisse en Baur, die een niet gering wicht in de schaal leggen tegenover de meening van Bleek. Aan geene dezer bijzonderheden wil ik eenig gewicht ontzeggen. Maar ik meen eene verklaring te mogen geven, die beide partijen in hun recht laat, Joannes tevens rechtvaardigt, de Synoptici niet geheel verwerpt, en onafhankelijk daarvan zich door innerlijke waarschijnlijkheid aanbeveelt. Ik ben tot deze verklaring gekomen, zonder lust tot gedwongen harmonistiek. Vroeger meende ik in de verdediging van Bleek te kunnen berusten. En door het overwicht, dat zij boven die van Weisse heeft, zou ik kunnen volstaan met haar hier aan te prijzen. Maar door opmerkzame beschouwing van Joannes' evangelie, ben ik als van zelf tot helderder inzicht dezer tegenstrijdigheid gekomen, die ik mij niet wilde ontveinzen, uit eenige voorliefde voor Joannes, noch ook voorbarig tegen dezen gebruiken. Het is dus niet *om* eene duisterheid te verklaren, maar uit innige overtuiging, en omdat het voor mij geene tegenstrijdigheid meer uitmaakt, dat ik mijne meening zal mededeelen, die tusschen die der beide partijen instaat.

Joannes stelt Jezus voor in het allereerste begin zijner loopbaan, als niet in Galilaea aanwezig, maar bij Joannes den Dooper. Deze voorstelling komt met die der Synoptici overeen, en is dus ontwijfelbaar. Vandaar gaat hij naar Galilaea, maar reist niet lang daarna naar Jeruzalem (2, 13), blijkbaar ter gelegenheid van het Pascha, dat wil nog niet zeggen: *om* het Pascha. De Heer verwijlt eenigen tijd in Jeruzalem; verricht daar zijne eerste openbare daad, en verwekt bij velen geloof. Maar uit voorzichtigheid vertrekt hij vandaar naar de Jordaanstreek en doopt aldaar. Toen hij zich echter ook daar niet veilig meer achtte (4, 1), verlaat hij Judaea voor een tijd geheel en al, ongeveer vier maanden vóór den oogst (4, 35 τετράμηνος), dus na een oponthoud in Judaea van ongeveer acht maanden. Na een kort verblijf in Samaria komt hij in Galilaea aan, wordt door de Galileërs goed ontfangen, geneest den zoon eens Kafarnaitieschen hoofdmans, maar keert al spoedig naar Jeruzalem terug, wederom, gelijk Joannes zegt, ter gelegenheid van een feest. Dit verblijf in Galilaea kan minstens twee, hoogstens vier maanden hebben geduurd. Het eerste is het geval, wanneer het (5, 1)

vermelde feest het Purim, het tweede, wanneer het het Pascha is. Van dit alles vermelden de Synoptici niets. Alleenlijk stellen ze de Tempelreiniging op het laatste Pascha des Heeren te Jeruzalem, volgens hen het eenige. Over deze omstandigheid en over de genezing des kranken jongelings spreken wij later. Hier zij dit genoeg: van dit dubbel verblijf des Heeren in Jeruzalem, van het oponthoud in Samaria weten zij niets. Zij beginnen en eindigen met Galilaea, totdat zij Joannes in het laatste Pascha des doods te Jeruzalem ontmoeten. Tegenover die gantsche Galileesche geschiedenis der Synoptici heeft Joannes, behalven de reeds genoemde genezing in Kafarnaum, niets anders te stellen dan Hoofdstuk 6, dat in Galilaea speelt. In het zevende reist Jezus wederom naar het Loofhuttenfeest te Jeruzalem, en blijft aldaar of in den omtrek tot het Pascha en zijnen dood. Van dit Loofhuttenfeest weten de Synoptici weder niets. Echter houde ik beide voorstellingen voor historiesch.

Slaan wij het oog op de voorvallen te Jeruzalem op die feesten gebeurd, dan vinden wij (na aftrek van het laatste Pascha) geen enkel in het oog springend feit, dat eenig in zijne soort is, dan de Tempelreiniging. De beide genezingen hebben niets bijzonders boven de Galileesche vooruit, en worden alleen belangrijk door het feit, dat ze op den sabbath geschiedden, en door de daarop volgende reden. Geringschatting voor het overdreven sabbathvieren hadden de Synoptici reeds in andere verhalen geschetst. Bij de honderde genezingen door Jezus volbracht, waarvan zij geen bijzondere melding maken, gingen deze lichtelijk verloren. De opwekking van Lazarus schijnt wel een hoogst belangrijk feit, maar eensdeels heeft ze bij de tijdgenooten niet alle ongeloof weggenomen, bij de familie des opgewekten geene hoogere vereering van, maar alleen dankbaarheid jegens Jezus opgewekt, en is er door nieuwere uitleggers en wijsgeeren (Spinoza) een gewicht aan gehecht en een ophef van gemaakt, zooals alleen uit misverstand en verkeerde beoordeeling der zaak kon ontstaan; het staat als wonder niet hooger dan eenige genezing des Heeren; anderdeels staat het in de evangeliesche geschiedenis niet op zich zelf; de Synoptici hebben ook hunne doodenopwekkingen, en zoo konde deze voor het hooge belang der spoedig volgende gebeurtenissen in de schaduw treden en verloren gaan. Indien wij nu verder in het oog houden, dat bij de beide eerste Tempelreizen niet alle discipelen tegenwoordig

behoeven geweest te zijn, ja, dat bij de eerste zeker niet allen tegenwoordig geweest zijn, en dat zij bij de tweede niet eens genoemd worden; indien wij verder zien op het minder in 't oog springende der feiten, waardoor ze òf tot geen bijzonder verhaal van Petrus aan Markus aanleiding gaven, òf aan de aandacht der Synoptici ontsnapten, dan zullen wij tot den uitslag komen, dat de hier vermelde Jeruzalemsche gebeurtenissen door de verzwijging der Synoptici niet onmogelijk of zelfs onwaarschijnlijk worden gemaakt.

Maar daar is meer. Hetgeen in de vijf eerste hoofdstukken verhaald wordt, is blijkbaar voorgevallen, en ook onlangs door Meyboom in zijn Leven van Jezus terecht in tijdsorde geplaatst vóór de bijzondere roeping tot vaste begeleiding, en de uitkiezing der twaalve. Wij hebben daarvoor de volgende gronden: 1°. De roeping der twaalve wordt ook door de Synoptici, gelijk bekend is, niet aan het begin van Jezus' loopbaan geplaatst. 2°. De naauwere aansluiting der twaalve ging uit den aard der zake gepaard met en vloeide voort uit Jezus' zwervend leven. Maar in Joh. 2 wordt Jezus als nog in nadere betrekking tot zijne moeder staande, en vs. 12 zelfs als nog in den kring zijner familie staande, voorgesteld. 3°. Hetgeen Hs. 1 van sommige discipelen verhaald wordt, is, naar het gevoelen van alle kundige uitleggers, eene eerste kennismaking geweest, die niet tot vaste begeleiding overging. Dit blijkt uit de vermelding van den *eenen* dag, dien Joannes en Andreas bij Jezus bleven (vs. 40), het zoeken van Andreas en Filippus, enz. Ja, op de twaalve als zoodanig heeft dit 1e Hoofdstuk geen betrekking, omdat Nathanaël, gelijk bekend is, niet tot hen behoorde, en alleen door willekeurige aanneming van een onbewezen patronymicum daaronder geteld wordt 1). 4°. Gedurende Jezus' geheele oponthoud op het eerste Pascha en in Judaea wordt geen der discipelen met name genoemd, dan alleen Nikodemus, een halve belijder, die niet tot de twaalve behoorde. Op het tweede Pascha is dit eveneens. Daarentegen worden al dadelijk van het 6e Hoofdstuk af Andreas, Filippus, Petrus, Thomas, Judas, niet de Iskarioth, herhaalde malen bij name genoemd, en Joannes niet

1) Men weet, dat Nathanaël gewoonlijk, maar zonder eenigen grond, voor Bartholomeus gehouden wordt. Hilgenfeld ziet in hem Matthaeus met even weinig recht, t. a. p. bl. 329, noot.

onduidelijk aangewezen. 5°. Eerst aan het einde van het 6e Hoofdstuk vinden wij de twaalve, οἱ δώδεκα, genoemd, en komt Jezus overal onder begeleiding zijner discipelen voor. 6°. De in Hoofdstuk 4 vermelde jongeren kunnen niet veel, althands geen twaalf, hoogstens drie of vier geweest zijn. Want het zou eene ongerijmdheid wezen, te veronderstellen, dat Jezus twaalf discipelen te gelijk zou hebben uitgezonden, om spijze te koopen, en zelf alleen zou gebleven zijn. Indien dit nu zoo is, dan zijn de Synoptici daar begonnen, waar het groote keerpunt in Jezus' leven aanvangt, namelijk waar hij, na den dood van Joannes, als 't ware een geheel nieuw leven begint. En dit is tevens een bewijs voor onze voorstelling, namelijk dat 7°. Joannes de Dooper tot in het 3e Hoofdstuk toe nog leeft, en ook dan nog niet in de gevangenis geworpen is 1). Zijne gevangenschap schijnt dus aan te vangen gedurende Jezus verblijf in Galilaea, terwijl de Heer op het feest, in Hs. 5 vermeld, van hem spreekt als van een doode, gelijk Meyboom terecht heeft aangemerkt. De Synoptici beginnen dus van dit keerpunt in Jezus' leven, en vangen dan ook allen aan met Joannes den Dooper, wiens geschiedenis zij kortelijk bijeentrekken, als eene ἀρχή, een begin des evangeliums van Christus. Daardoor slaan zij de voorafgaande, minder in het oog springende geschiedenissen over, en bewaren alleen de Tempelreiniging, die ze dan dáár plaatsen, waar ze dat enkel kunnen, namelijk op het laatste Pascha des Heeren.

Maar over hetgeen de Synoptici verhalen en hetgeen dus nu in tijdsorde volgt, zwijgt Joannes, uitgenomen hetgeen hij in het 6e Hoofdstuk verhaalt, hetgeen de verhalen der Synoptici niet wederspreekt. In het 7e Hoofdstuk echter voert hij Jezus weder naar Jeruzalem. Alweder dus eene feestreize. Maar eene feestreize is het niet. Jezus gaat niet op tot dit feest, maar onafhankelijk van het feest, komt hij in stilte, als het reeds ter helfte is gekomen. Hoe hebben wij dan hier het stilzwijgen der Synoptici te verklaren? Zeer eenvoudig. Dit is de laatste reize des Heeren naar Jeruzalem en zijn verblijf aldaar, alleen afgebroken door het korte oponthoud, of liever het kortstondige wijken naar de plaats waar Joannes gedoopt had, en naar Efraïm. Wij vinden de bewijzen hiervoor in de volgende omstandigheden:

1) Welk feit ook na uitwerping der woorden: οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τ. φυλακὴν ὁ Ἰωάννης (3, 24) onbetwistbaar blijft.

1°. Op deze beide kleine terugwijkingen na is Jezus voortdurend in Jeruzalem, en met deze mede, in Judaea, als men de overzijde der Jordaan niet streng tot Peraea wil rekenen. Nergens de vermelding van een gaan naar Galilaea, zooals 1, 44; 4, 1; 6, 1; 7, 1. De verschillende reden van Jezus worden achter elkander geplaatst, meestal met een „wederom;" alleen op de feestdagen wordt daarvan eenige afzonderlijke melding gemaakt. Dat het oponthoud aan de Jordaan niet lang zal geweest zijn, mogen wij van zelf uit Jezus' gewoonte besluiten, om op minder belangrijke plaatsen niet lang te toeven. Dat te Efraïm kan daarom niet lang geweest zijn, omdat het volk bij Jezus' terugkomst in Bethanië en te Jeruzalem nog geheel onder den indruk van Lazarus' opwekking verkeert. 2°. Ook voor hetgeen de Synoptici van Jezus' laatste verblijf te Jeruzalem verhalen is een niet zoo geringe tijdruimte noodig. Dit heeft Weisse zelfs als een bewijs tegen Joannes' voorstelling gebruikt. Maar ten onrechte, want wat de Synoptici, zonder vermelding der verschillende feestvieringen, die daarbij voorvielen, verhalen, dat verhaalt Joannes evenzoo, schoon hij ook nog van een korte afwezigheid melding maakt. 3°. Alles volgt hier zoo geregeld op elkander en hangt innerlijk zoo samen, dat het niet te scheiden is. De klimmende haat der Joden, in de eerste hoofdstukken, en ook in het zesde niet bestaande, is hier duidelijk zichtbaar. Wat Weisse en anderen ook zeggen, dat Jezus door Joannes als vijandig tegenover de Joden gesteld wordt, reeds van den aanvang zijns evangelies af, in het tweede Hoofdstuk, waar de Heer alleen met hen in aanraking komt, is er nog geen haat merkbaar. Bij de tempelreiniging vragen zij eenvoudig naar een teeken, om deze daad gezag bij te zetten, maar ontkennen niet, dat de Heer het recht heeft om zulk eene profetiesche daad te doen. Maar de sabbatsgenezing, een ergerlijk misdrijf voor de wettiesche Farizeën, wekt dien haat op. Echter nog geen opentlijke tegenspraak. Alleen een pragmatiesche opmerking van Joannes (5, 16 en 18), die uit het vervolg een te sterke uitdrukking ontleend heeft, brengt dien haat ter sprake. De rede van Jezus (Hs. 5) is dan ook meest over zijne goddelijke macht, de opstanding ten oordeel, en de getuigenissen van hem door Joannes en Mozes en van Godswege gegeven. Geen spoor van hetgeen wij later vinden: „Wat zoekt gij mij te dooden?" of dergelijke zinsneden. Eerst sedert het Loofhuttenfeest be-

gint de haat der Joden, door lange afwezigheid des Heeren minder sterk, maar toch in Galilaea levendig geworden, weder te ontwaken. Het stijgen van dien haat, de opeenvolgende beraadslagingen der overheid, de gesprekken die op Jezus' nabijzijnden dood zinspelen, alles hangt zoo naauw samen, dat eene afwezigheid zelfs van een jaar hier onmogelijk wordt.

Afgezien van een meer logiesch plan, dat in het evangelie van Joannes verborgen ligt, wat de tijdrekenkunde aangaat vinden wij dus geheel den grijsaart weder, op verren afstand van de gebeurtenissen die hij beschrijft. Het eerste begin en het noodlottig en toch zoo heerlijk einde, staan hem het helderst voor den geest. Maar hier moet ik waarschuwen tegen een verkeerd gebruik van Joannes' evangelie. Nu zou men licht de gevolgtrekking maken: de tijd, die dus voor het verblijf des Heeren in Galilaea overschiet, is van het feest Hs. 5 tot het Loofhuttenfeest Hs. 7, dus bijv. volgens Meyboom van Purim 782 tot het Loofhuttenfeest deszelfden jaars (of van het volgende Joodsche jaar), dat is naauwelijks een jaar, of (volgens mijne meening dat het feest Hs. 5 een Pascha is) twee jaren, van wege het in Hs. 6 vermelde Pascha. Maar hiermede maakt men Joannes tot wat hij nooit heeft willen wezen, namelijk een naauwkeurig chronoloog. De feestreizen zijn bij Joannes geen chronologie. Het is alleen vermelding van de gelegenheid waarbij Jezus ging, anders zou het voor Grieken een vrij onbegrijpelijke chronologie zijn geweest. En bovendien, dat feest hetgeen men het meest van al als een hoofdpunt der evangeliesche chronologie wil beschouwen, het Pascha in Joh. 6, schijnt niet anders te wezen dan de mislukte verklaring van de menschenmenigte daar tegenwoordig, of het chronologiesch tusschenvoegsel eens afschrijvers. Zie beneden blz. 60. Daarbij zou het een gebrekkige tijdrekenkunde zijn. Wanneer het 1e Hoofdstuk speelt is niet duidelijk uit Joannes op te maken. Het feest Hs. 5 wordt niet genoemd. Over de chronologie van Hs. 6 spraken wij reeds. En de verder genoemde feesten staan daar ook zoo zonder verdere bepaling, dat men niet behoeft aan te nemen, dat bijv. het Loofhuttenfeest, waarvan Joannes spreekt, het eerstvolgende na het Pascha Hs. 6 was. Die Joannes voor chronologiesch in dien zin houdt, miskent hem geheel. Èn de groote afstand van de gebeurtenissen èn de aart van vermelding dier feesten, èn de geheele aanleg zijns evangelies weêrspreekt het. Hoe geheel

juist die voorstelling van den Heer is, aan het begin en aan het einde zijner loopbaan te Jeruzalem en in Judaea, hoe het met de gedachten die wij ons van zijne vorming en van zijn plan te maken hebben overeenkomt, wij zullen het later bij de behandeling der evangeliesche stof kunnen aantoonen. Nog een enkel woord om duidelijk te maken, waarom deze reizen des Heeren — feestreizen, omdat Jezus dàn de meeste menschen te Jeruzalem, de schare niet door bezigheden afgeleid maar tot hoogere overdenking gestemd vond, en het minst van de Joden te vreezen had — bij de Synoptici niet vermeld zijn. In den loop des onderzoeks deden wij reeds uitkomen, dat dit voornamelijk aan het vroege tijdperk der eerste, en de weinig bijzonder uitkomende feiten der laatste reizen te wijten is. Maar de hoofdreden is wel deze: dat Petrus aan het Markus-evangelie deel had, hetgeen ik reeds vroeger heb te kennen gegeven. Deze kerkelijke overlevering wordt zonder grond betwijfeld. De mededeelingen van Petrus waren uit den aart der zaak, en naar de voorstelling der kerkvaders zelven, niet streng tijdrekenkundig. Integendeel het waren mededeelingen, losse verhalen. Een algemeene zeer ruwe schets van Jezus' leven moge daarin hebben doorgeschemerd, feestreizen waarop zoo weinig voor het geheugen en de verbeelding treffends voorviel, moesten daarbij noodzakelijk worden overgeslagen, te meer daar ze tot den eigentlijk geregelden openbaren werkkring des Heeren niet regtstreeks behoorden. Markus had uit Petrus' mededeelingen twee reien verhalen, eene in Galilaea (de voornaamste) en eene in Jeruzalem spelende. Hij wist van een langdurig, mijns inziens vele jaren lang durend oponthoud in Galilaea. Hij wist van Jezus' dood en misschien van een betrekkelijk lang oponthoud te Jeruzalem. Wat hij dus van deze wist voegt hij hier bijeen. Het verhaal van de genezing des Kafarnaïtieschen jongelings voegt hij midden in de Galileesche verhalen in. Aldus hebben wij ons het stilzwijgen der Synoptici voor te stellen, daar Mattheus en Lukas hoofdzakelijk de orde van Markus volgen.

Wij kunnen dus de algemeene tijdrekening der evangeliesche geschiedenis bij Joannes evenmin als zeker stellen, als die bij andere evangelisten. Maar men heeft uit Joannes' naauwkeurigheid in andere zaken en juiste chronologie van bijzondere gevallen een verkeerd besluit voor zijne algemeene tijdrekenkunde

getrokken. De bijzondere tijdrekening van Joannes is veelal zeer juist. Wij moeten thands daarover spreken.

g. *Naauwkeurige tijdsbepaling in bijzonderheden.*

Men heeft veel en terecht gesproken over de verschillende naauwkeurigheden, die Joannes als den schrijver van het vierde evangelie verraden. Van denzelfden aart als deze geschied- of oudheidkundige naauwkeurigheden zijn de chronologiesche juistheden, die wij bij hem opmerken, namelijk die geheel onvoorbedacht zijn, en volstrekt niet met het doel om ook tijdrekenkundig te schrijven. Het zijn de tijdrekeningen van den grijsaart, die een enkel woord over dag en uur te midden van zijn verhaal daarheen werpt. Zulk eene chronologie, voor de geschiedenis wel is waar van weinig, maar voor psychologie en beoordeeling van bijzaken van veel belang, kunnen wij alleen in Joannes ontdekken. Wie meer van hem verwacht, verliest niet alleen den tijd wanneer hij schreef, maar ook de eeuw waarin hij schreef uit het oog, en houdt evangeliën en jaarboeken voor hetzelfde.

Twee jongeren, Andreas en die geheimzinnige 'andere,' in wien het oog van velen reeds den „geliefden" herkend heeft, komen tot Jezus. „Het was de tiende ure," zegt Joannes. De Heer zit vermoeid neder aan de Jakobsbron, het was middag, de zesde ure, Joannes weet het nog. De wonderbare kracht des Meesters over de natuur treft hem in eene genezing uit de verte; zijn geheugen heeft nog trouw bewaard, hoe juist die zevende ure der genezing met het spreken des machtwoords overeenkwam. Hij herinnert zich de belangrijke rede des Meesters over het levende water, en, waarschijnlijk omdat ze naar aanleiding van de eene of andere plechtigheid in den Tempel gesproken was, weet hij nog te verhalen, hoe zij op den laatsten, den grooten dag van het Loofhuttenfeest werd uitgesproken (7, 37). Evenzoo weet hij nog zeer goed, hoe het winter (of zooals misschien beter wordt overgezet: stormachtig weder) was, toen de Heer op het Tempelvernieuwingsfeest in de hal van Salomo rondwandelde, en door den haat der Farizeën vervolgd werd (10, 23), hoe het nog twee dagen duurde, voordat hij aan het verlangen der vriendschap gehoor gaf, om den zieken vriend te bezoeken (11, 6), hoe het nacht was, toen de verrader uittoog om zijn nachtelijk opzet te volvoeren (13, 30).

Slechts in twee gedeelten van zijn evangelie — die wij later als de eerste en laatste der vier afdeelingen van ons evangelie zullen leeren kennen — is de schrijver in zekeren zin tijdrekenkundig. Aan het hoofd en aan het slot van zijn werk heeft de evangelist namelijk ééne week van Jezus' leven gesteld. Twee weken, in scherpe tegenstelling met elkander, stonden den grijsaart nog levendig voor den geest, en hij koos ze om in zijne voorstelling van de heerlijkheid des Godszoons en het door deze verwekte geloof en ongeloof eene belangrijke plaats te bekleeden. Het is de week, waarin hij zelf door Joannes het eerst tot zijnen Heer gebracht werd, en de lijdensweek, de weke van het ontkiemend geloof en de weke van het zegevierend ongeloof, waaruit dan weder het zegevierend geloof zal verrijzen. Duidelijk is het, dat hier niet toevallig de dagen zoo geregeld geteld worden. In de eerste afdeeling 1, 29. 35. 44. 2, 1; in de laatste (eene terugtelling van het laatste Pascha, de spil waarom alles draait) 12, 1. 12 (13, 1). 19, 31. 42. 20, 1. 19. Terecht heeft Baur opgemerkt, dat deze laatste afdeeling eigentlijk over veertien dagen loopt, zie 20, 26. Maar de lijdensweek, die met de opstanding eindigt, is toch eigentlijk slechts eene eenigzins samenhangende week in het verhaal te noemen; het 20, 24 volgg. verhaalde is eene op zich zelve staande gebeurtenis, acht dagen later voorgevallen. Juist dat het verhaal van hetgeen in deze weken voorviel bijna de helft beslaat van een evangelie, dat over een drie- of waarschijnlijk meerjarig tijdvak handelt, bewijst ons hoe weinig de schrijver aan eene aaneengeschakelde voorstelling van dat leven gedacht heeft. Toch is er niets, dat ons hier aan willekeurige samenpersing der geschiedenis, of rangschikking in een vooraf bedacht rooster doet denken. Ik kan mij niet voorstellen wat den schrijver bewogen zou hebben op verschillende tijden voorgevallene of niet-gebeurde feiten juist als in ééne week geschied te schilderen. Daartegen pleit ook, dat niet op iederen dag dier weken iets gebeurt. Wilde de schrijver twee model-weken, om het zoo te noemen, schetsen, dan zou hij gezorgd hebben op iederen dag van zulk eene week een voorval te plaatsen. In de eerste week echter worden 2, in de laatste 3 dagen met stilzwijgen voorbijgegaan, terwijl hier de verdeeling der week meer doorschemert dan aangegeven wordt, zoodat 13, 1 volgg., indien wij het van elders niet wisten, op Woensdag en Donderdag, ja zelfs op Dingsdag zou kunnen ge-

plaatst worden, zonder Joannes' woorden geweld aan te doen. De behandeling van twee zulke weken past ook zeer goed voor den leerling, op wiens gemoed juist deze twee een bijzonderen indruk moesten maken; en Joannes heeft alzoo zeer eenvoudig het geheim opgelost om zuivere geschiedenis met dramatiesche voorstelling te verbinden. Van een dorre kronijk heeft hij beide malen een levend, samenhangend geheel gemaakt.

Maar hier stuiten wij op een niet onbelangrijk verschil. Dien palm der naauwkeurigheid betwist men wat de laatste geschiedenis betreft niet zelden aan Joannes. De Synoptici stellen Jezus' doodsdag op den eersten Paaschdag, den 15[en] Nisan; Joannes, naar alle blijken, op den laatsten vóór Pascha, den 14[en] Nisan. Wie van beide heeft gelijk? Dat het verschil geloochend en op kunstige wijze weggegoocheld is door Hengstenberg, Ebrard, Wieseler en andere harmonisten, behoef ik niet te zeggen. Evenmin is het noodig voor een onpartijdig, verstandig lezer te betoogen, dat dit verschil bestaat. Het „eten van het pascha," waarvan 18, 28. gesproken wordt, als van iets dat nog geschieden moet, het „vóór het paaschfeest," 13, 1, de meening der leerlingen, dat Judas uitging om inkoopen voor het feest te doen, 13, 29, het vermelden van den dag als 'voorbereiding,' iets dat van den eersten als sabbatdag gevierden Paaschdag niet gezegd kan worden, duidt genoegzaam aan, dat Joannes niet van denzelfden dag spreekt, als de Synoptici. Bleek heeft het in zijne Beiträge (blz. 107 vv.) overtuigend aangetoond, en kortheidshalve mag ik daarheen verwijzen. Ook Movers, dien hij aanhaalt, heeft de zaak grootendeels uit het rechte oogpunt beschouwd. Alleen moet ik dit doen opmerken, dat 19, 14[a] niet bij dit bewijs gebruikt kan worden. De plaats is bepaaldelijk onecht, gelijk Wassenbergh reeds heeft aangetoond. Zij stoort den loop van het verhaal, en verklaart niets. Het oogenblik was niet alleen niet gewichtig genoeg om zulk een zinstorend tusschenvoegsel te vereischen, maar kan ook op Joannes zulk een indruk niet gemaakt hebben, dat hij daarvan de ure wist, en van de kruisiging niet. Indien men het wilde behouden, dan zou het misschien achter vs. 17 te plaatsen zijn, vanwaar het door de gelijkluidendheid der eindsyllaben 1) naar vs. 13

1) Γολγοθᾶ en Γαββαθᾶ; de geheele zin heeft veel overeenkomst met vs. 14.

verschoven zou kunnen zijn, gelijk dan ook tusschen die beide namen Golgotha en Gabbatha reeds van ouds verwarring heeft bestaan 1). Maar ik moet het als geheel onecht, als een tusschenvoegsel van latere hand beschouwen 2). Alle tot nogtoe daarvan gegevene verklaringen zijn en blijven onwaarschijnlijk. Het zou tot niets anders gediend hebben, dan om aan de Grieken, voor wie Joannes schreef, verkeerde gedachten omtrent de Joodsche feesten in te boezemen. Evenmin, meen ik, mag men daartoe zoo onvoorwaardelijk de plaats 19, 31. gebruiken. Leest men de plaats achtereen: „de Joden nu, opdat de lichamen op den sabbat niet aan het kruis zouden blijven, daar het voorbereiding was," dan gaat tot zoover alles goed. De Joodsche wet verbood wel niet, dat de lichamen der gekruisten op den sabbat aan het kruis bleven, maar strekte dat tot iederen dag na zonsondergang uit (Deut. 21, 22). Dit werd naar Joannes' meening nog versterkt door den volgenden sabbatdag, òf eene onloochenbare, maar zeer begrijpelijke dwaling van den leerling aangaande de Joodsche wet, òf eene even verklaarbare angstvalligheid der Farizeën van Jezus' tijd. In ieder geval, wat men daarvan ook denken moge, deze plaats levert tot zoovèr geene moeilijkheid op. Op den sabbat wilden de Joden geene gehangenen aan het kruis laten, nu was het de voorbereiding, dus enz. Maar nu komt daar zeer zinstorend, verwarrend meer dan verduidelijkend, tusschen: „want deze sabbatdag was groot." 3) Naar het voorgaande was de sabbat reeds genoegzaam reden voor de Joden, om den gekruiste af te nemen vóórdat hij aanving, maar nu moet er nog bijkomen: „*want* deze sabbatdag was groot." Was het eene verduidelijking voor de Grieken, dan moest er noodzakelijk bij worden gezegd, waarom dan die sabbatdag groot was. Maar de uitlegging was niet alleen onnoodig na het vorige, zij verzwakt ook het vorige, en maakt dat onnoodig. Zulk een gebrek aan logika mag men een eenvoudig maar zeer helder schrijver als Joannes niet te laste leggen 4).

---

1) Cod. X. leest vs. 17 voor γολγοθᾶ, γαββαθᾶ.

2) Vooral om dat: παρασκευὴ τοῦ πάσχα, hetgeen mijns inziens onverklaarbaar blijft.

3) ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου.

4) De woorden ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα zijn klaarblijkelijk onecht. Cod. M. heeft ze niet. ἡμέρα τοῦ σαββάτου is niet Joanneïesch

Deze beide plaatsen uitgenomen, kan ik de verhandeling van Bleek gerust onderteekenen. Hoe onwaarschijnlijk nu de voorstelling der Synoptici is, vergeleken met die van Joannes, heeft hij ook genoegzaam aangewezen; en het zou herhaling zijn, indien ik het weder van nieuws wilde betoogen. Alleen kan ik Bleek niet toestemmen, dat Joannes eenigzins de gedachte gehad kan hebben, om andere chronologiesche aanduidingen terecht te wijzen. Zoo iets is in het hoofd van Joannes niet opgekomen, en daarom is het hem ook niet te doen. Daarvoor zouden ook juistere en naauwkeuriger bepalingen noodig zijn geweest. Maar terecht heeft Bleek doen zien, dat de Synoptici met zichzelven in strijd zijn. Het lijdt bij mij geen twijfel, dat het maal, door Jezus met de leerlingen gehouden, een Paaschmaal geweest is, maar vroeger gebruikt door den Heer, omdat hij wel wist, wat hem wachtte. Van die verschikking des Paaschmaals vinden wij nog sporen bij de Synoptici. Men zie slechts Matth. 26, 18 en Luk. 22, 15 1). Waarschijnlijk was Jezus van Judas' verraad onderricht. Doch men zie de verhandeling van Bleek-zelf,

---

(5, 9. 10. 16. 18. 7, 22. 23, vooral 9, 13 σάββατον, ἐν ᾗ ἡμέρᾳ, 9, 16), maar behoort tot het spraakgebruik van Lukas. Deze gebruikt gaarne zulk eene samenstelling: ἡμέρα τ. σαββάτων en σαββάτου (4, 16. 13, 14. 16. Hand. 13, 14) τῶν ἀζύμων (22, 7. Hand. 12, 3. 20, 6) τῆς πεντηκοστῆς (Hand. 2, 1. 20, 16). Het zou mij daarom niet gewaagd voorkomen, dit tusschenvoegsel bij Joannes, als uit zijne met Lukas gemeenschappelijke bron afkomstig, te verklaren. Lezen wij nu de plaats aldus: ἵνα μὴ μείνῃ ἐ. τ. στ. τ. σ. ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν ἐκείνου τοῦ σαββάτου, ἠρώτησαν κτλ., dan loopt alles goed af, en wordt de omstandigheid waarlijk verklaard. Reeds Wassenbergh heeft ook dit gezien, maar hij wierp meer uit dan noodig was. In deze beide tusschenvoegsels ligt, geloof ik, iets opzettelijks, en hebben de Tübingers in zooverre recht, dat deze plaatsen met het oog op de Paaschtwisten der tweede eeuw geschreven zijn. Is nu — zooals wij onder nader zullen aantoonen — het evangelie eerst omtrent 160 uitgegeven, dan kan de reden dier uitgave en tevens de oorsprong dier beide tusschenvoegsels zeer wel in die twisten te vinden zijn. Niet ten onrechte heeft dan de anti-quatuordecimaansche uitgever tegen de quatuordecimanen dit apostoliesch getuigenis overgesteld, en omdat Joannes naar zijne wijze, en zonder aan zulk een strijd te denken, slechts den dag aanduidt waarop Jezus gedood is, zijne woorden door een rechtstreeksch getuigenis aangedrongen.

1) De vriend, die volgends de Synoptici zijne zaal aan Jezus afstaat, schijnt wel niet gelijktijdig met Jezus, in zijn gezin het Pascha gevierd te hebben.

waartegen Baur ook in zijne jongste verhandeling (Jbb. 1854. II) niets nieuws heeft ingebracht.

Een ander, minder belangrijk verschil, maakt de bepaling van het uur van Jezus' dood bij Joannes en bij de Synoptici uit. Volgends Jo. 19, 14 heeft de veroordeeling van Jezus door Pilatus plaatsgehad omtrent de zesde ure, den middag; de kruisiging volgends de Synoptici drie uren vóór den middag, omtrent de derde ure. Men heeft het verschil, door de verschillende manieren van tijdrekening der Romeinen en Joden, willen verklaren. Maar die Romeinsche tijdrekening, die Joannes zou gevolgd hebben, dezelfde als de onze, was alleen officieel, en zal dus te Efesus wel niet in gebruik zijn geweest. Men zie de plaats bij Lücke. Eer zou men aan een schrijffout kunnen denken, gelijk Severus, Ammonius en Theofylaktus deden 1). Maar al deze gissingen zijn onnoodig, wanneer wij met Wassenbergh de plaats uitwerpen, gelijk wij boven reeds deden. Ik heb toen hoofdzakelijk over het eerste deel van dit chronologiesch tusschenvoegsel gesproken. Ook dit tweede draagt de sporen van onechtheid in zich. Ik spreek niet van den strijd met de Synoptici, deze bewijst niets. Maar een eenigzins nadenkend mensch zou zoo iets niet kunnen schrijven. Onkunde in aardrijks- en oudheidkennis kan den verdichter van latere eeuw verraden, maar de domste verdichter — en daaronder zou niemand wel onzen evangelist willen rangschikken — zal zóó niet in de tijdrekenkunde dwalen, dat, als iemand op den middag veroordeeld wordt om gekruisigd te worden, hij nog vóór zonsondergang in de maand April zou kunnen worden afgenomen. Op den middag de veroordeeling, of liever haar aanvang. De kruisiging dus zeker niet vroeger dan twee of drie ure. Naar het bericht van Markus, dat wij geen' grond hebben om te betwijfelen, bleef Jezus meer dan zes uren aan het kruis. En dit reeds is kort. Wij mogen dus niet veronderstellen, dat een evangelieschrijver zich aan zulk eene ongerijmdheid zou hebben schuldig gemaakt 2).

---

1) ϛ voor γ. ϒCEKTH kan gemakkelijk ontstaan uit ϒCEITPITH, vooral wanneer door de gelijke sluitletter I de syllabe TPI eens was uitgevallen, door nalatigheid eens afschrijvers. Doch de lezing τρίτη schijnt naar alle waarschijnlijkheid jonger te zijn dan ἕκτη, en uit Markus hierbij gebracht.

2) Terecht, ofschoon niet onwaarschijnlijk bij vergissing, laat de sahid. vertaling de woorden ὥρα-ἕκτη uit.

De overschrijver of uitgever vond in zijne bron, misschien wel Joannes' tweede bron, alleen van de zesde ure gesproken, gelijk dat ook in Mattheus' evangelie alleen nog voorkomt. Deze weet van de ure der kruisiging niet. De uitgever van Joannes, gewoon aan diens tijdrekenkundige opmerkingen, en wien het: „het was omtrent de zesde ure," uit het vierde hoofdstuk, misschien nog door de gedachten zweefde, zette dit op den kant er bij, misschien wel bij vs. 17, waarna het later achter vs. 13 in den tekst gebracht werd 1). Wij zullen later gelegenheid hebben om nog meer dergelijke kantteekeningen in ons evangelie op te merken.

h. *Tijdrekenkundige rangschikking der verhalen door Joannes medegedeeld.*

Uit het onderzochte bleek ons, dat Joannes zijn evangelie niet tijdrekenkundig heeft ingedeeld, maar tevens, dat hij in bijzonderheden dikwijls, hoewel zonder het te willen, de aanknoopingspunten voor eene naauwkeurige tijdrekenkunde aan de hand geeft. Dat voordeel willen wij gebruiken, en eene tijdrekenkundige rangschikking der verhalen beproeven, die Joannes ons in zijn evangelie mededeelt.

Het is geen *plan* des evangelies, want een plan ligt altijd in het bewustzijn en de bedoeling des schrijvers, althands men moet dat van ieder plan veronderstellen. Over het plan en doel des evangelies spreken wij later. Aan een tijdrekenkundig plan, zoo als men in Joannes wel eens heeft willen vinden, dacht hij niet. Maar daar wij het evangelie als bron voor het leven van Jezus beschouwen, zal eene proeve van chronologiesche *rangschikking* der verhalen niet ondienstig zijn.

Na den Proloog lezen wij eerst de zending naar Joannes den Dooper te Bethanië, en een getuigenis van denzelfden omtrent den Messias, den volgenden dag, of kort daarna gesproken, 19—31 2). Daarna een langere tusschenruimte 3), en dan eerst een getuigenis van Joannes, doelende op den doop des Heeren, en een kort daarna gesproken getuigenis van denzelfden, dat twee zijner leerlingen met Jezus doet kennis maken, 32—40.

1) Opmerkelijk is, dat Cod. A, voor δέκατη 1, 40 ook ἕκτη leest.

2) De afdeeling vangt naar Joanneïesche wijze aan met καὶ enz.

3) Het verhaal vangt wederom aan met καὶ.

Deze Joannesjongeren verlaten Jezus weder. Een van beide doet Joannes overgaan tot een ander verhaal, omtrent de eerste kennismaking van Petrus met den Heer, kort voordat deze naar Galilaea terugkeerde, maar eenigen tijd na het vs. 35 en volgg. verhaalde voorgevallen. Hieraan sluit zich onmiddelijk het zeer kort daarna en wel den volgenden dag gebeurde met Filippus, 41—45. Deze Filippus brengt Joannes weder op het verhaal van eene kennismaking met zekeren Nathanaël, die door Filipppus tot Jezus gebracht werd, misschien niet zeer langen tijd na diens kennismaking met den Heer, 46—52.

Naauw aan het eerste hoofdstuk sluit zich in tijdsorde het begin van Hs. 2 aan. „Na drie dagen," zegt Joannes, „was er eene bruiloft te Kana." De ontmoeting met Nathanaël heeft naar alle waarschijnlijkheid wel te Kana plaats gehad, vgl. 21, 2, en wij kunnen geene reden vinden om aan de Joanneïesche tijdsopgave te twijfelen. Hieraan sluit zich vs. 12 onmiddelijk aan. Doch langer tusschenruimte, waarvan de duur ons onbekend is, valt tusschen vs. 12 en 13 1). Met eenige tusschenruimte volgt daarop dan vs. 23, dat een soort van voorrede vormt voor het gesprek met Nikodemus. Weder met eenige tusschenruimte volgt hierop 3, 22 het getuigenis (het laatste) van Joannes omtrent den Heer, na eene korte inleiding daartoe. Hoofdstuk II en III zijn tijdrekenkundig dan aldus te verdeelen, als wij 2, 1—11 bij Hs. I rekenen: 2, 12—22. 2, 22—3, 21. 3, 22—36. Hoofdstuk IV is een onmiddelijk gevolg van Hs. III. Het vervalt in twee hoofddeelen: vs. 1—41 en 43—53. In het 1e hoofddeel hebben wij weder de volgende onderdeelen: 1—6 aanleiding tot de reize, reize en aanleiding tot het gesprek; 7—26 gesprek met de vrouw; 27—30 afbreking en gevolgen van het gesprek; 31—38 gesprek met de leerlingen; 39—42 het gelooven der Samaritanen, dat zonder twijfel naar de woorden van Joannes gedurende een verblijf des Heeren van twee dagen plaats had. Het 2e hoofddeel verdeelt zich van zelf. Over het laatste vers spreken wij wel nader 2).

Met deze vier Hoofdstukken hebben wij een tijdperk voleindigd. Dat tijdperk omvat ongeveer twee jaar. Niet ten onrechte

1) Het *οὐ πολλὰς ἡμέρας* is zeer rekbaar.

2) Nog verdient opmerking, dat in de vier genoemde hoofdstukken de meeste afdeelingen beginnen met *καὶ*, enkele met *ὡς*, en nog meer met een werkwoord (*εὑρίσκει*, *ἦν*, *ἔρχεται* enz.)

heeft men namelijk aangenomen, dat het eerste hoofdstuk in de nabijheid van Jeruzalem, en dus in Judaea speelt, hetgeen ook klaarblijkelijk de bedoeling van Joannes is. Het Pascha, kort te voren ingevallen, zal wel de oorzaak èn van 's Doopers verblijf te Bethanië, èn van de tegenwoordigheid van Joannes, Andreas, Petrus en Filippus in Judaea geweest zijn. Dan trekt Jezus terug naar Galilaea, vertoeft daar in stille voorbereiding, en keert bij het eerstvolgende Pascha weder naar de Tempelstad terug. Daar verblijft hij eenige maanden, en viert dus nog het Pinkster-, Loofhutten- en Tempelvernieuwingsfeest aldaar. Terecht heeft Meyboom gewezen op 4, 35, waaruit blijkt, dat de oogst of het Paaschfeest toen nog vier maanden verwijderd waren, zoodat Jezus eerst na het Enkaeniën-feest de hoofdstad verlaten kan hebben. Op vier maanden na loopen dus deze vier eerste hoofdstukken, naar alle waarschijnlijkheid, over twee jaren van Jezus' leven, één voor en één na zijne eerste opentlijke optreding in Jeruzalem, en eindigende met zijne eerste openbare optreding in Galilaea.

„Daarna was het (een) feest der Joden," zoo vangt Hs. V aan. Men heeft lang getwist en gezocht welk feest dit wezen zou. Lücke heeft er meer dan een tiental bladzijden van zijnen commentaar aan gewijd, en eindigt met de betuiging dat het niet te bepalen is. Boven allen twijfel verheven is het, dunkt mij, na zijne uiteenzetting, dat het Purim hier niet bedoeld kan zijn. Van het Pascha heeft hij alleen bewezen, dat het niet zeker was 1). Wat er ook van zij, om de afzonderlijke reis van Jezus, die alleen bij feesttijd naar Jeruzalem ging, ten einde eene menigte menschen te ontmoeten, en om de bezwaren en onwaarschijnlijkheden aan andere vermoedens verbonden, mogen wij hier wel aan geen ander dan aan het Paaschfeest denken. Na den winter in Galilaea te hebben doorgebracht en daar voor het eerst zijne opentlijke werkzaamheid te zijn aangevangen, komt de Heer met dit nieuwe jaargetijde in Jeruzalem terug. Hij wil het nog eenmaal met de Farizeën, en de door hen beheerschte hoofdstad beproeven. Maar na den haat der Joden door eene genezing op sabbat te hebben opgewekt, wendt hij het aangezicht naar Galilaea, en begint dáár de opentlijke werk-

1) Wij zouden de zaak spoedig kunnen uitmaken, door met Tischendorf ἡ ἑορτὴ te lezen. Ook zie ik daarin geene zwarigheid. Dat ἡ kon zeer licht uitvallen.

zaamheid voort te zetten, die hij in Jeruzalem reeds sedert een jaar (met vier maanden tusschenpoozing) had aangevangen.

Van die Galileesche werkzaamheid weet Joannes ons niets te verhalen, dan hetgeen wij Hs. VI vermeld vinden, althands indien hij meer weet, hij verzwijgt het. En hier komt duidelijker dan ooit aan het licht, hoe weinig Joannes een tijdrekenkundige indeeling zijner geschiedenis beoogde. Want, hetzij men met Weisse aanneme, dat Jezus verscheidene, bijv. een tiental jaren in het openbaar heeft gewerkt, een gevoelen, waarvan ik beken gantsch niet afkeerig te wezen, hetzij men den gewonen tijd van Jezus' omwandeling tot maatstaf neme, altijd is de stof voor de evangeliesche geschiedenis dàn het rijkst, en moest een chronologiesch schrijver deze afdeeling niet in een enkel verhaal afhandelen. Wanneer het Hs. VI verhaalde heeft plaats gehad, is geheel onzeker. De aanteekening vs. 4: „het Pascha, het feest der Joden was nabij," schijnt van latere dagteekening dan van den tijd der samenstelling des evangelies te wezen. Wel is er geen HS. dat het vers weglaat, maar het staat hier geheel onnoodig en onbeduidend. In het tweede vers heeft de evangelist de reden reeds opgegeven, waarom deze groote menigte Jezus navolgde: wonderzucht, dezelfde drijfveer als bij de Synoptici doorschemert. Indien dus vs. 4 de tegenwoordigheid dier menigte moet verklaren, dan is het in tegenspraak met vs. 2, of daarnevens overtollig. Daarenboven is het onbegrijpelijk hoe zulk een aanteekening, als ze dàt moest aanduiden, voor de lezers van Joannes verstaanbaar geweest zij. De verklaring van de tegenwoordigheid der menigte had zelve nog veel meer verklaring noodig, en verklaarde dus niets. Indien de woorden van Joannes zijn, dan kan dit ook de eenige reden wezen, waarom hij deze aanteekening schreef, want op het volgende heeft zij volstrekt geene betrekking. Indien men dus de gewone meening wil volgen, dan moet men, om Joannes niet tot den duistersten van alle schrijvers te maken, vs. 4 vóór vs. 3 plaatsen, en δὲ in γὰρ veranderen. Eenvoudiger is het, wanneer wij het zinstorende vers uit den tekst verwijderen. Niet onwaarschijnlijk is het, dat een afschrijver deze afdeeling des evangelies met de andere in overeenstemming heeft willen brengen, en de gewone Joanneïesche formule onnadenkend in den tekst (of misschien aanvankelijk op den kant) heeft geplaatst. Irenaeus schijnt het vers niet gelezen te hebben.

Zooals al dadelijk van zelf in het oog springt, loopt het zesde hoofdstuk over twee dagen, de eerste 1—21, de tweede 22—71. Hier hebben wij geen reden om het τῇ ἐπαύριον vs. 22 niet letterlijk op te vatten. De kleinere indeelingen hebben geen chronologiesche belangrijkheid. Waar wij nu deze geschiedenis te plaatsen hebben in den loop van Jezus' leven, is eene vraag, waarop men het andwoord wel zal moeten schuldig blijven. Alleen heeft Schweizer doen opmerken, dat de spijziging bij de Synoptici kort na de terugkomst der uitgezondene leerlingen plaats heeft. Omstreeks dezen tijd zou dan het in dit Hoofdst. verhaalde gebeurd zijn. Maar wij staan hier op een zeer onzekeren grond. Het zesde Hoofdstuk staat buiten alle tijdrekenkundige zekerheid, en eerst bij het zevende geeft Joannes ons onwillekeurig de punten aan, waarvan wij bij onze berekening kunnen uitgaan.

Zooals reeds vroeger is aangetoond, omvatten de Hoofdstukken VII—XIX de laatste levensmaanden van den Heer, en volgen ze in tijdrekenkundig opzicht elkander geregeld op. Naar deze meening dus loopen ze over een tijdperk van ruim zes maanden. Door de opnoeming der feesten zijn wij in staat gesteld dit, en eenige andere naauwkeurige bepalingen, te weten. Deze zes maanden vervallen weder in kleinere tijdperken. Hoofdstuk VII—X, 21 omvat ruim twee maanden, van het Loofhuttenfeest (begin) tot den aanvang van het Tempelvernieuwingsfeest. Van X, 40—XI, 57 hebben wij een tijdperk van ongeveer drie maanden, namelijk van het einde van het feest der Tempelvernieuwing (ongeveer), tot korten tijd vóór het Paaschfeest. Met Hoofdst. XII breekt het korte maar belangrijke tijdperk van zes dagen aan, waarin de laatste gebeurtenissen plaats hadden. Zes dagen vóór Paschen, dat is een paar dagen na het einde van het Nieuwjaarsfeest, gaat de Heer weder naar Bethanië, om van daar uit in Jeruzalem te leeren. Hier alleen treffen wij eene tijdrekenkundige opmerking van Joannes aan, maar eene, zooals wij die van een eenvoudigen verhaler alleen mogen en kunnen verwachten.

Deze drie tijdperken nog afzonderlijk te verdeelen, zou niet wel mogelijk zijn. Alleen geeft Joannes ons een bericht van den dag, waarop Jezus over het levende water gesproken heeft (7, 37), misschien wel doelende op eene plechtigheid op dien dag gebruikelijk, waarvan wij echter niets zekers weten. Den juisten tijd van het wijken van Jezus naar de plaats, waar Jo-

annes eerst doopte, weten wij niet. Wel staat het onmiddelijk achter de rede, op het Tempelvernieuwingsfeest uitgesproken, vermeld, en het kan dus niet zeer lang daarna zijn voorgevallen, maar licht is er nog een maand verloopen voordat Jezus het raadzaam oordeelde Jeruzalem te verlaten. Het boven opgegeven tijdperk van drie maanden moet dus misschien nog worden ingekrompen. In het laatste tijdperk kunnen wij juister berekening maken. Zes dagen vóór Pascha, dat is dus (naar dat men den 14^{en} Nisan, den 1^{en} der ongezuurde brooden meêtelt of niet) 8 of 9 Nisan. Den volgenden dag (12, 12), ofschoon hier misschien niet zoo juist op te vatten, de intocht in Jeruzalem. Den 13^{en} Nisan des avonds het laatste maal. Den 14^{en} de kruisiging en dood. Bij dit alles spreken wij alleen van de zekere Joodsche maanddagen, want de dagen onzer tijdrekening zijn niet te bepalen, wegens de onzekerheid van Jezus' sterfjaar. Dat dit sterfjaar niet, zooals Meyboom meent, het jaar 783 n. R. wezen kan, blijkt daaruit dat Jezus op den 14^{en} Nisan, en wel op Vrijdag gestorven is, terwijl de 14^{e} Nisan van dat jaar op Donderdag inviel. Wij zouden ons weder in de kronkelingen der harmonistiek moeten begeven, om in 783 Jezus' sterfdag op Vrijdag te doen vallen.

Eindelijk komen wij tot Hoofdstuk XX, de opstanding of liever het ledig vinden van het graf, en twee Christus-verschijningen bevattende. De schrijver zelf heeft ons hier de chronologie gemakkelijk gemaakt. Twee dagen na de begrafenis vangt het aan. Op dienzelfden dag gebeurt al het van vs. 1—23 verhaalde. Acht dagen daarna (20, 26) valt het van vs. 26 af verhaalde voor, terwijl vs. 24 en 25 daartoe den overgang vormen. Over de tijdrekenkundige rangschikking van Hs. XXI behoeven wij uit den aart der zaak niet te spreken. Mij komt het voor eene vrij wel veranderde overlevering van de roeping van eenige leerlingen te wezen, zooals wij daarvan nog de sporen in het Lukas-evangelie terugvinden, en het moest dus, mijns bedunkens, in tijdsorde veel vroeger geplaatst worden, dan waar de latere verhaler het thands heeft gesteld.

Maar reeds te lang zijn wij met het uiterlijke bezig geweest. Wij wenden nu van de tijdrekenkunde onzen blik op het innerlijke des evangeliums, om daarover eenige opmerkingen mede te deelen, uitgaande van de vraag: voor wie Joannes zijn evangelie geschreven heeft.

2. HET EVANGELIE ALS GETUIGENIS VAN JEZUS.

a. *Doel van Joannes.*

Bij onze tegenwoordige onderzoekingen en opmerkingen is de vraag: voor wie Joannes het evangelie geschreven heeft, van het hoogste gewicht. Zij omvat verscheidene andere vraagpunten. Vooreerst het doel des apostels bij zijn schrijven; de denkbeelden en vragen, die den tijd toen hij schreef beheerschten; de hoogte van christelijke ontwikkeling waarop hij zelf stond; ziedaar alles wat onder de eenvoudige vraag die wij stelden gerekend mag worden, en waaruit wij voor de beschouwing van het evangelie als bron voor Jezus' leven onze gevolgtrekkingen moeten maken. De aart van dit opstel gedoogt geen breede behandeling van al deze punten. Deze is ook meerendeels door anderen geleverd op eene wijze, die ik niet zal pogen te verbeteren. Maar een korte samenvatting daarvan zal het onderwerp dezer afdeeling uitmaken.

Men mag het thands wel als ontwijfelbaar aannemen, dat het evangelie onder de Klein-Aziatiesche Grieken, en wel te Efesus zijnen oorsprong gekregen heeft. Dit eenparig getuigenis der overlevering is in den laatsten tijd alleen door Lützelberger geloochend, maar hangt geheel samen met diens onverdedigbare stelling, dat het evangelie van Andreas, Petrus' broeder, afkomstig zou zijn, en dus in Parthië, waar deze apostel predikte, opgesteld. Ook de tegenstanders der echtheid onzes evangelies, met name de Tübinger school, weten geen andere plaats te noemen, waar het ontstaan kan wezen. Het evangelie is dus voor Klein-Aziatiesche Grieken geschreven. Maar om de vraag „voor wie?" volledig te beandwoorden, moeten wij gedeeltelijk tot een vroeger door ons behandeld punt van onderzoek terugkeeren, en wel de vraag naar den tijd wanneer het evangelie geschreven is. Hier bestaat meer verschil, dan omtrent de plaatsbepaling. Terwijl de voorstanders der echtheid — althands de groote meerderheid — dien tijd als het einde der eerste eeuw bepalen, meenen de Tübingers te kunnen bewijzen, dat het niet vóór het tweede vierendeel der tweede eeuw geschreven is. Wij laten voorloopig de beslissing dier vraag in het midden, als nu nog onnoodig voor den loop onzes onderzoeks, en bepalen ons

bij deze, ik durf zeggen, zekere gevolgtrekking, dat het evangelie niet vóór het laatste gedeelte der eerste eeuw geschreven kan zijn, en dus toen de Klein-Aziatiesche kerk reeds tot een belangrijk punt van ontwikkeling genaderd was. Houden wij dit in het oog, dan zullen de Tübingsche tegenwerpingen ons van den eenen kant niet zoo gewichtig, van den anderen kant echter niet zoo geheel verwerpelijk blijken te zijn, als men doorgaands meent, maar zullen ook deze ons eenig licht over de beschouwing van Joannes' evangelie doen opgaan.

Gieseler is de eerste geweest, die in zijn bekend geschrift over het ontstaan en de eerste lotgevallen der geschreven evangeliën, den invloed dezer omstandigheden op Joannes' schrijven geschetst heeft. Terecht verklaarde hij daaruit de vele getuigenissen door andere personen uitgesproken en door den evangelist aangehaald (6, 14. 69. 9, 17. 11, 27. 16, 30, waarbij men die des Doopers mag voegen); getuigenissen die ten doel hebben de waardigheid van Jezus' persoon in het licht te stellen, en tegen wijsgeerig-geschiedkundige twijfelingen te wraken. Hij voegde daarbij de aanvankelijk half-geloovigen, die door aanschouwen en onderzoek tot geloof in Jezus kwamen (1, 46—49. 4, 19. 41. 42, vgl. 39). Hij deed opmerken hoe Jezus bij Joannes meer tegenover geleerden en voornamen zijne waarde bewijst, hoe de vraag die zich noodzakelijk opdeed: 'Waarom Jezus zoo weinig aanhang vond, dat hij zelfs gedood werd?' door den evangelist uit de vooroordeelen der Joden: verachting van Galilaea, sabbatsbijgeloof, dwalingen omtrent den Messias, Abrahamsvergoding, vrees voor de Romeinen en Farizeërhaat, wordt opgelost. Verder wees Gieseler op de geheele vrijwilligheid en voorwetenschap van Jezus' dood, door Joannes zoo duidelijk en herhaaldelijk in het licht gesteld, om de twijfelingen der Grieken, in hoeverre de kruisdood met Jezus' hooge waarde overeenkomstig was, te beandwoorden. Hetgeen de geleerde verder over Joannes' doel om twijfelingen omtrent Jezus' dood en vleeschelijke opstanding weg te nemen in het midden brengt, kan ik niet beamen.

Na Gieseler heeft men, niet ten onrechte, op nog eenige andere vragen, als uit den wijsgeerig-onderzoekenden geest dier tijden voortgesproten, en die de voorstelling van Joannes gedeeltelijk beheerschen, gewezen. De lage afkomst des Verlossers, zijne Joodsche nationaliteit, de nieuwheid des evangelies, de heftige tegenspraak der Joden, nog in anderen zin dan Gieseler

bedoelde, en evenzoo de opstanding moesten bij die Grieken ter sprake komen. Werpen wij nu een blik op het evangelie, dan zien wij hoe die vragen op zijne samenstelling niet zonder invloed waren. Wij zien het aan den Proloog waar Jezus' goddelijke waardigheid wordt besproken, de getuigenissen van Joannes en anderen, het wijnwonder, het gesprek met Nikodemus, de aanraking met een koninklijken hoveling, alles geschikt om aan te toonen, dat Jezus zich niet enkel met het volk, maar ook met voornameren inliet. Wij zien het niet minder aan het uitkiezen van voorvallen in Judaea, dat de Heer maar noode verlaat (4, 1), waarheen hij telkens terugkeert, en waarmede overeenstemt, dat elk verblijf in Galilaea op de eene of andere wijze verklaard wordt, ja zelfs het lange verblijf des Heeren in dat gewest wel niet verzwegen, maar aan noodzakelijke zorg voor zijne veiligheid wordt toegeschreven (7, 1). Het schemert door in het verhaal van Jezus' oponthoud in Samaria, waardoor de algemeenheid des Christendoms wordt aangeduid. Het blijkt ten duidelijkste uit de voorstelling van den langzaam aanvangenden, maar steeds klimmenden haat der Joden, die van het V[de] Hoofdstuk af het voorname onderwerp des evangelies uitmaakt, en door verscheidene voorvallen, zoo wonderen als reden des Heeren, wordt veroorzaakt en verklaard. Het vertoont zich in de wijze, waarop de opstanding des Heeren verzekerd wordt in het eenvoudige verhaal (Hoofdst. 20), en het gebeurde met Thomas. De opzettelijke behandeling van de belofte eens Parakleets, en van den aart dezer gave in Jezus' laatste gesprekken, doelen op eene toen waarschijnlijk gerezene vraag naar of twijfeling aangaande het apostoliesch gezag 1).

Men heeft zich verder zeer veel moeite gegeven, om een polemiesch doel in het vierde evangelie te ontdekken. Als voorwerpen dier bestrijding heeft men Cerinthus, het Ebionitisme en de Joannes-leerlingen genoemd. Voor de beide eerste vragen mag ik naar de uitvoerige en grondige behandeling van Lücke, voor de laatste evenwel niet naar deze, maar naar Ewalds be-

---

1) 19, 35 kan hier niet in aanmerking komen. Hetzij dat men het verklare als bewijs dat Jezus zeker gestorven is, hetzij als bewijs voor zijne opstanding, welk laatste de eenig ware zin is, altijd blijft de plaats van zeer twijfelachtige echtheid, en moeten wij haar aan den lateren uitgever toeschrijven. Zie verder op de plaats zelve het 2[e] hoofddeel.

schouwing 1) verwijzen. Beide houden het er voor, en ik geloof met volle recht, dat het evangelie geene gnostiek of ebionitismus bestrijdt. Maar met den laatsten meen ook ik niet te mogen ontkennen, dat de wijze waarop van Joannes den Dooper gesproken wordt, duidelijk op toenmaals vernieuwde aanmatigingen der Joannes-leerlingen slaat. De herhaalde vermelding van Joannes' minderheid tegenover Jezus, hemzelven in den mond gelegd, is te opzettelijk, om niet door deze of dergelijke omstandigheid te zijn uitgelokt.

Men zou zich echter bedriegen, zoo men meende, dat Joannes tegen bovengenoemde vragen des tijds en tegen de Joannes-leerlingen polemiesch te werk ging. Zulk eene schrijfwijze zou zijn evangelie grootelijks geschaad, en het dien naam onwaardig hebben gemaakt. Integendeel, de kalmte, de rustige verhevenheid, die wij overal in zijn evangelie opmerken, en die hij met de reden des Heeren gemeen heeft, verlaat hem niet, wanneer hij iets verhaalt of aanvoert naar aanleiding der vragen zijns tijds. Uit zijn eersten Brief zien wij hoe weinig hij het eigentlijk polemizeeren gewoon was. Daarom juist heeft men zoo dikwijls den invloed der genoemde vragen op het vierde evangelie miskend of geloochend, omdat Joannes zich vergenoegde met toespelingen, waar Paulus en anderen in opentlijke tegenspraak zouden gekomen zijn. Men heeft daarom de wijze, waarop Joannes die dwalingen te keer gaat, apologetiesch genoemd. Dit nadert de waarheid meer. Toch is de Joanneïesche apologetiek niet dat angstvallig verdedigen van bijzaken en kleinigheden, hetgeen zoo dikwijls in woordenstrijd ontaardt, maar een grootsche, algemeene verdediging des Christendoms. En deze verdediging versmaadt het om tot de dwalingen, die haar aanleiding gaven, af te dalen. Zij stelt zich daarboven, en ziet er op neder. Zij schijnt er zich niet mede bezig te houden. Maar zij vergenoegt zich, om door een duidelijke, eenvoudige schildering der waarheid, het licht onder die nevelen te doen opgaan, de dwalingen als van zelve te doen wijken. Gelijk Joannes zelf in zijn evangelie schrijft, dat het licht in de wereld gekomen, daardoor reeds het oordeel der duisternis is, zoo heeft ook zijn evangelie geen ander doel, dan om door zijne verschijning en helderheid alleen, zonder eenig ander wapen, het halfdonker der dwaling te veroordeelen.

1) In zijne Jahrbücher 1850–51, bl. 156.

Zoo kan het dan zekerlijk zijne nuttigheid hebben, om al die nevenbedoelingen en de daaruit ontstane kleinere eigenaardigheden des evangelies na te gaan; tot recht verstand en juiste waarde des evangelies moeten wij echter dit ééne hoofdpunt bestendig in het oog houden. Al deze dwalingen losten zich op in die eene behoefte der Klein-Aziatiesche gemeenten, namelijk van de meer beschaafden en ontwikkelden onder haar, om ook het leven van Jezus onder het gezichtspunt harer wijsgeerige en dat volk eigene beschouwingswijze te brengen. De synoptiesche evangeliën voor andere tijden en andere menschen geschreven, voldeden aan die behoefte niet langer. Het groote doel van Joannes' evangelie, waarin zich dan ook alle andere oplossen, is geen ander, dan om daarin te voorzien, en in Jezus' leven zelf *de heerlijkheid van den Logos in het vleesch* te schetsen en te toonen, hoe het *zien dier heerlijkheid*, tot ongeloof, half geloof en waarachtig geloof aanleiding gaf. Terecht heeft Luthardt onlangs de Wette bestreden, waar deze zegt, dat het doel van Joannes enkel op de *heerlijkheid* van den Christus gericht was. Naar 't mij voorkomt is echter Luthardt weêr in een ander uiterste gevallen, en heeft dat doel alleen in het voorstellen van geloof en ongeloof gezocht. Beide zijn vereenigd, en zoowel de verschijning des Heeren als den indruk dier verschijning te schetsen behoorde tot het doel van Joannes. Wij zouden het in korte woorden aldus kunnen uitdrukken: Joannes wilde *Christus' heerlijkheid in hare werking* schilderen. Van dit doel is de schrijver zelf zich bewust, en hij verbergt het niet. Aan het einde der Inleiding (1, 14) geeft hij het duidelijk te kennen. De Inleiding zelve moet tot die gedachte opleiden. Door dit vast te stellen, hebben wij een wezentlijken grondslag tot verklaring des evangelies en van al zijne eigenaardigheden, een grondslag, steunende op des schrijvers eigene verklaring en door de geschiedenis bevestigd, gewonnen. Het is de waarheid van het oude zeggen, dat Joannes zijn evangelie geschreven heeft, om de andere aan te vullen, maar het toont tevens het oppervlakkige en ongenoegzame dier stelling aan. Niet de in andere evangeliën overgeslagen feiten, voorvallen en reden, maar de voor die dagen onvolledige Christusvoorstelling der andere evangeliën wilde de apostel aanvullen. Om dit duidelijk te maken, moeten wij een blik terugslaan op de vroegere inwendige geschiedenis der Efesiniesche gemeente, voor zoover die ons bekend is.

b. *Trap van ontwikkeling en behoefte der Efesiniesche Gemeente.*

Zooals bekend is was de gemeente te Efesus door Paulus gesticht, en door hem aan de zorgen van Aquilas en Priscilla overgelaten. Daar kan wel naauwelijks twijfel bestaan, of de leerwijze dezer laatste met die van Paulus verschilde. Hun samenwerken, de omstandigheden van Aquilas' bekeering, en zijn verkeer onder Grieken maken het boven alle bedenking zeker, dat hij een Pauliniesch Christen was. Oorspronkelijk was de Efesiniesche gemeente dus geheel Pauliniesch. Aquilas en Priscilla nu hadden Apollos te Efesus tot de Christelijke gemeente overgebracht. Ook dit zal wel niet veel verandering in het Pauliniesche der gemeente gebracht hebben. De invloed, door Apollos op haar uitgeoefend, kan, door zijne eerst kort geledene bekeering, zoo groot niet geweest zijn als die hij later in Achaje en te Korinthe uitoefende. Bij een tweede bezoek, waarvan wij echter geene zekerheid hebben, moge die grooter geweest zijn, hij was in ieder geval het Paulinisme niet vijandig. De wijze, waarop Paulus van Apollos spreekt, toont duidelijk genoeg, dat de richting van dezen laatste geene andere was dan die des Heidenapostels.

Nu zie ik geene zwarigheid om den Hebreërbrief met Bleek aan dezen Apollos toe te schrijven 1). Aan wie de brief ook geschreven moge wezen, aan de Jeruzalemsche gemeente, of hetgeen onwaarschijnlijker en de meening der Tübingers is, aan anderen, liever aan niemand, d. i. dat hij een verzonnen Pauliniesche brief zou wezen, het zal niet gewaagd zijn als hoogst waarschijnlijk te stellen, dat wij Klein-Azië als de plaats waar hij geschreven is, mogen beschouwen. Terecht hebben de Tübingers beweerd, dat alles wat van de geestelijke ontwikkeling en richting der Klein-Aziatiesche gemeenten, bijzonder der Efesiniesche bekend is, met die des Hebreërbriefs geheel strookt. Daaruit heeft Schwegler nu wel de gewaagde en blijkbaar verkeerde gevolgtrekking gemaakt, dat de brief tot het na-apostoliesche tijdperk behoort; maar het feit, dat hem tot zulk eene onderstelling bracht mag om het gewaagde van deze niet geloochend worden. Plaatsen als Hebr. 5, 12. 10, 32. 13, 7. 2, 3

1) Kortheidshalve zij het genoeg hier naar zijnen Commentaar te verwijzen.

hebben niet noodzakelijk betrekking op een uitgestorven apostoliesch geslacht, maar gelijk eene eenvoudige lezing overtuigend aantoont, op eenige ten tijde van de samenstelling des briefs niet meer aanwezige apostelen of leeraars. Is nu de brief aan Palaestiniesche Joden gericht, dan kan het zeer wel betrekking hebben op toenmaals niet meer daar aanwezige apostelen, hetzij dan Petrus en Filippus, hetzij dan Paulus; heeft de brief daarentegen eene bestemming aan Klein-Aziatiesche Christenen, dan kan het nog gevoeglijker slaan op Paulus, Aquilas, Timotheus, of welke andere apostelen en apostelhelpers daar de eerste zaden des Christendoms hebben uitgestrooid. Schwegler bouwt veel op de kennis die, volgends hem, de schrijver van den Hebreërbrief van de Apokalypse schijnt gehad te hebben. De hier bedoelde plaats is echter in den brief te oorspronkelijk (12, 22, vgl. ook Gal. 4, 26) dan dat de gedachte daarvan aan de Apokalypse ontleend zou zijn. Dit is mij boven alle bedenking verheven: de brief aan de Hebreën is vroeger dan de brief van Jakobus. Deze laatste toont duidelijk den eersten te kennen. De echtheid van Jakobus' brief is nog door geene gegronde redenen aangetast. Dus moet de brief aan de Hebreën lang (altijd eenige jaren) vóór Jakobus' dood (62 aer. dionys.) zijn opgesteld. Wat er ook van zij, dit is de uitslag, dien wij voor ons onderzoek behoeven: de Hebreërbrief behoort geheel in de Klein-Aziatiesche gemeenten te huis, en is daar ontwijfelbaar bekend geweest. Zij is de hoogste ontwikkeling van het Paulinisme in die streken, en kan daar onmogelijk kort na de Apokalypse zijn uitgegeven. De gnostiesche en andere eigenaardigheden, die hij met deze, met den Efezerbrief en met de overige Joanneïesche schriften gemeen heeft, zijn meer aan de plaats van hun bestaan dan aan een nieuw tijdperk in het Paulinisme te wijten. Integendeel de Apokalypse staat weder verder van het Paulinisme dan de Hebreërbrief. Is deze laatste op een hooger standpunt dan de eerste geplaatst, het is alleen omdat hij de voleinding van het Paulinisme, de Apokalypse daarentegen de aanvang eener nieuwe ontwikkelingsrei in de inwendige geschiedenis des Christendoms uitmaakte.

Op zulk eene hoogte stond het Paulinisme, in de Klein-Aziatiesche gemeenten en te Efesus, toen Joannes daar aankwam, en er voor die gemeenten en voor de latere christelijke kerk met zijne komst een geheel nieuw tijdperk aanving. De apostel was

nog in de kracht zijns levens. Als leerling telde hij zeker veel minder jaren dan zijn Meester, die hem lief had. Hoewel bestendig een der medevoorstanders van de Jeruzalemsche gemeente, had hij zich meer door vaste begeleiding van Petrus, door zijn heiligen wandel en diepen zin, dan door woord en daad onderscheiden. Joannes schijnt bepaaldelijk de gave der tale gemist te hebben. Door de vreeselijke tooneelen van krijg en verwoesting uit zijne landpalen verjaagd, wendt hij zich naar de gemeenten van Klein-Azië, die zich door haar christelijk en geestelijk leven boven vele andere onderscheidden. Bij zijne komst in Klein-Azië bezoekt de apostel de zeven gemeenten, waarvan de Efesiniesche het middelpunt uitmaakte. Hij vindt er veel dat hem aantrekt, veel dat hij moet laken, maar tevens vindt hij er zich op een geheel vreemd gebied, als in een gantsch anderen dampkring verplaatst. Te Jeruzalem onder de Joodsch-christelijke gemeente, aan de zijde van den strengen Jakobus, van den vurigen, maar half heiden-christelijken Petrus, had hij van het Paulinisme hoofdzakelijk de strijdvragen gekend. Mochten hem de Pauliniesche brieven al niet geheel onbekend zijn gebleven, kende hij zelfs den brief aan de Hebreën, was hem daardoor de geest, de richting van Paulus niet geheel vreemd, hij had dáár misschien meer het misbruik van die richting aanschouwd, en werd door den tegenstand, haar door Jakobus geboden, zekerlijk overheerscht. Daar vindt hij zich nu te midden van het Pauliniesche leven, van stichtingen des heiden-apostels. Hij hoort er de hartader van het Paulinisme kloppen. Hij ziet om zich dat bonte, levendige Grieksche volk, dat hij tot hiertoe maar gedeeltelijk kende, peinzend en vurig, bespiegelend en dichterlijk, diepzinnig en lichtvaardig tegelijk. Dat leven met al zijne schakeeringen trekt geheel zijne aandacht tot zich. Met al de diepte en innigheid van zijnen geest vat hij het op, en beschouwt het. De uitspattingen van dat leven mishagen hem, ja, wekken al het vuur, dat in den boezem des Donderzoons gloeide, weder op. Geen gebrek aan zelfstandigheid doet hem zijne eigenheden als joodsch-christen geheel prijs geven. Maar de fijnheid, het zuivere gevoel van zijn hart, doen hem onwillekeurig in dat leven een hoogeren trap, dan in het joodsch-christelijke leven te Jeruzalem ontwaren. Onder den dubbelen indruk van dat woelige leven, hem geheel nieuw, en van de vervolging, het lijden. den smaad der christelijke kerk,

die hij nog onlangs in Palaestina aanschouwde, trekt hij zich in de eenzaamheid van Patmos terug. Daar voelt hij zich in dichterlijke vlucht vervoerd. De laatste hevige schokken, die zijne ziel doorstond, het voorbijgaan van het oude, de herinnering aan de onheilen, waarvan hij getuige was, en tevens van al het nieuwe, dat hem getroffen heeft en meegesleept, dringen hem om zijne gedachten op het papier uit te storten. De laatste indruk is de sterkste. Hij vangt aan met de gemeenten, die hij onlangs voor het eerst leerde kennen, en deelt haar in brieven een getuigenis mede van zijnen Heer, vertroosting, bemoediging, opwekking en bestraffing. Maar van lieverlede doemen de vreeselijke tooneelen van den Joodschen oorlog weêr voor zijne verbeelding op. Zekerlijk, het is de laatste ure. Maar hij heeft in de nieuwe gemeenten, waarin hij verkeerde, Christus als den eerstgeborene uit de dooden (Col. 1, 18. Vgl. Openb. 1, 5.) leeren kennen, als den aanvang van Gods heerlijke schepping (Col. 1, 15. Vgl. Openb. 3, 14); hij heeft daar de hope op het nieuwe Jeruzalem, het vrijë, de moeder van allen, de profetiën van den berg Sion in de hemelen en van de stad des levenden Gods, van de duizend engelen en de kerke der in den hemel opgeschrevene eerstgeborenen, van God den rechter, van Christus den middelaar, van de volmaakte geesten der levende rechtvaardigen, gevonden in de harten der Christenen (Gal. 4, 26. Hebr. 12, 22. Vgl. Openb. 3, 12, 21, 2 en overal); hij heeft er gehoord van den nieuwen hemel en de nieuwe aarde, naar de gezichten van den grootsten der profeten (2 Petr 3, 13. Jes. 65, 17. Vgl. Openb. 21, 1. enz.); ja, die woorden van haren apostel: „het oude is voorbijgegaan, het is al nieuw geworden," hebben weerklank gevonden in zijn hart. Dat alles is hem helderder geworden. Doorvoed van den geest der oude profeten, niet vreemd aan de joodsche geleerdheid zijner dagen, kon hij het wel niet anders aanschouwen, dan onder de dichterlijke beelden, die het Oude Testament hem geleerd had. Onder dien vorm alleen deed zich die heerlijkheid des hemels aan zijnen geest op, onder dien vorm zag hij het, toen het hooge schouwtooneel des hemels zich voor hem opende. En wat hij zag boekte hij, op aandrang des engels, op bevel des Meesters, die het tot hem sprak in het binnenste zijns harten. Het was de eersteling van den apostel, nog gloeiende van het jongelingsvuur, dat den man niet verlaten had. Het terrein, waarop

hij zich beweegt, is hem nog vreemd. Hij vindt dikwijls geen andere uitdrukking voor zijne beeldspraken, dan de woorden van zijne geliefkoosde profeten. Nog worstelt hij met eene hem weinig bekende taal, maar hij worstelt met stoutheid, en heeft ook in dat knellende, ongewone gewaad een eigenaardige kracht en kernigheid. Aan hetgeen de profeten hem ingaven, aan den nieuwen gedachtenkring, waarin de onlangs bezochte gemeenten hem verplaatst hadden, voegde hij de beloften van 's Heeren toekomst, in de oudere evangeliën bewaard, op zijne wijze gebruikt toe, ja, woorden door den Meester op aarde gesproken, legde hij aan het lam Gods, aan den Menschenzoon, die wandelde tusschen de zeven kandelaren, in den mond. (Mattheus 24, 42 vv. Vgl. Openb. 3, 3. 16, 15. — Lukas 12, 8. Mattheus 10, 32. Vgl. Openb. 3, 5. — Mattheus 19, 28. Vgl. Openb. 19, 28. — Mattheus 24, 29. Jesaja 34, 4. Vgl. Openb. 6, 12. — Lukas 23, 30. Hosea 10, 8. Vgl. Openb. 6, 16. — Lukas 12, 37. Vgl. Openb. 16, 15.) Zoo ontstond de Apokalypse, dat raadsel, zoo dikwijls besproken, zoo weinig begrepen. Geboren uit eene samensmelting van Joden-Christendom, Profetie en Paulinisme, heeft ze in veler stelsels geene plaats, in veler oog geene genade kunnen vinden. Ze aan iemand anders dan Joannes den apostel toe te schrijven, is een miskenning van alle uiterlijke getuigenissen, en een noodeloos redmiddel om het evangelie voor Joannes te redden. De Apokalypse is de wonderspreukige eersteling van dienzelfden apostel, die later, als kalmer vrucht van hooggeklommen ouderdom, het evangelie aan de gemeente zou schenken. Maar zij is dan ook tevens het aanvangspunt eener ontwikkeling van verscheidene jaren, welker snelheid onder de leiding eens apostels, en in Grieksche gemeenten door Paulus gesticht, niet vreemd is, en aan welker einde en spits het evangelie des geliefden leerlings staat. In het Tübinger stelsel moge zulk eene snelheid van ontwikkeling niet passen, omdat het een anderen maatstaf gebruikt dan de feiten der geschiedenis, en deze naar haren regel inricht, zij kunnen dit eene feit niet loochenen, dat Apokalypse en evangelie aan de beide uitersten eener zelfde ontwikkelingsrei behooren. De kracht, de diepte, de volheid van den geest des Heeren, die in zijne eigene jongeren leefde, die de eerste eeuw, in gebrekkiger vorm en minder verscheidenheid, tot een graad van christelijke ontwikkeling deed opklimmen, waartoe wij nog niet weêr ge-

naderd zijn, waarborgen ons de mogelijkheid, ja, de noodzakelijkheid van zulk eene snelheid. Gaan wij haar in hare verdere trappen zoo naauwkeurig mogelijk na.

Niet lang na des apostels komst in Klein-Azië, ontstond er in dien gemeentekring, en wel zeer waarschijnlijk in de Efesiniesche gemeente zelve een zonderling geschrift, waarop thands ons oog valt. Joannes had, zoo als van zelf spreekt, in die geheel Pauliniesche gemeente zijn joodsch-christelijk element met zich gebracht. Ontfankelijk voor hem nieuwe, en oorspronkelijk niet geheel eigene denkbeelden, had hij wel reeds eenige punten van het Paulinisme aangenomen, zoo als zijne Apokalypse duidelijk aantoont. Maar tevens zien wij uit dat zelfde geschrift, hoe zeer hij nog op het Joodsche gebied stond. Wel stelde hij zich, uit zijnen aart, niet vijandig tegen de Pauliniesche richting over. Doch, door de daad zelve, was hij haar eenigzins vijandig, althands grootendeels nog vreemd van haar. Dit moest in een levendige gemeente als de Efesiniesche, tegenstand uitlokken, maar een tegenstand niet hatelijk of scherp en aan den geest van Joannes zelven evenredig. Het was meer een tegenoverstellen van meer Pauliniesche denkbeelden aan de toen nog joodsch-christelijk Joanneïesche, een doen gelden van de oude leer, waarin de gemeenten in en om Efeze onderwezen waren, tegenover de indringing van het nieuwe grondbeginsel, door Joannes voorgestaan. Bedrieg ik mij niet, dan was dit de aanleiding tot het schrijven van den Efezerbrief. Dat deze brief niet van Paulus afkomstig kan zijn, moet ook ik aannemen. De nieuwe verdediging van vaderlandsche godgeleerden tegenover de aanvallen der Duitsche, moge in vele punten de stellige uitspraken dezer laatste hebben ontzenuwd, ze heeft hunne oordeelkundige bezwaren nog niet opgelost, en mij niet van de echtheid des briefs kunnen overtuigen. Om van de groote afhankelijkheid van den Kolossenzerbrief niet eens te spreken, die toch altijd bij de aanneming der echtheid een onverklaarbaar feit zal blijven, is de geschiedkundige onmogelijkheid van zulk een Efezerbrief, door Paulus opgesteld, in mijn oog het grootste bezwaar. Men moge zeggen, dat de brief als vermaanschrift van de andere Pauliniesche brieven onderscheiden is, en op eene lijn met den brief aan de Romeinen, en aan de Kolossenzen staat, dit bewijs mag geen onpartijdig beoordeelaar laten gelden. Aan hem onbekende gemeenten, zoo als de Romeinsche en de Ko-

lossiesche, moge Paulus een vermaanschrift kunnen zenden, aan eene gemeente hem, naar 't getuigenis der Handelingen, zoo bijzonder dierbaar, ja weinig minder dan de Philippenziesche aan hem gehecht, kon de apostel zóó niet schrijven. Hoe geheel anders de toon van Paulus is, wanneer hij aan hem bekende personen zijne brieven richt, kan de brief aan Filemon, aan den Kolossenzerbrief toegevoegd, getuigen. Hij had er behoefte aan, om een der weinigen, misschien den eenige, dien hij in eene hem onbekende gemeente van nabij kende, in het bijzonder te schrijven, en rekende daartoe den brief aan de gemeente ongenoegzaam. En dan zoude hij aan de Efeziniesche gemeente, het hoofd der Klein-Aziatiesche van dien kring, die hij zelf gesticht, waar hij jaren vekeerd had, zulk een vreemd, van andere brieven afhankelijk vermaanschrift kunnen toezenden! Had hij dan aan zijne Efeziërs niets anders te zeggen?

Ook de verdedigers der echtheid moeten het groote verschil met andere brieven van Paulus toestemmen. Van den eenen kant, zeggen zij, is de bouw van den stijl grootscher, kunstiger, de gedachten zijn rijker, genialer, stoute beelden en verhevene spreekwijzen wisselen elkander af; van den anderen kant heeft de stijl, ook volgends hen, iets gelijkmatigs, dat zichtbaar afsteekt bij het levendige, kernachtige, krachtige en puntige van den stijl, dien wij elders bij denzelfden schrijver aantreffen. Ja, reeds Erasmus heeft den stijl van dezen brief zoo verschillend van den gewonen Paulinieschen geoordeeld, dat men dien aan een ander zou toeschrijven. Ook de gelijkheid, de evenredigheid van strekking en samenstelling in den Efezer- en Kolossenzerbrief kan niemand loochenen. En het is even onmogelijk de laatste moeilijkheid door een schoon woord van ,tweelinggeboorte,' of dergelijke te willen verklaren, als de eerste uit den ouderdom van Paulus, toen hij dezen brief opstelde, af te leiden. Immers reeds de gelijktijdig geschrevene brief aan Filemon zelf, en de ontwijfelbaar later geschreven Filippenzer-brief overtuigen ons van het tegendeel. Beide deze brieven van den grijsaart zijn nog frisch, levendig, krachtig, hartelijk, nog geheel Pauliniesch. Wij mogen ons, voor ons tegenwoordig doel, niet verder daarin verdiepen. Wel kan ik niet al de bijzonderheden van gnosticisme en montanisme, door het Tübingsche vergrootglas in onzen brief opgemerkt, daarin ontdekken. Daarvoor moeten de glazen door Baur zelven geslepen zijn. Maar

ik geloof niet gewaagd te spreken, als ik den oorsprong onzes briefs in Klein-Azië, in Efesus zoek, en uit tegenstand zoowel tegen de Joanneïesche richting, als tegen de door hem vertegenwoordigde, door den toen meer en meer verbreid wordenden brief van Jakobus krachtig gepredikte, meen te mogen verklaren.

De verdedigers der echtheid beroepen zich veelal op de waarschijnlijkheid, dat Paulus aan eene gemeente als de Efeziniesche wel een brief zal geschreven hebben, en op het getuigenis der oudheid. 't Was zeldzaam — hoewel dan ook niet zonder voorbeeld, en door den Korinther- en Laodicenzerbrief bewezen — dat zulk een brief verloren ging. Het getuigenis der oudheid evenwel heeft zoo groote waarde niet, omdat het ook voor bepaald onechte geschriften zich even krachtig doet hooren. Doch dit brengt mij er toe, om mede te deelen, hoe ik mij het ontstaan van den Efezerbrief voorstel. Toen Paulus reeds meerdere hoofdgemeenten, zelfs door hem niet gestichte, hem alleen van naam bekende, met een schrijven van zijne hand verheugde, zal het èn bij de Efeziniesche gemeente zelve, èn in haren omtrek zeker verwondering hebben gebaard, dat zij met geen brief des apostels vereerd werd. Misschien hebben ook hare benijders daarvan wel eenig gebruik gemaakt. Hoe het zij, na den dood des apostels, toen alle hoop op een brief van zijne hand verdwenen was, moet zij dit gemis nog levendiger hebben gevoeld. Om hieraan te gemoet te komen, koos een der Pauliners dier gemeente, die zich met het nieuwe Joanneïesche grondbeginsel niet vereenigen kon, den vorm van een brief des heiden-apostels, om dien tegenover de nieuwe leer te kunnen stellen. Om dit met te meer kracht te kunnen doen, sloot hij zich naauw aan Paulus zelven aan. Hij las en herlas de brieven des apostels, en wijdde voornamelijk zijne aandacht aan den Kolossenzerbrief en nog een anderen Paulinieschen brief. Dezen laatsten houde ik voor den in den eersten aangehaalden Laodicenzerbrief. Dat hij den eersten vlijtig gebruikte, kunnen wij uit onzen tegenwoordigen Efezerbrief duidelijk zien. Hetgeen hij uit dezen brief niet putte, is te Pauliniesch om het geheel aan den lateren Pauliner toe te schrijven, te weinig Pauliniesch om het aan Paulus zelven toe te schrijven. Dit is de oorzaak der groote moeilijkheid, die de Wette altijd voor de voeten geworpen werd: hoe het kwam, dat een naschrijver zoo veel zelfstandigs kon hebben; en tevens van den grooten schijn, waarmede de brief

dikwijls verdedigd is, schoon beide meeningen tot geen meer stelligen uitslag leidden, maar steeds in de lucht bleven zweven. Waarom ik in dien ons onbekenden, en door den Efeziner gebruikten brief, dien aan de Laodicenzers zien wil, kan ik met korte woorden zeggen. Blijkens het eind van den Kolossenzerbrief behoorden deze beide brieven bij elkander. De een vulde den anderen aan; daarom wil Paulus, dat zij wederkeerig elkanders brieven zullen lezen. 't Waren de eenige, naar dat gedeelte van Klein-Azië gerichte brieven van Paulus. De Laodicenzerbrief kan den Efeziner niet onbekend zijn geweest. En eindelijk waren het 1) de beide eenige brieven aan christelijke gemeenten door Paulus geschreven, ofschoon die gemeenten hem persoonlijk onbekend waren. Zij hadden dus niet dat bepaalde karakter, die bedoeling, om juist deze of gene gemeente te vermanen en op te bouwen, maar bleven uit den aart der zake meer algemeen, meer, zoo als Harting het noemt, vermaanschriften. Deze omstandigheid moest den navolger, die wezentlijk de stichting zijner gemeente bedoelde, aanlachen. Dat dit in onze dagen een bedrog genoemd zou worden, en naar onze begrippen van schrijverstrouw een bedrog zou wezen, is boven allen twijfel verheven. Maar de Wette heeft mijns inziens genoegzaam getoond, en de brieven van Petrus, al ware 't dan ook alleen de tweede, kunnen het overtuigend bewijzen, dat hier aan geen bedrog te denken viel. Men maakte zich toen zulke hooge begrippen van de echtheid eens geschrifts niet, en lette alleen op den inhoud. Vandaar, dat de Dogmatiek zoo lang het richtsnoer tot bepaling van de echtheid van een of ander geschrift is gebleven. Onze Efeziner gebruikte den Kolossenzer- en Laodicenzerbrief, zoo als uit vergelijking met den eersten blijkt, vrij, en de zinnen of denkbeelden, die hij daaruit in het geheugen bewaard had, schreef hij niet altijd met de juiste woorden neder. Dat het hem niet om bedrog te doen was, maar alleen om zijne gemeente ook door een brief van haren eersten apostel in het geloof te versterken, blijkt uit het bijna geheel ontbreken van persoonlijke aanduidingen. Hij schreef in den geest en geheel afhankelijk van Paulus. Daarom vond hij geen

1) Behalven den brief aan de Romeinen, dien hij echter als te veel bekend moeilijk tot dit doel gebruiken kon. De Laodicenzer-brief blijkt weinig bekend te zijn geweest, doordat hij verloren ging.

geschikter middel om zijn Paulinisme weder aan de Efeziniesche gemeente in te scherpen, dan een brief van Paulus te schrijven. Aldus stel ik mij, en zoo ik meen niet geheel onwaarschijnlijk, het doel en ontstaan van den zoozeer betwisten Efezerbrief voor. Ik heb die meening hier aangevoerd, schoon niet in onmiddelijk verband met mijn onderwerp staande, omdat de brief, naar dit gevoelen, een schakel wordt in de ontwikkelingsrei van het Joanneïsme, en een middel tot meerdere verklaring dier ontwikkeling. Want in dezen brief sluimeren reeds de kiemen, waaruit later het volkomen Joanneïsme zou opgaan, wanneer de apostel, door grondiger kennis van Paulus, meerder gewennen zou aan de daar in zwang zijnde wijsbegeerte, en door rijker bespiegeling als 't ware een ander mensch geworden zijn.

Reeds heb ik boven aangeduid, dat ik in den Efezerbrief niet al die montanistiesche en gnostiesche bestanddeelen vinden kan, die Tübingsche over-scherpzinnigheid daarin wil aanschouwen. Ten sterkste moet ik mij dan ook verklaren tegen eene uitlegging mijner woorden, alsof ik Schweglers gevoelen aangaande den Efezerbrief zou willen onderschrijven. De denkbeelden, die hij als aan dezen bijzonder eigen, en den Joanneïeschen schrijftrant en denkbeeldenkring naderende, opnoemt, zijn meest alle met weinig moeite in onbetwistbaar echte brieven van Paulus aan te wijzen 1). Doch de uitslag van dit alles kan niet anders wezen, dan dat wij den Efezerbrief beschouwen als een laatste afsluiting van het Paulinisme, reeds boven den strijd waarin dat verkeerde verheven, en een meer vredelievende poging om in den stoot, dien het gemeenteleven door de aankomst en het werken des geliefden leerlings ontfangen had, het Paulinisme niet geheel te doen verdringen, maar aan die nieuwe richting te huwen. Dit is die eenheid der Kerk, die versmelting van Heiden- en Joden-Christenen, waarvan de Efezerbrief gewaagt. Hij heeft zijne dienst gedaan, zijn doel vervuld. Het Paulinisme

1) Dit alleen mogen wij Schwegler toestemmen, dat de Efezerbrief zich op sommige plaatsen, bijv. 5, 2. 6, 11. 23, minder 2, 8—10. 3, 17. 18, in zeer enkele uitdrukkingen als φρόνησις, φωτίζειν, in de wel eenigzins gewijzigde, maar blijkens 2 Kor. 10, 5 ook aan Paulus niet gantsch vreemde beteekenis van het woord γνῶσις, in de allereerste kiemen van de leer des Parakleets, en eindelijk misschien in de meerdere zelfstandigheid der Christologie (zeker niet in de Logosleer), meer aan Joannes dan aan Paulus aansluit.

heeft zich met de nieuwe richting vereenigd. De Efezerbrief vindt nog weerklank in den eersten brief van Joannes, en was hem klaarblijkelijk het voermiddel om tot Paulus te komen. Dat zijn gemoed daarvoor reeds openstond, hebben wij straks bij het bespreken der Apokalypse gezegd. Zijn eerste brief zal het ons thands nader bewijzen.

Ik meen op goede gronden den eersten Brief van Joannes in tijdsorde tusschen de Apokalypse en het evangelie te mogen plaatsen, evenwel op genoegzamen afstand van beide, en naar alle waarschijnlijkheid nog iets nader bij het evangelie. Gewoonlijk — om van oudere sinds langs bestredene stellingen niet te gewagen — stelt men het evangelie vóór den brief, en beschouwt dezen als een schrijven, dat op het evangelie terugwijst, en het daar gepredikte praktiesch aandringt. De Tübinger school verschilt ook hierin van de gewone meening. Ofschoon het niet recht duidelijk wordt wat zij van dezen brief maken wil, en zij er eenigzins verlegen mede is, zoo wil ze dien toch zeker in tijdsorde vóór het evangelie plaatsen. Ik wil niet aandringen op de gegrondheid hunner bewijzen, die ze ten deze bijbrengen, maar alleen mijne meening met de gronden waarop ze steunt staven.

De brief staat op een veel lager standpunt dan het evangelie, en nog veel dichter bij Paulus. Vinden we er ook reeds een veel grooter ontwikkeling in, dan in het Pauliniesch leerbegrip, en zelfs dan in de denkbeelden van den Brief aan de Hebreën en den Brief aan de Efeziërs, we staan bij het lezen van den brief nog niet op die hoogte, waarop het evangelie ons plaatst. Ook hier vinden wij, even als in de Openbaring, joodsch-christelijke denkbeelden: men leze slechts het „rechtvaardigheid doende," (2, 29) op dezelfde wijze gebezigd als Apoc. 22, 11, en weinig verschillende van de beteekenis, die de Hebreërbrief en de beide brieven van Petrus daaraan hechten, maar zeer uiteenloopend van het gebruik daarvan Jo. 16, 8 gemaakt; men zie verder 3, 12, waar een geheel joodsch-christelijke tint èn over de aanhaling van het feit, èn over den geheelen zin verspreid ligt. Maar deze voorbeelden zijn zeldzaam, en kunnen niet in vergelijking gebracht worden met het joodsch-christelijke van de Apokalypse. Dan, staat de brief reeds ver van de Apokalypse, weinig minder ver staat hij van het evangelie, dat reeds oneindig zelfstandiger en minder afhankelijk van Paulus is. In

den brief vinden wij een duidelijken terugslag op de Pauliniesche leer van het nutteloze onzer verdiensten, schoon dan ook op geheel Joanneïesche wijze uitgedrukt (4, 10). In den brief wordt sterk gedrukt op het geloof, het eenige dat de wereld overwint (5, 4). Wel zweven den schrijver hier en daar plaatsen uit den hem zeker bekenden brief van Jakobus voor den geest, vgl. 2, 15 met Jak. 4, 5; 3, 17 met Jak. 2, 15 v., maar vele overeenstemmende plaatsen met de Pauliniesche brieven staan daar tegenover. Wij kunnen het duidelijk aan Joannes bemerken, hoe het lezen dier brieven een diepen indruk bij hem heeft achtergelaten, en hoe hij vele uitspraken daarvan, maar geheel op zijne wijze en zelfstandig in zijne redeneering ingevlochten, aanhaalt. Zoo is de plaats 1, 19 uit herinnering aan den eersten Korintherbrief (11, 19) ontstaan. Evenzoo het slot 5, 21 van onzen brief uit herinnering van 1 Kor. 10, 14. Men zal zich herinneren, dat de eerste Korintherbrief naar alle waarschijnlijkheid te Efesus geschreven is. De openbaring 1) van Christus in verband met die der zijnen, zooals die 3, 2 wordt besproken, komt geheel overeen met Koloss. 3, 4. Aan de leugenprofeten van den tweeden Petrus-brief herinneren wij ons reeds 2, 22 v., en met name worden ze 4, 1 aangevoerd. Hetgeen wij 4, 9 lezen, waar de liefde Gods als de oorzaak van de zending zijns Zoons wordt genoemd, vinden wij weder in Rom. 5, 8, met dit onderscheid, dat Paulus nog alleen van den dood des Heeren als bewijs van 's Vaders liefde gewaagt, Joannes daarentegen reeds de geheele zending op het oog heeft. Met de herinnering aan den Kolossenzerbrief zijn zeker twee herinneringen aan den Efezerbrief en eene aan den Hebreërbrief de sterkste en om het zoo te noemen de meest versche. Men vergelijke 1, 7 met Ef. 5, 8 en Hebr. 9, 14 en 2, 28 met Ef. 3, 12. Opmerkelijk is de duidelijke toespeling op Paulus' rede aan de Efeziniesche gemeente te Miletus gehouden (Hand. 20, 30), die wij 2, 19 vinden. Behalven deze niet te loochenen toespelingen of herinneringen, vinden wij in den brief nog verscheidene echt-Pauliniesche woorden in gebruik, die in het evangelie òf verloren gingen, òf voor meer Joanneïesche moesten wijken 2).

---

1) φανέρωσις.

2) Zoo vinden wij de bij Paulus zeer gebruikelijke woorden σκάνδαλον, 2, 10, παρούσια, 2, 28, σπλάγχνον in den zin van het hart gebruikt

Verder ontmoeten wij enkele woorden, die alleen aan Paulus eigen zijn 1). Al deze woorden mist men in het evangelie. Verder moet ik opmerkzaam maken op geheel Pauliniesche ideeën, waarvoor Joannes in dezen brief hem geheel eigene woorden vond, die hij later in het evangelie niet meer aanwendde 2).

Staat de Joanneïesche brief nader bij Paulus, hij staat ook niet op het hoogtepunt des evangeliums. Wel is hij reeds lang boven den geloofs- en werkenstrijd verheven, wel zijn de Pauliniesche denkbeelden van alle polemiesche scherpte ontdaan, en in geheel Joanneïesche taal voorgedragen, maar wij bemerken nog een minder graad van ontwikkeling dan in het evangelie. De gedachte aan eene nabij zijnde parousie des Heeren, waarboven Paulus zich reeds langzamerhand begon te verheffen, maar die de Openbaring van Joannes nog zoo geheel beheerscht, is zeer op den achtergrond getreden, doch nog niet gantsch verlaten. In het: „Kinderkens, het is de laatste ure!", in het opmerken van de verschijning des Antichristens, die de komst van Christus onmiddelijk moest voorafgaan, hooren wij die verwachting nog weerklinken. In het evangelie is zij reeds vergeestelijkt. Het denkbeeld van den Parakleet is eindelijk nog niet zoo ontwikkeld als in het evangelie. In onzen brief wordt aan Christus zelven die naam nog gegeven, 2, 1. Wel is de evangeliesche leer van den Parakleet reeds in de boven aangehaalde plaats 2, 20. 27 aanwezig; maar Joannes heeft daarvoor nog geen eigen, en gebruikt er een Pauliniesch-klinkend woord voor.

De Logosleer eindelijk, in het evangelie zoo ontwikkeld, moge in den brief hier en daar zijn aangeduid (1, 1. 2. 5, 11. 20.

(3, 17), ἀνομία, 3, 4. Voor de Pauliniesche plaatsen, waar deze woorden voorkomen, zal het genoeg zijn naar Bruders Concordans te verwijzen.

1) Zooals ἐπαγγελία, 2, 25 en κοινωνία, 1, 7, die nergens anders voorkomen.

2) Namelijk de Antichrist, 2, 22 en 4, 3, eene persoonsverbeelding, die aan de schildering van Paulus 2 Thess. 2, 1–12 geheel beandwoordt, en het woord ἱλασμὸς hem geheel eigen, 2, 2. 4, 10, en beandwoordende aan het Pauliniesche idée in ἱλαστήριον opgesloten, Rom. 3, 25, vgl. Hebr. 9, 5. Hiertoe behoort ook ten deele het voorstellen van den h. Geest als χρῖσμα, 2, 20. 27. Alle beelden met χρίω zijn bij Paulus zeer gebruikelijk, schoon het door Joannes gebruikte woord bij hem niet voorkomt.

1, 5. 7. 2, 8. 4, 9), vasten vorm heeft zij daar nog niet bekomen. Niet alleen was dit voor het doel des briefs onnoodig, maar juist dit doel van den brief wijst ons daarom op een vroeger tijdperk dan het evangelie 1). Met Ewalds gevolgtrekkingen en in zijn Jaarboek (1850—51) geuite meeningen kan ik in zoover niet instemmen, dat hij het evangelie als ouder dan den brief beschouwt. Waar hij echter den geest, de rustige verhevenheid, de heerlijkheid van den brief blootlegt, daar mogen wij hem het getuigenis niet onthouden, Joannes ook hier recht gewaardeerd te hebben. De brief is een merkwaardig gedenkteeken van die voor de Efeziniesche gemeente zoo heerlijke dagen, toen de apostel in haar midden verkeerde, toen haar vrede door geene andere dan weinigbeduidende dwaalleeraars gestoord werd, en hare christelijke gnosis tot meerder volheid en rijkdom begon te wassen.

Doch, die rijpere ontwikkeling had nog hooger behoefte. De brief van Joannes was meest op het gebied des christelijken levens gebleven. Het was de volkomene oplossing van de oude tegenstelling: geloof en werken, in éene op geloof gegronde en ijverig werkende liefde. De gemeente had daaraan genoeg. Maar de kring, die zich enger aan den apostel aansloot, de meer vertrouwden, de kern der gemeente had meer noodig dan dat. Zij wendde hare blikken op Christus. Nevens het praktiesche der gemeente deed zich hier de meer dogmatiesche behoefte gelden. En dogmatiek was toen de geschiedenis of liever de beschouwing van het leven, van de hooge persoonlijkheid des Heeren. Dat was de spil waarom alle dogmatiesche vragen zich wentelden. Terwijl de Grieksche bespiegeling zich in overdreven beschouwingen en ijdele beelden verdiepte, gevoelden ook de edelsten der gemeente behoefte aan eene oplossing dier levensvragen: Wat hadden zij van den Christus te denken? Ook hen, evenals die overdrijvers, de vaders en voorgangers der gnostieken, bevredigde de Pauliniesche „ontlediging" 2) en „vernedering" 3) niet langer. Hun kon de kruisdood des Meesters niet langer

1) Dat de woorden περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς 1, 1 niet als in het evangelie zijn op te vatten, heeft ook Ewald terecht doen opmerken.

2) κένωσις.

3) ταπείνωσις.

een „smaad" 1), eene „schande" 2) zijn. De Pauliniesche dialektiek had aldus het raadsel van den voorbestaanden en toch als mensch levenden Christus trachten op te lossen. Maar de tijd van Paulus, met meer praktiesche vragen bezig, had zich daar niet dieper ingedrongen, en was met deze oplossing tevreden gesteld. Den Klein-Aziaten, den meer ontwikkelden, wijsgeerigen onder hen kon deze oplossing niet langer bevredigen. Men sloeg het oog op Joannes, wachtte van hem een voor die dagen meer berekende oplossing dezer leerstellige vragen en kwam tot hem, gelijk vroeger de Grieken tot Andreas, met de belangstellende vraag: „Wij wilden Jezus wel zien." Verkeerde richtingen, uitersten, die bij het gebrek aan een grondige behandeling noodzakelijk moesten opkomen, droegen het hare bij, om Joannes de noodzakelijkheid van zulk eene behandeling der evangeliegeschiedenis te doen gevoelen. Het Doketisme vertoonde zich in zijne gemeenten. Het Doketisme, dat in Jezus' leven maar een schijnleven, in zijn lijden en dood eveneens enkel schijn zag, was een ziekelijke uitwas van de Pauliniesche richting. Verkeerde opvatting der „ontlediging" 3) was zijn oorsprong. Om de ledige ruimte tusschen voorbestaan en voortbestaan aan te vullen, meende men niet met Paulus zijne toevlucht te mogen nemen tot eene ontlediging, eene vernedering, maar nam een schijnleven aan, waarbij de heerlijkheid in haar geheel bleef, en ook de nederigheid der aardsche verschijning verklaard werd. Van den anderen kant verhief zich meer en meer het Ebionitisme, een even ziekelijke uitwas van de oudchristelijke richting, gewoonlijk de Petriniesche genoemd. De eerste Christenen hielden zich met de vraagstukken van Jezus' voorbestaan en bovennatuurlijke geboorte, als voor Joden van geen praktiesch nut, ook niet bezig. Het leerstuk van het voortbestaan loste zich bij hen op in de leer der opstanding en daarmede onafscheidelijke verheerlijking aan Gods rechterhand, terwijl daarmede ook noodzakelijk gepaard ging het hun onontbeerlijke denkbeeld van het voortdurende bijzijn des verhoogden. Toen nu de Pauliniesche christologie verder ging, als tegenhanger van het voortbestaan, een voorbestaan aannam, en de leer van den

1) ὀνειδισμός.
2) αἰσχύνη.
3) κένωσις.

Parakleet voorbereidde in de zending van den H. Geest na de hemelvaart, verhief zich daartegen de natuurlijke tegenstand van het oude. Die tegenstand stelde, zooals het gaat, dat wat de eerste apostelen niet geleerd hadden, gelijk met dat wat zij ontkenden. Hun strijd tegen voorbestaan en bovennatuurlijke geboorte, waarvan de eerste apostelen gezwegen hadden, grondde zich op dit zwijgen, en nam dus, zeer ten onrechte, een argumentum e silentio. Dit is, bedrieg ik mij niet, de oorsprong van het Ebionitisme. Maar, naar den aart van allen teruggang tot voorbijgegane meeningen, werd het door strijd tegen de nieuwe leeringen verder vervoerd, dan waartoe zelfs het zwijgen der Joden-Christenen hun recht gaf, en, hadden deze, op geheel joodsche wijze, in Jezus den Christus en den Zone Gods gezien, het doordrijven van hun stelsel noodzaakte de Ebionieten ook dit te loochenen. Uit het gezegde zal genoegzaam blijken, hoe afkeerig ik ben van het Tübingsche stelsel om alles over ééne kam te scheeren, terwijl het toch ook een loochenen van geschiedkundige feiten en ontwikkeling zou wezen, om het Ebionitisme van den grond waarop het ontkiemde los te rukken, al is het ook in zekeren zin onkruid, althands een schrale oogst van dien grond geweest. Deze twee richtingen deden zich in Klein-Azië gelden. Joannes, dien men oppervlakkig voor een begunstiger van het Ebionitisme had kunnen houden, was niet stil blijven staan. Wij zagen het reeds, de ontwikkeling van zijnen tijd was ook de zijne, en zijn tijd had juist de bevordering van die ontwikkeling niet het minst aan hem te danken. Reeds in zijn eersten brief had hij tegen de Doketen zijne stem verheven (4, 2). Maar zulk een kort woord was niet langer genoeg voor het dringende der vragen. De waarheid zelve en hare eenvoudige voorstelling moest die stemmen des Antichristens tot zwijgen brengen, en tevens de bespiegeling over den Logos, uit de sfeer „eener onvruchtbare bovennatuurkunde op de beschouwing van de zedelijke werkzaamheid des Woords" vestigen.

De evangeliesche letterkunde dier dagen, en zeker ook die, welke de Klein-Aziatiesche gemeenten bezaten, was ongenoegzaam om aan deze hooge eischen te voldoen. Het oude Markus-evangelie, ook zelfs in de uitgave die wij daarvan bezitten, zoo het in de gemeenten van Klein-Azië al bekend was, roerde de vragen die haar bezighielden niet aan, en gaf veeleer door zijn stilzwijgen rijke stof tot bewijsgronden aan het Ebionitisme.

Het Spreukenboek van Mattheus komt hier van zelve in geene aanmerking. Het tegenwoordige Mattheus-evangelie, met de daarmede verwante geschriften, gaf in zijne geboorte-geschiedenis de kiem en voorbereiding van het leerstuk van het voorbestaan, en kon dus evenmin met vrucht geraadpleegd worden. Het Lukas-evangelie, en zijne aanverwanten, stond weder veel nader bij de praeëxistentie, en schijnt die te veronderstellen, maar gaf door zijne Pauliniesche richting veeleer, hoewel zeer onschuldig, gelegenheid aan de Doketen, om hun stellingengebouw op te grondvesten. De verlorene evangeliën mag men gerustelijk, wat dit vraagstuk betreft, naar de nu bestaande afmeten. Voor de meer ontwikkelden, de wijsgeerige Christenen der Efeziniesche en verdere Klein-Aziatiesche gemeenten, was er dus een evangelie noodig, dat aan hunne behoeften voldeed, en den Christus voorstelde, niet alleen voor- en voortbestaande, maar ook in zijn leven dezelfde, die hij vóór eeuwen en na de opstanding was, zonder bij die voorstelling in Doketiesche of Ebionitiesche dwalingen te vervallen, en tevens het hoofd biedende aan de steeds veldwinnende richting tot diepe en onvruchtbare bespiegeling, daar het de onderwerpen dier bespiegeling met het gezag der feiten en door een samenhangend geheel uitmaakte en besliste. De vraag was moeilijk, de eischen zwaar. Maar de Heer had den geliefden leerling doen blijven totdat hij kwam, en deze was alleen in staat aan al die eischen te voldoen.

Joannes heeft dan aan den avond zijns levens de heerlijkheid van den Logos in het vleesch, eene heerlijkheid, die hij aanschouwd had, geschilderd. Hij heeft het gedaan met dezelfde adelaarsvlucht, die hem op Patmos tot in het hemelsche Jeruzalem opvoerde. Hij heeft het gedaan met het oog op de behoeften zijns tijds, maar zonder aan die behoeften de waarheid ten offer te brengen. Aan het einde der apostoliesche eeuw is zijn geschrift zelf de verheerlijking van al de richtingen, die elkander in deze eeuw naar de eeuwige wetten der geestelijke ontwikkeling hadden opgevolgd. De Joanneïesche christologie, die wij in het evangelie erkennen, is het verheerlijkte Joden-Christendom, want zij heeft Christus mensch gelaten, vermoeid aan de bron, ontroerd in den geest, weenende aan het graf van Lazarus, verheugd uitziende op de velden, die reeds wit waren om te oogsten; maar een volkomen mensch, ook als mensch de eeniggeborene des Vaders, en met den Vader één, sprekende

zooals nog niemand gesproken had, teekenen doende zooals nog geene hand had verricht, een koning in het eenvoudige kleed van den rabbi, een koning, voor wien de handelaars in den tempel vlieden, aan wien geen handlanger des Sanhedrins de heiligschennende hand durft slaan, voor wien de bende in Gethsemane ter aarde valt op zijn eenvoudig: „Ik ben het!" En is de fijne menschenkennis des Heeren, die de harten van die hem omringden doorgrondde, in de voorstelling des apostels tot hoogere wetenschap overgegaan, het is niet meer dan natuurlijk, en een gevolg van zijne vereering voor den Meester. De Joanneïesche christologie is tevens een verheerlijkt Paulinisme. Want ook bij Joannes was het Woord in den beginne, en de Schepper der wereld. Ook bij hem was Jezus de Zaligmaker van allen, en had hij nog andere schapen, die van den stal van Israël niet waren. Maar het gebrekkige der Pauliniesche richting, de vernedering die op de heerlijkheid in den beginne volgde, werd bij hem in een voortdurende heerlijkheid omgeschapen, die het vleeschgeworden Woord niet verliet. En het was bij hem niet meer de vraag, welke schapen den voorrang hadden, het was bij hem ééne kudde onder éénen herder geworden. De Joanneïesche christologie was eindelijk eene verheerlijking der Klein-Aziatiesche richting. Want bij alle gebruik, dat van de Alexandrijnsche Theosofie gemaakt wordt, is zij zuiver christelijk gebleven. De welige en schadelijke ranken dier onvruchtbare bespiegeling heeft zij afgesnoeid, en daardoor die wijsgeerige beschouwing vruchtbaar gemaakt tot waarachtige christelijke kennis en voor het waarachtig christelijk leven.

Tot zulk eenen arbeid was alleen een Joannes in staat. Het groote gebrek der Pauliniesche christologie, de eenzijdigheid, waarmede zij de vernedering des Heeren op aarde geldend maakte, nam zijnen oorsprong daarin, dat de heidenapostel den Meester niet in het vleesch had gezien. De Christus, die hem geroepen had, was de verheerlijkte, die aan de rechterhand des Vaders zat, deze Christus was de Heer zijner liefde en aanbidding, en tevens het verheven voorwerp zijner overpeinzingen. Om dat gebrek allen schadelijken invloed te ontnemen, was een ooggetuige der geschiedenis van Jezus en zijner omwandeling onder de levenden noodig. Door op zijne wijze, dat is in den toenmaals heerschenden denk- en schrijftrant, te verhalen, wat zijne oogen aanschouwd en zijne handen getast hadden, kon hij het eenige

middel geven, om dat eenzijdig staren op den verheerlijkten Christus, waardoor het Paulinisme in de ijlheid van het gnosticisme zou zijn ondergegaan, te voorkomen. En Joannes, die den Meester niet enkel gezien, maar die jaren lang vertrouwelijk met hem omgegaan had, Joannes kon zulk eene voorstelling zijns Meesters uit zijne herinnering geven. Zijn verblijf in Jeruzalem en zijne kennis van het innerlijk leven dier gemeente, wier steunpilaar hij mede geweest was, was hier ook niet zonder beteekenis. Van den eenen kant was hij daardoor beter in staat dan iemand der Klein-Aziatiesche gemeente, om het echte oorspronkelijke Joden-Christendom met de nieuwere ontwikkeling te vereenigen, en tevens het veldwinnende Doketismus te stuiten. Van den anderen kant was de omstandigheid, dat een lid en voorstander dier gemeente, wier echte navolgers en geestelijke nakomelingen de Ebionieten meenden te zijn, op zoo tegen-Ebionitiesche wijze sprak en schreef, een krachtig getuigenis tegen deze nieuwe richting en hare geldigheid. Eindelijk kon hij, die jaren lang in de Aziatiesche gemeente verkeerd had en van haar zijne eerste christelijke opvoeding niet ontfangen had, beter dan iemand anders den geest dier gemeente met vaste hand op het rechte spoor houden. Want door zijn langdurig verblijf had hij dien geest kunnen beproeven en toetsen, en werd hij noch door eene eerste geestdrift voor nieuwe denkbeelden, noch door een eersten weêrzin daartegen vervoerd. En zijne vroegere, afwijkende denkbeelden stelden hem nog te meer in staat onpartijdig de Klein-Aziatiesche richting te beschouwen, zonder de blinde vooringenomenheid van een' Griek, en hare verkeerde zijden juister aan anderen te leeren kennen. Dit alles moest medewerken om zulk een geschrift, „het eenig rechte hoofdevangelie," „de verheerlijking der evangeliesche letterkunde", te doen geboren worden. Rustig verheven boven den strijd en de woelingen der menschen, staat het als een schoone Grieksche tempel op een zonnige bergspits.

Gelijk hij reeds bij het schrijven van zijnen brief gedaan had, zoo gebruikte Joannes ook nu tot het schrijven zijns evangelies de taal, bij die gemeente gebruikelijk, waar hij zich bevond. Deze taal was ook de eenige, die voor zulk een doel, als hij zich voorstelde, geschikt was. Ook van het eerste Christendom geldt het: de geschiedenis der taal is de geschiedenis der ontwikkeling. Het is hier de plaats niet, om dit in bijzonderheden aan

te toonen. Groote voorbereidingen tot deze geschiedkundige taalstudie des N. T. zijn reeds geleverd, maar het onderwerp verdient zekerlijk wel eene opzettelijke behandeling. De taal van Joannes voert ons in de Alexandrijnsche, toen meer algemeene Theosofie. Zij gebruikt de uitdrukkingen aan deze ontleend, als staande, als geene uitlegging meer behoevende. Hij spreekt van den Logos, op eene wijze, die ons doet zien, dat dit in de meer ontwikkelde kringen der Klein-Aziatiesche gemeenten een vastaangenomen naam voor den Heer was. Dat deze Logos, als naam, later in het evangelie verdwijnt, is een gevolg van Joannes' gezonde voorstellingswijze, die hem niet toeliet, den vleeschgeworden Logos, rondwandelende onder de kinderen der menschen, met dien naam te noemen. Dat de eigenschappen van den Logos evenwel niet verdwijnen, maar ook, zelfs door Jezus' eigen woorden, op den Meester worden overgedragen, als hij in het vleesch is, zal een naauwkeurige lezing van het evangelie ons van zelfs aantoonen. De grove dwaling om Jezus die den Tempel reinigde, of Lazarus opwekte, den Logos te noemen, zou Joannes niet hebben begaan. Maar zoo ver ging de juistheid der voorstelling in die dagen nog niet, zoo weinig denkbeeld had men nog van hetgeen wij historiesche trouw en historiesche kleur noemen, dat Joannes ook in den vleeschgeworden Logos niet alleen den Logos bleef zien, maar Jezus tot de Joden deed spreken, als waren zij met het filosofeem van den Logos bekend. Voorts gebruikt Jezus zelf bij Joannes de uitdrukking Parakleet 1), die aan Paulus nog vreemd was. De overste dezer wereld, het uitgaan uit God, en het zijn uit de wereld 2), het nederdalen uit den hemel, de tegenstellingen van licht en duisternis, leven en dood, en meer andere uitdrukkingen zijn door Joannes niet als nieuwe, zijnen lezers vreemde, maar als staande, als lang gebruikelijke aangewend. Die Joanneïesche taal leert ons, hoe het Christendom, na eerst in het Jodendom als in het zuiverste monotheïsme geworteld te zijn, en dat bemachtigd te hebben als volksgodsdienst, na door Paulus ook de joodsche geleerdheid als gewijd en de heidensche volksgodsdienst in zich opgenomen te hebben, eindelijk met Joannes ook de heidensche geleerdheid veroverd, gezuiverd, geheiligd, en

1) παράκλητος.

2) Het κάτω en ἄνω.

haar welige ranken besnoeid heeft, getrouw aan de les des heidenapostels: „Alles is uwe, maar gij zijt van Christus." Met dezen Christenapostel — want zoo mogen wij Joannes naast den Jodenapostel Petrus en Paulus den Heidenapostel noemen — met dezen Christenapostel eindigt de apostoliesche eeuw en heeft zij haar toppunt bereikt. Het Christendom had nu niets meer te veroveren. Wat het later al verschillende elementen in zich zou moeten opnemen, 't zou alleen herhaling en uitbreiding zijn van hetgeen in die eerste eeuw geschied was. De ontwikkelingsgeschiedenis dier eerste eeuw is, als op een klein tooneel, de geschiedenis van de ontwikkeling des Christendoms in den loop der tijden, en eene profetie, eene voorspiegeling van deze. Van alle twisten, alle scheuringen, alle uitbreiding, van al den rijkdom en de heerlijkheid des Christendoms, die het voortdurend openbaren zoude, ligt de kiem in deze apostoliesche eeuw verborgen. Zij is een getuigenis van de kracht, van de katholiesche bestemming des Christendoms. En daarom zijn de overblijfselen dier eeuw, de geschreven getuigenissen van Christus, die uit haar tot ons zijn overgekomen, als een volledig richtsnoer onzes geloofs en levens, aan de nakomelingschap tot vrij onderzoek en beschouwing overgeleverd.

c. *Invloed van beide op de samenstelling des evangelies en de daarin vervatte verhalen en reden.*

Nadat wij gezien hebben, dat Joannes evangelie aan het slot van de laatste ontwikkelingsrei des N. T. staat, en zich dus vele lang in het Christendom opgenomen bestanddeelen toegeëigend heeft, om weder nieuwe, althands die nog niet in geschrifte als christelijk geijkt waren, daarin op te nemen, is de vraag: Welken invloed heeft dit op Joannes' voorstelling van Jezus gehad? Zeker is deze voorstelling daardoor niet de indruk, dien Jezus op de hem omringende personen maakte. Joannes heeft aldus over den Heer niet gedacht, toen hij met Hem door Galilaea wandelde of in den Tempel verkeerde. Niemand zal ontkennen, dat zijne schildering van Jezus niet die is, welke hij, bijv. onmiddelijk na den dood des Heeren geschreven zou hebben. Het is de vrucht van jarenlange overdenking en verkeer in christelijke gemeenten. Maar dit is het niet wat ik met mijne vraag bedoele. Heeft de hoogte van christelijke ontwikkeling, waarop

Joannes stond, ook invloed uitgeoefend op zijne voorstelling der feiten en zijne mededeeling van woorden en reden? Hebben de feiten daardoor aan waarheid of juistheid van schildering, de reden in trouw en historiesche naauwkeurigheid verloren? Zien wij eerst wat van de feiten te denken zij.

Hier meen ik de vraag ontkennend te mogen beandwoorden, althands over het algemeen. Een naauwkeurige, onpartijdige beschouwing van de verhalen uit het vierde evangelie, spreekt duidelijk genoeg van de argelooze historiesche trouw, waarmede ze zijn opgeteekend. Mag hier en daar eene enkele onjuistheid uit bijzondere omstandigheden ontstaan zijn, de verhalen zijn niet ten gunste der Dogmatiek verdraaid, en de invloed van deze is daar naauwelijks merkbaar. Dit mogen wij intusschen niet uit het oog verliezen, dat de keuze der verhalen zekerlijk door het doel van Joannes beheerscht werd. Beschouwen wij het vierde evangelie als eene doorloopende geschiedenis, al was het maar van een tijdperk van Jezus' leven, dan kan niets onvollediger en minder samenhangend zijn dan dit geschrift. De andere evangeliën verhalen, zeker ook niet geheel volledig, maar toch doorloopend, het belangrijke Galileesche tijdperk van 's Heeren leven en 's Meesters laatste verblijf in Jeruzalem. Maar bij Joannes vinden wij telkens eene gaping, en alleen de los daarheen geworpen, dikwijls bedriegelijke tijdrekenkundige tusschenvoegsels en wenken zouden ons aan eene doorloopende geschiedenis doen denken. Reeds hebben wij boven aangetoond, dat de rangschikking naar feestreizen eenigen schijn van waarheid heeft 1), maar ook onmogelijk als eene zelfbewuste tijdrekenkunde des schrijvers mag beschouwd worden. De feestreizen zijn starren voor den chronoloog onzer dagen, om zijne koers naar te richten. Maar evenmin als de starren voor de zeelieden geschapen zijn, zijn ook de feestreizen door Joannes vermeld, om onze tijdrekenkundige onderzoekingen te leiden. Deze gapingen laten zich echter alleen daardoor verklaren, dat Joannes

1) Eerst nadat dit en het hiermede overeenstemmende in de vorige § geschreven was, was ik in de gelegenheid Reuss' Histoire de la Theologie Chrétienne te lezen, en vond daar zijne meening omtrent het verkeerde van een zelfbewuste tijdrekenkundige indeeling des evangelies geheel overeenstemmende met de mijne. Ik haal dit niet aan om mijne meening als nieuw en onafhankelijk te doen uitkomen, maar als een bewijs voor hare waarheid.

geene doorloopende geschiedenis van Jezus' leven heeft willen schrijven, maar dat hem een ander doel voor den geest zweefde: de voorstelling namelijk van de heerlijkheid des vleeschgeworden Woords in hare werking. Die heerlijkheid wordt eerst door Joannes den Dooper betuigd, dan door de nieuwe jongeren erkend in aanvang, maar aan hen wordt door den Heer tevens beloofd, dat zij later nog grootere dingen aanschouwen zouden (1, 51 en 52). De aanvankelijke vervulling dier belofte wordt dan in de bruiloft van Kana verhaald. Dat is de eerste, als 't ware inleidende afdeeling des evangeliums. In de tweede afdeeling wordt de Tempelreiniging de aanleiding tot het eerste ongeloof der Joden, en van een half geloof van een uit hen, Nikodemus. Daartegenover wordt een nog krachtiger erkenning van den Dooper, en het vurig, niet op teekenen maar op goede gronden steunend (4, 42.) geloof der Samaritanen gesteld, tot eindelijk weder een teeken aan deze afdeeling de kroon opzet, en den Basilikos, koninklijken beambte, doet gelooven. Met twee nieuwe aanleidingen tot strijd, geloof en ongeloof begint de derde Afdeeling 5—11, 53. De eerste sabbatschending geeft tot herhaalde twistreden met de Joden aanleiding, en evenzoo de spijziging, die ongeloof der Galileesche Joden, geloof der schare, ongeloof van sommige discipelen tegenover vurig geloof der twaalven uitlokt; daarop volgen van nieuws verhandelingen over de eerste sabbatschending, met vele twistreden tusschen Jezus en de Joden, tot eindelijk al deze twisten en de derde afdeeling op Joanneïesche wijze haar toppunt bereiken in de tweede sabbatschending, die vernieuwd ongeloof en haat der Farizeën tegenover geloof des eenvoudigen genezenen, en de opwekking van Lazarus, die geloof van vele Jeruzalemmers en het laatste besluit des ongeloofs ten gevolge heeft. — In de vierde of laatste afdeeling 11, 54—20 geven de zalving met het daarbij voorgevallene, en de zegetocht in Jeruzalem aanleiding, de eerste tot het verraad van Judas, de tweede tot aanvuring van den haat der Joden, die nu weldra haar toppunt bereiken zal. Tegenover die beide schaduwzijden staan de liefde van Maria en de geloovige nadering der Hellenen als lichtbeelden over. Maar tevens is die triomf, in verband met de vraag der Hellenen, de aanleiding tot Jezus zielsstrijd. Na de beslissing van deze staat Joannes een oogenblik stil, voordat hij den laatsten zegetocht, de laatste verheerlijking schetsen zal.

Dan verhaalt hij de laatste sterking van het geloof der jongeren, waartegen het schaduwbeeld van den verrader afsteekt. Eindelijk na de zegepraal des ongeloofs, die Joannes ons als eene zegepraal van den lijder zelven, als de kroon op zijn werk doet kennen, het groote wonder der opstanding en wederverschijning, de krone van deze laatste afdeeling en van het gantsche evangelie. Ten laatste, wanneer de evangelist aan dat hoogste toppunt genaderd is, en hij getoond heeft, hoe door de opstanding van Jezus het geloof van Thomas bewerkt, dat is de krachtigste uitwerking van het *zien* der heerlijkheid van Christus volbracht is, sluit hij zijn evangelie met deze merkwaardige woorden des Meesters: „Omdat gij mij gezien hebt, hebt gij geloofd; zalig zij die, niet ziende, toch gelooven zullen," waarmede hij dit geloof uit het gezicht beneden het geloof uit het gehoor stelt. En vandaar gaat hij ten slotte geleidelijk over in eene korte aanspraak aan hen, die alleen uit het gehoor gelooven konden, aan zijne gemeente. Opmerkelijk is, dat in elke dezer afdeelingen eene eenheid en een samenhang bestaan, die het oppervlakkig oog licht voorbijziet. Dit alles in bijzonderheden aan te toonen, zal onze taak in het tweede Hoofddeel zijn.

Heeft het doel, waarmede Joannes zijn evangelie schreef van de verhalen, die hij mededeelt, hoofdzakelijk de keuze beheerscht, anders is het met de reden, gesprekken en woorden, des Meesters vooral, die hij opschreef. Wij mogen het niet verbergen, de reden des Heeren en van Joannes den Dooper in het vierde evangelie, voldoen niet aan de eischen, die onze tegenwoordige tijd aan een geschiedschrijver, die zich voor trouw en naauwkeurig uitgeeft, stellen mag. Maar dat zou eene onregelmatigheid in de geschiedschrijving dier dagen geweest zijn. Niemand vroeg Xenofon of Herodotus naar de diplomatiesche juistheid der reden, die zij hunnen helden of minderen personen in den mond leggen. Ja, Herodotus immers zelf, misschien de naauwkeurigste en trouwhartigste verteller der oudheid, heeft niet geschroomd aan een Perziaan woorden in den mond te leggen, over demokratie, die alleen een Griek van die dagen had kunnen spreken (3, 80.). De door Mattheus verzamelde spreuken, de bron van Jezus reden bij de Synoptici, waren van geheel ander gehalte. Het doel van dit spreukenboek was een ander. Daar was het om eene verzameling van woorden des Meesters te doen,

zonder daarmede eenige geschiedenis te verbinden, of zonder zelfs de keuze dier woorden van eenige dogmatiesche voorstelling van Jezus' persoon afhankelijk te maken. Wij kunnen dit nog duidelijk ontwaren in de rijke stukken uit dat spreukenboek in onzen Mattheus bewaard. Maar het doel van Joannes met zijn vierde evangelie, was geheel grieksch; niet enkel bewarend, maar ook scheppend wilde hij werken. Een beeld, eene voorstelling van den Meester, met wien hij verkeerd had, wilde hij geven. En, hoewel het onmogelijk was, dat aaneengeschakelde redeneeringen, en langere redevoeringen, dat gesprekken met hun fijne wendingen en schakeeringen eenige tientallen jaren lang in het hoofd gebleven konden zijn, terwijl de man, die ze aldus in den juisten vorm bewaarde, van den aanvang af het voornemen niet had ze op te teekenen, zoo heeft hij toch niet gemeend bedrog te plegen, of een ontrouw geschiedschrijver te zijn, wanneer hij sommige zelfs bijzonder lange reden des Meesters, vele, en elkander sterk gelijkende gesprekken, tusschen zijne verhalen invlocht. Het opteekenen van sommige reden des Meesters, bij diens leven, of kort na diens dood, zou vooreerst — 'tgeen eene ongerijmdheid is, wanneer men Joannes' lotwisseling in aanmerking neemt — een van zijne jeugd af bestaand voornemen veronderstellen, en klinkt ten andere zoo negentiende-eeuwsch, dat men waarlijk veel voorbij moet zien, om iets dergelijks aan te nemen.

Maar de reden zelve zijn daar, om te bewijzen, dat ze niet met diplomatiesche trouw geschreven kunnen zijn. De woorden van den Dooper stellen dezen op een, in vergelijking met hetgeen de Synoptici van hem verhalen, veel te hoog standpunt, en vruchteloos hebben sommigen getracht de mogelijkheid te bewijzen, dat hij aldus gesproken heeft. De reden van Jezus zijn in waarheid voor hen, die ze aanhoorden, onbegrijpelijk geweest, indien ze zijn uitgesproken, zoo als Joannes ons meêdeelt. Ook wat de Heer bij de Synoptici spreekt, zullen niet allen aanstonds begrepen hebben; maar toch was dat in den volkstoon en op geheel joodsche wijze gesproken, zoodat allen er toch iets van begrepen, en de algemeene bedoeling, de waarheid, het treffende er van duidelijk gevoelden. De gelijkenis van het mostaardzaad bijv. was volkomen klaar en duidelijk, en voor het volksonderwijs berekend, maar den diepen zin, de hooge profetie kon niemand ten tijde van Jezus' leven geheel vatten;

de geschiedenis der kerk zou dien uitleg eerst geven. Anders was het met de Joanneïesche reden, eenige ten deele, en sommige plaatsen geheel, uitgezonderd. Zij gaan voor de Joden, ook zelfs voor de schriftgeleerden te hoog. Zonder de inleiding van Joannes' evangelie, zonder de kennis der gnostiesche en theosofiesche stellingen en uitdrukkingen zou het ook ons hoogst moeilijk vallen, ja onmogelijk zijn, die reden goed te begrijpen. De gesprekken des Heeren zijn meestal twistgesprekken, en al heeft Schweizer terecht veel afgedongen op hetgeen de bestrijders der echtheid van het evangelie tegen die gesprekken hadden ingebracht, de kleur die over alle verspreid ligt, de vorm, waarin alle gegoten zijn, doen ons te veel de hand des geschiedschrijvers ontdekken, om de gesprekken evenals authentiesche, geheel naauwkeurig wedergegeven, woorden des Meesters aan te nemen. Van meer belang is het, dat de reden en gesprekken des Heeren meestal over hem zelven, niet enkel over zijn werk, 'tgeen niet alleen verklaarbaar maar noodzakelijk was, maar ook over zijn persoon, zijne hoogheid en verhevenheid handelen. Dit strijdt niet alleen tegen hetgeen de Synoptici ons van den Meester weten te verhalen, tegen de woorden des Heeren door hen aangehaald, maar ook tegen hetgeen wij van hem, die steeds opzettelijk zijne Messiaswaardigheid verborg, die in nederigheid en oodmoed wandelde, verwachten mogen. Dit alles neemt niet weg, dat vele woorden des Heeren, bijzonder korte kernspreuken en krachtige gezegden, door Joannes aangehaald, de onwedersprekelijke innerlijke kenmerken dragen van geheel zuiver door den lievelingsleerling bewaard te zijn. Maar het laat zich toch begrijpen, hoe een haastig en oppervlakkig beoordeelaar, of een in wiens stelsel een echt Joannes-evangelie niet paste, uit dit alles de gevolgtrekking maken kon, òf dat het evangelie onecht is, òf dat de door Joannes medegedeelde reden en gesprekken de kenmerken der geloofwaardigheid missen. Dat het evangelie van Joannes is, hebben wij reeds als bewezen aangenomen; maar het kan daarom niet minder van mij gevergd worden, dat ik verklare, hoe ik daarmede de boven aangenomen onnaauwkeurigheden, alleen door overspannen Apologetiek ontkend, meen te kunnen overeenbrengen.

Onder al de lotwisselingen, die Joannes onderging, onder de geheel verschillende personen en kringen, waarmede zijn langdurige levensloop hem in aanraking bracht, hadden er groote

veranderingen in zijn binnenste plaats. Maar in weerwil van al die veranderingen bleef één punt in zijn leven de spil, waarom alles zich draaide, het uitgangspunt, waarheen al zijne herinneringen terugkeerden. Dat punt was zijn omgang met den Meester. Toen hij nog te midden der eerste Christengemeente verkeerde, en een der pilaren was van de Jeruzalemsche kerk, heeft hij in de ontwikkeling van het Petrinisme gedeeld. Toch keerde zijn geest bij die allereerste dogmatiesche ontwikkeling tot de woorden en de daden des Heilands terug, gelijk het ons nog uit zijn evangelie zelf blijkt. Hoe de godspraken der oude profeten, op lotgevallen des Meesters, bijzonder die van Sacharja op den zegepralenden intocht in Jeruzalem, later werden toegepast, hoe eerst het lediggevonden graf de jongeren naar plaatsen des O. T. deed omzien, waar Jezus' opstanding voorspeld zoude worden, dat alles kan de naauwkeurige onderscheiding door Joannes-zelven op verscheidene plaatsen zijns evangelies gemaakt, (vgl. o. a. 20, 9) ons duidelijk leeren. Na zijne eerste kennismaking met het Paulinisme in de Klein-Aziatiesche gemeenten, wij zagen het, schreef hij de Apokalypse. En de eerste sporen van den indruk, dien de nieuwe leer op hem maakte, vertoonden zich niet anders dan ingedrukt op de herinnering aan den nu verheerlijkten Meester. Het is de Heer, die spreekt, de Heer die aan de Klein-Aziatiesche gemeenten schrijft, en niet Joannes zelf. Door de ontwikkeling zijner gemeenten en grondiger kennis van het Paulinisme weêr verder gevoerd, schreef hij zijnen brief om, op zijne beurt, die ontwikkeling te leiden, en haar een praktiesche richting te geven. Maar ziet, het eerste wat zijne pen schrijft, het is niet anders, dan eene herinnering aan den Meester, dien hij gezien, gehoord, getast heeft. Daarvan gaat hij uit, en dat beheerscht zijn geheelen brief. Dat was, blijkens dienzelfden aanhef, in de Klein-Aziatiesche gemeenten zijne prediking geweest. De prediking van Paulus kennen wij; maar al kenden wij haar niet, het groote verschil zou van zelf in het oog springen. Het ligt in den aard der zaak, en in beider verschillenden levensloop. Bovenal ligt het in die geheele wedergeboorte, die de omgang met den Heer in Joannes gewerkt had, die alle nieuwe wijzigingen in zijne uiterlijke omstandigheden en denkbeelden beheerschte en leidde, die hem nu ook, na rijp overleg, na lange bepeizing, tot het schrijven van zijn heerlijk evangelie, de kroon zijner werken drong.

Het gezegde zal nu van zelf de wijze duidelijk maken, hoe ook dat evangelie geschreven is. Een ander, die van Christus gehoord had, Markus of Lukas of onze tegenwoordige Mattheus, mocht naauwkeurig onderzoeken, navragen, rangschikken, wedergeven, Joannes behoefde dat niet te doen. Het beeld des Meesters was diep in zijn hart gegrift. Het was met ieder jaar helderder en heerlijker geworden. Nu stond het niet meer in het eenzijdige licht des Jodenchristendoms, niet meer in de sterke kleuren van het Paulinisme, maar in het volle reine licht, waarin de hoogste ontwikkeling der apostoliesche eeuw het nu aan den ooggetuige, en wel aan een ooggetuige zoo als wij in Joannes leerden kennen, vertoonde. Dat beeld wilde hij ook voor anderen schetsen. Wat in zijn binnenste leefde, moest niet enkel bij gedeelten, niet enkel onder de inkleeding der Profetie, niet enkel in praktiesche aanduidingen, niet enkel verstrooid, verbrokkeld in de mondelinge prediking worden voorgesteld. Het moest als een schoon geheel voor het oog van anderen staan. Het Paulinisme en Jodenchristendom tot hoogere eenheid verbonden, en opgeluisterd door den rijkdom der Grieksche wijsheid, moest niet langer over, maar door den Christus spreken. Daardoor ontfingen deze alle hare hoogere wijding. Maar nu vraagt de leerling bij uitnemendheid niet, of de Meester deze of die woorden wel aldus en in dien vorm heeft gesproken. Die den Heer in zich had opgenomen als Joannes, had ook het volle bewustzijn, dat hij geene logenen schreef, wanneer hij zijne woorden aan hem in den mond legde. En zijne woorden waren de zijne niet, maar des Meesters. Aan dezen had hij alles te danken. Hetgeen zijn vroegere leermeester Joannes de Dooper gesproken had, nam ongevoelig dien rijperen vorm aan. De Dooper ging onder en verflaauwde voor het heldere licht, dat met Jezus voor zijnen leerling was opgegaan. Wat hij verder gezien en gehoord had, keerde evenzoo tot Jezus terug, en gaf aan diens woorden een anderen vorm, maar kon den geest daarvan niet veranderen. In Joannes zien wij den waarachtig door Christus wedergeborene, en dezen kunnen geene eenzijdigheid, geene dwaling, geene overdrijving van dien eenige aftrekken, ook maar in het minst zijne christelijke helderheid verduisteren. „De geest van den Christus der geschiedenis" — ik maak hier de woorden van Ewald tot de mijne — „de geest van den historieschen Christus heeft zich in zijn' voormaligen vertrouwden

leerling in de grootste kracht en helderste klaarheid verzameld, en stroomt nu uit hem over in deze latere wereld, die hem nog nooit aldus heeft vernomen; de mond van Joannes wordt voor deze wereld tot den mond des verheerlijkten Christus, en tot geheele historiesche wederlevendmaking van den tot aan het einde der dingen niet weer verschijnenden Logos." Geen verzinnen, geen scheppen was het, wanneer de leerling den Heer naar zijne wijze liet spreken, maar eene herschepping van de woorden des Meesters. Want wat van den leerling uitging, vleesch noch bloed hadden het hem geopenbaard, hij had het van den Meester zelven ontfangen.

Nu is het onder zulke omstandigheden zeker moeilijk de juiste historiesche redenstof hieruit op te maken. Zij ligt, althands over het algemeen, diep verscholen in het evangelie. De echte woorden des Meesters zijn soms duidelijk uit den samenhang te ontdekken op vele plaatsen, waar de vorm, in welken Joannes ze gegoten heeft, ons niet mag verleiden, ze geheel aan dezen toe te schrijven. De vergelijking met de overeenstemmende plaatsen der andere evangeliën zal dit ten duidelijkste toonen. In bijzonderheden zullen wij het later zien. Dit zij in het voorbijgaan gezegd, dat het evangelie van Joannes voor de geschiedkundige ontwikkeling des Christendoms, en bijzonder voor het rijpere Paulinisme, eene onschatbare waarde blijft houden. Men zal, geloof ik, niet dwalen, wanneer men de reden des Heeren in het vierde evangelie, ook die tot het volk, de Joden, gehouden, als in hoofdsom aldus door den Heer gesproken beschouwt. Maar het was meer de wijze waarop hij zich aan de leerlingen, aan de vertrouwden, openbaarde, dan aan de vijanden of halfgeloovigen. Dat had de geliefde leerling het diepst in zijn hart bewaard. Dat kon den Heer aanleiding geven, om van zichzelven te spreken. En dat eindelijk is, mijns inziens, de waarheid van Weisse's mislukte gissing aangaande een Joanneïesche redenstof met later toegevoegde verhalen. Daarom staat dan ook het Joannes-evangelie met zijne wedergegeven woorden en reden des Heeren, schoon verder van, in waarheid nader bij den Heer. Het toppunt der apostoliesche eeuw staat, na volbrachten strijd, in verhevene kalmte gelijk, en op dezelfde lijn met haren aanvang. Kortom, ik herhaal het, wat bij ieder ander zoo al geen bedrog, ten minste een gewaagde vrijheid geweest zou zijn, dat was bij Joannes zijn volle recht. Terwijl hijzelf dacht en

sprak, liet hij den Meester tot anderen spreken. Maar hij wist het wel, dat zijne gedachten de gedachten des Meesters, zijne woorden des Meesters woorden waren. En hij heeft ons de heerlijkheid zijns Meesters geopenbaard.

Voor wij tot het samenvatten der hoofdsom van dit ons onderzoek overgaan, moeten wij nog eene bedenking uit den weg ruimen. Het zal niet moeilijk zijn. Men zal na het voorgaande beschouwd te hebben licht vragen, of dan de Klein-Aziatiesche gemeenten reeds op het einde der eerste, of in het eerste vierendeel der tweede eeuw reeds rijp genoeg waren om deze dingen te dragen. Ik wil niet toestemmend andwoorden. Joannes was zijn' tijd vooruit. Zeer zeker stond hij hooger dan het gemeen der Klein-Aziatiesche Christenen. Maar alles duidt ons aan, dat het evangelie niet voor dat algemeen, maar voor een kleinen kring van vertrouwden geschreven is. De Apokalypse en de Brieven zijn, naar de uiterlijke getuigenissen te oordeelen, al spoedig zeer verspreid geweest, het evangelie echter niet. Eerst in het tweede vierendeel der tweede eeuw, misschien door een tijdgenoot van Apollinaris, schijnt het voor 't algemeen uitgegeven te zijn, anders zou Irenaeus het zeker wel gekend hebben. Ook voor ons onderzoek is deze opmerking — reeds door Ewald gemaakt — van belang. De Logosleer en de daarmede samenhangende wijsgeerige bespiegelingen zullen wel minder onder het volk dan onder de meer beschaafden, de opzieners en aanzienlijken der gemeente, in zwang zijn geweest. Daaraan hebben wij dus het meer diepzinnige en verhevene, het geheele doel des evangelies, en de min of meer kunstige, althands op diepzinnige opvatting steunende indeeling te danken. Stuiten wij hier en daar op tusschenvoegsels van latere hand, grooter en belangrijker misschien dan in andere evangeliën, wij kunnen het niet anders dan hieruit verklaren, dat het evangelie langen tijd aan de bijzondere zorg van sommige vertrouwde vrienden des apostels is toevertrouwd geweest, die het gebruikten, hier en daar zoo zij meenden aanvulden, en er hun getuigenis bijvoegden, toen het eindelijk werd uitgegeven. Het voornaamste getuigenis is die aanhang, die ons tegenwoordig eenentwintigste hoofdstuk uitmaakt. Die aanhang, misschien tijdens het leven des apostels geschreven, zal niet dadelijk bij het evangelie gevoegd zijn. Eerst bij de uitgave heeft degeen, die zich met deze belastte, ook den aanhang

als een deel des evangelies beschouwd, en als door Joannes geschreven daaraan toegevoegd. Wat wij hier in het algemeen aanmerken, zal de beschouwing des evangelies zelf ons in het andere hoofddeel in bijzonderheden doen zien. De slotsom uit deze afdeeling behoeven wij niet afzonderlijk op te maken; zij ligt als van zelve in de algemeene samenvatting en slotsom des onderzoeks, waartoe wij nu overgaan.

SAMENVATTING EN SLOTSOM DES ONDERZOEKS.

Vatten wij alles te zamen wat tot hiertoe uit onze nasporingen volgde, dan zien wij, dat Joannes niet alleen ooggetuige was van sommige dingen, die hij verhaalt, en ook oorgetuige van de reden in het algemeen, maar dat hij èn voor diezelfde feiten waarbij hij tegenwoordig was, èn bovenal voor andere die hij niet bijwoonde van de berichten van andere ooggetuigen, en van, waarschijnlijk twee, geschreven bronnen heeft gebruikgemaakt. Ten andere bleek ons, dat zijn karakter grooten invloed op zijne wijze van voorstelling gehad heeft, zoowel op die van Jezus' persoon en reden, als op die van Jezus' vijanden, van nevenpersonen en bijomstandigheden, maar dat die invloed toch aan het geheel der schildering, die hij ons van Christus geeft, niet schaadt, en veeleer gunstig daarop gewerkt heeft. De opmerking, dat Joannes vele jaren na het gebeurde dat hij mededeelt, schreef, gaf ons aanleiding om de juistheid der algemeene tijdrekening, die men in het vierde evangelie heeft willen vinden, te overwegen. Het bleek ons, dat Joannes als grijsaart op verren afstand van hetgeen hij meêdeelt verhaalt, zonder op zulk eene algemeene tijdrekening acht te slaan, dat wij evenwel vele juiste tijdrekenkundige opmerkingen, argeloos daarheen geworpen, in zijn evangelie verspreid vinden; en dit gaf ons gelegenheid de gebeurtenissen, door hem te boek gesteld, naar tijdsorde te rangschikken, schoon deze tijdsorde niet in het plan van Joannes zelven lag. Eindelijk onderzochten wij voor en onder wie Joannes geschreven heeft, en wij kwamen tot het besluit, dat zijn schrijven onder Klein-Aziatiesche Grieken van veel invloed op het doel en plan des evangelies geweest is. Na de

kleinere dwalingen en eigenaardigheden dier gemeente, in verband met het doel, dat Joannes bij het schrijven zijns evangelies leidde, beschouwd te hebben, vonden wij dat zijn hoofddoel was: 'de heerlijkheid van den Logos in het vleesch, en hare werking' te beschrijven. Wij moesten vervolgends aantoonen, dat aan zulk een evangelie behoefte bestond, en vonden die behoefte op de voortgaande en toen zeer gevorderde ontwikkeling der Klein-Aziatiesche gemeenten ter eener, en de ongenoegzaamheid der vorige christelijke letterkunde voor die ontwikkeling ter andere zijde steunende. Daarna zagen wij hoe uitstekend en volledig Joannes aan die behoefte voldaan heeft, en hoe zijn wil, om aan die behoefte te gemoet te komen, de keuze der verhalen in zijn evangelie, de verhevene meer innerlijke samenstelling of plan beheerschte, en hem de reden des Heeren niet geheel naauwkeurig deed wedergeven, maar vrij uit herinnering en overpeinzing herscheppen. Tot de vraag voor wie Joannes schreef behoorde eindelijk ook de opmerking, dat hij aanvankelijk niet voor het algemeen, maar voor een kleinen kring zijn evangelie bestemde, hetgeen ons tot eenige gevolgtrekkingen omtrent tusschenvoegsels, aanhang en diepzinnigheid des evangelies leidde.

Uit dit alles konden wij al dadelijk de betrekkelijke waarde van het evangelie voor sommige deelen van Jezus' leven opmaken, en wij hebben dat reeds gedaan. Maar aan het einde van dit onderzoek naar den schrijver des evangelies en in betrekking tot de geloofwaardigheid zijner berichten, rijst de vraag voor ons op, die tevens voor het evangelie zelf geldt, en dus den overgang tusschen onze beide hoofddeelen vormt: „Welke waarde heeft dan het evangelie van zulk een' schrijver, en onder zulke omstandigheden opgesteld, in het algemeen als bron voor het leven van Jezus?" Na al het gezegde schroom ik niet te beweeren, dat het daarvoor als hoofdbron moet worden aangemerkt. Wel kunnen wij niet instemmen met hen, die het evangelie als hoofdbron noemen, omdat Joannes ooggetuige was, of omdat hij hier en daar meer naauwkeurig is dan anderen. Wij zagen uit de eigenaardigheid van Joannes' bronnen, karakter, ouderdom, enz., dat ook hier niet alles onvoorwaardelijk kan worden aangenomen wat hij mededeelt, met verwerping van hetgeen andere evangelisten verhalen. Tegen de naauwkeurigheden staan onnaauwkeurigheden over, en in sommige opzichten zijn de Syn-

optici ver boven Joannes te verkiezen. Als zoodanig moeten wij dus Joannes' verhalen aan dezelfde oordeelkunde onderwerpen als die der andere evangelieschrijvers, en met de hunne naauwkeurig vergelijken om tot de waarheid te komen. Maar in dien zin willen wij Joannes' evangelie niet tot hoofdbron verheffen. Dat wordt het alleen door de hoogere opvatting van het geheele leven des Heeren, door het hooger christelijk standpunt, waarop de geliefde leerling staat. Jezus' leven is voor de zijnen nog iets anders dan zuivere geschiedenis. Het is ook een voorstelling van den persoon. Zulk eene voorstelling, wil zij juist zijn, moet nu zekerlijk op juiste kennis der levensbijzonderheden gegrond zijn, maar kan door deze alleen niet worden voortgebracht. Gelijk bij alle levensbeschrijvingen, zoo moet in verhoogde mate bij eene levensbeschrijving des Heeren, de biograaf in den geest van zijnen held zijn ingedrongen. Daden en woorden kenschetsen den mensch. Maar bij Jezus' leven is het ons nog minder om enkele woorden en daden, dan om het gantsche leven als geheel, als verschijning, als openbaring, en om den geest, die uit dat leven sprak, te doen. Daarvoor nu is Joannes hoofdbron. De synoptiesche voorstelling mist die hoogere opvatting, of spreekt ze hier en daar, maar niet in het leven verwerkt, ja als aan het aardsche leven vreemd, in dichterlijke sagen uit. De Pauliniesche voorstelling van Jezus' leven op aarde als eene vernedering, eene ontlediging, is dialektiesch gegrond op de tegenstelling tusschen de heerlijkheid des hemels en den eenvoud, de beperking der aarde. Maar in wezen en waarheid is zij op een minder juist begrip dier heerlijkheid, en op voor Paulus zeer verklaarbare geringschatting van het aardsche leven des Heeren gegrond. De Joanneïesche voorstelling alleen, als die het leven des Meesters tot een voortgaande openbaring zijner heerlijkheid, die de heerlijkheid des Vaders was, maakt, de Joanneïesche voorstelling alleen is de ware, de volkomen christelijke. Zij is de eenige, die het leven des Heeren in het ware licht kan stellen en beheerschen mag, de eenige, die den grooten Meester waardig is, de eenige, die voor alle tijden en alle behoeften geldt. Het is een heerlijk beeld van den eengeborene des Vaders, een beeld ten voeten uit. En toch ook geen kunstwerk, door de verbeelding des kunstenaars voortgebracht. Neen, het Woord was vleesch geworden, en het had onder de menschen

gewoond; en de menschen hadden zijne heerlijkheid gezien. Voor Mattheus was die heerlijkheid deze, dat Jezus de Messias der vaderen, voor Markus, dat hij de krachtig handelende, volmaakte mensch, voor Lukas, dat hij de Verlosser der menschheid was. Het waren maar schetsen en schilderingen bij het beeld van Joannes. Zij hadden allen de heerlijke werking, de weldadigheid van het zonnelicht aanschouwd, 't zij dan met eigen oog, 't zij naar anderer verhalen. Maar geen hunner was de zon in het aangezicht gevlogen, gelijk de adelaar.

TWEEDE HOOFDDEEL.

Hebben wij in het eerste hoofddeel van dit geschrift Joannes als geschiedschrijver tegenover zijne bronnen, in zijn karakter en verschillende levensomstandigheden leeren kennen, en daaraan de hoofdzakelijke eigenaardigheden zijns evangelies getoetst; thands treden wij, met den uitslag van dit onderzoek gewapend, tot zijn werk, het evangelie zelf. Aan de beschouwing der geschiedkundige stof als zoodanig, ons daarin gegeven, is dit tweede hoofddeel gewijd. De geschiedkundige stof moeten wij hier in ruimen zin opvatten. Zij omvat niet alleen de hoofdpunten en voornaamste daden van Jezus' leven, maar ook zijne woorden, en zelfs niet het minst den algemeenen indruk door dat leven en zijne heerlijkheid op Joannes gemaakt.

Reeds in de vierde afdeeling van het eerste hoofddeel heb ik ter loops eene verdeeling van het evangelie (blz. 57) gegeven. Deze indeeling wensch ik ook bij de hierna volgende beschouwing te volgen. Zij is daar door het voorafgaande en volgende betoog genoegzaam gerechtvaardigd. Het doel der oordeelkundige beschouwing kan natuurlijk ook hier geen ander wezen, dan het aantoonen van de waarde, die de evangeliesche geschiedenis van Joannes voor het leven van Jezus heeft. Overigens geldt, wat bij het eerste hoofddeel over de wijze van behandeling gezegd is, ook hier. Alleen moet ik daar nog bijvoegen, dat in dit hoofddeel de beschouwing in den aanvang veel uitvoeriger dan in het vervolg zal moeten zijn. Wat wij in den beginne breedvoerig moeten ontwikkelen, kan in het verdere der geschiedenis, steunende op die eerst gelegde grondslagen, met een enkel woord worden aangeduid, en aan het oordeel der lezers ten deele worden overgelaten.

Voordat wij nu tot het evangelie zelf overgaan, moet er nog

een woord gezegd worden over de Indeeling, die ik daarbij volgen zal. Boven, blz. 57, heb ik het evangelie in vier afdeelingen of trappen verdeeld, zonder die evenwel onder bepaalde titels te brengen. Ik heb ze toen in het algemeen omschreven, maar den waren aart van ieder dezer trappen niet met een enkel woord aangeduid. Thands wil ik dat doen. In elke dezer afdeelingen staan een of meer aanleidingen aan de spits. De heerlijkheid van Jezus namelijk, en het daardoor gewekte geloof of ongeloof wordt trapsgewijze in deze afdeelingen voorgesteld. Zoo staat dan nu aan het hoofd van iedere afdeeling, de aanleiding tot het in die afdeeling voor te stellen geloof of ongeloof, in twee of meer verhalen vervat. Dan wordt na deze aanleiding het geloof of ongeloof in korte verhalen, veelal in gesprekken aangetoond, en eindelijk het geloof versterkt, het ongeloof beschaamd door een of meer teekenen, welke bij iedere afdeeling weder in kracht en wondermacht stijgen. Niet altijd hangen de aanleidingen met de daarop volgende verschijningen van geloof en ongeloof naauw samen. Maar die eerste aanleiding aan de spits van elke afdeeling gesteld, staat daar meer als hoofdbeeld, dat de geheele afdeeling beheerscht en haar karakter wijzigt, en wordt dan ook in het midden eener afdeeling door verschillende kleinere aanleidingen of betooningen van Jezus' heerlijkheid gevolgd. In de beide eerste afdeelingen bekleedt het geloof, in de beide laatste daarentegen het ongeloof de voornaamste plaats. Dit ligt in den aard der zake, en komt overigens met hetgeen wij van elders weten overeen.

De eerste trap of afdeeling, loopende, zoo als wij boven zagen, van I—II, 12., schildert ons Jezus' heerlijkheid in betrekking tot het ontwakend geloof der zijnen. De aanleiding tot dat geloof is hier niet eene betooning dier heerlijkheid door Jezus zelven, maar het getuigenis van die heerlijkheid door den Dooper gegeven. Dit herhaald getuigenis brengt eerst twee, en dan weder middelijk eenige andere mannen tot den Heer, die hem geloovig naderen. Dat geloof wordt dan bevestigd door het wijnwonder te Kana, het eerste, dat de Heer volbrengt, en dat het toppunt dezer afdeeling uitmaakt.

De tweede trap of afdeeling, loopende van II, 13. tot IV einde, vertoont ons de heerlijkheid des Heeren in betrekking tot het geloof der Joden, des Doopers en der Samaritanen, dus tot het meer algemeene geloof. Hier is de Tempelreiniging de

voorname betooning van Jezus' heerlijkheid als den Zoon Gods, die aan de spitse gesteld, en nevens andere alleen vermelde teekenen de aanleiding wordt tot het geloof der Jeruzalemmers, voornamelijk vertegenwoordigd door Nikodemus, en der Judaeërs in 't algemeen. Dit grootere gerucht van den Heer is vooreerst de aanleiding weder tot de laatste krachtige erkenning des Doopers, en het ontwakend ongeloof, dat zich nu eerst tegenover het algemeener geloof geldend maakt; is wederom de oorzaak van Jezus' terugkeer naar Galilaea, van het geloof der Samaritanen op de reize daarheen, en van het geloof der Galilaeërs, die hem ontfangen. De genezing van den zoon des koninklijken hovelings, waardoor een geheel huis gelooft, maakt het toppunt dezer afdeeling uit.

De derde trap of afdeeling, gaande van V—XI, stelt ons de heerlijkheid van Jezus voor tegenover het stijgend ongeloof der ,Joden,' of tegenwerkers der Messiasgemeente onder het Joodsche volk. De aanleiding tot dat ongeloof is tweeledig, de eene speelt in Jeruzalem, de andere in Galilaea. Ik bedoel de eerste Sabbatschennis te Jeruzalem en het Broodteeken aan de zee van Tiberias. (Het wandelen op de zee is maar een overgang.) Door de eerste wordt de haat en het ongeloof te Jeruzalem, door de tweede te Kafarnaum opgewekt, beide blijkbaar in rede en gesprek. Werd in de vorige afdeelingen het ongeloof reeds aangeduid, het geloof kon nog minder geheel uit deze verdwijnen, en wordt dan ook telkens blijkbaar, vooral in de krachtige betuiging der jongeren. Maar het ongeloof heeft hier de overhand. De verrader wordt reeds aangeduid. Onmiddelijk na de geloofsbekentenis der jongeren blijkt alweder het ongeloof van Jezus' eigene broeders; en in een reeks van daaropvolgende reden en gesprekken het ongeloof der Joden, door Jezus zelf aan de eerste sabbatschennis vastgeknoopt, totdat de Heer weder in twee krachtige teekenen dat ongeloof doet verstommen; deze doen ook nieuw geloof voortkomen, maar tevens het ongeloof in stilte voortwerken en den laatsten strijd voorbereiden. Die teekenen zijn de tweede Sabbatschennis, of liever de genezing van den blinde, en eindelijk het hoogste wonder van Jezus' hand: de opwekking van Lazarus.

De vierde en laatste afdeeling eindelijk, van XII—XX loopende, doet ons de heerlijkheid des Meesters zien tegenover het schijnbaar triömfeerend ongeloof, en daarentegen zelve zegevie-

rend. Als aanleiding wordt weder een dubbel verhaal opgegeven: de zalving te Bethanië, het beeld der tederste liefde, die het ongeloof en den haat des verraders, en de zegevierende intocht in Jeruzalem, die wel het ontwakend geloof der Hellenen, maar den felsten haat en het laatste besluit der Joden uitlokt. Tot den laatsten strijd tusschen die heerlijkheid ter eene en het hardnekkig ongeloof ter andere zijde, wordt voorbereid door het verhaal van Jezus' zielsstrijd, de opgave van de redenen des ongeloofs, de vruchtelooze pogingen om den verrader te redden, en de laatste gesprekken, waarin door den Heer zelven zoowel op den triomf des ongeloofs als op zijne wederkomst en zegevierende heerlijkheid wordt gewezen. Het ongeloof bereikt nu zijn toppunt bij de discipelen die vluchten, Petrus die hem verloochent, den Heiden die hem overlaat ter kruisiging en de Joden, die het vonnis vellen en doordrijven. Het ontbreekt ook hier niet aan enkele aanduidingen van geloof. Maar dit zegepraalt eerst weder geheel na het groote wonder, door den Vader aan den Zoon betoond, de opstanding, die als toppunt der laatste afdeeling ook het nog twijfelend geloof der jongeren tot het hoogste toppunt voert, en het evangelie besluit.

Hiermede is het noodige over de vier groote afdeelingen des evangelies gezegd. De ondergeschikte zullen van zelve uit de verdere behandeling blijken. Wij gaan tot deze behandeling over.

INLEIDING (PROLOOG) DES EVANGELIES.
(1, 1—18.)

Gewoonlijk laten de levensbeschrijvers van Jezus bij hunne ontwikkeling van 's Heeren leven deze Inleiding rusten, en vangen aanstonds met de geboortegeschiedenis van Mattheus en Lukas aan. Anders de schrijvers die meer bijzonder over de evangeliesche geschiedenis van Joannes handelden, anders ook onlangs Meyboom in zijn Leven van Jezus. Wij mogen dus, al ware 't alleen om die reden, de inleiding bij onze beschouwing niet stilzwijgend voorbijgaan. Welke waarde heeft zij voor het leven van Jezus?

Meyboom andwoordt, dat zij een volkomen geschiedkundige waarde heeft, en men het leven des Heeren niet mag aanvangen zonder de stof, ons in deze Inleiding van Joannes gegeven, te

gebruiken. Hij vangt dan ook aan met eene korte beschrijving van 'Jezus' vooraardsche of eerste leven in den hemel,' en verbindt daarin wat ons bij Joannes gegeven wordt met hetgeen in de Pauliniesche brieven daaromtrent voorkomt. Maar het woord dat bij God, dat zelf God was, de oorsprong aller dingen, het leven en het licht, worden bij hem niet anders dan een onder God staand, maar boven alle andere verheven hemeling, die met bijzondere macht en heerlijkheid omkleed was, en van zijnen troon op de aarde nederdaalde. Hoe men verder over deze leer moge oordeelen, als opvatting en verklaring van Joannes' Inleiding moet ik daartegen opkomen. Het is eene miskenning van den wezentlijk dogmatieschen inhoud daarvan, een blijven hangen aan uiterlijke vormen, zonder tot de kern door te dringen. Het is de eeuwige waarheid niet van haren tijdelijken vorm te willen ontdoen. Dat Joannes 'in zekeren zin' een voorbestaan van Jezus leerde, zou men kunnen aannemen, maar het was dan toch niet van Jezus, maar wel van het Woord, dat in Jezus Christus vleesch werd. Men gevoelt het onderscheid. De voorstelling van Jezus als hemeling voor zijne komst op aarde, staat verre, zeer verre beneden den hoogen zin van Joannes' Logosleer. Ik kan niet beter doen dan, wat dit aangaat, naar Lücke's behandeling van den Proloog te verwijzen. Eene opzettelijke behandeling daarvan weder hier te geven, zou overbodig zijn, nu ik, met uitzondering alleen van zijne meening omtrent vs. 9—13, geheel in hoofdzaak met hem overeenstem; en het zou terecht gewaagd mogen heeten. Ik mag ronduit verklaren geen deel van Lücke's Commentaar met bovengenoemde beperking zoo gaarne te willen onderschrijven, als 'tgeen hij van de Inleiding zegt, en wel voornamelijk den Excurs over den dogmatieschen Inhoud dier Inleiding. Daarheen mag ik dus verwijzen.

Mij blijft evenwel de vraag te beandwoorden, welke waarde nu deze Inleiding voor het leven van Jezus heeft. Deze waarde, ik erken het, is groot. Zij geldt minder een bepaald deel van Jezus' leven, met name het vooraardsche leven, dan wel het geheel, de gantsche beschouwing van dat leven. Zij stelt dat leven op zijn ware standpunt, in den raad Gods, en in de wereldgeschiedenis als uitvloeisel daarvan. Door deze Inleiding is Jezus' leven van eene verzameling van bijzonderheden over den volkomenen mensch, den Godszoon op aarde, van eene

gewone levensbeschrijving, eene korte, klare voorstelling van het beslissende keerpunt in de geschiedenis der wereld geworden.

De Logosleer is eene zoowel hebreeuwsche als grieksch-daemonologiesche verzinnelijking van deze hooge waarheid: dat Jezus Christus niet alleen eene openbaring Gods, grooter dan alle vorige, zelfs niet enkel de hoogste openbaring Gods was, die immer denkbaar kan wezen, maar: dat Jezus Christus, als de volkomene mensch, tevens de verschijning op aarde was der eeuwige, van de wereld onafhankelijke, om zoo te zeggen persoonlijke openbaringskracht Gods in hare volheid. Deze openbaringskracht — het Woord, als de eerste en hoogste wijze van openbaring — deze openbaringskracht was in den beginne, d. i. meer dan het: in den beginne der Genesis, eeuwig, want God kan zonder die openbaringskracht niet gedacht worden. Zij berustte bij God, en was God, d. i. gaf God volkomen weder, was Gods beeld, gelijk de zwakkere en minder verheven uitdrukking bij Paulus luidt. Haar eerste werk was de wereldschepping, en daardoor was zij van zelve het leven, de levengevende kracht; wat niet uit deze openbaringskracht Gods voortkomt, is dood en gaat te niet, liever: is niet. Maar deze levengevende kracht is van zelve het licht, de verlichting des menschen. Leven is licht, dood is duisternis. Alle waarheid, helderheid, reinheid en wijsheid zijn uit haar, en wel voornamelijk voor de menschen. Dit licht nu scheen in de duisternis, schijnt er voortdurend in. De duisternis is het niet-zijn, het onafhankelijk en afkeerig wezen van God. In die duisternis schijnt de openbaringskracht Gods, maar vindt er wederstand. De duisternis wil dat licht niet. Dit is eene samenvatting van het verschijnen en de uitwerkselen dier eeuwige openbaringskracht in de wereldgeschiedenis, en tevens een overgang tot het volgende. Met deze rijke woorden heeft Joannes het leven, de verschijning van Christus in haren samenhang met Gods raad van den beginne, en zijne komst tot de menschen in de wereldgeschiedenis geschetst. Het was niet voor de eerste maal dat het licht in de wereld scheen, toen Jezus optrad. Datzelfde licht, datzelfde leven, diezelfde openbaringskracht Gods, die in Jezus volkomen op aarde kwam, was niet met zijne geboorte geschapen. Zij leefde reeds, persoonlijk, niet enkel in het voornemen, in de voorwetenschap Gods, maar in wezentlijkheid, bij God van eeuwigheid. Zij was reeds blijkbaar en werkzaam in de wereldschepping. Zij

was het, die van den aanvang af den menschen het leven en het licht schonk, het hooger geestelijk aanzijn en de waarheid. Alle waarheid, alle godsdienst, die onder Jood en Heiden geweest waren van den aanvang af, ze waren uit dezen Logos, uit deze kracht Gods voortgekomen. Nu kwam zij in hare volheid op aarde.

Had de schrijver het leven des Heeren aldus vastgeknoopt aan den eeuwigen raad Gods en de wereldgeschiedenis, met deze laatste was dat leven, die verschijning nog door een bijzonderen band verbonden. De man, in wien het Jodendom zijn hoogste toppunt, zijne spits bereikte, de grootste van die uit vrouwen geboren zijn, verscheen kort voor den Heer, en kwam met dezen in aanraking. In het algemeene van Joannes' Inleiding verdiende deze man toch zelfs eene bijzondere melding, als laatste en grootste vertegenwoordiger van dat licht, dat vóór Jezus in de duisternis scheen. Dit laatste was hij, als gezondene van God. Maar hij was het licht zelf niet in zijne volkomenheid. Hij was niet de geheele verschijning van Gods eeuwige openbaringskracht, van den Logos op aarde. Hij wees dat licht aan, hij was een getuige van dat licht, hij was een, die tot het geloof aan dien Logos bracht.

Tot nogtoe had de evangelist alleen van den Logos in zijne vóór-christelijke verschijning gesproken. Gewoonlijk neemt men aan, dat hij thands, van het 9e vers af, van den Logos der christelijke openbaring, en van zijne opneming onder Israël en in de wereld gaat spreken. Integendeel, door niets wordt dit aangeduid of geregtvaardigd. Van denzelfden Logos, waarvan hij vs. 1—5 spreekt, handelt Joannes ook vs. 9—13. Eerst met vs. 14 handelt hij van de vleeschwording van den Logos, d. i. van Christus' verschijning. Vs. 9—13 is niet anders dan eene uitbreiding van hetgeen wij vs. 5 meer algemeen lezen: „de duisternis heeft het licht niet opgenomen." Gelijk daar gezegd wordt, dat de vóór-christelijke openbaring Gods aan de menschen door deze niet werd aangenomen, zoo wordt dit hier in bijzonderheden ontwikkeld. Het licht, dat later in Christus volkomen verscheen, het waarachtige licht, was reeds gekomen in de wereld. Maar de wereld, die aan dat licht haar bestaan te danken had, kende het niet. Meer bijzonder kwam het licht tot dat volk, waardoor het Godsbewustzijn, het gevoel van aan den Logos alles te danken te hebben, het zuiverste bewaard was, en dat

dus des Logos' eigen mocht heeten, zijne bevoorrechte woning. Maar zelfs zij, zelfs het bevoorrechte Israël, zijne eigenen, namen hem niet aan. Zoo wordt de kring al kleiner en kleiner.

Toch waren er, die den Logos in zijne vóór-christelijke verschijning erkenden en aannamen, niet de geheele wereld, niet een enkel volk, maar eenige, betrekkelijk weinige uit beide. Maar de zaligheid van deze was dan ook niet gering, was volkomen. Hun, die hem aannamen, die in zijnen naam, als den eenigen om volkomen zalig te worden, geloofden, gaf hij toen reeds macht kinderen Gods te worden. Kinderen Gods, dat zijn zij, die het niet door aardsche maar door hoogere geboorte geworden zijn. Niet door lichamelijke afstamming, niet door lust des vleesches, niet door den wil des menschen worden zij het, maar uit God, dat is door eene onmiddelijke geestelijke schepping Gods.

De schrijver heeft hier het voornaamste punt zijner Inleiding bereikt. Van het 9e vers af heeft hij geleerd, dat de Logos vóór Christus in de wereld gekomen was, en wat de naaste gevolgen daarvan waren geweest. Nu, daar de vóór-christelijke verschijning ongenoegzaam bleek te zijn, was de tijd der volkomene verschijning van den Logos gekomen. Wat ten deele was, wordt nu volheid. Mozes' wet noch Profeten hadden *de* genade en *de* waarheid gebracht. Deze zijn alleen door Christus. En nu gaat dan ook de schrijver van den statigen hymnus des aanvangs en de klagende elegie over het ongeloof bij Jood en Heiden, in den juichtoon en de verheffing des lierzangs over.

Het Woord, zegt hij, werd mensch, vleesch, dat is verscheen in menschelijke natuur, niet: werd een mensch; en zoo woonde hij onder ons, zijne medemenschen, hij woonde er als eene verschijning van den Logos op aarde. Want als mensch hebben wij hem gezien met het vleeschelijk oog, en zagen zoo ook met het oog des geestes zijne heerlijkheid, de heerlijkheid grooter dan die van eenig ander kind Gods, de heerlijkheid van den eeniggeborene van den Vader; eeniggeborene omdat, wat aan anderen gegeven wordt in de wedergeboorte door hem, in hem als kiem gelegd was bij zijne geboorte. Het wonen onder de zijnen wordt nu nader beschreven als vol van genade en waarheid. Genade en waarheid zijn de beide hoofdzijden van 's Heeren leven en wezen. Genade, goddelijke genade en liefde was zijn werken. Waarheid, openbaring Gods met uitsluiting van allen

logen, waarheid was het woord des levens, dat hij verkondigde. Echter moge men de onderscheidingslijn niet te scherp trekken.

Storend komt hier het 15e vers tusschen, zonder, of in zeer zwakken samenhang met het vorige. De samenhang, dien Lücke aangeeft, is dunkt mij juist groot genoeg, om reden der inlassching te zijn. Het moet dus òf met Schulthess als tusschenvoegsel uit den tekst verwijderd, òf althands naar vs. 18—19 verschoven worden, en dan wel zonder bepaalden samenhang met vs. 18, maar als een algemeene samenvatting der getuigenissen van Joannes den Dooper, die daar aanvangen.

In het 16e vers gaat de evangelist voort met de verklaring van het 14e vers te geven, welke verklaring tot het 18e vers ingesloten doorloopt. Eerst wordt hetgeen de schrijver van de genade, die den menschgewordén Logos vervulde, gezegd heeft, verklaard. Dat de Logos vol was van genade, wij, zegt de evangelist, wij allen zijne leerlingen hebben het ondervonden; want uit zijne volheid hebben wij genade ontfangen, niet maar met mate, en dan nog wel voortdurend, onafgebroken: genade voor genade. Het beeld is dat van inwisselen, de eene, om zoo te zeggen de oude voor de andere, de nieuwe genade ontfangen. Dit was nieuw, dit was het eigenaardige van den Logos. Want Mozes was wel degene geweest, die als Godsgezant de wet had gegeven, maar genade en waarheid waren eerst door Jezus Christus geworden. Hier knoopt de schrijver de waarheid weder aan de genade, en dit voert hem tot het volgende: Deze waarheid was de volkomene die hij van God had, die hij had door het zien van God. Het spreekt van zelve, dat dit zien van de volmaakte kennis Gods verstaan moet worden. In een beeld, aan de gewoonte der Oostersche Despoten ontleend, gaat Joannes nu voort. De Oostersche heerscher was niet zichtbaar voor zijn volk, hij leefde in geheiligde, ondoordringbare afzondering. Aan de voeten des troons evenwel zat de zoon. Deze zag zijnen vader, den heerscher van aangezicht tot aangezicht, en bracht zijne bevelen vandaar naar het volk over. Aan de voeten des troons zat hij dus in den schoot, tegen den schoot des Vaders aangeleund. Hierdoor wordt het slot van de inleiding duidelijk. Ontdoen wij het van den beeldigen vorm, dan zegt Joannes: Niemand, zelfs Mozes niet, heeft God zoo gekend, dat hij gezegd kan worden hem te hebben gezien. Dit geldt alleen van den eeniggeboren Zoon, die in zijnen schoot ligt, die in de innigste

gemeenschap met hem verkeeren mag. En door hem leeren wij dan ook den Vader volkomen kennen. Hij is het, die den Vader verklaart.

Zoo hebben wij dan de inleiding van Joannes' evangelie nader in haren samenhang beschouwd. Uit die beschouwing blijkt van zelve reeds de waarde, die zij voor het leven van Jezus heeft. Wij hebben reeds gezegd, dat zij dat leven in zijn rechten samenhang met den loop der wereldgeschiedenis, en in zijne hooge, eenige beteekenis opvatte. Deze opvatting is die van het geheele evangelie. Het menschelijke gaat niet verloren. De Logos is vleesch, is mensch geworden. Maar hij is niet een mensch, hij is niet een licht, een levengever, hij is niet een aanbrenger van genade en waarheid in zekere mate, niet een prediker in 't gemeen; hij is de mensch, de eeniggeborene Gods, het licht, het leven, vol van genade en waarheid, en heeft den Vader gezien. Nergends in het evangelie wordt het Christendom, de verschijning van den Christus juister en stelliger in samenhangende betrekking tot, en als noodzakelijke vervulling van het vóór-christelijke, doch ook door datzelfde licht gedeeltelijk bestraalde tijdperk voorgesteld. Om op deze eeuwige waarheden in zinnebeeldig gewaad eene voorstelling van het vooraardsche leven des Heeren te grondvesten, als ware hij een soort van engel, die nederdaalde op de aarde, wij zagen het reeds, dat is èn verzwakken van die eeuwige waarheden zelve tot een ijdel beeldenspel, èn nutteloos voor het leven. Maar daarom kan toch de Inleiding van Joannes bij eene levensbeschrijving des Meesters niet gemist worden. Zij moet het eenig rigtsnoer van iedere christelijke, al of niet wetenschappelijke beschouwing van dat leven zijn; hooger beschouwing daarvan is er niet, maar alle lagere is thands te laag. Voordat Joannes schreef was de minder grootsche beschouwing noodzakelijk. Nu zijn deze maar bijdragen, en alles wat in dien geest geschreven wordt is en blijft bijdrage tot het leven van Jezus, een leven van Jezus voor het standpunt onzer dagen geschikt is het niet. Daarvoor is de Joanneïesche beschouwing de eenige ware.

EERSTE AFDEELING.

JEZUS' HEERLIJKHEID IN BETREKKING TOT HET ONTWAKEND GELOOF DER LEERLINGEN.

(1, 19—2, 14.)

a. *Aanleiding tot dat geloof. Getuigenissen des Doopers.*

(1, 19—34.)

1. *Eerste getuigenis op de vragen der Priesterschap* (1, 19—28). Eenige Priesters en Leviten komen als zendelingen van de Joden in Jeruzalem, tot Joannes den Dooper, om hem te vragen wie hij was. Midden in het verhaal vernemen wij, dat deze mannen tot de Farizeeuwsche partij behoorden. Deze partij bespiedde met wakend oog elke nieuwe verschijning op het gebied der Godsdienst, die het volk, tot dusver onder hunne macht, aan dat gezag zou kunnen onttrekken. Uit het verhaal blijkt niet, dat deze zending van het Sanhedrin uitging, immers niet onmiddelijk. Het was alleen de Farizeeuwsche partij, die hare handlangers uitzond om den Profeet, die reeds veel geruchts maakte, in hunne vragen te verstrikken. Vandaar dan ook de korte, weinig redengevende toon der andwoorden van Joannes. Zij, die hier aan een ambtsverhoor denken, houden niet in het oog, dat zulk een verhoor voor den Raad zelven gehouden had moeten worden, of dat dan de afgezondenen althands uit de verschillende bestanddeelen des Hoogen Raads gekozen zouden zijn. Dit zoogenaamde verhoor is geheel van denzelfden aart als de menigvuldige vragen later aan den Heer, met hetzelfde doel, gericht.

De eerste vraag der Priesters en Leviten wordt door den evangelist niet opgegeven. De vraag vs. 19 is een algemeene opgave van het doel der zending. Maar de aart dier eerste vraag blijkt uit het eerste andwoord des Doopers. „Gij zijt toch de Christus niet?" zoo hadden zij gesproken. En Joannes stemde

het toe en ontkende het niet, hij stemde toe: „Ik ben de Christus niet." Deze en de volgende vragen der afgezondenen zijn aan de volksmeening ontleend. De Messiasverwachting, wij zien het op elke bladzijde der evangeliën, was te dien tijde juist door den drang der omstandigheden en het zware der verdrukking hoog gespannen. De eerste vraag aan een zoo gerucht-makend persoon, die daarenboven doopte, moest dus wel wezen, of hij de Messias was. Uit Lukas (3, 15) blijkt dan ook, dat deze meening reeds onder het volk verspreid was.

De afgezondenen gaan nu tot eene mindere waardigheid over, en vragen of Joannes zich deze toekent. „Zijt gij dan Elias?" zeggen zij. De plaats uit Maleachi, naar Sirachs verklaring, waarop de verwachting van Elias als voorlooper van den Christus, later op Jezus zelven toegepast, gebouwd werd, is bekend. Joannes ontkent ook dit, volgens sommigen, ten onrechte. Of liever, Joannes zou dit niet ontkend kunnen hebben, omdat het strijdt met hetgeen Jezus zegt: Matth. 17, 12. Deze ontkenning spreekt dus tegen de geloofwaardigheid van dit verhaal. Die meening is uit verkeerd begrip van het woord des Heeren, en uit valsche redeneering ontleend. Bij Mattheus geeft Jezus het als eene bijzondere meening, „indien gij het aannemen wilt," d. i. in zekeren zin, is Joannes Elias. Is namelijk het volksgeloof gegrond, dat Elias den Messias moet voorafgaan, dan, zegt Jezus, dan ja is Joannes Elias. Indien Joannes nu ontkent Elias te zijn, dan is hier oogenschijnlijk tegenspraak. Lücke wil die wegnemen, door te zeggen, dat Joannes alleen ontkende, om aan de letterlijke opvatting geen voet te geven. Doch hij had dan het zinnebeeldige wel kunnen doen uitkomen, en moest dan ook de plaats uit Jesaja niet hebben aangehaald. Daarenboven lag zulk eene vrees voor letterlijke opvatting niet in den aart van het Joodsche volk, en is meer uit onzen tijd. Maar wij merken dit op: De woorden van Jezus drukken eene zinnebeeldige opvatting en geheel eigene meening van deze Eliasverwachting uit, die den Heer toen voor den geest speelde, maar die daarom niet aan Joannes zelven behoeft eigen te wezen. Het is een lof door den Heer aan den Dooper gegeven. En wanneer deze zich dien lof, van de laatste groote voorlooper van den Messias, en dat wel de beroemde Profeet der oudheid te zijn, niet wil toeëigenen, dan is dit nog geen tegenspraak. De Heer had b. v. van hem gezegd, dat hij meer dan een Pro-

feet, ja, de grootste was, die uit vrouwen geboren zijn; indien dit nu eens aan Joannes zelven gevraagd ware, hij zou het eveneens hebben ontkend. En zou er dan wel tegenspraak met Jezus' woorden zijn? Bovenal moeten wij letten op de personen tot wie Joannes sprak, en die tot welke Jezus had gesproken. Wat de Heer aan zijne leerlingen als eene meening, eene gedachte, die hare betrekkelijke waarheid had, mededeelde, dat kon Joannes, al had hij zelf in die meening gedeeld, voor het oor der Joden en des volks wel ongeraden achten. Hoe menigmaal werd Jezus niet gedrongen om te zeggen, dat hij de Messias was, en hoe menigmaal heeft hij het ontweken, terwijl hij het toch aan zijne leerlingen vertrouwde. Wel ontkende hij het niet; maar het was ook de volle waarheid. Joannes kon het ontkennen, dat hij Elias was, vooreerst omdat hij daarvan het bewustzijn niet had, ten andere omdat het altijd slechts eene betrekkelijke waarheid was.

De vraag eindelijk: „Zijt gij (dan) de Profeet?" wordt even ontkennend door Joannes beandwoord. In de vragen is geen opklimming in rang, maar eene opklimming in oudheid, die bij de Joden veelal met rang gelijk stond. De Christus was van het tegenwoordige of zoo men wil van de toekomst. Was Joannes deze niet, dan kon hij misschien de wedergekeerde Elias, en indien ook deze niet, dan zou hij de door Mozes aangekondigde, aan dezen gelijke Profeet zijn. Deze orde moet men bij de vragen der Synedristen in het oog houden.

Eindelijk komen zij ronduit met hunne vraag voor den dag: „Wie zijt gij?" En op die vraag aarzelt Joannes niet, maar maakt het beeld der wegbereiding uit Jesaja tot het zijne, en past het op zichzelven in typiesch-geestelijken zin toe. Dit begrijpen de Farizeën niet. Wat in hunne scholen gangbaar was, geloofden zij, of liever namen zij aan; wat buiten dien eens getrokken kring lag, was hun vreemd en onbegrijpelijk. De Messiaansche uitlegging der beide plaatsen uit Deuteronomium en uit Maleachi, bij het volk geliefd, was reeds gangbaar in hunne scholen. Joannes' nieuwe opvatting van de plaats bij Jesaja was in hun kring van denkbeelden niet, of althans tot nog toe niet opgenomen. En zij, gewoon aan den vorm en den klank der woorden te hangen, vonden zich in dit vreemdklinkend profetenwoord niet te huis, en vermoedden niet, welk eene verwantschap het had met hunne eigene voorgaande vragen. Maar

om begrijpen was het hun ook niet te doen. Uit hunne verschillende vragen blijkt, hoe zij een stellige uitspraak van Joannes verwachtten, waarop zij hem hadden kunnen vangen, of waarvan ze dan de ongerijmdheid op hunne wijze aan het volk hadden doen zien. Joannes' ontkennende andwoorden bedrogen hunne verwachting. Zijne hoewel zinnebeeldige toch duidelijke verklaring had hen moeten bevredigen. Maar zij slaan daarop geen acht, en wederom teruggaande naar hetgeen Joannes ontkend heeft, beproeven zij hem het recht om te doopen te betwisten 1). Niet zoozeer dat zij den doop als alleen aan den Messias en zijnen voorlooper geoorloofd beschouwden, gelijk Lücke met anderen meent, maar de doop als inwijdingsplechtigheid moest tot iets inwijden, en wel in den geest der Farizeën, tot iets zichtbaars, eene uiterlijke gemeenschap. Indien Joannes dus niet tot het Messiaansche rijk behoorde, gelijk hunne erkende gevolgtrekking was, dan was de vraag natuurlijk, wat dan zijn doel met het doopen kon wezen. Oppervlakkig beschouwd komt het andwoord van den Dooper weinig overeen met de vraag. Het is klaarblijkelijk zeer ingekort, zooals wij vroeger zagen aan een geschreven bron grootendeels ontleend, en in Joanneïeschen vorm gegoten. Op verschillende wijze heeft men beproefd den samenhang te verklaren. Ik meen, dat wij het ons aldus moeten voorstellen: Men vraagt Joannes naar het doel van zijn doopen. Ik doop in water, zegt hij, en dan laat hij eene vingerwijzing op den Messias volgen, dien zij niet kenden, maar die reeds midden onder hen stond, en die oneindig meer was dan Joannes. Slaan wij een blik op het volgende, dan zegt de Dooper vs. 31, dat hij in water doopende gekomen is, opdat de Messias aan Israël geopenbaard zou worden. Het wijzen op den Messias, het bereiden van zijn' weg was dus het doel van den doop in water. Dit is dunkt mij de eenigzins verwaarloosde samenhang van des Doopers andwoord. Waarschijnlijk voegde hij er nog een woord over den geestesdoop van den Messias bij, hetgeen Joannes verzuimde te melden.

Na deze beschouwing van den gang des verhaals zal het niet moeilijk zijn ons besluit op te maken. Moeilijker zal het wezen

---

1) Dit is de eenig mogelijke samenhang, wanneer wij de volgorde des verhoors, zooals zij in ons evangelie voorkomt, als geschiedkundig juist wilden aannemen. Wij komen daarop later terug.

bij het trekken van dit besluit het juiste midden te houden. De aanvallers der geloofwaardigheid hebben hoofdzakelijk den vorm des verhaals als ongeschiedkundig verworpen, en zelfs Bruno Bauer neemt een zekere, natuurlijk zeer kleine, historiesche kern aan. De verdedigers daarentegen hebben met hand en tand vorm en letter vastgehouden, en daardoor juist de tegenwerpingen der bestrijders steeds scherper en stelliger gemaakt. Beide, zoo ik meen, ten onrechte. Vooreerst kunnen geene onpartijdige beoordeelaars ontkennen, dat het verhoor, indien het al in deze volgorde en met deze woorden gehouden is, door den evangelist ingekort moet wezen; maar ten andere mag dit geen reden zijn het geheele verhaal als ongeschiedkundig te verwerpen en de bewijzen voor die historiesehe trouw in den wind te slaan, of deze tot eene onbestemdheid, eene algemeenheid te verlagen. Wij willen beide zijden beschouwen:

Tegen de volkomene historiesche juistheid van den *vorm*, waarin Joannes ons dit verhoor mededeelt, pleit: 1°. het herhaalde ontkennen van Joannes op de drie eerste vragen, zonder meerderen uitleg; 2°. het geheel op zich zelf staande van Joannes' woord omtrent zichzelven (vs. 23), dat op het vervolg des gespreks geen' invloed uitoefent, en door de Farizeën niet gehoord schijnt te wezen; 3°. de afgebrokenheid van Joannes' andwoord op de laatste vraag der Synedristen, en het blijkbaar weinig samenhangende daarvan; 4°. het ontbreken van een geschikt einde des verhoors. Maar deze vier punten hebben geene kracht om het verhaal als onhistoriesch te brandmerken, want 1°. zijn de herhaalde vragen der Synedristen geschiedkundig, zooals wij boven zagen, en is het geheel in hunnen geest, om dergelijke bepaalde, maar weinig verschillende vragen te doen. Zij toch, die aan de letter hingen en zich achter termen verscholen, vreesden natuurlijk dat ook een ander dat doen zoude, en alzoo hun verhoor zou trachten te ontduiken. Daarom moesten zij wel de voornaamste in die dagen gangbare Messiaansche voorstellingen bijbrengen, uit vrees dat Joannes eene enkele bij voorkeur gebruikte, waaronder hij zijn eigentlijk doel verborg, en het volk voor zich won. Deze menschkundige waarheid vinden wij in het verhaal van Joannes weder. 2°. De gepastheid van Joannes' woord, vs. 23, op zich zelf erkenden wij boven reeds. Ik meen dus, dat wij het in plaats van daar, in tijdsorde achter vs. 27 moeten rangschikken. De vraag vs. 27

knoopt zich onmiddelijk aan vs. 21 aan. Op het gezegde vs. 27, waar Joannes op den Messias wijst, volgt geleidelijk de vraag vs. 22: „Wat zegt gij van *u zelven?*" en eindelijk de opmerking vs. 24: De afgezanten waren uit de Farizeën, staat op geheel Joanneïesche wijze goed aan het einde des verhaals, terwijl zij zich daar, waar zij nu staat, buiten alle verband bevindt. 3°. De weinige samenhang van vs. 26 en 27 bewijst wel, dat er iets aan Joannes' woorden ontbreekt, maar niet dat zij onhistoriesch zouden zijn. Wij hebben den samenhang reeds aangetoond, maar het ontbrekende te herstellen is ons niet meer mogelijk. 4°. Het gemis van een behoorlijk einde ligt geheel in den schrijftrant van Joannes, wien de zuiver historiesche voorvallen dragers der ideeën zijn, en wien het hier niet om den Dooper als zoodanig, maar om den Dooper als getuige van Christus te doen was.

'Dit geschiedde in Bethanië,' zoo eindigt de evangelist zijn verhaal, 'Bethanië aan gene zijde van den Jordaan, waar Joannes bezig was te doopen.' Maar Bethanië ligt aan deze zijde van den Jordaan. Bekend is deze tegenwerping, die al spoedig een wapen werd in de hand der bestrijders, zoo van de echtheid als van de geloofwaardigheid des evangelies. Niet min bekend is de lezing van Origenes: Bethabara (eene plaats aan gene zijde van den Jordaan gelegen), die echter door goede Critici verworpen wordt. Men weet ook, dat men in den laatsten tijd Bethanië en Bethabara als van dezelfde of immers gelijke beteekenis voor dezelfde plaats heeft gehouden, het eene voor een verlorenen, het andere voor een tot Origenes' dagen bewaarden naam van dit 'veerhuis' of deze 'scheepsplaats.' Deze gissing is niet alleen onzeker, maar wordt wedersproken door Origenes, die van deze afleiding niets weet, en door de Syriesche vertaling, die de gewone afleiding van Bethanië vasthoudt. Het rechte hebben, dunkt mij, Paulus en Bolten gezegd, ofschoon hunne meening door Paulus met rationalistiesche kunstjens verdedigd werd, en daardoor juist geen' ingang heeft kunnen vinden. Bethanië, waarvan hier sprake is, is geen ander dan het eenige, wezentlijk bestaande Bethanië bij den Olijfberg, niet ver van Jeruzalem. Het: 'aan gene zijde des Jordaans,' kan niet uit de pen van Joannes gevloeid, maar moet van den lateren uitgever afkomstig zijn. Later, in het 10e Hoofdst. vs. 40, verhaalt de evangelist, dat Jezus ging 'naar de plaats aan gene

zijde des Jordaans gelegen, waar Joannes *het eerst* of liever *vroeger* doopte.' Hadde hij hier Bethanië gemeend, hij zou het genoemd hebben. Verkeerdelijk vat men deze plaats op als eene terugwijzing naar 1, 28. Zij behoeft dat niet te wezen, omdat in 10, 40 in 't algemeen gesproken wordt van de plaats, waar Joannes vroeger doopte, in den aanvang zijner werkzaamheid. Het (10, 40) bijgevoegde: 'waar Joannes vroeger doopte,' is een natuurlijke herinnering van den evangelist, die zelf eens een leerling van Joannes was, en eene verklaring van den indruk dien Jezus' prediking maakte op eene plaats, waar zulk eene persoonlijkheid als Joannes eerst was opgestaan. Dat begreep Joannes' uitgever niet, en in die plaats eene terugwijzing op 1, 28 ziende, voegde hij hier de woorden: 'aan gene zijde des Jordaans' bij. Dat Joannes in Bethanië doopte, kan geene moeilijkheid geven, want al kunnen wij niet voor zeker aannemen, als geheel onbewezen zijnde, dat het hier verhaalde omstreeks een Pascha voorvalt, het is niet onnatuurlijk, dat de Dooper ook de nabijheid der hoofdstad zocht, om tegen de werkingen der Farizeën een tegenwicht te leveren. De zending der Farizeën pleit zeer voor deze meening. Maar wij hebben een krachtig bewijs daarvoor, dat dit Bethanië geen ander dan het bekende kan wezen. In het tweede hoofdstuk vs. 1 lezen wij, dat Jezus op den derden dag sedert zijne afreize uit Judaea te Kana ter bruilofte-ging. Meyboom heeft aangewezen, dat Jezus dus door Samarië heeft moeten gaan, omdat de gewone reize door Peraea in zoo korten tijd moeilijk volbracht kon worden. Voorts schijnt Jezus, volgends denzelfden schrijver, in de laatste dagen vóór zijn vertrek een paar uren benoorden Jeruzalem vertoefd te hebben. Voegen wij dit bijeen, dan zou eene reize van het Jordaanveer naar Kana door Samaria al zeer wonderlijk zijn, en komt het tot de hoogste waarschijnlijkheid, dat Jezus uit Bethanië den kortsten en geleidelijksten weg door Samaria koos. Evenzoo verwijze ik naar het voldingend bewijs van Lücke, om aan te toonen, dat dit verhoor na Jezus' doop heeft plaats gehad. Het is van de berichten der Synoptici aangaande Joannes den Dooper geheel onderscheiden. Deze bevatten geen bijzonder verhaal van eenig voorval, maar laten aan het verhaal van Jezus' daden en lotgevallen een korte samentrekking, als 't ware de hoofdsom van Joannes' prediking voorafgaan. Dat deze hoofdsom geheel algemeen is, spreekt van

zelf. Dat daarin de Messias niet zoo bepaald wordt aangewezen als bij Joannes, is even natuurlijk. Des Doopers geheele prediking moge een aankondigen van den Messias geweest zijn, vóór Jezus' doop bleef dat aankondigen uit den aart der zaak geheel algemeen. De laatste bepaalde aanwijzingen, ons door den vierden evangelist medegedeeld, behoorden niet tot Joannes' prediking, maar waren bijzondere uitspraken van den Profeet, hem door bijzondere omstandigheden en door hoogen eerbied voor den goddelijken persoon, dien hij eerst onlangs leerde kennen, afgedwongen. De Synoptici schetsen ons Joannes als aankondiger van het Godsrijk, de vierde evangelist stelt hem ons voor als getuige van den Christus. Bij de eerste spreekt de Dooper wel van den Messias die komen zou, maar bij Joannes wijst hij op hem, in wien hij den Zone Gods heeft erkend.

Vatten wij nu, na de beoordeeling van den vorm en de enkele omstandigheden, de geschiedkundige kern van dit verhaal samen, dan leert het ons: dat (omstreeks het Pascha) te Bethanië aan den Olijfberg een gezantschap van de Joodsche Farizeërpartij tot den Dooper kwam, en dezen vroeg of hij de Christus, of Elias, of de Mozaïesche Profeet was, en indien niet, waarom, met welk doel hij dan doopte. De eerste vragen ontkende Joannes, ter beandwoording van de laatste wees hij op Christus als het doel van zijnen doop. Tot een getuigenis over zichzelven uitgelokt, gebruikte hij daartoe in typieschen zin de plaats van Jesaja, waar de wegbereider in de woestijn wordt voorgesteld, eene plaats die in de evangeliesche letterkunde een vast beeld van Joannes geworden is.

2. *Tweede getuigenis des Doopers.* 1, 29—31. Den volgenden dag, zoo gaat Joannes voort te verhalen, zag de Dooper Jezus tot zich komen. Dat wij van de verdere samenkomst des Doopers met Jezus niets meer vernemen, is geheel Joanneïesch; hij heeft zijn doel, en het was hem hier om het verhalen dier samenkomst niet te doen.

De Dooper begint op Jezus te wijzen met de woorden: „Zie het lam Gods, dat de zonde der wereld draagt" Men heeft deze plaats onder zulk een wicht van geleerdheid bedolven, dat zij er bijna onkenbaar van geworden is. De offer-theorie der Joden, het nabijzijnde Pascha, de symboliek van Paulus, ja zelfs een denkbeeldige voorbijtrekkende kudde van Paaschlammeren zijn ter hulpe geroepen, om den zin dezer plaats te verklaren.

Met vereenigde macht hebben zij dien zin behoorlijk verduisterd. Lücke heeft dien weder opgedolven, en nog helderder heeft Schweizer dat na hem, en door hem voorgelicht, gedaan. Wij hebben maar één hulpmiddel noodig, om dit woord des Doopers te verklaren, namelijk het 53e hoofdst. van Jesaja, waaruit het geput is. De evangelist geeft ons zelf daarvoor een wenk. Het woord ἀμνὸς 'lam' door hem hier ter plaatse gebruikt, komt nergens meer voor in het N. T. dan op twee plaatsen, waarvan de eene (Hand. 8, 32) eene woordelijke aanhaling van Jes. 53, 7., de andere (1 Petr. 1, 19) een bijna woordelijke toespeling daarop bevat. Op die plaats van Jesaja wordt door de LXX overzetters het woord ἀμνὸς gebruikt. De evangelist wijst ons dus zelf duidelijk naar dat woord des Profeets heen. In datzelfde hoofdstuk van Jesaja vinden wij eveneens het denkbeeld van het dragen der zonde door éénen, den knecht Gods weder. De woorden van Joannes zijn dus inderdaad niet anders dan eene herinnering aan Jesaja 53.

En waarom zoude nu deze herinnering niet van den Dooper zelven afkomstig kunnen zijn? Dat hij een beeld van Jesaja als Messiaansch gebruikte, en op zichzelven toepaste, konden wij boven reeds zien. Ik wil hier het veelvuldige gebruik van Jesaja 53 in de oudste Christengemeente niet aanhalen. Zij bewijst hier voor noch tegen. Want waarschijnlijk was het daar wel de overeenkomst van de lotgevallen van den knecht Gods met die van Jezus, die het aanwenden van typen uit deze plaats zoo algemeen maakte. Maar het bewijst toch hoe die plaats als voor de hand lag, om in dien zin te worden gebruikt. En waarom moest nu de Dooper, die uit een ander gedeelte van Jesaja eene type gebruikte, juist dit 53e Hoofdstuk niet aanwenden, waarom kon hij dat niet, zonder den evangelist, die zijn woord vermeldde, in verdenking te brengen van zijne woorden in des Doopers mond te hebben gelegd? Tot gebruiken van dit beeld was eene kennis van Jezus' lotgevallen niet noodig, zelfs niet eens een helder inzicht in hetgeen Jezus in zulken tijd en onder zulke menschen wedervaren moest; alleen eenige kennis van Jezus' grootheid, door den Dooper bij den doop verkregen, vereenigd met algemeene menschen- en wereldkennis, was noodig om hem deze woorden te ontlokken.

De Dooper vervolgt: „Deze is het, van wien ik gezegd heb: „Na mij komt een man, die boven mij geworden is, omdat hij

eer was dan ik." De Profeet haalt hier zijne eigene woorden, vroeger door hem gesproken, aan. Op vs. 15 kan dit niet doelen; wij zagen reeds dat dit vers, als den samenhang storende, aan den lateren uitgever moet worden toegeschreven; en indien het daar al tehuis behoorde, dan zijn het nog maar door den evangelist aangehaalde woorden des Doopers, zonder vermelding eener gelegenheid, waarbij ze gesproken zouden zijn. Bedrieg ik mij niet, dan heeft de Dooper hier de gelegenheid op het oog, waarvan de Synoptici ons verhalen, en denkt ook de evangelist aan dat bericht. Mattheus verhaalt ons, dat Joannes vóór Jezus' doop, ten aanhoore van Farizeën en volk, in het algemeen op den Messias, die komen zoude, gewezen heeft met deze woorden: „Die na mij komt is sterker — krachtiger — dan ik," enz. (Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος κτλ.) Deze woorden zijn in den aanvang woordelijk dezelfde als in onzen Tekst, en de andere helft: „is krachtiger dan ik," beteekent, zoo als de eenig ware verklaring van Lücke ons leert, volmaakt hetzelfde als hetgeen wij bij Joannes lezen: „is boven mij geworden (in rang)," al zijn deze laatste op Joanneïesche wijze en in zijne taal uitgedrukt. Op die woorden, eens voor het volk gesproken, wijst dunkt mij de Dooper hier bij Joannes terug.

Maar op onze plaats wordt daar nog een nadere verklaring bijgevoegd: „omdat hij eer was — eer bestond — dan ik." Wie deze woorden ook gesproken hebbe, eene andere verklaring dan van het voorbestaan des Heeren dulden ze niet. Nu rijst de vraag op: kan de Dooper daaraan gedacht, en zoo hij er iets van wist of vermoedde, er van gesproken hebben? Schweizer zegt dat men de onmogelijkheid daarvan niet kan aantoonen. Zeker, maar de onwaarschijnlijkheid wel. In het O. T., ook in Daniël, dien Schweizer bijbrengt, vinden wij niets daarvan. Eene leer, aan de Petriniesche kerk vreemd, door Paulus als ter loops aangestipt, jaren na Jezus' verscheiden op Griekschen grond geteeld, en door Griekschen geest gevormd en aangekweekt, kan bezwaarlijk door den Dooper met een enkel woord, en als ware zij een algemeen bekende waarheid, aan het volk of zelfs aan zijne discipelen zijn voorgesteld. Joannes heeft hier op zijne bekende wijze, een woord zijns vroegeren Meesters vermeldende, eene verklaring, een glosse van zich zelven daaraan toegevoegd.

„Ook ik kende hem niet," zoo vaart de Dooper voort. Dit schijnt te strijden met de berichten van Mattheus, waar de

Dooper al aanstonds tot Jezus zegt: „Mij is noodig van u gedoopt te worden," en van Lukas aangaande Mariaas betrekking met Elisabeth. Deze strijd bestaat, ook als wij het: Ik kende hem niet, opvatten als: Ik kende *hem* niet als den Messias — ik wist wel, dat de Messias komen zou, en hoe die wezen moest, maar ik wist niet, dat deze Jezus van Nazareth de Messias zou wezen; en zoo alleen mogen wij het opvatten, al sluit deze opvatting tevens de persoonlijke kennis van Joannes en Jezus uit. De tegenspraak is onoplosbaar, wij moeten dus kiezen. Waren wij verzekerd, dat Joannes bij deze uitspraak des Doopers oorgetuige geweest was, wij zouden ons misschien daarop kunnen beroepen. Maar wij weten het niet, en hij heeft dus hier gelijk recht als Mattheus en Lukas. Maar reeds Lücke heeft aangewezen, dat Mattheus op diezelfde plaats eerst met Joannes in strijd is, en hem later bevestigt. Hij laat de verschijning bij den doop tot onderricht van den Dooper plaats hebben; dit onderricht zou niet noodig geweest zijn, indien Joannes reeds wist wie Jezus was, hem kende. Terecht merkt Lücke dus op — en ik vind het door Ewald in zijne vertaling der 3 eerste evangeliën bevestigd — dat bij Mattheus, 3, 13—15 een toevoegsel van den lateren Mattheus, en alleen 16—17 uit het spreukenboek van den echten Mattheus zoude zijn. Het woord des Doopers bij Mattheus vs. 14 was alleen gepast, na eene verschijning als in vs. 16 verhaald wordt, of na een gesprek waaruit Jezus' verhevenheid bleek, maar waarvan, hoe waarschijnlijk het wezen moge, bij Mattheus niets vermeld wordt. Wilden Joannes' woorden bij Mattheus zich geschiedkundig rechtvaardigen, dan moest de evangelist van een gesprek des Doopers met zijn doopeling verhaald hebben, waarop dan deze nederige uitroep van Joannes volgde. Het ziet er voor den onbevooroordeelde geheel uit als eene latere bespiegeling van een christen, die zich niet voorstellen kon, hoe Joannes, die een Profeet was, den Zone Gods dadelijk op zijn verzoek kon doopen.

Met evenveel recht heeft Lücke op de geschiedkundige onwaarschijnlijkheid, althands op het twijfelachtige van Lukas' kindsheidsgeschiedenis gewezen, die daarom tegen Joannes' verhaal niets bewijzen kan. Beschouwen wij nu het woord bij Joannes op zich zelf, dan doet het zich als hoogstwaarschijnlijk aan ons voor. Immers, waar zoude Jezus den Dooper vóór zijn' doop gekend hebben? De Jordaanstreken, en hier bij uitzonde-

ring Bethanië, schijnen de schouwplaatsen van Joannes' werkzaamheid geweest te zijn. Het hooger en dieper landwaards in gelegen Nazareth heeft hij zekerlijk nooit bezocht. Ja, ik ga verder, en beweer, dat Joannes gedurende zijn gantsche loopbaan in de woestijn van Judaea en in deze provincie heeft vertoefd, waarheen de berichten der evangelisten eenparig verwijzen, en dat, toen hij zich naar Galilaea begeven had, en misschien te Tiberias, althands omstreeks den Jordaanoever of het meer vertoefde, Herodias' wraakzucht al zeer spoedig een einde aan zijne loopbaan en weldra ook aan zijn leven maakte. Dit geheele verblijf evenwel kan niet anders dan na Jezus' doop hebben plaats gehad. Wij mogen dus veilig met Joannes aannemen, dat de Dooper Jezus, vóór dat deze zich ten doop kwam aanbieden, niet gekend heeft.

De volgende woorden des Doopers drukken de betrekking van zijnen werkkring op den persoon des Messias uit: „maar opdat hij aan Israël geopenbaard zoude worden, daarom ben ik gekomen in water doopende." De zin dezer woorden is: „Onwillekeurig, zonder hem te kennen, heb ik door mijnen doop medegewerkt om hem als den Messias aan Israël openbaar te maken. Dat was geen eigen voornemen en doel, dat was de raad Gods dien ik gediend heb." Deze woorden dragen een geschiedkundig kenmerk, zijn echt-joodsch in geest en bedoeling, en passen zeer goed in den mond des Doopers. Alleen de vorm en wijze van uitdrukking, o. a. het openbaarworden 1), zullen wel van den evangelist afkomstig zijn.

Lücke verbindt dit getuigenis onmiddelijk met het volgende, en acht ze in éénen adem gesproken. Ook is de samenhang niet te ontkennen. Maar ik geloof toch, dat beide wel in geest en strekking bijeen behooren, waardoor de evangelist als ongemerkt van het eene tot het andere overging, dat ze echter in tijdsorde gescheiden moeten worden, waarvan de evangelist zelf eene aanwijzing geeft, door vs. 32—34 als een afzonderlijk getuigenis te vermelden. Bengel en Lücke met hem verklaren 32—34 tot een getuigenis, 29—31 tot 'demonstratio' van dit getuigenis. Vreemd, dat de laatste het eerste zou voorafgaan. Maar zeker vs. 29 en 30 zijn toch wel niet anders dan zelfstandige, onafhankelijke getuigenissen, gelijk vs. 27 het was,

1) Φανερωθῆναι.

tot welk laatste Joannes ook door den doop eerst was in staat gesteld. Wij gaan dus nu over tot:

3. *Derde getuigenis des Doopers.* 1,32—34. Dit derde getuigenis heeft aan de westersche Godgeleerden veel moeite en hoofdbrekens gekost. De rede was hun te hard. Want wij vinden hier een stout, oorspronkelijk beeld, zoo als alleen van den mond eens oosterschen Profeets kon uitgaan. Dichterlijke beelden waren de eenige die de Israëliet mocht gebruiken, gesnedene beelden waren hem ontzegd. Maar wij moeten erkennen, dat de zonen van Israël zich door rijk gebruik der eerste voor het verbod der laatste overvloediglijk schadeloos hebben gesteld. „Ik heb den geest zien nederdalen als eene duive uit den hemel," zegt Joannes; „en hij (nl. de geest) bleef op hem." Dit was voor een Profeet het middel geweest, om Christus en in hem den Godszoon te leeren kennen. „Ook ik (niet enkel het volk) kende hem niet, maar hij die mij gezonden heeft om te doopen in water, die heeft tot mij gezegd: „Hij, op wien gij den geest ziet nederdalen en op hem blijven, Hij is het, die doopt in heiligen geest. En ik heb het gezien, en ik heb betuigd, gelijk ik doe bij dezen, dat deze is de Zoon Gods." Ziedaar in zinnebeeldige oostersche taal uitgedrukt, hoe Joannes tot de overtuiging kwam, dat degeen, die nog niet anders bekend was dan als de timmermanszoon van Nazareth, de verwachte Messias was. Bij welke gelegenheid de Dooper Jezus als zoodanig leerde kennen, staat hier niet opgeteekend. Wanneer evenwel de Synoptici den doop des Heeren door Joannes verhalen, dan stellen zij dien als onder dezelfde omstandigheden geschied voor, waarvan Joannes zelf hier spreekt. Wij mogen dus veilig besluiten, dat de Dooper hier op dit laatste voorval doelt. De evangelist kon dit verzwijgen, omdat hij op een tijdstip schreef, toen de evangeliesche letterkunde reeds zoo goed als gesloten was.

Beschouwen wij nu de hier medegedeelde uitspraak van Joannes geheel op zichzelve, dan draagt zij alle kenmerken van geschiedkundig te zijn. De profeet zegt, dat hij iets gezien heeft; en wel heeft hij den heiligen geest gezien. Dit verhindert ons geheel en al het gezicht van Joannes als een visioen in den gewonen zin des woords op te vatten, namelijk als die sterke werking der verbeelding, waarbij men dat, wat niet in de werkelijkheid bestaat, meent te zien. Ook de Israëller dacht er niet aan, het O. T. kan ons dat bewijzen, den geest Gods te zien,

te aanschouwen. Daarom zegt Joannes niet, dat hij dien geest gezien heeft in den vorm eener duive — zoo als Lukas, de Griek gemeend heeft, die dit oostersche beeld niet verstond — maar als eene duive. Het is niet meer dan eene vergelijking, een beeld, een stout, gewaagd beeld, maar niettemin een beeld. Dat beeld werkt de Dooper daarenboven niet uit, ja hij houdt het niet eens vol. In het tweede lid van den zin: „hij bleef op hem," is het beeld reeds verdwenen. Dit blijkt ons uit vs. 33, waar eveneens dat beeld geheel verdwenen is, en waar de geest gezegd wordt op Jezus te blijven, niet de duive. Het statige, kalme zweven der duif is dus het punt van vergelijking, misschien ook het reine, onschuldige. Niet door hevige schokken of vervoering, maar door eenvoudige, kalme verrukking, werd de geest in Jezus openbaar.

Wij behoeven hier niet te onderzoeken, of de Dooper dit zinnebeeld wel in de symboliek des O. T. vond. Zooals hij het aanwendde, was het daar zekerlijk nog niet gebruikt. Zulk een onderzoek heeft alleen groote waarde tegenover hen, die het gantsche verhaal tot mythe, uit oud-testamentiesche aanduidingen ontstaan, maken willen. Zien wij veeleer, welke de bedoeling van deze zinnebeeldige voorstelling is, d. i. trachten wij de oostersche uitspraak in westersche taal over te zetten.

De Dooper was, als alle Profeten, maar naarmate hij nader bij het Messiasrijk stond in den hoogsten graad, een voorlooper van den Messias, den langverwachten Verlosser, die tot redding en zaliging komen zou. Ja, wat meer is, hij had het bewustzijn, dat hij de laatste voorbereider zou wezen. Getuige zijne beeldspraak aan Jesaja ontleend, getuige zijn: „Het Koninkrijk Gods is nabij gekomen." Zulk een Profeet moest zich noodzakelijk een denkbeeld, eene voorstelling van dien Messias gemaakt hebben. Naarmate hij diehter bij dien Messias stond, en meer doorvoed was met hetgeen anderen vóór hem geprofeteerd hadden, moest deze voorstelling zuiverder, dit denkbeeld juister zijn. En dit denkbeeld kwam in hoofdzaak hierop neder: 'Degeen, die de Messias wezen zal, moet in volheid den geest Gods bezitten, dien de Profeten met mate ontfingen, en die met mate aan het volk Gods geschonken was.' Dat deze voorstelling ook op oud-testamentiesche denkbeelden steunde, behoef ik niet aan te toonen. Van de bijzonderheden dier voorstelling zijn ons alleen deze merkwaardigheden bewaard, dat de Messias naar

Joannes' voorstelling komen zoude met een wan in zijne hand, om het goede van het kwade te ziften — eene eigenschap van heiligheid, en dat hij oneindig hoog boven hemzelven verheven was, zoodat hij niet waard was hem eene slavendienst te bewijzen. Onder dergelijke voorstellingen verwachtte Joannes den Messias. En dit drukt hij uit in oostersche beeldspraak: 'Hij, die hem gezonden had tot den waterdoop, had hem gezegd, dat degene, op wien de geest zou nederdalen om op hem te blijven, degene was, die tot den geestesdoop kwam.' God had het hem gezegd; natuurlijk en terecht schreef Joannes deze heldere denkbeelden omtrent den Messias aan God toe, en dankte ze aan dien, wien hij ook zijne roeping tot boetprofeet toeschreef. En ziet! daar komt tot hem een man, wiens gelaat reeds een diepen indruk op hem maakt. Hij vraagt om gedoopt te worden. Zijn voorkomen, zijne woorden vooral — want het is niet mogelijk, dat Joannes niet sprak met zijne doopelingen van de beteekenis zijns doops en hunne bekeering — doen den Profeet in hem een' man erkennen vol des heiligen geestes, een' man zooals hij zich den Messias had voorgesteld. Want deze man zal het hem gezegd hebben, hoe hij niet kwam tot den doop der wedergeboorte van een zondig tot een heilig leven, maar tot zijne wedergeboorte als Messias. Hij zal hem gezegd hebben, hoe hij door onderzoek der schriften, door eigen biddend nadenken en gemeenschapsoefening met den Vader vooral, maar ook door de prediking des Doopers was opgewekt om die Redder, die Messias zijns volks en des menschdoms te wezen. Hij zal hem gezegd hebben hoe hij thands, nu dat gevoel in hem tot rijpheid was gekomen, nu zijne goddelijke bestemming hem tot volkomen bewustzijn was geworden, den doop als een zinnebeeld dier omkeering en der wijding tot zijn heilig ambt verlangde. En dat hooge bewustzijn, niet met de koortsige opgewondenheid eens dweepers, maar als de volrijpe vrucht van kalm beraad, als goddelijke ingeving voorgedragen, hoe kon het zich anders aan den Dooper vertoonen dan als de geest Gods nederdalende uit den hemel gelijk eene duive, en blijvende op den Godszoon?

Door zulk eene beschouwing wordt de strijdvraag over de betrekking tusschen Woord en Geest bij Joannes als van zelf bij eenig nadenken beslist. 'Het verhaal is mythiesch," zegt Strauss, 'want het strijdt tegen de stelling door Joannes vooropgezet, dat in Christus de Logos vleesch geworden is. Ware dit zoo,

dan was eene uitgieting van den geest niet meer noodig.' Zekerlijk zijn Woord en Geest bij Joannes noch bij anderen zoo geheel onderscheiden, als men dat wel eens gewild heeft. Naauw hangen zij samen, en worden door elkander vereischt. De Logos wonende in den Christus was wel de geest Gods, zoo volkomen als die in een' mensch wonen kan, maar om zich te ontwikkelen, tot rijpheid en bewustzijn te komen, had deze inwonende, individueel gewordene geest Gods de opwekking, aansporing, om zoo te zeggen bewerking van den buiten hem levenden Godsgeest noodig. De inwonende geest, het woord, was het ontfangende, de uitwonende, de geest bij uitnemendheid, het bevruchtende. Indien in Jezus het woord niet vleesch geworden ware, dan zoude de geest hem niet tot Messias hebben kunnen vormen, want dan had deze zijn orgaan gemist. Indien daarentegen de geest niet bevruchtend gewerkt hadde op den vleeschgeworden Logos, dan zou de Logos uit zichzelf niet hebben kunnen worden waartoe hij bestemd was, en ware als de eikel, die toch ook den eik in zich draagt, maar niet ter juister tijd en plaatse in de aarde gelegd wordt, verdord en vergaan. Eens heb ik twee jongelingen gekend, dichters geboren, dichters tot in het merg hunner beenderen. Een van hen, in woeste vermaken en wellusten verzonken, te huis bij den beker en wonende in ontucht, is aan verre stranden roemloos en met uitgedoofden zanglust voorbijgegaan; de geest Gods in hem wonende, was door zijne zonde verduisterd, en deze verijdelde de werking van den geest Gods buiten hem op zijne ontwikkeling. De ander heeft het heilige vuur brandende gehouden in zuiverheid, en hij is een dichter geworden frisch, vrij en vroom. Beide tot dichters geboren, moesten zij het nog worden door den geest Gods, die hen aanblies.

Jezus van Nazareth was de geboren Messias, de geboren Verlosser. Maar geboren Messias, moest hij door den weg der menschelijke ontwikkeling de Messias worden. Doch menschelijke ontwikkeling heeft opwekking, aansporing, levendmaking noodig. Die dit volbrengt, die het alleen volbrengen kan is de heilige geest. „Daardoor," zegt Lücke, „wordt het natuurlijk geborene wedergeboren, een geestelijk bewust en vrij iets; daardoor wordt de verborgene, rustende Godskracht in ons openbaar en werkzaam, daardoor ontfangt zij goddelijke wijding, klaarheid en voleinding." Deze mededeeling des geestes was niet uiterlijk,

maar geestelijk, innerlijk, overeenkomstig haren aart. Zij had echter tot middelen de uiterlijke omstandigheden. Deze laatste zijn toch ook niets dan middelen. Voor allen zijn zij dezelfde, maar zij werken verschillend naar ieders aanleg en vermogen om den geest te ontfangen. Jezus had niets buitengewoons noodig, om den geest in hoogere mate te ontfangen dan anderen. Dit is, dunkt mij, eene dwaling van Lücke. Wat Jezus den geest mededeelde, bestond voor allen, maar Jezus' innerlijke aanleg en vatbaarheid maakte hem geschikt om dat ééne gewone in al zijne kracht en volheid op te vatten, terwijl anderen dat alleen in minderen graad konden. De ellende des volks en zijne zonde bestond zoowel voor het volk en voor Joannes als voor Jezus, en door deze werkte de geest op allen. Maar dat zelfde voermiddel des geestes werkte op alle verschillend. Daardoor werkte de geest in het volk de zucht naar verlossing, in Joannes de aankondiging en zekere overtuiging van het ophanden zijn der verlossing, in Jezus het heilig besluit om die verlossing tot stand te brengen. Zoo was het ook hier bij den doop. Deze maakte het volk geschikt om wedergeboren te worden, deed de zucht naar verlossing in hen tot haar hoogste toppunt stijgen, en bracht haar tot de overtuiging van de werkelijkheid dier verlossing. Maar voor Jezus was hij de laatste, krachtigste werking des geestes, die hem vormde tot Verlosser, het beslissende tijdpunt, dat den wordenden Messias tot den wezentlijken en volkomen Messias maakte. Hier was dus het voermiddel des geestes niet buitengewoon. De werking des geestes op Jezus echter was buitengewoon, omdat zijn aanleg het was.

Nog een ander groot bewijs tegen de geschiedkundige waarheid van dit getuigenis des Doopers vinden de bestrijders in den lateren twijfel van den Dooper, of Jezus wel waarlijk de Verlosser was die komen zou, een twijfel, die later in de gevangenis bij hem opkwam en ons door Mattheus (11, 1 vv.) wordt medegedeeld. Hoe kon hij, die hier zulk een krachtig getuigenis aangaande den Messias uitsprak, later aan hem twijfelen? Men gevoelt, de vraag geldt van al de getuigenissen door Joannes medegedeeld. Lücke andwoordt, dat het eene raadselachtige verschijning is in het karakter van een' man als Joannes; maar hij erkent, dat zij niet zoo geheel zonder voorbeeld is. Wij mogen verder gaan dan dit. Gold het hier Jezus in de plaats van Joannes, wij zouden een van beide berichten

moeten verwerpen. Maar het gold hier een ook zondigend, voor dwaling niet gevrijwaard man. En in een karakter als het zijne was zulk eene wankeling of slingering zeer natuurlijk, wanneer wij de omstandigheden in aanmerking nemen. Hij staat daar voor ons, een krachtig, handelend, profetiesch man, aandringende op dadelijke bekeering, uitroepende dat het koninkrijk Gods *nabij* was, en dat de bijl *alreede* aan den wortel des booms was gelegd. De man van die verwachtingen vervuld, de oogen gevestigd op hem die sterker was dan hij, treedt, door Herodes gevangen, van het tooneel des openbaren levens af, en hij ziet dien grootere, dat lam Gods in zijne plaatse treden. Van dezen verwachtte hij nu, dat hij het koninkrijk Gods zou oprichten. Maar de denkbeelden des Doopers aangaande dat koninkrijk, ze mogen door dieper overpeinzing en profetieschen geest zuiverder geweest zijn dan die der leerlingen, zullen ze wel geheel en al vrij zijn geweest van het theokratiesche, dat den Joden zoo eigen was? Zal hij wel die geheel geestelijke gedachten van dat koninkrijk gehad hebben, die niemand zijner tijdgenooten, ja zelfs de leerlingen van Jezus niet, koesterden? Waarschijnlijk niet. En nu, zonder zelf de daden des Heeren te aanschouwen of zijne woorden te hooren, van zijne vrijheid beroofd, en nog geen enkele openbare handeling van Jezus vernemende, die aan zijne Joodsche, maar vurige verwachtingen beandwoordde, nu twijfelt hij: Zou deze misschien ook een voorbereider wezen? Jezus had voor den ijverenden boetprofeet niet genoeg doorgetast. Wat hij eens geloofd en betuigd had met Gods vrijen hemel boven zich, dat kon wankelen en duister worden voor zijnen geest in de boeien van Herodes en met dreigend doodsgevaar in het verschiet. Is het dan een verzinsel der vier evangelisten, dat Petrus betuigd heeft: „Gij zijt de Christus!” omdat Simon Bar-Jona het sprak in den angst der lijdensnacht: „Ik ken hem niet?”

Na al het gezegde aarzel ik niet, het getuigenis van Joannes, dat op Jezus' doop betrekking heeft, als een historiesch kleinood te beschouwen, 'twelk op dien doop een helder licht werpt, en waardoor de eenigzins afwijkende, meer objectieve verhalen der Synoptici hunne genoegzame verklaring vinden.

---

b. *Overgang. Ontwakend geloof der latere leerlingen.*
(1, 35—52.)

Toen hij van Joannes den Dooper verhaalde, kwam onze evangelist van zelf in aanraking met de mededeelingen der Synoptici. Deze gaan, na hetgeen zij van Joannes vermeld hebben, onmiddelijk tot het verhaal van Jezus' openbare leven in Galilaea over. Daarin treffen zij dus met Joannes eerst in Hoofdst. 6 samen. Eerst kort voor het gebeurde te Jeruzalem, in Hs. 5 vermeld, schijnt de Dooper gedood te zijn. In hetgeen de evangelist dus hier verhaalt, staat hij op geheel eigen terrein, en zijne mededeelingen zijn ons daardoor van onschatbare waarde, indien ze ons bij nader onderzoek geschiedkundig blijken te zijn.

1. *Kennismaking met twee leerlingen van Joannes.* 1, 35—40. Den volgenden dag stond Joannes weder, zekerlijk afwachtende of er doopelingen tot hem komen zouden, met twee zijner leerlingen. De een van deze was Andreas (vs. 41), de andere wordt niet genoemd. Dat deze niet genoemd werd, omdat hij een der minder bekende of minder uitstekende leerlingen was, wordt aanstonds wederlegd door het noemen van Nathanaël, van wien overigens niets bekend is, en wiens naam zelfs bij de Synoptici verloren ging. Voor hem, die zoo omstandig verhalen kon, zou de naam wel geen geheim wezen. De gissing, dat Joannes zelf de ongenoemde is, komt, zoowel door die omstandigheid des verhaals in kleinigheden, door het juiste vermelden van het uur, 'tgeen bij elke andere veronderstelling eene ijdele dwaasheid ware, en door des schrijvers gewoonte zijnen naam te verzwijgen, tot de hoogste waarschijnlijkheid.

Jezus gaat voorbij, en Joannes op hem wijzende, zegt: „Zie het lam Gods!" Deze omstandigheid is haastig en onnaauwkeurig verhaald. Even als vs. 29 wordt het ons niet recht duidelijk, hoe Jezus voorbijging, ver genoeg dat hij den Dooper niet aansprak, en toch nabij genoeg om gezien en gevolgd te worden. Ook zal het enkel vermelde woord des Doopers wel de samenvatting eener uitvoeriger uitspraak zijn, die door vs. 37 en door vs. 41 eenigermate vereischt wordt. Vs. 35 is dus weinig meer dan eene aanknooping van het eerste geloof in Jezus aan de getuigenissen van Joannes, een overgang van aanleiding tot gevolg. Naar dat gevolg spoedt de verhaler heen.

De twee leerlingen hooren het, en gaan Jezus na. Zij hebben het plan niet om hun tegenwoordigen Meester zoo eensklaps te verlaten, en Jezus voor goed te volgen, maar wenschen hem alleen verlof te vragen tot een bezoek ten zijnent en een nader onderhoud, op een anderen dag. Jezus hoort dat iemand hem naloopt en keert zich om. „Wat zoekt gij?" vraagt hij den jongelingen, die hem volgen. Naar zijne wijze, zijne vriendelijke gewoonte, voorkomt hij de leerlingen, die hij wel wist dat hèm zochten. „Rabbi!" is hun antwoord, „waar woont gij?" Die vraag schijnt vreemd en te weinig beteekenend in den mond van hen, die blijkbaar met gespannen verwachting tot Jezus gingen. Maar zij is natuurlijk, en dat is voor ons onderzoek genoeg. Eene opmerking van algemeene menschkunde kan deze natuurlijkheid aantoonen. Wanneer wij iemand, voor wien ons bijzondere hoogachting is ingeboezemd, voor 't eerst naderen, terwijl hij met iets bezig of in diepe gepeinzen verzonken schijnt, of wanneer wij een verzoek aan iemand voordragen, dien wij niet genoeg kennen, dan is het eene eerste uiting der bescheidenheid, den tijd waarop en de gelegenheid waarbij hij dat verzoek zal inwilligen, of zich met ons bezig zal houden, aan hem over te laten; wij beginnen niet dadelijk met hetgeen wij te vragen hebben, maar toonen dat wij een verzoek hebben, en vragen allereerst of het den aangesprokene gelegen komt ons te hooren. Ik beroep mij op ieders ervaring. Zoo ging het hier met de leerlingen. Zij laten het aan Jezus over te bepalen, wanneer hij hen wachten kan. Zij vragen alleen naar zijn verblijf, zijne herberg. Jezus wil hen niet weder laten gaan, maar met dezelfde voorkomenheid als straks noodigt hij hen tot een dadelijk bezoek: „Komt en ziet!" Deze vraag is zoo natuurlijk en eenvoudig, dat het zweet en arbeid moet gekost hebben, daarin eene verhevene, statige noodiging tot het aanschouwen van Jezus' heerlijke woning te zien 1). Nu, zoo vervolgt Joannes, nu kwamen zij en zagen waar Jezus geherbergd was — wij denken hier aanstonds aan de gastvrije woning van Martha en Maria — en niet alleen dat, zij gingen niet heen om later terug te keeren, zij bleven dien dag, of, dienzelfden dag verder bij hem. Aldus meen ik moeten wij deze woorden in samenhang met het vorige

1) In mijn Specimen heb ik haar uitvoerig tegen Bauer verdedigd, en ik herhaal hier niet, wat ik daar schreef.

vertalen. Daarmede wordt niet uitgedrukt, dat zij 'van dien dag af' bij Jezus bleven als zijne leerlingen, dat duldt het oorspronkelijke niet. Maar wel, dat zij in plaats van later te komen, 'reeds' dien dag bij hem bleven, om evenwel des avonds naar hunne eigene herberg terug te keeren. Uit het volgende mogen wij echter opmaken, dat zij zich als leerlingen, en als begeerig om nadere kennis met Jezus aan te knoopen, op de reize naar Galilea aan hem aansloten. 'Het was de tiende ure (vier ure naar onze tijdrekening)' voegt de evangelist er bij. Wij zeiden reeds hoe dit onwillekeurig het eenvoudige geschiedkundige des verhaals sterker dan iets bewijst. Eene en andere omstandigheid moge den grijsaart ontsnapt zijn, het begin van zijn verhaal staat hem niet duidelijk meer voor den geest, misschien heeft hij zelfs van de vraag der leerlingen alleen het hoofdzakelijke medegedeeld en had hij het overige vergeten, maar dit weet hij nog helder en zeker, het was de tiende ure, toen hij het eerst tot Jezus kwam.

Nadat ik aldus den samenhang van het eenvoudige verhaal heb aangetoond, is het onnoodig nog verder te bewijzen, hoe ieder onbevooroordeelde door het eenvoudig treffende daarvan wordt aangetrokken, en hoe het alle blijken van echte geschiedenis draagt. Eene tegenwerping, de voornaamste die telkens gemaakt is, moeten wij echter nog bespreken. Men heeft beweerd, dit verhaal kon niet historiesch zijn, want het streed met hetgeen de Synoptici verhalen, inzonderheid met Markus (1, 16—20) en, die hem hier volgt, Mattheus (4, 18—22). Bij dezen namelijk wordt de roeping van Andreas, Joannes en Petrus onder geheel andere omstandigheden, en als in Galilaea aan het meer van Gennesaret geschied, voorgesteld. En bij Lukas wordt er tevens een wonderbare vischvangst bijgevoegd, die de oorzaak zou geweest zijn, dat Petrus en de anderen zoo gewillig den Meester volgden. Een van beide moet dus waar wezen.

Hiertegen is aangevoerd, dat de leerlingen in het verhaal bij Joannes maar éénen dag bij Jezus bleven. Maar vooreerst zagen wij, dat zij toch zeer waarschijnlijk reeds leerlingen waren, en op de reize naar Galilaea den Heer vergezelden, terwijl de Heer (2, 2) uitdrukkelijk gezegd wordt van zijne leerlingen begeleid te zijn geweest. En ten andere geldt dit wel van Andreas en Joannes, maar nog niet van Petrus. Door anderen, en door de kundigsten, is beweerd dat Joannes wel de eerste

aansluiting van 'leerlingen' vermeldt, maar dat bij de Synoptici eerst de roeping tot bestendige navolgers, tot apostelen vermeld wordt. En dit is volkomen waar. Wat Joannes verhaalt, wij moeten het eerlijk erkennen, is niet enkel eene reeks van ontmoetingen, die voor het oogenblik van geen verder gevolg waren, maar eene kennismaking met het doel om zich aan Jezus aan te sluiten, en die eerste aansluiting als zijne leerlingen zelve. Dat bewijst het naauwkeurige vermelden van het uur, vs. 40, het 'gij *zult* genoemd worden Kefas,' vs. 43, 'tgeen duidelijk op eene vaste, schoon dan ook nog niet bestendige, aansluiting doelt, het: 'volg mij!' vs. 44, en het 'gij *zult* grootere dingen aanschouwen' enz., vs. 52 tot Nathanaël gesproken; benevens de boven aangevoerde bewijzen. Maar leerlingen zijn nog geene apostelen.

Jezus' werkzaamheid vóór de gevangenneming van Joannes verschilt geheel van die, welke wij na dien tijd van hem vinden opgeteekend. Vóór Joannes' dood trad Jezus wel nu en dan in het openbaar op, in den tempel van Jeruzalem, in Galilaea, op Jeruzalems straten, maar het was nog niet dat onophoudelijke reizen en doorgaan des lands, dat trekken zonder rust voor zijn hoofd, het was nog de overgang van het tijdperk der voorbereiding tot dat der Messiaansche werkzaamheid. In dit overgangstijdperk had hij geene apostelen noodig, doch hij gebruikte het om zijne leerlingen, niet in bestendige begeleiding, maar naar de wijze des lands in herhaalde bezoeken, en gedurende eenige dagen dat zij hem telkens verzelden, te vormen en op te leiden voor het apostelambt.

Stellen wij, dat wij het evangelie van Joannes niet bezaten, zouden wij met het verhaal van Markus tevreden kunnen zijn? Jezus roept eenige onbekenden, die hem evenmin kennen, tot bestendige begeleiders en eischt van hen, dat ze alles verlaten zullen om zijnentwil. En die onbekenden doen het aanstonds, zonder eenige bedenking. Dit is geen zelfverloochening, zooals de Heer die vordert, maar eene onbegrijpelijke lichtzinnigheid. Die dat deden zouden den eersten den besten Rabbi die hen aldus riep, op gelijke wijze gevolgd zijn. Om dit verhaal van Markus goed te verklaren, en om het onmiddelijke gehoorgeven der apostelen aan Jezus' roepstem te begrijpen, hebben wij het bericht van Joannes noodig. Het eerste hangt zonder het laatste in de lucht. Die eerst met Jezus kennis gemaakt en zich aan

hem als leerlingen hadden aangesloten, die bij hunne huisgenooten reeds als jongeren van Jezus bekend stonden alleen, konden zich op zulk eene roeping tot bestendige navolging met achterlating van alles bij den Meester voegen.

Maar beschouwen wij het verhaal van Lukas, dan rijst hier eene andere tegenwerping. Hadden die leerlingen, na getuigen van het wonder te Kana geweest te zijn, nog dit andere wonder noodig om zijne apostelen te worden? Terecht heeft men opgemerkt, dat de wonderbare vischvangst voor visschers een grooter wonder is, dan het wijnwonder van Kana, en dat het veel meer zeide alles te verlaten om apostel te worden, dan om eenvoudig leerling te zijn. Maar daarenboven is het verhaal van Lukas aan grooten twijfel onderhevig. Met Neander en Schleiermacher geloof ik niet, dat de historiesche waarheid der wonderbare vischvangst niet te loochenen valt. Evenmin meen ik, dat Lukas zich door kombinatiegeest heeft laten verleiden, en twee verschillende verhalen, in verschillende bronnen gevonden, heeft samengevoegd, zoodat de vischvangst bij hem niet op hare plaats staat. Blijkbaar heeft hij wel het verhaal van de roeping der vier apostelen, dat hij bij Markus las, op de plaats waar het bij dezen voorkomt, uitgelaten, om het later met dit verhaal te kunnen verbinden. Hij vermeldt het namelijk eerst na het bericht der genezing van Petrus' schoonmoeder, terwijl dit bij Markus, en volgends hen, bij Mattheus later dan de roeping voorkomt, 'tgeen ook verreweg het waarschijnlijkste is. Maar deze verplaatsing bewijst nog niets. Bij het behandelen van Joannes 21 komen wij op dit verhaal van Lukas terug.

Joannes heeft ons dus in dit verhaal eene onschatbare historiesche bijdrage geleverd, die tot recht verstand van een verhaal der Synoptici gebiedend noodig is.

2. *Eerste ontmoeting met Simon, den zoon van Jona.* 1,41—43. Aan dienzelfden avond, zoo 't schijnt, want de naauwkeurige telling der dagen, elders alleen in de lijdensgeschiedenis voorkomende, gedoogt geen andere tijdrekening, aan dienzelfden avond vindt Andreas, een der beide Joannesjongeren, die tot Jezus gekomen waren, zijnen broeder Simon, en zegt hem: „Wij — in 't algemeen, zoowel doelende op Joannes als op zijnen medeleerling Joannes — „wij hebben den Messias gevonden." Op dit bericht laat Simon zich tot Jezus brengen, en de Heer hem aanziende, zegt tot hem: „Gij zijt Simon bar-Jona, gij zult Kefas

heeten." De vreemde namen Messias en Kefas vertaalt de joodsche schrijver voor zijne Grieksche lezers, gelijk hij het vroeger, hoewel onnaauwkeurig, het vreemde 'Rabbi' gedaan had.

Dit verhaal mist — wij erkennen het gaarne — alle aanschouwelijkheid. Tijd en plaats blijven ons duister, en van het gesprokene wordt ons maar een enkel woord medegedeeld. Niettemin blijft het eene belangrijke historiesche bijdrage. Want wij kunnen het gemakkelijk tegen de ingebrachte beschuldiging van onnatuurlijkheid, onwaarheid, en strijd met de synoptiesche verhalen, bij mindere aanschouwelijkheid en bij mindere waarschijnlijkheid dan deze, verdedigen.

Andreas, zegt Joannes, vond *eerst* 1) zijnen broeder. Men heeft dit aldus verklaard: Joannes bedoelt hier, dat Andreas en de andere leerling beide Simon gingen zoeken, en dat de eerste zijnen broeder het eerst vond. Deze onderstelling, hoewel niet bewijsbaar, is reeds op zichzelve niet onnatuurlijk. Alleen dit zou ons vreemd voorkomen, dat de jongeren zoo spoedig na het gesprek met Jezus zich van elkander gescheiden hebben, om hun vriend en broeder te zoeken, dien zij toch waarschijnlijk niet met zooveel moeite behoefden uit te vorschen. Het gaan tot Petrus is natuurlijk, het zoeken van Petrus heeft iets gedwongens. Wij moeten de moeilijkheid langs anderen weg verklaren. Zij ligt, mijns inziens, alleen in de gebrekkige wijze van voorstelling van onzen evangelist. Een naauwkeurig beschouwer des evangelies zal bij oplettend onderzoek vinden, dat Joannes in den aanvang zijns evangelies — de inleiding, die hij later zal geschreven hebben, uitgezonderd — nog worstelt met zijne taal. De moeilijkheden, die hem in het schrijven der Apokalypse belemmerden, en dikwijls tegen het Grieksche spraakgebruik deden zondigen, zijn nog niet geheel overwonnen, al zijn ze oneindig minder dan daar, en verdwijnen eerst langzamerhand in den loop des evangelies, toen de Apostel zich meer aan het voorstellen der geschiedenis gewende. Zoo is hij dan hier in het begin nog arm in zijne uitdrukkingen, of liever gedwongen door de hem nog vreemde taal. Letten wij nu op vs. 42, 44 en 46, dan vinden wij driemalen, dat er iemand gevonden wordt, de eerste maal Simon door zijnen broeder, de tweede maal Filippus door Jezus, de derde maal Nathanaël door Filippus,

1) πρῶτος; de lezing πρῶτον geeft geen goeden zin.

en wij hooren nog daarenboven, in vs. 43, Andreas tot zijnen broeder zeggen: Wij hebben den Messias *gevonden*. Bijna al deze onderscheidene gevallen verschillen. Wat wij toevallig *vinden* noemen, zonder iemand te zoeken of te wachten, is het tweede geval. Bij het eerste geval is het aannemen van opzettelijk *zoeken* niet noodig, ja zelfs niet waarschijnlijk. Bij het derde wordt zulk een *zoeken* zeer waarschijnlijk. Bij het vierde eindelijk was het een *vinden* op aanwijzing. Dit gebruik van hetzelfde woord schaadt voorzeker aan de juistheid en aanschouwelijkheid der voorstelling, en verraadt een minder geoefenden stijl, niet van slordigheid vrij te pleiten. Maar pleit die slordigheid tegen de historiesche waarde van het verhaalde? Ik meen, dat het tegendeel waar is.

Joannes wil nu, naar aanleiding van het vorige, verhalen, hoe drie andere jongeren zich aan Jezus aansloten. De geschiedenis en de verschillende omstandigheden zijn hem geen hoofdzaak. Te verhalen hoe het geloof het eerst ontwaakte, is zijn doel. Daartoe gebruikt hij de geschiedenis. Om dit nu te verhalen, heeft hij drie voorbeelden in het hoofd, van jongeren, die tot Jezus komen. Het vinden is in zijne gedachten daarvoor eene staande uitdrukking geworden, en, om het even of het juist is dan niet, verhaalt hij nu, dat Andreas de eerste was, die vond, namelijk Simon. Het tellen, daar begonnen, valt de tweede en derde maal weg, en hij zegt verder: Jezus vond Filippus; Filippus vond Nathanael. Het is geheel de losse, ongekunstelde verhaaltrant van den grijzaart. Ik beroep mij wederom op de ervaring. Hoe menigmaal beginnen wij een gesprek met: 'Vooreerst' of 'eerst,' terwijl het 'ten andere' of 'daarna' achterwege blijft. Degenen, die hiermede de waarheid van Joannes' bericht bestrijden willen, hebben aan den ongekunstelden geschiedschrijver te hooge eischen gedaan."

„Wij hebben den Messias gevonden!" Dat, zeggen de allesbewijzers, kon alleen de Dooper zeggen. De jongeren waren door hem op Jezus gewezen, en dus hadden zij den Messias niet *gevonden*. De onzin van dit bewijs springt van zelf in het oog. Alleen dit zij genoeg: Wanneer Joannes kon zeggen: Ik heb den Messias gevonden! dan konden zijne leerlingen, waartoe Andreas behoorde, van zich en van den Meester sprekende, zeggen: „Wij hebben den Messias gevonden," want door zich aan den Dooper aan te sluiten, hadden zij van zelf met hem gezocht.

De vergelijking met de Synoptici heeft een nieuwen grond tot twijfel gegeven. Mattheus 16, 16—18 zou met onze plaats strijden. Dit is te vaak en voldingend wederlegd, om het hier nog te herhalen. Ik zelf heb het elders beproefd. Op onze plaats wordt de naam gegeven, bij Mattheus aangewend. Maar de tevens aangebrachte twijfel aan de waarschijnlijkheid van deze naamgeving heeft men nog niet genoegzaam weêrsproken. Bij Mattheus, zegt men, lokt een bewijs van Simons geloof tot het geven van dien eernaam uit, bij Joannes wordt het door niets gemotiveerd. Men heeft daarbij echter op het doel der woorden niet gelet; alleen Meyboom heeft dit gedaan, en ik mag hier verwijzen naar de plaats, waar hij aantoont, hoe juist zulke karakters als Simon eene opwekking, eene loftuiting of eerbewijs noodig hebben, die voor anderen schadelijk zouden zijn.

3. *Filippus.* 1, 44. 45. Den volgenden dag wilde Jezus de reize naar Galilaea aanvangen, en wel naar Kafarnaum, de tegenwoordige woonplaats des Heeren, die 2, 12 als doel der reize genoemd wordt. Bij het aanvangen der reize, die, zooals boven gezegd is, door Samaria schijnt afgelegd te zijn, vindt de Heer zekeren Filippus — hoe, weten wij niet — en noodigt dezen hem te volgen op de reize, ten einde zich nader aan hem aan te sluiten. Van een feestkaravaan, waaraan Meyboom denkt, vinden wij hier geen spoor. Integendeel, het reizen door Samaria, en de geheele aart der reize schijnt haar eenigzins uit te sluiten. Of Filippus Jezus volgt, vernemen wij niet rechtstreeks, maar wij kunnen het zoowel daaruit opmaken, dat hij korten tijd daarna Nathanaël vindt en tot Jezus leidt, als uit de bijvoeging van den evangelist: 'Filippus was uit Bethsaïda, de stad van Andreas en Petrus.' Dit laatste sluit in, dat hij op zijne terugreize uit Judaea den Heer gemakkelijk volgen kon, omdat Bethsaïda waarschijnlijk nog meer noordelijk dan Kafarnaum, althands niet ver vandaar lag. Dit schijnt ook het eenige doel der aanteekening te wezen.

4. *Nathanaël de eerlijke Israëliet.* 1, 46—52. Als in eenen adem verhaalt de evangelist nu een belangrijk voorval, dat de rei der aanvankelijk geloovenden waardig besluit. Ik kan niet denken, dat het voorval in de nabijheid van Kana plaats had. De evangelist spreekt niet van de reize, en deze schijnt nog niet begonnen te zijn. 21, 2 komt mij wel historiesch voor, maar dwingt niet dat aan te nemen. Daarenboven telt

de evangelist hier zoo naauwkeurig de dagen dat hij ook thands die telling niet achterwege gelaten zou hebben; en ware de ontmoeting met Nathanaël bij Kana voorgevallen, dan verschilde zij toch altijd een of twee dagen met die te Bethanië. Veeleer stel ik mij de zaak aldus voor: De Heer, die op zijn vertrek staat, noodigt Filippus met hem te gaan; deze wil echter ook een' zijner bekenden, en een die dat, zoo als blijkt, waardig was, in dit voorrecht doen deelen. Hij spoedt zich naar Nathanaël, en roept dezen toe, dat de langvoorspelde en verwachte in Jezus, Jozefs zoon van Nazaret gevonden is. De samenhang met al het vorige en de plaats waar dat alles voorviel, maken het hoogstwaarschijnlijk, dat Nathanaël, zoowel als de vier anderen, een leerling des Doopers was. Wij behoeven op de strenge echtheid van Filippus' woorden niet aan te dringen, om de geloofwaardigheid van het gantsche bericht te staven. Zij hebben wel niets onnatuurlijks, maar zullen wel niet letterlijk door den evangelist in het geheugen bewaard zijn, vooral, daar hij er niet eens bij tegenwoordig was. Nathanaëls twijfel of er uit Nazaret iets goeds kan komen, geldt niet de geringheid der plaats, die waarschijnlijk niet zoo onbeduidend was als men doorgaands meent, en evenmin het gewest, waarin het gelegen was, omdat daarvan niet wordt gesproken, maar de bekende ruwheid en onbeschaamdheid der inwoners, die zich tweemalen aan Jezus zelven vergrepen, en die waarschijnlijk reeds vroeger zijne verhuizing naar Kafarnaum veroorzaakten. In ieder geval is het eene bekrompenheid van Nathanaël, die hij evenwel met oprechtheid uitspreekt. Filippus beweegt hem, zich met eigen oogen te overtuigen. Terwijl hij met dezen nadert, hoort hij Jezus tot de andere jongeren zeggen: „Ziedaar een waarlijk Israëliet (1), in wien geen bedrog is." Nathanaël wordt het eerst getroffen door de omstandigheid, dat Jezus van hem als van een bekende spreekt. „Vanwaar kent gij mij?" is zijne eerste vraag. Daarmede stemt hij niet met Jezus' loftuiging in, schoon hij haar evenmin uit valsche nederigheid tegenspreekt. „Voordat Filippus u riep," is Jezus' antwoord, „terwijl gij onder den vijgeboom waart, zag ik u." De evangelist vermeldt ons niet, wat Jezus onder den vijgeboom gezien had, en waar

1) Niet: waarlijk een Israëliet, want aldus wordt ἀληθῶς niet bij Joannes gebruikt; hij zou dan gezegd hebben: ἀμὴν οὗτός ἐστιν Ἰσρ. κτλ.

dat plaats had. Hem was het overbodig, want hij zag er eene uiting van die hooge wetenschap des Heeren in, waarvan hij elders spreekt. Wat onder den vijgeboom geschied is, is en blijft ons een geheim, en wij willen bij de oude gissingen geene nieuwe voegen. Die hier een wonder meent te vinden, moge zich daarmede vergenoegen, een ander moge andere verklaring zoeken, het kan dit bericht niet benadeelen. Ook de felste bestrijders erkennen zijne geschiedkundige waarheid. Nathanaël, wien die ure onder den vijgeboom een belangrijk keerpunt des levens geweest is, erkent in hem, die van deze onbewaakte ure weet te spreken, den Messias. Ook zijne woorden mogen echt zijn of niet, op eene of andere wijze heeft hij zijn geloof geuit, steunende op de kennis, die de Heer van zijn hart en zijne omstandigheden had getoond. Maar de Meester belooft hem heerlijker dingen. „Omdat ik tot u gezegd heb: ik zag u onder den vijgeboom, gelooft gij?" zoo vraagt hij, niet verwijtend, maar wijzend op hooger geloof, „gij zult meer dan dit zien." En hij voegt er die heerlijke woorden aan toe, ook door de bestrijders voor echt erkend, en in echt-joodsche beeldspraak vervat: „Voorwaar, voorwaar, ik zeg u, gij zult van nu aan den hemel geopend zien, en de engelen Gods opklimmende en nederdalende op den Zoon des menschen" — den Messias. Dat is de eerste blijde toon van het welaangename jaar des Heeren, dat aanvangt. Met hooge verwachting treedt de Messias zijn moeilijk werk tegen. Hij is niet alleen, de Vader is met hem. Men zegge niet onvoorwaardelijk: bij de andere evangelisten vangt de werkkring des Meesters met helderheid en zonneschijn aan, terwijl het evangelie des geliefden leerlings al aanstonds den stervenden Messias in het oog heeft. Dit is de levende Messias die spreekt, de levende in onophoudelijke gemeenschap met den Vader. Groote dingen zullen die mannen vol blijde hope aanschouwen, reeds is de hemel geopend over den Menschenzoon en Gods engelen dienen hem.

Maar deze Nathanaël, wie is hij? Men heeft hem in Bartholomeüs meenen weder te vinden. Maar zonder eenigen grond. Hoe zouden zij den waren naam vergeten en den vadernaam juist onthouden hebben, welke laatste dan door Joannes naar zijne wijze zeker zou zijn bijgevoegd. Wij vinden hem weder in Hoofdst. 21. De andere leerlingen komen in het evangelie nog verscheidene malen voor, van hem wordt gezwegen. Het

21e hoofdstuk is hier een zwakke getuige, gelijk wij later zien zullen. Waarom van hem geen woord bij eenig evangelist of in de latere geschiedenis? Een leerling als deze Israëliet kon geen onbeduidend persoon zijn. Waarom? Maar het historiesch raadsel wordt niet opgelost, en misschien werd hij weggenomen in het midden zijner dagen, het eerste offer door den Meester gebracht.

c. *Toppunt. Bevestiging des geloofs in 't wijnwonder.* (2, 1—12.)

De belofte van Jezus, dat zij grootere dingen aanschouwen zouden, kwam al dadelijk tot vervulling. Het woord van den Heer in het laatste vers des vorigen hoofdstuks wordt voor den evangelist de aanleiding om het eerste wonder des Meesters te verhalen. Eerst vermeldt hij de *aanleiding*, dan het *wonder* zelf, daarna de *uitwerking*, en sluit eindelijk deze eerste afdeeling zijns evangelies met eene korte vermelding van het besluit der reize.

1. *Aanleiding tot het wonder.* 2, 1—5. Op den derden dag na de ontmoeting met Nathanaël 1) was er eene bruiloft te Kana, een stadjen in Galilaea, ten noorden van Nazaret gelegen. Jezus' moeder *was* daar; deze woorden geven te kennen, dat het feest reeds was aangevangen. Ook Jezus en zijne discipelen werden 2) tot de bruiloft genoodigd. De bestrijders hebben hier als in koor geroepen: het is onmogelijk, dat de Heer zou genoodigd zijn met zijne discipelen; want die noodiging moet hij ontfangen hebben of vóór zijne afreize naar Judaea, of gedurende zijn verblijf in dat landschap; in beide gevallen konden de noodigers niet weten van de nu eerst verzamelde leerlingen. Maar dat die noodiging vóór de reize of in Judaea tot Jezus gekomen zoude zijn, is eene geheel uit de lucht gegrepen onderstelling. Met evenveel recht stellen wij daartegen onze mee-

1) Indien Joannes bedoeld had op den derden dag na de kennismaking met Joannes en Andreas, dan zoude hij eenvoudig gezegd hebben: τῇ ἐπαύριον; τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ zonder meer moet noodzakelijk van den laatstvermelden dag af gerekend worden, indien men niet wil aannemen, dat de schrijver onzin geschreven heeft.

2) Waarom hier juist de Aoristus een Plusquamperfectum moet wezen, al ware dat veroorloofd, verklaar ik niet te begrijpen.

ning over: de Heer op reize naar Kafarnaum komt door Kana, misschien onwillekeurig, misschien opzettelijk en wel wetende dat hij daar zijne moeder vinden zoude en ter bruiloft zou worden genoodigd, maar althands nog ongenood; zoodra echter zijne komst in de kleine stad bekend wordt, wordt hij, gelijk van zelf spreekt en gelijk zelfs onze beleefdheidswetten zouden eischen, met zijne jongeren genoodigd 1). Niet onwaarschijnlijk is het, dat de tegenwoordigheid van den Kanaënser Nathanaël in het reisgezelschap des Meesters tot deze noodiging van het gansche, ofschoon dan toch kleine gezelschap heeft bijgedragen, gelijk ik elders heb geopperd.

Waarschijnlijk tegen het einde van het feest, maar nog een zekeren tijd daarvóór, begon er wijn te ontbreken. Jezus' moeder maakt hem daarop opmerkzaam. Het andwoord des Meesters: „Wat heb ik met u te doen, vrouw? (of misschien: „Wat gaat dit mij en u aan, vrouw?") nog is mijne ure niet gekomen," is niet zonder hardheid en zeker zeer raadselachtig. Nog raadselachtiger is het, wanneer de moeder des Heeren dadelijk daarop tot de dienstknechten spreekt: „Wat hij u ook zegge, doet dat." Deze mededeeling der aanleiding tot het wonder is kort en onvolledig. Zooveel alleen wordt duidelijk, dat de evangelist niets anders bedoeld heeft, dan dat Jezus' moeder een wonder verwachtte, in die verwachting den Heer op het gebrek aan wijn opmerkzaam maakte, en den dienstknechten het bewuste bevel gaf. Evenzoo is het duidelijk, dat de Heer, naar de voorstelling van den evangelist, niet ontkent een wonder te zullen doen, maar alleen zegt, dat zijn tijd — een bekende, vooraf bepaalde tijd, waarmede wel de tijd zijner optreding als Messias, en dus met wondermacht bekleed, zal bedoeld zijn — nog niet gekomen is. In zoo verre is de oudste en algemeenste uitlegging in haar goed recht, en moeten wij de rationalistiesche, de natuurlijk verklarende afwijzen. Van den anderen kant valt het niet te ontkennen, dat de evangelist hier zeer duister en onnaauwkeurig verhaald heeft. De groote vragen: 'Hoe kon Jezus' moeder aan een wonder denken?' en 'Welke is de reden van Jezus' hardheid?' en 'Hoe hangt het bevel van Maria met Jezus' afwijzend woord samen?' laat hij onopgelost, en geeft niet de

1) Indien wij niet alle gezonde taalkunde willen verachten en de beteekenis van ἐκλήθη willen verwringen, dan is dit de eenig mogelijke verklaring.

minste aanduiding, waardoor wij op den weg der verklaring gebracht konden worden. Echter, de onnaauwkeurigheid en onvolledigheid van Joannes' bericht toestemmende, moet ik erkennen, dat het mij als verkort verhaal van de aanleiding tot het wijnwonder niet zoo onwaarschijnlijk voorkomt 1). Ik wil de gronden, waarop deze meening rust, kortelijk ontwikkelen.

Drie vragen stelden wij, als door Joannes niet genoeg opgehelderd, indien dan al niet opgelost. De eerste was, hoe de moeder des Heeren aan een wonder kon denken? Doch al geeft Joannes ons hier geen licht, een weinig nadenken zal ons verder helpen. Men heeft beweerd, dat het onmogelijk was, dat Jezus reeds in huiselijken kring wonderen gedaan zoude hebben. Onwaarschijnlijk is het zeker, dat de Heer daar wonderen in den eigentlijken zin des woords verricht zoude hebben. Zijn doop, het ontwakende Messiasbewustzijn was als 't ware zijn: '*Anch' io son pittore*,' en de geboorte-ure zijner wonderen. Toch is die macht van den zondeloozen mensch over de natuur niet eensklaps gekomen, en heeft zich ook niet plotseling voor het eerst geopenbaard in hare hoogste volkomenheid in het wonder. Heeft die macht bij den gedoopten Heer bestaan, zij was ook bij den nog niet tot Messias gewijden Heer aanwezig; heeft zij zich bij genen krachtiglijk geopenbaard, zij moet ook bij dezen, al is het dan in mindere mate, aan het licht zijn gekomen, niet op de wijze van mythiesche en apokryfe vertellingen, maar als dat meesterschap over natuur en al het hem omringende, 'tgeen wij in zijn volgend leven tot de hoogste ontwikkeling gebracht bij hem opmerken. Iets dergelijks van haren zoon te verwachten, al was het dan ook niet een wonder zoo als het geschied is, kan dus voor Maria niet onmogelijk zijn geweest.

Maar vanwaar dan het harde andwoord des Heeren? Uit dezelfde bron en om dezelfde reden, zou ik meenen, als het: „Ga weg achter mij, satanas!" later tot Petrus gesproken. Is de onderstelling gewaagd, zoo wij aannemen, dat moedertrots, zucht om met haren zoon te schitteren, de drijfveer van Mariaas woorden geweest is? „Wat hebben wij gemeen met elkander, vrouw?" dat was het harde, maar liefderijk harde andwoord des Meesters,

1) Ik kan niet nalaten te vermelden, dat ik aanvankelijk dit korte bericht voor zeer onwaarschijnlijk en misschien door tijd en uitgever misvormd hield. Een naauwkeuriger beschouwing heeft mij van het tegendeel overtuigd.

waarschijnlijk uitgebreider en vollediger dan Joannes het ons heeft overgeleverd. Maar de Heer voegt er niettemin bij, dat bij hem het voornemen bestaat om een groote daad te verrichten, 'tgeen Joannes alleen mededeelt met de woorden: „Mijne ure is nog niet gekomen." Stellen wij ons de zaak zoo voor, dan kan de opdracht aan de dienaars, door Maria gedaan, in verband met dit laatste niet bevreemden. Joannes, die wellicht geen ooggetuige van dit gesprek, alleen de hoofdpunten onthouden en, zoo al tegenwoordig, waarschijnlijk alleen de hoofdpunten gehoord heeft, deelt die beknopt en eenigzins duister mede, haastende naar het voorname, dat hij wil mededeelen. Zoo zien wij, dat de waarde van dit bericht bij naauwkeurige beschouwing niet zoo ver te verwerpen is, als veelal geschiedt.

2. *Verhaal der omstandigheden waaronder het wonder voorviel.* 2, 6—10. De evangelist verhaalt niet, dat Jezus een wonder doet, de eigentlijke wonderlijke handeling gaat hij stilzwijgend voorbij, en laat het aan zijne lezers over dat besluit uit zijn verhaal te trekken. Echter is het zeer duidelijk, dat hij een wonder wil verhalen, en verhaalt. Hij deelt ons mede, dat er zes steenen watervaten stonden, voor de reiniging bij de Joden gebruikelijk bestemd, twee of drie metreten bevattende. Jezus beveelt deze met water te vullen, en als ze gevuld zijn, daarvan aan den hofmeester, of liever voorzitter des gastmaals te brengen. Zij doen het, en de voorzitter het water, dat wijn geworden is proevende, en niet wetende vanwaar het komt, is verbaasd over de goede soort van den wijn, en roept schertsende den bruidegom toe: „Alle man zet eerst den fijnen wijn op, en als men dronken wordt, dan den minderen; gij hebt den fijnen wijn tot nu toe bewaard."

Dit verhaal is eenvoudig en zonder opciering, daarenboven steekt het in naauwkeurigheid en geleidelijken voortgang gunstig boven het verhaal der aanleiding tot het wonder af. Gewoonlijk wordt dit als een bewijs voor de geloofwaardigheid des verhaals aangehaald. Op zich zelf echter kunnen wij dit niet als bewijs doen gelden. Ook sagen en zelfs allegoriën verkrijgen door veelvuldige herhaling een zeker staand karakter, eene ronding en eenvoudigheid, die nog geene bewijzen voor hare historiesche waarheid zijn. En het zal zekerlijk wel niet de eerste maal geweest zijn, dat Joannes dit verhaal deed. De eenvoud bewijst alleen dit: het verhaal kan door den schrijver des evangelies

niet geheel verzonnen, niet uitgevonden zijn; heeft het geene geschiedkundige waarde, zoo heeft hij het toch van anderen overgenomen.

Maar is het al niet de eenvoud des verhaals, die voor het geschiedkundige daarvan pleit, een andere eenvoud doet dat, het is die der daad zelve, die verhaald wordt. Het wonder geschiedt, maar zóó, dat de evangelist zelfs het juiste oogenblik niet weet aan te geven; het geschiedt, maar in stilte, zoodat alleen de dienstknechten, die er bij tegenwoordig zijn het weten, en de voorzitter van den disch er niets van vermoedt. Jezus noch de gasten maken er ophef van. Dat het bekend werd sprak van zelf, maar de evangelist vermoeit zich niet met de vreesselijke verbazing der aanschouwers te schilderen. Getallen zijn opgegeven, maar niet met apokryfe juistheid 1). Het woord eindelijk van den Architriklinus draagt zoo geheel de sporen van oorspronkelijkheid, dat sommigen zich daarop gesteund hebben, om te bewijzen, dat het geheele verhaal eene verminkte gelijkenis des Heeren, en dit woord het echte kern-overblijfsel daarvan zoude zijn. Het is de echte bruiloftscherts, gepaard aan eene verwondering, bij den voorzitter geheel natuurlijk en waar. Maar het groote bewijs voor de geschiedkundige waarheid ligt in de waarachtige schildering van den Meester zelven. Over des Meesters houding bij de aanleiding tot het wonder spraken wij reeds. Nu wenden wij alleen ons oog op de wonderdaad zelve. Wij kennen dien Meester, die daar zoo stil en zonder ijdel vertoon te werk gaat, het is dezelfde, die den genezenen verbood zijne weldaden openbaar te maken. Wij kennen hem, niet angstig vragende wat juist noodig was, om in de behoefte te voorzien. Zes steenen watervaten van twee of drie metreten ten boorde toe gevuld — het is te veel! Maar niet te veel voor hem, die Judas berispte, omdat hij Mariaas rijke gave aan de armen geschonken wilde hebben. Wij kennen hem eindelijk uit dien los daarheen geworpen trek: het was goede, fijne wijn, maar het was ook de feestgave van den *koninklijken* gever.

Doch al deze redeneeringen vallen in het niet voor den twijfel op natuurkundige gronden. Indien het bewezen kon worden, dat de daad volstrekt onmogelijk was, dan zeker zou ook het gezag van onzen evangelist niet baten. Maar dit juist is de

1) δύο ἢ τρεῖς.

groote vraag. Gaarne erken ik het, dat men op natuurkundige gronden de mogelijkheid niet bewijzen kan. Meyboom heeft daarvan helaas! het bewijs geleverd. Hij betoogt dat, wat de Heer hier verrichtte, ieder jaar geschiedt; water uit den grond opgetrokken wordt wijn in de druif. Dat zal niemand ontkennen, maar dat water wordt wijn *door middel van den wijnstok*, en hetzelfde water, door den kersen- en aalbessenboom opgetrokken, wordt geen wijn. Hier heeft Jezus wijn gemaakt uit water, *zonder den wijnstok*, en dàt juist is het wonderbare. Wat Jezus dus gedaan heeft geschiedt niet alle jaren, geschiedt nooit. Had Meyboom op natuurkundige gronden bewezen, dat water den wijnstok niet behoefde om wijn te worden, had hij dáárvoor eenig punt van overeenkomst in de natuur kunnen aantoonen, zijn bewijs ware van kracht geweest. Hij heeft dus in het oog der wetenschap het wijnwonder meer schade dan voordeel aangebracht.

Doch over 't geheel kom ik op tegen verdediging zoowel als bestrijding der wonderen op natuurkundige gronden, zoolang het nog een schermen in de lucht is. Reeds nu het oordeel uit te spreken over een genoegzaam gestaafd geschiedkundig feit, komt rechtens aan eene wetenschap niet toe, welke eerst in hare ontluiking is. Wij vreezen de uitkomsten van het natuurkundig onderzoek niet voor onze evangeliesche geschiedenis, al leidden zij tot volslagen materialisme; maar dat ze niet te ras met hare uitspraken zij. Zich nu reeds tegen haar te verdedigen, is haar een recht toekennen, dat haar thands nog niet toekomt. Ons onderzoek naar de geschiedkundige waarde der evangeliesche geschiedenis moet en kan tegenwoordig nog niet anders dan geschied- en oordeelkundig zijn. Zoolang dus de onmogelijkheid van het wijnwonder niet klaar en overtuigend bewezen is, gelijk bijv. de onmogelijkheid van het stilstaan der aarde werd bewezen, zullen wij het wonder te Kana als geschiedkundig gewaarborgd vasthouden. Mocht evenwel een dieper natuurkundig onderzoek tot zulk een onwedersprekelijk bewijs leiden, welnu! dan zullen wij het erkennen, dat Joannes zich door onkunde in deze wetenschap heeft laten misleiden, en misschien, zooals Hase vermoedt, eene daad van feestelijke mildheid des Meesters bij latere herinnering voor een wonder gehouden heeft. De Heer wordt er niet minder om, al heeft zijn leerling in de natuurkunde gedwaald, en zijne heerlijkheid lijdt niet daardoor, dat

Joannes haar heeft gezocht, waar zij zich niet of anders openbaarde.

3. *Uitwerking des wonders.* 2, 11. De uitwerking, de gevolgen van het wijnwonder, het eerste dat de Heer verrichtte, waren de openbaring zijner heerlijkheid, en het geloof der leerlingen. Aldus stelt de evangelist zelf het voor. Het eerste ziet terug op het algemeene doel zijns evangelies (1, 14); het tweede op het bijzondere doel dezer eerste afdeeling. Ook in haar geheel genomen is deze afdeeling van groote waarde voor het leven des Heeren. Tegenover het beeld van den strengen boetprediker, dat ons aan haren aanvang wordt voorgesteld, staat ons aan haar einde het beeld van den Heer voor oogen, deelnemende aan de gezellige vreugde der wereld, de bruiloft heiligende door zijne tegenwoordigheid, en overvloed van geurigen wijn tot feestgave schenkende door zijne wondermacht. Die tegenstelling mag dunkt mij niet zoo geheel miskend worden, als dit in den laatsten tijd door velen is geschied. De Meester wijn makende op de bruiloft te Kana, zijne loopbaan intredende onder feestvreugde aan den disch der vriendschap, zijn werk aanvangende met milde gave van den heerlijksten bloei des natuurlevens, is een onschatbare trek tot zijn beeld, ons door den geliefden leerling bewaard.

4. *Besluit dezer afdeeling.* 2,12. „Daarna," zoo eindigt Joannes, „daarna reisde hij af naar Kafarnaum, hij-zelf en zijne moeder en zijne broeders en zijne leerlingen, en zij bleven daar niet vele dagen." Indien wij deze woorden lezen zonder het bericht der Synoptici te vergelijken, dan kunnen wij ons deze reize niet anders voorstellen dan als eene reize van Kana naar Kafarnaum, als de woonplaats van Jezus met de zijnen, terwijl ze ook de woonplaats van Simon, Andreas en Joannes, misschien ook van Filippus is geweest. Het kan, naar de eenvoudige, eenig mogelijke opvatting van Joannes' woorden niet anders zijn dan het vermelden van het doel en einde der reis, die vroeger begonnen was. Uit vergelijking met Mattheus heeft men eene andere gevolgtrekking gemaakt, en eene andere verklaring aan onze plaats gegeven. Deze namelijk verhaalt (4, 12 vv.), dat Jezus na Joannes' gevangenneming aanstonds Nazaret als woonplaats verlaten en Kafarnaum daarvoor gekozen heeft. Lukas weet van deze omstandigheid niet. Markus' verhaal plaatst Jezus' woonplaats al dadelijk te Kafarnaum, al noemt hij den Heer 1, 9

Jezus van Nazaret in Galilea, evenals ook Filippus bij Joannes den Meester noemt. Op zichzelve is het bericht van Mattheus niet te betwijfelen, het is de noodzakelijke gevolgtrekking uit de twee bekende feiten, dat Jezus te Nazaret als kind en jongeling, en later te Kafarnaum gewoond heeft. Maar de tijdrekenkundige plaatsing van de verhuizing is blijkbaar — als door Markus' voorstelling bestreden, en ook door Lukas niet gemeld — een toevoegsel van den laatsten uitgever van Mattheus, en hoogst waarschijnlijk ter wille van de oud-testamentiesche aanhaling daar geplaatst. Dat Joannes aan geen verhuizen denkt, blijkt daaruit, dat hij het bericht der reize naar Kafarnaum als van Kana uit voorstelt. Ware het anders geweest, dan zou ook de minst ervarene schrijver vooraf hebben medegedeeld, dat de Heer eerst van Kana naar Nazaret was wedergekeerd. Joannes stemt dus hier met de zekerste en oudste synoptiesche berichten overeen.

TWEEDE AFDEELING.

JEZUS' HEERLIJKHEID IN BETREKKING TOT HET GELOOF DER JODEN, DES DOOPERS, DER SAMARITANEN EN DER GALILEËRS.
(2, 13 — 4.)

a. *Aanleiding tot dat geloof. Tempelreiniging.*
(2, 13—22.)

Wij verlieten den Heer, op het einde der vorige afdeeling, komende van de bruiloft te Kana, waar hij aan de gezellige vreugde deelgenomen en haar zelfs bevorderd had. Met een soort van tegenhanger van dat liefelijk tafereel wordt deze afdeeling geopend. Dáár zagen wij den Meester de geoorloofde vermaken der wereld niet versmadende, hier zien wij hem de heiligschennis en de misbruiken der wereld krachtig bestrijdende. Het eene tafereel vertoont hem vrijer, menschelijker dan het oude Jodendom in den Dooper vertegenwoordigd, het andere als in wezentlijke misbruiken strenger dan het nieuwe Jodendom, het wettiesche Farizeïsme. In twee trekken heeft ons hier de geliefde leerling het beeld geschetst van den Heer, in zijne betrekking tot het Jodendom. De laatste trek wordt dan weder de aanleiding tot eene nieuwe afdeeling, waarin het geloof in Christus in ruimeren kring geschilderd wordt, dan de vorige afdeeling dat gedaan had.

Het verhaal der Tempelreiniging vervalt als van zelf in twee deelen. Het eerste (13—17) behandelt de eigentlijke tempelreiniging, het tweede (18—22) haar onmiddelijk gevolg: een kort gesprek met de Joden. Aan beide deelen is een korte verklaring of opmerking der leerlingen toegevoegd. Bij onze beschouwing evenwel zullen wij hier evenmin eene herhaling van het door Joannes verhaalde geven, als ons aan deze twee deelen behoeven te houden. De apostel komt hier, gelijk op weinige plaatsen zijns evangelies, met de Synoptici in aanraking. Om

dus de waarde van het bericht voor het leven van Jezus te bepalen, hebben wij niet anders te doen, dan eene naauwkeurige vergelijking met het synoptiesche verhaal in te stellen. Heeft Joannes' bericht mindere waarde dan dat der andere evangelisten, dan zouden wij het kunnen missen, heeft het meerdere waarde, dan moeten wij onderzoeken in welk opzicht. Dit onderzoek komt hoofdzakelijk neder op de beandwoording der twee volgende vragen: Is het Joanneïesche bericht op zich zelf waarschijnlijker dan dat der Synoptici? en: Heeft hij het feit terecht in den aanvang van Jezus' loopbaan gezet, terwijl het door de Synoptici op het laatste Pascha gesteld wordt?

De vraag naar de meerdere waarschijnlijkheid van het Joanneïesche bericht, hangt af van het verschil, dat tusschen de verscheidene berichten bestaat. Het algemeene verschil is de meerdere kortheid der Synoptici, die bij Lukas het meest, bij Markus het minst uitkomt. Zoowel de Synoptici als Joannes hebben voorts eenige eigenaardigheden in de bijzonderheden. Bij Mattheus en Markus wordt verhaald, dat Jezus met de tafels der wisselaars ook de stoelen der duivenverkoopers omkeerde, bij Markus, dat Jezus niet toeliet zelfs een vat, een meubel door den Tempel te dragen (om den weg van het eene deel der stad tot het andere te verkorten), bij alle drie eindelijk bestaan Jezus' woorden, tot de verkoopers gericht, uit eene samenvoeging van Jesaja 56, 7 en Jeremia 7, 11, woordelijk volgends de LXX aangehaald, terwijl Joannes een daarvan — hoewel niet in de hoofdzaak — verschillend vrij woord des Meesters zelven vermeldt. Het eigenaardige van Joannes daarentegen is meer, en bestaat hoofdzakelijk in het volgende: 1°. de meerdere uitvoerigheid reeds blijkbaar in den aanvang des verhaals (bij de Synoptt: den Tempel binnentredende, begon hij uit te werpen enz., bij Joannes: en hij vond in den Tempel..... nederzittende, en...... dreef allen uit enz.) en in het vermelden van een door de handeling van Jezus opgewekt gesprek, waarvan de Synoptici niet gewagen, ofschoon Markus daarvoor een korte opmerking over den indruk der daad heeft, en alle het woord van Jezus, in dat gesprek vermeld, bij het verhoor voor Kajafas als door Jezus gesproken, aanhalen; 2°. het vermelden van de bijzonderheid, dat Jezus niet de menschen maar alleen de dieren uit den Tempel verdreef, met eene zweep door den Heer uit touwtjens gemaakt; 3°. de bijzonderheid, dat Jezus de dui-

venverkoopers aansprak, met de woorden: „Neemt deze dingen van hier weg" enz, terwijl hij het daarmede overeenstemmende woord bij de Synoptici in het algemeen spreekt; 4°. de vraag der Joden naar een teeken, om de daad te rechtvaardigen, en het daarop gevolgde andwoord des Meesters met het wederandwoord der Joden; 5°. de vermelding van hetgeen Jezus' leerlingen toen reeds over de handeling zelve, en later over het vs. 19 geuite woord dachten.

Hieruit trekken wij het volgende besluit. Vooreerst wat de eigenaardigheden der Synoptici betreft: 1°. de kortheid, anders een voordeel, staat hier gelijk met onnaauwkeurigheid, vooral bij Lukas; 2°. het omkeeren van de stoelen der duivenverkoopers is een onbeduidende bijzonderheid, en daarom onwaarschijnlijk, omdat zij geheel doelloos is. Jezus' handeling was tegen de koopwaren gericht, en daartoe behoorden de zetels der duivenverkoopers niet, terwijl de tafels der wisselaars een noodzakelijk deel van hun bedrijf uitmaakten. Deze trek is er dus alleen bijgevoegd, omdat de duivenverkoopers in de handeling van Jezus vergeten schenen te zijn. Wij zullen straks zien, hoe Joannes hierin te hulp komt; 3°. wat de laatste eigenaardigheid betreft: het aanhalen der beide plaatsen van Jesaja en Jeremia door den Heer, in tegenoverstelling van het vrijere woord bij Joannes, daarover kan ons oordeel niet zoo ongunstig zijn. Die samenvoeging van twee profetiesche plaatsen, welke een scherpe tegenstelling maken, zelfs het min of meer harde van de tweede plaats, is dunkt mij krachtiger en meer, zoowel met Jezus' gewoonte als met de omstandigheden, hier vermeld, overeenkomstig, dan het minder beteekenende woord bij Joannes. Zeer gepast was het, en een trek van de wijsheid des Heeren, dat hij zich juist hier, bij de reiniging des Israëlitieschen Tempels, op oud-testamentiesch, op profetiesch terrein stelde. Is een van beide gezegden door Jezus gesproken, dan moeten wij het door de Synoptici medegedeelde als het oorspronkelijke beschouwen. Misschien echter heeft de Heer beide geuit, het een tegen de wisselaars, het ander tegen de duivenverkoopers. Dat de aangehaalde profetiesche plaatsen bij de Synoptici niet uit eigene toepassing in Jezus' woorden kunnen zijn overgegaan, blijkt daaruit, dat Markus ze zelfs nog het volledigst aanhaalt, terwijl hij overigens op geene enkele plaats (ook 1, 2. 3 niet, dat een later toevoegsel is) een oud-testamentiesche profetie of type in-

lascht. Dat de Heer zulke aanhalingen gaarne aanwendde, blijkt uit eene menigte van plaatsen. (Mattheus 2, 25. 4, 11. 7, 6. 10. 9, 49. 10, 5. 6. 19. 12, 10. 26. 29. 31. 36. 13, 14. 14, 27. e. a.)

Al de overige eigenaardigheden van Joannes, waarvan wij in de tweede plaats spraken, blijken ons, bij nadere beschouwing, voordeelen zijner voorstelling te wezen. 1°. De meerdere kortheid der Synoptici, hebben wij reeds gezegd, was mindere naauwkeurigheid, en zoo is dan ook de grootere uitvoerigheid van Joannes in dit opzicht geen meerdere breedsprakigheid, maar grootere rijkdom van bijzonderheden. De volgende eigenaardigheden zullen daarvan het bewijs leveren. 2°. De zweep door Jezus gebruikt, waarvan Joannes melding maakt, heeft veel tegenstand opgewekt. Ik trek het daarover elders gezegde als onjuist terug, en voeg mij thands bij de Wette en Schweizer, die oordeelen, dat Jezus de zweep tot uitdrijven der beesten gebruikt heeft. Het is de eenigmogelijke verklaring van vs. 15 (1). Het verhaal gaat dus geleidelijk aldus voort: „En hij vond in den Tempel.... nederzittende; en, een zweep van touwtjes gemaakt hebbende, dreef hij allen uit den tempel, schapen zoowel als ossen, — en van wisselaren stortte hij het geld uit en keerde hunne tafels om, — en tot de duivenverkoopers zeide hij: „Neemt deze dingen van hier weg." Tegen de drie soorten van kooplieden was de handeling drievoudig, maar, zoo als wij boven reeds opmerkten, zij gold de koopwaren. Bij de Synoptici heeft het den schijn of Jezus de handelaars uitdreef. Dat zou verkeerd zijn geweest: zij mochten daar zijn, hunne koopwaren niet. Daarom oneindig juister Joannes: schapen en ossen dreef hij uit, het geld der wisselaars verstrooide hij, en tot de duivenverkoopers zeide hij niet: Gaat van hier weg! maar: neemt deze dingen, deze koopwaar weg. Het was dus niet eene uitdrijving der kooplieden, maar van dat wat den Tempel ontheiligde. Dat de kooplieden hunne waren volgden sprak wel van zelf. 3°. Ook de derde eigenaardigheid van Joannes' bericht heeft veel aanstoot gevonden, hoofdzakelijk door onjuiste verklaring. Lücke

1) Dat πάντας niet op vs. 14 slaan, en dus beteekenen zou: al de kooplieden, blijkt 1°. daaruit dat het τὰ τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας dan doelloos en hinkend achteraan zou komen, want ingeval πάντας zoo verklaard werd, zou er moeten staan καὶ τὰ προβ. κτλ., en 2°. uit het volgende, want dat met π. niet al de kooplieden bedoeld kunnen zijn, toont de afzonderlijke vermelding der wisselaars en duivenverkoopers.

zeide: Jezus was zachter tegen de duivenverkoopers, omdat zij hoofdzakelijk de armen dienden. Alsof heiligschennis ten behoeve der armen geoorloofd ware! Wij mogen aannemen, dat Lücke dit zonder veel nadenken uit zijne pen liet vloeien. Gretig hebben de bestrijders van Joannes' geloofwaardigheid (Br. Bauer) Lückes verklaring als de eenig ware aangevat, om te bewijzen, dat dit een overgevoelige trek van een lateren schrijver was, aan Jezus' geest geheel vreemd. Maar Jezus is niet zachter tegen de duivenverkoopers. De zachtheid of hardheid ligt hier alleen in den toon, waarop de Heer het gesproken heeft: „Neemt deze dingen van hier weg!" Want dat de Heer de duivenverkoopers niet sloeg was geene meerdere zachtheid, hij had het evenmin de andere kooplieden gedaan; dat hij de duiven niet sloeg, en hunne kooien niet opende, heeft zijne eenvoudige reden daarin, dat Jezus dan zijn doel niet zou bereikt hebben, namelijk, om ze uit den Tempel te verdrijven, en veeleer de Godsdienst nog meer zou hebben verstoord. Maar ik voorzie nog eene tegenwerping, namelijk waarom Jezus dan niet van den aanvang af aldus gedaan heeft, en ook tot de andere kooplieden gezegd heeft: „Neemt deze dingen van hier weg." Het andwoord is dit: omdat het niet gebaat zoude hebben. Het misbruik was te diep geworteld, en op het woord des Meesters zouden zij allen gebleven zijn. Nu de Heer echter met kracht begonnen was, en de voornaamste stoornis alreeds was verdwenen, nu kon hij bij de duivenverkoopers met een woord volstaan; deze zouden alleen niet gebleven zijn, want zij zagen het ook, dat Jezus voor geen krachtige middelen terugdeinsde, waar zijn woord niet baatte. Een opmerkelijk bewijs voor de juistheid van ons bericht is dus, dat de duivenverkoopers het laatst genoemd worden. Eindelijk het woord: „Maakt het huis mijns Vaders" enz., waarmede Joannes in 't algemeen den zin wedergeeft van het door Jezus bij deze gelegenheid gesprokene, wordt alleen tot de duivenverkoopers gericht, wederom uit een zeer eenvoudige oorzaak: zij waren de eenig overgeblevenen; de ossen- en schapenverkoopers waren reeds hun vee nageloopen, de wisselaars zochten hun geld bij elkander, tot hen kon de Heer het woord dus niet richten. Het is noodig deze fijne trekken te doen uitkomen, omdat de miskenning daarvan en de oppervlakkigheid den eenigen steun der bestrijders uitmaken. 4°. Indien Joannes noch Markus eenig gevolg van deze hande-

ling mededeelden, dan zouden wij toch veilig kunnen besluiten, dat zij althands eenig gevolg had gehad. Bij Markus echter wordt het gevolg der Tempelreiniging in zeer algemeene termen medegedeeld. Joannes is eigentlijk de eenige, die van zulk een gevolg iets naders verhaalt. Reeds dit is op zichzelf waarschijnlijker dan de voorstelling der Synoptici. Maar meer nog, hetgeen hij als gevolg der Tempelreiniging verhaalt, is zeer natuurlijk, eene vraag der Joden naar een teeken, om deze handeling te rechtvaardigen. Wij behoeven hier nog niet eens aan de Joden de meening toe te schrijven, dat zulk eene handeling eene Messiaansche was, en dat zij daarom een teeken vroegen. Zij beschouwden haar als eene profetiesch-hervormende, en voor eene zoodanige was evenzeer de rechtvaardiging door een teeken noodig, naar hunne meeningen althands. Het andwoord van Jezus behoeven wij niet als echt te bewijzen. Twee groote zaken spreken hiervoor: vooreerst — zooals Bleek heeft aangetoond — de verkeerde verklaring der leerlingen na Jezus' dood daaraan gegeven, die echter, wij mogen het niet voorbijzien, hoogstwaarschijnlijk van de hand des lateren uitgevers afkomstig is; en ten andere de aanhaling — hoewel dan eene gebrekkige — door valsche getuigen voor den Joodschen raad, naar het verhaal der Synoptici. Elders heb ik over de verklaring van dit woord des Heeren gesproken, en behoef dit dus hier niet te herhalen. Het wederandwoord der Joden heeft een grooten trek van echtheid in het juiste getal: 'zesenveertig,' dat daarin voorkomt; straks komen wij hierop terug. 5°. Niet zonder waarde voor de geschiedenis van Jezus' leven, en wel bijzonder voor de opheldering van deze gebeurtenis, is de mededeeling aangaande de meening der leerlingen bij deze gelegenheid, door Joannes hierbij gevoegd. „De ijver van uw huis zal mij verteren," zoo dachten de leerlingen met den Psalmist (Ps. 69, 9, [10]), bij het aanschouwen der tempelreiniging. Wij kunnen daaruit de gemoedsstemming, den edelen toorn, waarin Jezus deze daad verrichtte, opmaken.

Ons eindbesluit is dus dit: Naauwkeurige beschouwing van het verschil tusschen de berichten der Synoptici en Joannes aangaande de Tempelreiniging, geeft ons de overtuiging, dat het bericht bij den laatsten over 't geheel naauwkeuriger en waarschijnlijker, de houding van Jezus daarbij waardiger en juister geschilderd is dan bij de eersten; dat echter alleen een woord

van Jezus in vorm naauwkeuriger door de eersten — en dat wel waarschijnlijk door den oorspronkelijken Mattheus, van wien zij het ontleenden — is wedergegeven.

Zoo komen wij tot de tweede vraag, die wij ons ter beandwoording hadden voorgelegd, nl. of wij de Tempelreiniging met Joannes in den aanvang, of met de Synoptici op het einde van Jezus' loopbaan te plaatsen hebben? Tot hiertoe redeneerden wij in de onderstelling, dat de berichten der Synoptici en van Joannes verschillende voorstellingen van dezelfde gebeurtenis zijn. Ter vereffening van dit laatste tijdrekenkundige geschil, wordt dit echter door velen ontkend, en worden dus twee tempelreinigingen aangenomen. Daartegen is reeds dikwijls terecht opgemerkt, dat Jezus zichzelven niet herhaalde, niet geheel overdeed wat hij reeds eens had verricht, dat de beide tempelreinigingen zoo niet veel meer dan policie-maatregelen zouden worden, dat bij alle verschil de overeenkomsten te groot zijn voor twee verschillende gebeurtenissen, dat Joannes, wien ook de andere (althands eenige andere) evangeliën bekend waren, niet verzuimd zoude hebben te vermelden, dat dit de eerste Tempelreiniging was, gelijk hij bij het wonder te Kana vermeldt, dat dit Jezus' eerste wonder was, of later met een enkel woord de tweede tempelreiniging te verhalen, en andere afdoende redenen, die deze onderstelling onmogelijk maken. Wij hebben dus eene keuze tusschen beide voorstellingswijzen te doen.

Letten wij dan vooreerst op den samenhang, waarin het verhaal bij de Synoptici voorkomt, dan is die vreemd en onderling verschillend. Vreemd, want het staat eigentlijk buiten allen samenhang, als daad op zichzelve. Markus is de eenige, die ons dan nog verhaalt, dat de Joden dáárom Jezus zochten te dooden, van welke zaak ik de onwaarschijnlijkheid niet zal trachten aan te toonen; het is waar, dat de Joden dit op dat tijdstip zochten, maar het was om geheel andere redenen. Voorts verhaalt hij er bij, dat het volk versteld was over Jezus' *leer*. Een eigentlijk gevolg der handeling van Jezus wordt dus door geen' der drie eerste evangelisten verhaald. De vraag der Farizeën: „Door wat macht doet gij deze dingen?" (Markus 11, 27 vv., Markus 21, 23 vv, Lukas 20, 1 vv.), dikwijls als een gevolg der Tempelreiniging opgevat, is daarvan te ver in tijdsafstand verwijderd, en slaat op Jezus' geheele verschijning en werkzaamheid, gelijk ook uit het andwoord blijkt. Onderling verschillend

is die samenhang, want bij Markus wordt de Tempelreiniging voorgesteld als op den dag van Jezus' intocht, bij Mattheus en zoo 't schijnt ook bij Lukas als op den volgenden dag geschied. Bij Markus staat zij verder tusschen de beide afdeelingen van de geschiedenis des vijgebooms, bij Mattheus volgen er onmiddelijk eenige genezingswonderen op, en bij Lukas gaat er onmiddelijk de geschiedenis van de juichende kinderen in den Tempel vooraf.

Wij slaan vervolgends het oog op den samenhang, waarin het bij Joannes voorkomt. Joannes kende de bronnen, waar het als onmiddelijk op den intocht volgende wordt voorgesteld. Hij moet dus eene reden gehad hebben, om het verhaal te verplaatsen. Maar ik geloof niet, dat iemand daarvoor eene andere kan vinden, dan de eenvoudige reden, dat het ook wezentlijk vroeger was voorgevallen. Eene bijoorzaak, een leerstellig belang, waarom Joannes het willekeurig aan het begin van Jezus' loopbaan geplaatst zoude hebben, is niet uit te denken.

Een innerlijk en ongezocht kenmerk voor de juistheid van Joannes' tijdrekenkundige plaatsing des verhaals, vinden wij in de in argeloosheid daarheen geworpen woorden der Joden: „Zesenveertig jaren is over dezen Tempel gebouwd." 17 jaar voor Christus geboorte was de bouw begonnen, en dus op Jezus' dertigste of eenendertigste jaar was het juist 46 jaren geleden. Zou Joannes, indien hij willekeurig de Tempelreiniging had verplaatst, wel zoo juist berekend hebben, dat dan ook de woorden der Joden daarnaar moesten worden ingericht? Zou hij aan de eene zijde de geschiedkundige waarheid verwaarloosd, en die aan de andere zijde naauwkeurig hebben in acht genomen?

Na deze beschouwing uit den aart der berichten zelve geput, vragen wij, wat op zichzelf, uit den aart der zake meer innerlijke waarschijnlijkheid heeft, dat Jezus aan het begin of tegen het einde zijner loopbaan deze handeling verricht heeft. Dat andwoord kan niet twijfelachtig zijn. Als hervormende, Messiaansche handeling had zij enkel beteekenis aan het begin van Jezus' loopbaan. Zij toonde door een krachtig teeken wat hij wilde, wat hij aanving te werken. Zij is in zekeren zin de levende uitleg van den geest der Bergrede, die het oude verbond vervulde en heiligde. Stel de Bergrede aan het einde van Jezus' loopbaan, zoo verliest zij hare beteekenis. Niet anders is het met de Tempelreiniging; plaats haar op het einde van Jezus'

leven, dan heeft zij geen doel, want toen wisten reeds allen wat zij moest voorstellen, toen was het denkbeeld daarin opgesloten reeds wijd en zijd verspreid. Aan het einde van Jezus' Messiasloopbaan zou zij al het aanzien hebben van iets, dat hij vergeten had, en nog vóór zijn' dood volbrengen wilde. Het is er mede als met het verbranden der Pauselijke bul door Luther in 1520, zijne eerste krachtige hervormingsdaad; stel u voor, dat hij dit in 1546 verricht had, dan valt immers het geheele doel des vuurteekens; in 1520 toonde het aan ieder wat Luther wilde, in 1546 wist ieder het beter, dan het verbranden der pauselijke bul hem leeren kon.

Maar daarenboven moet iedere waarachtige hervormingsdaad de vrucht van heldenmoed wezen; anders is zij niet veel meer dan een soort van omverwerpingslust, een nutteloos tarten zijner tegenpartij. En een daad van moed was het, voor het eerst in Jeruzalem op te treden met deze hervorming in de eeredienst, deze wreking van de heiligheid des Tempels; na den zegevierenden intocht, door de gunst des volks beschermd, kon de Heer deze daad veilig verrichten, zonder daarbij veel moed te bezitten. Om nogmaals Luther aan te halen: moed behoorde er toe, om in 1520 den Paus opentlijk het hoofd te bieden door zijne bul te verbranden, in 1546 was daar geen moed meer toe noodig. Ieder ander zou het onder de bescherming des volks en van aanzienlijke personen gerust hebben verricht.

Nog twee tegenwerpingen hebben wij op te lossen. Waarom, vraagt men, heeft Jezus dan bij het terugkeeren in den Tempel de handeling niet herhaald? Wij andwoorden eenvoudig, omdat het misbruik toch, althands wat het schandelijkste en meest in het oogloopende betreft, wel zal afgeschaft zijn. Maar wij vragen integendeel, indien de synoptiesche voorstelling waar is, hoe kon Jezus dan zoo dikwijls te voren het misbruik lijdelijk aanzien? Hoe kan het wezen, zoo vraagt men ten andere, dat de valsche getuigen voor Kajafas bij voorkeur een woord uit Jezus' vroeger leven aanhaalden? Hoe kon dat woord zoo lang onthouden worden? Juist namen zij bij voorkeur een woord uit Jezus' vroeger leven, om het met te meer schijn van waarheid te kunnen verdraaien. Ware het eerst onlangs gesproken geworden, dan zoude de vervalsching te veel in het oog gesprongen zijn. Meyboom merkt zeer fijn op, dat zij *ten laatste* opstonden, naar de woorden der evangelisten, dus na lang gezocht

te hebben. En dat dit woord in het geheugen moest blijven, blijkt juist daaruit dat het Jezus' eerste openbare handeling was, het begin zijner Messiaansche loopbaan; dat eerste optreden vergeet men niet, wanneer het door zulk een leven gevolgd wordt. Dat het woord ook bij de discipelen nog na Jezus' dood een punt van overweging uitmaakte, blijkt uit 2, 22.

Uit dit alles trekken wij veilig het besluit, dat de Tempelreiniging bij Joannes op hare echte plaats staat, en, gelijk wij vroeger reeds aanduidden, bij de Synoptici alleen op het laatste Pascha gesteld werd, omdat zij van geen ander verblijf des Heeren te Jeruzalem weten. Al het andere wat Joannes als te Jeruzalem gebeurd verhaalt, is niet eenig in zijne soort, evenmin als het wijnwonder (daarvoor hebben zij een of twee broodwonderen), evenmin hier de twee sabbatschendingen, noch Lazarus' opwekking. De Tempelreiniging alleen is eenig in hare soort, en als de aanvang van Jezus' openbare werkzaamheid ook bij de Synoptici bewaard, schoon zij haar niet anders kunnen plaatsen dan op het laatste Pascha, omdat zij aanvangen van Jezus' werkzaamheid in Galilaea, en vóór dien tijd van geen openbare werkzaamheid des Heeren weten.

b. *Verschillende trappen des geloofs bij Joden en Heidenen.* (2. 23—4, 26.)

1. *Wondergeloof der Jeruzalemmers en Jezus' handelwijze daartegenover. Nikodemus.* 2. 23—3, 21. Behalve de Tempelreiniging verrichtte de Heer nog andere teekenen, d. i. wonderen te Jeruzalem, tijdens zijn verblijf op het Paaschfeest, en die wonderen, waarvan de evangelist geene bijzonderheden verhaalt, brachten velen tot het geloof. Dit geloof echter was niet meer dan een wondergeloof, en dit zwakke geloof der wufte Jeruzalemmers was oorzaak, dat de Heer zich hun niet vertrouwde, omdat hij, naar Joannes' zeggen, allen kende, en wist wat in den mensch was. De evangelist denkt hier klaarblijkelijk aan die hoogere wetenschap des Heeren, waarover hij reeds vroeger (1, 53) gesproken had. Voor ons echter is die korte opteekening van meer waarde voor Jezus' leven, dan oppervlakkig schijnen zou. Dat Jezus zich later, op het einde zijns levens, door lange ervaring, niet op het volk vertrouwde, en zijne wuftheid kende, is iets wat ons niet bovenmate zou behoeven te verwon-

deren. Maar hier, in den aanvang zijner loopbaan, die hij met vurigen ijver en hooge geestdrift begonnen was, hier reeds te vernemen, dat Jezus zich door den aanvankelijken goeden uitslag zijns werks niet liet verblinden, het is ons veel waard, dat van den ooggetuige te weten, al hadden wij het zonder dat bericht gaarne geloofd.

Als voorbeeld van dien diepen blik des Meesters en van de ongenoegzaamheid van het geloof der Jeruzalemmers vermeldt de evangelist nu een gesprek met zekeren Nikodemus, een' Farizeër en lid van den grooten raad. De naam komt ook nog elders voor, bij Josefus en in den Talmud; men behoeft dus niet aan een uitgedachten naam of fabelachtig persoon te denken. Waarom deze man aan de Synoptici ontsnapt is, behoeft naauwelijks gezegd te worden. Op het geheim dezer samenkomst, en op de bijzondere omstandigheid waardoor de schrijver het 7,50 verhaalde te weten kwam, is reeds meermalen gewezen. Ook 19, 39 komt Nikodemus voor; maar ik moet doen opmerken, hoe ook dáár alleen Jozef van Arimathea het is die met Pilatus handelt, en dus openbaar als een leerling van Jezus optreedt, waardoor zijn naam ook aan de Synoptici bekend werd, terwijl Nikodemus daar later bijkomt met specerijen zonder zich tot Pilatus te begeven.

Men heeft dit gesprek meermalen en hevig aangevallen. Als gewoonlijk zullen wij die aanvallen terzijde laten liggen, en zoo kort mogelijk de eigene meening ontwikkelen. Dat Joannes bij dit gesprek tegenwoordig was, heb ik reeds vroeger als mijne meening geuit. Het gesprek schijnt niet in Bethanië, maar te Jeruzalem plaats gehad te hebben. De Farizeër zal des nachts niet vijftien stadiën buiten de stad zijn gegaan om Jezus te bezoeken. Naar alle waarschijnlijkheid nu had Joannes een huis in Jeruzalem (19, 27), en Jezus had daar geene woning, blijkens zijn gewoon verblijf in het naburige Bethanië. Dit zijn de gronden waarop mijne gissing rust, dat het gesprek met Nikodemus te Jeruzalem in Joannes' huis heeft plaats gehad. Het is niet meer dan eene gissing, en ook niet gebiedend noodig om de echtheid van het gesprek te bewijzen. Is Joannes niet tegenwoordig geweest, dan heeft hij het natuurlijk van den Heer vernomen.

Van dit gesprek deelt nu de Apostel een kort verslag mede, dat slechts voor het kleinste gedeelte den vorm des gespreks

bewaart, ook in dat kleinere gedeelte alleen de hoofdpunten opgeeft, en voor het overige het aanzien eener doorloopende rede des Meesters heeft. Dat korte, dat saamgedrongene is de reden, dat men over onduidelijkheid, onnatuurlijkheid en sprongen in den gang der rede geklaagd heeft. Dat komt daarvandaan, dat men het door Joannes medegedeelde voor meer heeft aangezien, dan het is, namelijk voor een juist en woordelijk verhaal van Jezus' gesprek met Nikodemus. Men moet wel vooringenomen wezen, om te beweeren, dat de schriftgeleerde des nachts tot Jezus kwam, om een gesprek te houden, dat hoogstens vijf minuten geduurd heeft, en dat Joannes zulk een gesprek zou hebben in het geheugen bewaard. Ware het gesprek als bij toeval op de straat voorgevallen, die kortheid zou geene verwondering baren, nu evenwel is zij eene onmogelijkheid. Maar de naauwkeurige lezer vindt in dit bericht meer dan de trouwe overbrenging van een kort gesprek, hij vindt er de beknopte samenvatting in der hoofdpunten, die de Heer met den Meester in Israël in een lang en merkwaardig gesprek behandelde.

Die hoofdpunten zijn vier in getal, en wanneer wij de leerwijze des Heeren bij de Synoptici nagaan, vooral zooals wij die in de bergrede en overal in Mattheus' spreukenboek vinden, dan zijn die lichtpunten des gespreks niet moeilijk te bepalen. De Heer was namelijk gewoon het hoofdzakelijke zijner meening, de kern van hetgeen hij sprak, hetzij in eene gelijkenis, hetzij in een zinnebeeld, zooals wij ze meestal in de bergrede vinden (het zout der aarde, het licht der wereld, de balk en de splinter, e. m. a.) samen te vatten. Ook in ons gesprek vinden wij vier zulke zinnebeelden, geheel gelijk aan die der bergrede, en die dus het langst in het geheugen des Apostels moesten bewaard blijven. Deze zijn: 1°. Het burgerworden van het koningrijk Gods, voorgesteld onder het beeld der wedergeboorte; 2°. Het vrije en onbegrijpelijke der bekeering, onder het beeld des winds; 3°. De verhooging van den Zoon des menschen onder het beeld der koperen slang; en 4°. het oordeel door Christus' komst ingesteld, onder het beeld van een licht. Bij de vermelding der twee eerste hoofdpunten heeft Joannes den vorm des gespreks behouden; het was de ruwe vorm van den gang der samensprekking, die hem nog in het geheugen lag. Bij de mededeeling der beide andere hoofdpunten laat hij dien vorm varen, omdat deze hem van het verdere des gespreks waarschijnlijk niet was bijge-

bleven, maar hier komt hij in dat gebrek te gemoet door die hoofdpunten met eenige eigene, of althands door eigen bepeinzing sterk beheerschte, en in den vorm van eigene opmerkingen gegoten, denkbeelden te verbinden. Eerst willen wij op dien vorm der mededeeling het oog slaan, om dan die vier van den Heer afkomstige kern-gedachten nader te beschouwen.

Wanneer men in het oog houdt, dat vs. 2—10 niets anders dan de breede schets, de ruwe omtrek is van het eerste en voornaamste gedeelte der samenspreking, dan is de gang daarvan zeer natuurlijk en geleidelijk. Nikodemus komt tot Jezus met de betuiging van zijn geloof in het goddelijke van Jezus' verschijning, door de teekenen des Heeren opgewekt. Jezus stelt daartegenover de vordering eener algeheele omkeering van den innerlijken mensch, onder het beeld eener wedergeboorte voorgesteld. Wat daar bij Joannes zonder overgang staat, mogen wij in onze gedachten gerustelijk aanvullen met geleidelijker overgang. De Farizeër begrijpt zeer goed wat Jezus bedoelt; om dit te bewijzen behoeven wij geen overeenstemmende denkbeelden in het O. T. te zoeken, of uit den Talmud op te delven, in zekeren zin was Jezus' beeld en vordering geheel nieuw; in kiem ligt zij in het O. V. verscholen, evenals de zedevoorschriften der Bergrede; in hare volmaakte gestalte echter is deze gedachte, gelijk al die voorschriften der Bergrede van den Heer afkomstig. Maar ook al ware dat denkbeeld eener wedergeboorte geheel nieuw, dan zou toch ieder denkend mensch aanstonds moeten inzien, dat het zinnebeeldig bedoeld werd. Doch, de vordering is Nikodemus te zwaar. Dat Jezus te veel eischt wil hij nu bewijzen, door een tegenbeeld uit de zinnelijke wereld. Daartoe spreekt hij van het onmogelijke eener lichamelijke wedergeboorte. Het zichtbare, het stoffelijke is de spiegel van het onzichtbare, het geestelijke; daar bestaat een zekere band, een zekere samenhang tusschen beide; en zoo kan met volle recht een beeld uit het stoffelijke gekozen, voor den Farizeër het voertuig wezen, om zijnen twijfel aan de uitvoerbaarheid van Jezus' eisch te kennen te geven. Het andwoord van Jezus past hierop geheel, en loopt wederom zeer geleidelijk af: eerst geeft de Heer een nadere verklaring van de wijze dier wedergeboorte, eene omschrijving; die geboorte nl. is uit water en geest; dan zegt hij dat er onderscheid is tusschen het uit vleesch en het uit geest geborene, en na deze voorbereiding komt hij weder op het beeld

der wedergeboorte terug, en rechtvaardigt dat door een beeld aan den wind ontleend, die vrij en onbegrijpelijk is. De redekunstige opeenvolging dezer zinnen in het andwoord des Meesters is dus deze: „Voorwaar.... indien iemand niet geboren wordt uit water en *geest*, kan hij niet ingaan" enz. — het uit vleesch gewordene nu is vleesch, en 1) het uit geest geborene is geest — verwonder u dus niet, dat ik gezegd heb, enz. — want de wind (de geest — woordspeling door ons niet weder te geven — is niet aan die regels gebonden, hij) blaast waarheen hij wil, enz. Op dit gezegde des Meesters volgt dan zeer geleidelijk de vraag, welke wij hier letterlijk moeten opvatten: „hoe kan dit geschieden?" Deze vraag, waarschijnlijk uitgebreider door Nikodemus voorgedragen en met redenen omkleed, verraadt geen onverstand of domheid, maar den aan de Farizeën dier dagen eigenen oppervlakkigen zin, die over zulke diepzinnige vraagstukken nog niet had nagedacht. Met het zachtverwijtend en hoogstgepaste andwoord des Heeren eindigt de vorm des gespreks, en van nu aan deelt de evangelist alles in algemeene zinnen en in den vorm eener rede des Meesters mede.

Wat hij zich nu uit het gesprek des Meesters herinnerde, en wat niet dan door gepaste overgangen op elkander sloeg, verbond hij geheel argeloos met zulke overgangen zijner eigene vinding, die hij evenwel niet met bijzondere zorg tot woorden van den Heer stempelde, en waarop hij niet onduidelijk de sporen zijner eigene hand achterliet. Het elfde vers is daarvan een duidelijk bewijs. Het meervoud van den sprekende — den Heer ongewoon — en het meervoud van aangesprokenen zou reeds genoeg zijn het te staven. Maar letten wij op het twaalfde vers, dan zien wij, dat zich dit geheel aan vs. 10 aansluit: „hoe, weet gij dit niet, zegt Jezus, indien ik dan het aardsche tot u spreek en gij gelooft het niet, hoe zult gij dan het hemelsche, als ik het zeg, gelooven?" In korteren vorm en samengedrongen kan dit zeer wel de gedachtenloop van den Heer geweest zijn, misschien door eene vraag van Nikodemus opgewekt. Om voorts te zien, hoe geheel vs. 11 aan den evangelist behoort, en hoe weinig aan den Heer, leze men onmiddelijk na dit vers den aanvang van den eersten brief onzes apostels, en zie de merkwaardige overeenstemming. Het zou ook zeer ongepast wezen,

1) καὶ advers.: 'maar.'

om iemand, die aan de goddelijke roeping des Heeren niet getwijfeld, maar haar veeleer voorop had gesteld, het verwijt te doen, dat hij Jezus' getuigenis niet aannam, omdat hij de goddelijke roeping des Meesters, waardoor diens getuigenis het gevolg van zien en weten was, uit het oog verloor. Ja, het vers komt mij zelfs zoo verdacht voor, dat ik aarzele om het aan onzen apostel toe te schrijven, en het veeleer aan zijnen uitgever zou danken. Om nu echter van vs. 12 op de hemelsche dingen 1) te komen, was nog een overgang noodig. De evangelist geeft ons dien in vs. 13, maar verzuimt in zijne argeloosheid zelfs de tijdrekening in acht te nemen, en laat Jezus van zichzelven spreken, als zijnde in den hemel. Ik wil niet ontkennen, dat vs. 13 ook in den mond des Meesters verklaard, en althands eenigermate gerechtvaardigd kan worden. Men vat dan het uit den hemel nederdalen wel letterlijk, als doelende op het voorbestaan des Meesters op, maar het opstijgen naar en zijn in den hemel zou dan zinnebeeldig gesproken zijn. Ik wil verder gaan, en toestemmen dat men het geheele vers overdrachtelijk kan nemen, dat het in letterlijken zin ook in den mond van Joannes onzin zoude wezen, en toch moet ik erkennen, dat het in den mond des Heeren, zelfs in den meest overdrachtelijken zin, meer dan bevreemdend is. Zoo iets te bewijzen is onmogelijk; de mogelijkheid dat de Meester het gesproken kan hebben, ontken ik niet; en gaarne wil ik mij laten overtuigen zoo iemand bewijzen kan, dat deze woorden niet van Joannes afkomstig zijn. Van vs. 15, dat eene hoogst merkwaardige vergelijking des Meesters bevat, maakt de evangelist in vs. 16 den overgang tot de vergelijking of het beeld van het oordeelende licht. Dat vs. 16 geheel Joanneïesch is, kan het „eengeboren zoon," 2) en de vergelijking met 1 Jo. 4, 9 genoegzaam bewijzen. Vs. 17 en 18, ofschoon in den vorm aan Joannes behoorende, zijn in geest van den Heer afkomstig. Zij bevatten de inleiding en verklaring der onmiddelijk daarop volgende vergelijking. Zulk eene verklaring zal de Meester wel bij zijn zinnebeeld gevoegd hebben, ofschoon hij die zekerlijk op het zinnebeeld heeft laten volgen, en vorm en woordenkeuze echt Joanneïesch zijn. Met dat zinnebeeld van het oordeelende licht eindigt het verslag des

1) ἐπουράνια.

2) υἱὸς μονογενής.

gespreks. Ons blijft nu nog overig de vier echte kernstukken of hoofdpunten, ons door Joannes bewaard, nader te beschouwen.

Het eerste dier kernstukken is de voorstelling der bekeering onder het beeld der wedergeboorte uit water en geest. Deze beide, in het gesprek van elkander gescheidene deelen dier vergelijking, behooren noodzakelijk bij elkander. Het zij men nu de wedergeboorte uit water en geest, hier door Jezus geëischt, als eene geboorte van boven — gelijk Joannes misschien gewild heeft — of als eene geboorte van voren af aan — gelijk het spraakgebrnik 1) vordert, de overeenkomende plaatsen Tit. 3, 5; 1 Petr. 1, 3. 23 aanduiden, Chrysostomus en Euthymius verklaren, en de Heer zekerlijk bedoeld heeft — wil opvatten, dit is zeker, dat het denkbeeld der bekeering, van een ander mensch te worden, niet kernachtiger, korter en tevens krachtiger kon worden uitgedrukt, dan door dit beeld, en dat wij het gerust uit de eigene leer des Meesters mogen afleiden. Evenzoo is het met de zoo uiterst bevattelijke en toch zoo diepzinnige gelijkenis van de vrijheid en het onbegrijpelijke des winds, een beeld zoo als geen leerling kon scheppen, zoo populair als geen gnostiesche Griek kon uitvinden, zoo rijk en treffend als alleen de Meester kon spreken. Hoogst eigenaardig is de volgende vergelijking met de slang, door Mozes in de woestijn opgerigt. Zeer terecht heeft Bleek aangetoond — wat Lücke voorbijzag — dat het punt van vergelijking gelegen is in het verhoogd worden van de aarde, en het gesteld worden aan eene verhevene plaats, opdat allen, die genezen willen worden, daarheen opzien in geloof en vertrouwen, en niet in het verhoogd worden aan een kruishout. Nu is het wel waar, dat in die verhooging een deel toekomt aan den dood, als den weg daartoe, maar het spreken over de wijze van zijnen dood zou èn ongepast, èn als eene omstandigheid van geen belang den Meester onwaardig zijn geweest. De zin der vergelijking komt merkwaardig overeen met het later aangehaalde woord des Heeren: „Het is u nut dat ik wegga," terwijl de vorm en aart eenige overeenkomst heeft met de vergelijking van het teeken van Jona, Matth. 12, 39. 41, welke ook door den lateren Mattheus of misschien door een' overschrijver verkeerd begrepen werd, blijkens het ingevoegde 40e vers. Eindelijk hebben wij nog van den Meester de heer-

1) De beteekenis van ἄνωθεν.

lijke gelijkenis van het licht, dat ten oordeel der menschen is. In den grond komt het hoofddenkbeeld, dat bij de Synoptici in Jezus' leer van het oordeel heerscht, met de beschouwingswijze van onze vergelijking overeen. Bij Joannes echter komt de oorspronkelijke beteekenis van κρίσις, de scheiding, nog meer tot haar recht, dan in de oordeelsbeelden bij de Synoptici. Hier ook brengt het licht scheiding tusschen de slechten die er van afwijken, en de goeden die het zoeken, en alzoo is de komst van het licht reeds op zichzelf de scheiding, het oordeel.

Joannes heeft ons dus in zijn verslag van het gesprek met Nikodemus een schat van vergelijkingen, door den Heer uitgesproken, bewaard; vergelijkingen en beelden, waarin de vruchtbaarste gedachten verborgen zijn.

2. *Geloof van het echte Jodendom, vertegenwoordigd door Joannes den Dooper.* 3, 22—36. Dr. Holwerda heeft het eerst grondig de leemten en verwarringen, die in deze plaats van vs. 22 tot 25 heerschen, genoegzaam aangetoond 1). Het is genoeg daarnaar te verwijzen, om te betoogen, dat wij van deze verzen geene goede en zekere geschiedkundige berichten te wachten hebben. Zijn de verzen van een' afschrijver of van den lateren uitgever, zooals ik althands voor 23—25 2) zou voorstellen, of van Joannes zelven, het is hier om het even. In het eerste geval geven ze ons van zelve niets, in het tweede zijn ze zoo verward en bedorven, dat wij ze toch niet kunnen gebruiken.

Maar de zekere berichten, die wij uit onze plaats kunnen trekken, zijn deze: *α.* Jezus doopte in Judaea, onder grooten toevloed van menschen; *β.* Joannes was nog niet in de gevangenis geworpen, want na diens gevangenneming begaf Jezus zich onmiddelijk naar Galilaea 3), en doopte dus te gelijk met Jezus; *γ.* Joannes' leerlingen, ontevreden over den roem van Jezus, berichtten daarvan aan Joannes, en lokten van dezen het merkwaardige getuigenis vs. 27 en volgg. uit.

α. Jezus doopte, of liever liet door zijne leerlingen doopen 4).

---

1) De betrekking van het verstand enz., bl. 68 en volgg.

2) Uitgenomen καὶ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο, hetgeen dan achter vs. 22 komt te staan.

3) Het scholion vs. 24 is wel waar, gelijk Holwerda terecht aantoont, maar overtollig als axioma.

4) 4, 2, dat waarschijnlijk achter 3, 22 ἐβαπτίζοντο moet worden ingevoegd.

Men heeft de waarheid hiervan in twijfel willen trekken, door het stilzwijgen der Synoptici over dat doopen, en door de omstandigheid, dat Joannes verder in zijn evangelie van geenen doop meer spreekt, bij te brengen. Het laatste bewijs is van geen de minste kracht, want wanneer het doopen Jezus' gewoonte was, een gebruik, reeds van den aanvang af door hem ingevoerd, dan was het genoeg in dien aanvang van Jezus' doopen te spreken, en behoefde het niet telkens te worden vermeld. Maar wij nemen juist aan, dat Jezus alleen in dien aanvang zijner loopbaan gedoopt heeft. Daaruit laat zich dan al dadelijk het stilzwijgen der Synoptici verklaren, die Jezus' loopbaan van zijn eerste opentlijke optreden in Galilaea beginnen, en dus dit in de landstreek van Judaea voorgevallene niet konden verhalen. Maar juist dat doopen in den aanvang van Jezus' openbare leven, hangt zoo geheel met Jezus' plan en den aart zijner optreding in Israël samen, dat wij wel eene echt geschiedkundige herinnering voor ons hebben. Het zal hier de plaats zijn om een enkel woord daarover in het midden te brengen. Eene uitvoerige bewijsvoering gedoogt ons bestek niet, eene beknopte ontwikkeling van eigen gevoelen zij genoeg.

Jezus' plan — om dit woord te behouden — was noch zuiver theokratiesch, noch zuiver innerlijk, in het geheel niet politiesch. De verwarring van staatkundig met theokratiesch heeft het vraagstuk zeer verduisterd. Staatkundige plannen kon Jezus niet hebben. Daartegen strijdt de gelijkenis der verzoeking, de weigering eener beslissing in rechtszaken (Luk. 12, 14) en vooral Jo. 18, 36 het getuigenis voor Pilatus, dat onbepaald moet gelden, of maar de helft der waarheid uitdrukt. Maar daarmede strijdt niet, dat Jezus de theokratiesche volkskoning, de Messias van Israël wilde worden, om uit dit volk, als den zuurdeessem, de zaligheid voor alle volken te doen uitgaan. Daarmede wilde Jezus de Romeinsche heerschappij niet omverwerpen; den keizer bleef hij geven wat des keizers was. In den staat wilde hij zijne gemeente stichten. Die gemeente was innerlijk, maar dat innerlijke moest zich in het uiterlijke vertoonen. Evenmin als het bestaan van het Profetisme het koningschap in het oude Israël regtstreeks benadeelde, maar rustig voortbestond, evenmin zou dit profetiesche koningschap van den Heer strijden tegen het keizerschap van Rome, te meer, daar dit koningschap nog meer van alle nationale bekrompenheid vrij was dan het Profetisme

in Israël. Niet de oude staatkundige verwachtingen wilde de Heer vervullen. Maar in hoogeren zin wilde hij Israël als de bewaarder der zuiverste Godsdienst doen heerschen. Hij wilde, zooals hij zelf zegt, de wet vervullen, de oude Godsdienst, waarin de kiemen der volmaakte Godsdienst lagen, tot hare hoogste ontwikkeling brengen, en heiligen tot de eenige volkomene Godsdienst, opdat allen daartoe komen zouden. Uit de Godsheerschappij onder Mozes en Jozua was de koningsheerschappij ontstaan, omdat het volk voor de eerste nog niet rijp was. Deze koningsheerschappij was in de ballingschap verloren gegaan, en het volk was tot eene heiligheerschappij (hierarchie) rijp geworden, die zich tot op de tijden van Jezus staande hield. Deze was echter verachterd en verdorven; het volk was haar ontwassen, en smachtte naar de aloude Godsheerschappij terug. Alleen één enkele, een Messias was daartoe in staat. De vorming van die vernieuwde Godsheerschappij was eene geschiedkundige noodzakelijkheid geworden. Jezus voelde zich daartoe in staat. En hij is de Messias geworden. In den hoogeren theokratieschen zin is hij Israëls koning geworden. En dat plan, van den aanvang af bij hem bestaande, getuige de Tempelreiniging, de twaalf apostelen, de doop in Judaea en de Bergrede, is niet veranderd, maar is hetzelfde gebleven tot aan het einde toe. Wat ons verandering toeschijnt is ook niet meer dan schijn. Wat verandering schijnt is niet anders dan uitstel. Zulk een plan van den Heer moest natuurlijk in Jeruzalem en Judaea, als den eigentlijken zetel van het Jodendom en van de verbasterde heiligheerschappij volvoerd worden. Het: „beginnende met Jeruzalem," geldt evenzeer van de loopbaan des Meesters als van die der apostelen. Maar nu wijkt Jezus naar Galilaea, komt dan wel weder voor korten tijd in Jeruzalem, maar wijkt andermaal naar Galilaea, en vertoeft daar een geruimen tijd, misschien wel verscheidene jaren. Daardoor ontstaat het vermoeden, dat Jezus van plan veranderd zoude zijn, vooral wanneer wij bedenken, dat de doop daar niet meer plaats heeft, dat Jezus verbiedt zijne Messiaswaardigheid ruchtbaar te maken, en alle voornemen om eene uiterlijke gemeente te stichten schijnt te laten varen. Echter, Jezus' plan was alleen verschoven. Bij den achterdocht der Joodsche overheden en na de gevangenneming van Joannes was het onraadzaam langer in Judaea te blijven, en zich te vroeg aan den haat en de booze raadslagen van de voorstanders der heilig-

heerschappij, Jezus' natuurlijke vijanden, bloot te stellen. Jezus nam dus de wijk naar Galilaea, en werd daar behalven in Nazaret goed ontfangen. Daar arbeidde hij weinige maanden, en keerde toen naar de hoofdstad terug, om gesteund door de met het Pascha daar aanwezige Galilaeërs zijn uitgesteld plan verder te volbrengen. Ook dit is wel eene voorname reden van die zoogenaamde feestreizen. Nog krachtiger treedt nu de haat der Joden te voorschijn, en de ure is nog niet gekomen om dien te trotseeren. Jezus wijkt dus andermaal naar Galilaea, nu voor geruimen tijd, en om het niet te verlaten voordat de ure der beslissing voorbereid was. In Galilaea nu kon de Heer niet evenzoo arbeiden als in Jeruzalem en Judaea. Een overgang van de heiligheerschappij in de volkomene Godsheerschappij kon alleen op de zetelplaats der eerste tot stand gebracht worden, anders ware die heiligheerschappij in haar recht geweest tegenover Jezus. Ook was Galilaea zeer geschikt om met veel hope het goede zaad uit te strooien, maar door zijne gemengde bevolking niet geschikt, om de zetel der volkomene Godsheerschappij te worden. Jezus gaat dus hier meer voorbereidend te werk. Hij is als de veldheer, die nog de troepen werft om den grooten strijd te beginnen. Indien hij al sommigen terugwijst, het zijn de ongeschikte krijgslieden. Maar nadat alles in Galilaea volbragt is, gaat het naar Jeruzalem tot den grooten strijd. In Galilaea had hij geweigerd tot koning gekroond te worden, en had hij verboden zijn' naam als Messias te noemen, omdat het ontijdig was; hier neemt hij de zegepalmen en het Hosanna aan, hier zijn al zijne woorden gelijkenissen van het koningrijk Gods en den Gezalfde, van den eenen goeden herder en zijne schapen, en hij noemt het de waarheid als de kinderkens in den tempel hem met de eernamen des Gezalfden toezingen.

Maar dan is het plan van den Heer mislukt? — Dat is het voornaamste wat men gewoonlijk tegen dergelijke beschouwingswijze inbrengt. Echter, het is niet mislukt. Ware het enkel staatkundig geweest, dan zeker zou het mislukt zijn. Nu is het doel: de stichting eener volkomene Godsheerschappij onder het Joodsche volk, om vandaar uit over de aarde zich te verbreiden, de stichting eener gemeente, bestaande uit de kern des Jodendoms, de vervulling der godspraken van den grooten Onbekende aangaande den knecht Gods; dat doel is bereikt, juist door den dood des Heeren. In den strijd tegen de verbasterde heilig-

heerschappij moest Jezus uiterlijk ondergaan, opdat de zijnen, de Messias-geloovigen in Israël, en ook die nog niet de zijnen waren, in dit gruwelstuk van de eene zijde de geheele verdorvenheid der heiligheerschappij zouden erkennen en zich van deze geheel losmaken; maar aan de andere zijde, door zijnen dood van alle geheel staatkundige verwachtingen bevrijd, in zijnen naam en onder zijn koningschap de volkomene Godsheerschappij in eene zichtbare gemeente zouden afbeelden en beginnen tot stand te brengen. Zoo was het hun en allen nut, dat hij wegging. En dat doel is bereikt. Jezus is aldus de theokratiesche koning van de kern van Israël geweest, en die kern van Israël is het zuurdeessem der volken geworden. Dat de voorstanders eener verbasterde heiligheerschappij hem verwierpen, was geen mislukking van het plan, maar noodzakelijk, opdat hunne duisternis gekend zoude worden, en zijn licht zoude opgaan.

Indien Jezus' plan anders geweest ware, dan zoude hij niet in het Joodsche land gebleven zijn, maar had hij ook tot de heidenen *moeten* gaan, 'tgeen hij nu slechts noode en slechts bij uitzondering deed; dan hadde Jezus aan het einde zijns levens niet evenzoo gehandeld als in den aanvang zijner loopbaan, dan had hij Jeruzalem kunnen laten voor 'tgeen het was, en in Galilaea kunnen blijven.

Na al het gezegde is het niet noodig meer te verklaren, waarom Jezus in Galilaea niet meer doopte. Daar wilde hij niet als de Messias optreden, en hij kon niet anders doopen of laten doopen, dan tot zijne belijdenis als de Messias. Indien na Jezus' terugkomst in Jeruzalem de Farizeën zich bekeerd hadden, en de geheele natie zich dus aan de volkomene Godsheerschappij had aangesloten, dan zoude toen eerst de doop weder begonnen zijn. Door den uiterlijken ondergang des Meesters was dit niet mogelijk. Eerst na dien ondergang en dus na zijne hoogste zegepraal treedt de doop weder te voorschijn, en blijft onafgebroken het zinnebeeld der toetreding tot Christus' koningrijk.

β. Joannes was nog niet gevangen genomen, maar werkte voort, terwijl de Meester reeds zijn' openbaren werkkring was ingetreden. Men heeft zich verwonderd, dat Joannes zijn voorbereidersampt niet neêrlegde, terwijl Jezus toch reeds met de vervulling optrad. Anderen hebben daarop verschillend geantwoord. Men heeft de vergelijking gemaakt tusschen hooger en

lager onderwijs, dat te gelijk werkzaam is; dit geldt echter niet, want zonder lager onderwijs kan men niet tot het hoogere, maar men kan wel zonder Joannes tot Jezus komen. Het eenvoudige en eenig mogelijke andwoord op de vraag is, dunkt mij, dit: Terwijl Jezus in Judaea optrad, dat reeds sinds lang door Joannes was voorbereid, moest Joannes niettemin in andere streken, nog niet door hem bezocht, als voorbereider optreden. Onze uitgever of aanteekenaar wijst naar Samaria. Letten wij echter op de plaats van Joannes' gevangenschap, en den persoon, die hem gevangen nam, dan wordt het niet onwaarschijnlijk, dat hij toen in Peraea, of in de Jordaanstreek van Galilaea werkzaam was 1). Buiten deze beide gewesten had Herodes geene macht. Maar Joannes is op Machaerus gevangen geweest, en zijne werkzaamheid kan dus toen wel in de omstreken van dat slot hebben plaats gehad, ofschoon dit laatste niet gebiedend noodzakelijk is. In ieder geval kan hij thands niet op dezelfde plaats als Jezus werkzaam geweest zijn, omdat Herodes hem daar niet gevangen kon nemen. Joannes 10, 40. wordt verhaald van eene plaats aan gene zijde des Jordaans, waar Joannes gewerkt had. Hiermede zal waarschijnlijk deze zijne laatste werkzaamheid bedoeld zijn.

γ. Eindelijk werpen wij een blik op het getuigenis des Doopers zelf. In geest en strekking is het geheel gelijk aan die in het eerste hoofdstuk. Nederigheid en gepaste zelfwaardeering komen er beide in uit. De bruidegom is hij niet, maar toch de vriend des bruidegoms, en als zoodanig verheugt hij zich in de stem des bruidegoms, dat is in de bruiloftsvreugde, die nu was aangevangen. Echter uit den aart der zaak, nu de bruiloft was aangevangen, moest de vriend des bruidegoms in aanzien verliezen, en de bruidegom toenemen. Dit laatste was misschien wel met het voorgevoel van zijn naderend einde gesproken. Tot zoover loopt de rede des Doopers. Indien in de volgende verzen, 31—36, nog eenige bestanddeelen dier rede vervat zijn, dan zijn ze voor ons niet meer te onderscheiden. Ten onrechte heeft men dit getuigenis van Joannes als niet-geschiedkundig aangevallen. Wat wij tot rechtvaardiging van de eerste getui-

1) Op Perea wijst ook het πεϱὰν τοῦ Ἰοϱδάνου, door de leerlingen van Joannes gezegd vs. 26, en doelende op Jezus' samenzijn met Joannes te Bethanië, maar door den lateren uitgever niet begrepen, die daarom het ook 1, 28 bijvoegde.

genissen in verband met Mattheus 11, 1 vlgg. gezegd hebben, geldt ook hier. Alleen moet ik er dit bijvoegen: Onwillekeurig geeft Joannes ons door dit getuigenis een bewijs, hoe waar zijne geschiedenis inwendig samenhangt. Joannes verheugt zich hier, als hij van Jezus' werkzaamheid in Judaea verneemt, omdat hij zich verheugde in de komst des Godsrijks, in de aanvankelijke volvoering van Jezus' plan. Dat hij zich later, toen hem van Jezus' werkzaamheid in Galilaea bericht werd, daarin niet verheugde, is geheel natuurlijk. Toen immers scheen het alsof Jezus zijn eerste plan liet varen, alsof de komst van het Godsrijk werd uitgesteld. Na het vrolijke en heerlijke begin in Judaea kwam dit den „geweldenaar" als een bedroevend teeken voor, en hij liet Jezus vragen, of hij, die het werk zoo in den aanvang liet steken, wel waarlijk de Messias was. Die vraag moest bij Joannes oprijzen, als hij van de booze raadslagen der Joden niet onderricht was.

Zoo hebben wij dan in dit getuigenis en klaar bewijs van Joannes' geschiedkundige trouw; en in de vergelijking daarvan met de latere vraag des Doopers, een bewijs voor de waarheid van het boven gezegde, omtrent het plan van Jezus.

3. *Krachtig geloof der Samaritanen,* 4, 1—42. De reden, waarom Jezus Judaea verliet, wordt door onzen evangelist opgegeven, als voorzichtig terugwijken voor den ontwakenden naijver der Farizeën. Hiermede acht men Mattheus 4, 12 in strijd, waar, als reden van Jezus' gaan naar Galilaea, de gevangenneming van Joannes wordt opgegeven, en klaarblijkelijk bedoeld, dat Jezus daarheen ging, om den arbeid des Doopers voort te zetten, waar deze dien gelaten had. Ik stem toe, dat beide reizen naar Galilaea dezelfde kunnen zijn. Echter de beide redenen, van Mattheus en Joannes, laten zich zeer goed vereenigen. Joannes verklaart dan, waarom Jezus Judaea verliet, Mattheus, waarom hij juist naar Galilaea ging. De opmerking, dat Jezus zelf niet doopte (vs. 2), wil Holwerda naar 3, 22 verplaatsen, 'tgeen misschien niet af te keuren is. Men moet evenwel opmerken, dat zulk een tusschenzin, zelfs eenigzins uit het verband gerukt, tegen de Joanneïesche schrijfwijze niet strijdt. De reden, waarom Jezus zelf niet doopte, heeft Lücke zeer juist opgegeven. Met eene bijzondere verdeeling van dit gedeelte onzer geschiedenis, behoeven wij ons niet te vermoeien. Zij ligt voor de hand. Vs. 1—8 geeft de inleiding tot, en 9—26 een

kort verslag van het gesprek met de Samaritaansche. Vs. 27—30 verhalen de onmiddelijke gevolgen des gespreks, 31—38 een tusschengesprek met de jongeren, en 39—42 de vruchten van het gesprek met de vrouw.

a. *Inleiding*, 1—8. De Inleiding verraadt des schrijvers kennis van de omstandigheden, waaronder, en de plaats, waar het gesprek voorviel. Getuige de vermelding van de oud-testamentiesche en Samaritaansche overleveringen, aangaande de Jakobsbron (vs. 5 en 6) 1), de vermelding van het uur enz. Tegen dit uur heeft men bezwaar, als zoude het onwaarschijnlijk zijn, dat op het heete van den middag eene vrouw water ging putten. Dit bezwaar wordt nog grooter, wanneer wij bedenken dat Jezus dan ook tot den middag de reize kon voortzetten. Maar men heeft niet gelet op het jaargetijde, waarin die reize plaats had; wij hebben vroeger reeds opgemerkt, dat dit in November of December moet geweest zijn. De middaghitte was toen zoo hinderlijk niet. Trouwens het uur, waarop de vrouw kwam, bleek niet het gewone te zijn; anders ware zij niet alleen geweest. Een ander bezwaar heeft men tegen den vreemden naam Sychar, voor Sichem of Sychem geopperd. Verklaringen uit een hebreeuwschen scheldnaam zijn zeer onzeker. Maar zoowel het zwakkere naam-geheugen des grijzaarts, als de willekeur of onkunde van uitgever of afschrijvers, kan van deze naam-verandering de schuld hebben. Overigens is de geheele inleiding zeer aanschouwelijk en natuurlijk.

b. *Gesprek met de Samaritaansche*, 9—26. Uit den aart der zaak is dit gesprek zeer kort medegedeeld. De schrijver kon daarbij niet tegenwoordig zijn (vs. 8). Het zou dus verkeerd wezen ook hier eenige woordelijke juistheid en naauwkeurigen samenhang in de onderdeelen des gespreks te willen zoeken. Wij hebben ook hier alleen op de hoofdpunten te letten. Deze zijn drie in getal: vooreerst de samenspraak over het levende water, dan die over de vijf mannen, eindelijk die over de eerdienst.

Naar Jezus' gewoonte knoopt hij aan eene schertsende weigering der vrouw, om hem te drinken te geven, een gezegde van dieperen en eenigzins ingewikkelden zin vast, om hare aandacht op te wekken: „Indien gij het geschenk Gods kendet en wist, wie hij is, die u vraagt: Geef mij te drinken, gij zoudt het hem

1) Ook het ἔδει διέρχεσθαι δ. τ. Σαμ. (vs. 4).

verzoeken, en hij zou u het levende water geven." Het was onmogelijk, dat de vrouw aanstonds dit woord begreep. Niet onnatuurlijk is dus haar andwoord, dat de zinnebeeldige taal des Meesters, doch ook schertsend, in letterlijken zin opvat. Jezus verklaart zijn vorig gezegde niet, maar gaat voort in dat zelfde beeld te spreken. Evenwel dit laatste gezegde bevat toch eenige opheldering van het voorgaande, en althands dit zegt de Heer ronduit, dat hij niet van 'dit water,' het bronwater nl., spreekt: „Al wie van dit water drinkt, zal wederom dorsten, zegt hij, maar die drinkt van het water, dat ik hem geven zal, zal niet dorsten in eeuwigheid; maar het water, dat ik hem geven zal, zal in hem worden eene bronne van springend water tot in het eeuwige leven." Naar het andwoord bij Joannes, begrijpt de vrouw ook dit niet. Zij wenscht dat water wel, maar meent toch, dat zij dan van de moeite ontslagen zal zijn, om te komen putten. Hier houdt deze samenspraak plotseling op, en het verslag van den evangelist gaat tot een ander hoofdpunt over. Dat Jezus evenwel over dit vruchtbare denkbeeld meer uitvoerig met de vrouw zal gesproken hebben, is meer dan waarschijnlijk.

De echtheid der woorden van Jezus in deze samenspraak is door geen verstandig beoordeelaar betwijfeld. Maar wel heeft men hier en verder in dit gesprek den twijfel geopperd, of Joannes wel de juiste gelegenheid had opgegeven, waarbij deze woorden gesproken zouden zijn. Hier vooral wijst men op de onbegrijpelijke domheid en platheid der vrouw. Wij hebben daartegen het volgende in te brengen: De vrouw kent Jezus nog niet, en uit hare weigering vs. 9 blijkt duidelijk, dat zij meer schertsend dan ernstig spreekt. Dat zij de eerste uitspraak van Jezus niet geheel begreep, is natuurlijk, en het doel van den Heer was daarmede ook hoofdzakelijk, hare aandacht te trekken. Minder natuurlijk is haar niet-begrijpen, na Jezus' ophelderende woorden vs. 14. Maar zeer opmerkelijk is, dat juist daar, waar zij Jezus voor een Profeet erkent, alle sporen van scherts verdwijnen. Dit moeten wij echter in het oog houden: de woorden des Meesters waren zeer geschikt om zijnen leerling met eenige naauwkeurigheid in het geheugen te blijven, en daarvoor zal hij dan ook bijzondere zorg gedragen hebben; maar de los daarheen geworpen gezegden eener Samaritaansche, zal hij wel niet in alle naauwkeurigheid onthouden hebben. De algemeene

geest was hem nog wel voor de gedachten. Hij herinnerde zich misschien, dat zij schertsend was aangevangen, dat zij eerst na het erkennen van Jezus' waardigheid geheel ernstig werd, en dat zij eindigde, met hare godsdienstige begrippen en geschillen ter sprake te brengen. Maar wanneer hij nu het eerste te scherp geteekend, en het andere te kort en oppervlakkig vermeld heeft, dan mogen wij, om deze bijzaak, zijne geschiedkundige trouw niet betwijfelen. De vermelding van datgene wat hij zag, 1—8, is zoo aanschouwelijk, en de omstandigheid, dat Jezus zijn zinnebeeld aan iets, wat voor oogen was, vastknoopte, zoozeer in den geest des Meesters, dat wij hier ten onrechte naar eene andere gelegenheid, als aanleiding voor die woorden, zouden zoeken.

Plotseling (om dezelfde reden) neemt het gesprek eene geheel andere wending. „Ga heen!" zegt Jezus, „roep uwen man en kom hierheen." „Ik heb geenen man," is het andwoord der vrouw. „Wèl zegt gij: ik heb geen' man," herneemt de Heer weder, „want vijf mannen hebt gij gehad, en dien gij nu hebt, is uw man niet. Dat hebt gij naar waarheid gezegd." Het is ontegenzeggelijk, dat Joannes hier niets anders heeft willen voorstellen, dan een bewijs van Jezus' bovennatuurlijke wetenschap, gelijk ook uit vs. 29 blijkt. Op zich zelf is zulk een weten van de levensomstandigheden eens anderen niet bevreemdend. Men denke aan de verschillende magnetiesche voorvallen, die ook in onzen tijd, bijv. bij Zschokke, zulk eene wetenschap aanduiden. Niet daarom zouden wij dus twijfelen aan de naauwkeurigheid van Joannes' bericht. Maar die vijf mannen van eene vrouw, die nog betrekkelijk jong scheen te wezen, zoodat ze nog met eenen zesde buiten het huwelijk leefde, komen ons toch zeer vreemd voor. Verder was het Jezus' gewoonte niet, om, zoodra hij een gesprek op een bijzonder punt had gebracht, vanwaar hij kon uitgaan om gunstig op anderen te werken, die stelling aanstonds op te geven, gelijk hier vs. 21 geschiedt. Pasten die hooge openbaringen, paste de mededeeling: „Ik ben de Messias," waarmede Jezus zeer spaarzaam was, voor zulk eene zedelooze, lichtzinnige vrouw? En indien de vrouw dadelijk door zulk een bewijs van Jezus' wetenschap getroffen werd, en wel zóó getroffen, dat zij er later (vs. 29) haar Messiasgeloof op grondt, waartoe had zij dan nog meer noodig om in Jezus den Messias te zien, en bovenal, waarom liet Jezus toe, dat zij lichtzinnig over zijn ernstig verwijt heensprak, zonder

eenig berouw te toonen? Dit alles beweegt mij, in dit gezegde des Heeren met anderen, eene zinspeling te zien op de vijf afgoden der Samaritanen, met wie zij den echt gebroken hadden voor Jehova, die evenwel hun man niet was, maar aan de Joden behoorde. Zulk eene zinspeling is een geschikte grondslag en inleiding tot het volgende, en tevens geheel in den trant des Meesters. Joannes, die deze gelijkenis niet begreep, heeft dan de omstandigheden, overeenkomstig zijne meening eenigzins anders voorgesteld, en ook de woorden der vrouw — vs. 29, waarbij hij niet tegenwoordig was — daarnaar ingericht. Ook het andwoord der vrouw: „Heer! ik zie, dat gij een profeet zijt," past dan oneindig beter, en heeft dan de juiste beteekenis: „Daaraan, dat gij deze godsdienstvraag ter sprake brengt, zie ik, dat gij een Profeet, een leeraar, een man Gods zijt," waarop dan weder zeer geleidelijk de vraag om eene verklaring van het geschil tusschen Joden en Samaritanen volgt. Maar tevens dient dit tot bevestiging van Joannes' geschiedkundige trouw, die ook verkeerd begrepene woorden van Jezus trouw overleverde, zoodat wij er den zin van kunnen opsporen, bijaldien wij deze verandering, en vs. 39 onder, niet aan den uitgever te danken hebben.

Die vraag der vrouw wordt door Jezus tweeledig beandwoord. Eerst toont de Heer het recht der Joden aan, die wisten wat zij aanbaden, omdat zij de voortgaande ontwikkelingsrei der openbaring in het Profetisme bezaten, terwijl de Samaritanen zich met den eersten trap, de Mozaïesche godsheerschappij, en wel naar hunne meening verwrongen, tevreden stelden. Dan opent de Heer het uitzicht op een heerlijker toekomst, wanneer noch te Jeruzalem, noch op Garizim, maar in geest en in waarheid zou worden aangebeden. Deze onschatbare en ontegenzeggelijk echte uitspraak des Meesters is hier geheel op hare plaats 1). Als de vrouw eindelijk zegt, dat de Messias al deze dingen openbaren zou, geeft Jezus haar te kennen, dat hij de Messias is. Zeer misplaatst is de twijfel aan de Messiasverwachting der Samaritanen. Wat destijds aan alle volken der beschaafde wereld gemeen, schoon bij den een sterker dan bij den ander was, dat zal wel niet vreemd geweest zijn aan een volk, dat met de Joden, en vooral met de Galilaeërs in zoo naauwe betrekking stond.

1) Het ἐν τῷ ὄρει τούτῳ duidt den man aan, die op de plaats zelve tegenwoordig geweest is.

Daarenboven, Jezus had geene reden, om het hier te verzwijgen. In Samarië zou er niet door den invloed der heiligheerschappij zoo als in Judaea, of niet door tegenwerking dier heerschappij, zoo als in Galilaea, noch door vijandige bestrijding, noch door onbesuisde en zelfzuchtige vrijheidsbegeerte misbruik van gemaakt worden. Hier vond hij eene vrouw, wier hart geopend was voor Messiaansche verwachtingen, en die toonde gaarne van de dingen des hemels te hooren. Daarom vond Jezus geen gevaar haar mede te deelen, hoe die verwachtingen in hem vervuld zouden worden. De uitkomst heeft zijne woorden bekroond.

c. *Onmiddelijke gevolgen des gespreks*, 27—29. Zeer aanschouwelijk zijn deze verhaald. Men bemerkt, dat de ooggetuige terugkeert. De jongeren keeren weder, en verwonderen zich, dat Jezus met eene vrouw spreekt. Een echt Joodsche trek! De eerbied echter verbiedt hun de reden te vragen. De vrouw in haren ijver, om mede te deelen wat haar wedervaren is, laat haar watervat staan, en snelt naar de stad, waar zij door hare woorden spoedig eenige stadgenooten beweegt, om met haar naar de Jakobsbron te gaan.

d. *Tusschengesprek met de leerlingen*, 31—38. Intusschen bieden de jongeren Jezus spijs aan, die zij in de stad gekocht hebben. De Heer weigert; hij heeft eene spijze, die zij niet weten. De leerlingen denken natuurlijk aan eene spijs, die de vrouw hem gebracht heeft. Maar Jezus legt het hun uit met de woorden: „Mijne spijze is, dat ik den wil mijns Vaders doe en zijn werk volbrenge." Indien Weisse dit woord voor zeer echt houdt, maar het uitspreken daarvan bij deze gelegenheid eenigzins pralend vindt, dan toont hij Jezus' woorden niet te begrijpen. Jezus wijst de spijze niet af, omdat hij het eten beneden zich achtte, of om zoo iets maar te kunnen zeggen, maar omdat zijn honger voorbij is. Zijn geheele ziel is thands van zijn heerlijk werk vervuld, en in de gespannen verwachting naar den uitslag zijner prediking wedervaart hem wat ons allen bij zulk eene gelegenheid gebeurt, de lust tot eten is voor 't oogenblik niet meer aanwezig. Maar ziet! daar komen ook de Samaritanen reeds aan, en met het oog op hen spreekt Jezus de volgende gelijkenis van den oogst, die geen vier maanden uitblijft, maar onmiddelijk volgt op den zaaitijd, vs. 35. Er is geene reden om te beweeren, dat dit woord vs. 35 niet bij deze gelegenheid gesproken zoude wezen. Nergens past het beter dan hier, en

het is of er ons de lenteadem van het welaangename jaar des Heeren uit tegenwaait. Maar waarschijnlijk is Weisse, die dit beweert, door de volgende vss. (36—38) daartoe verleid. Deze staan hier zeker niet op hunne plaats, en hoewel ze echt zijn, moeten ze bij een andere gelegenheid gesproken, en alleen door de overeenkomst der beelden hierbij gevoegd zijn 1). Het zij dus dat deze echte woorden door Joannes op verkeerde plaats aangehaald, of door den uitgever uit een ander evangelieschrift overgenomen, en om de gelijkheid der beelden hier geplaatst zijn, hier passen ze niet.

e. *Vruchten van het gesprek met de vrouw*, 39—42. Met weinige woorden verhaalt Joannes den uitslag van de prediking der Samaritaansche in Sichem. De menschen komen, hooren Jezus zelven, en bidden hem, getroffen door zijn woord, bij hen te blijven. Jezus vertoeft nog twee dagen. Maar Joannes draagt bijzondere zorg om het geloof der Samaritanen boven dat der Joden te verheffen, door hen tot de vrouw te doen zeggen, dat zij door eigen hooren en niet meer door haar woord geloofden.

Voordat wij van dit verhaal afstappen zijn nog drie opmerkingen noodig, die het geheele verhaal betreffen. Men heeft namelijk vooreerst de geheele geschiedenis in strijd geacht met Matth. 10, 5, waar Jezus zijnen leerlingen verbiedt, tot eenige stad der Samaritanen of heidenen te gaan. Maar men heeft het groote verschil tusschen de beide plaatsen niet opgemerkt. Dat verbod Matth. 10 was noodig. De leerlingen, nog geheel vervuld van bekrompen Joodsche Messiasbegrippen, zouden geschikt zijn geweest om heiden en Samaritaan met vijandschap en haat te vervullen, voor de prediking des evangelies onder hen waren zij toen en vele jaren daarna nog niet rijp. Zij zouden het Christendom meer benadeeld dan uitgebreid hebben. Ziedaar de hoofdreden van het verbod des Heeren. Maar ook

1) Want 1°. zij bevatten juist het tegendeel van vs. 35. Juist hier was Jezus zoowel de *σπείρων* als de *θερίζων*. En dit zeggen komt dus bij zulk eene gelegenheid zeer ongepast. 2°. *ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς* kan Jezus niet zoo vroeg reeds gezegd hebben. De App. waren nog niet uitgezonden. In de laatste reden b. v. zoude daarentegen zulk eene spreekwijze gepast zijn. 3°. *ἄλλοι κεκοπιάκασιν* kan alleen door verwringing op Jezus worden toegepast. Duidelijk is het van den voortdurenden Messiaanschen arbeid, ook vóór den Messias gezegd. Maar dan geldt het wel van de Joden, doch niet van de Samaritanen, en is dus hier misplaatst.

het plan des Meesters eischte zulk een verbod. Galilaea moest gewonnen worden. De tijd voor de evangelieprediking aan de heidenen was nog niet gekomen, en de tijd, die den Heer nog overbleef, moest tot prediking in Israël gebruikt worden. Doch, omdat nu de leerlingen nog niet rijp genoeg waren, en de Heer later geen' tijd en gelegenheid had om opzettelijk het evangelie aan heiden en Samaritaan te verkondigen, mogen wij het niet onmogelijk noemen, dat hij zelf veel vroeger, en dus nog verre van het einde verwijderd, op eene doorreize aan de Samaritanen het evangelie verkondigde, en maar twee dagen onder hen vertoefde. Wat den leerling verboden wordt om alle misbruik te voorkomen, dat is den Meester niet verboden, die met wijsheid zijne daden regelt, en met de uren woekert. Om te bewijzen, dat de Heer den Samaritanen veeleer gunstig dan ongunstig was, heeft men Luk. 10, 30 vv.; 17, 15 vv. (Jo. 8, 48) en Luk. 9, 52—56 aangehaald.

Ten andere heeft men zich geërgerd over de grootsche en hoogdravende andwoorden aan deze zedelooze vrouw. Om dit bezwaar te verwijderen heb ik alleen op mijne boven ontwikkelde meening aangaande de zedelijkheid dier vrouw te verwijzen. Dat zij niet onzedelijk was, getuigt ook de uitslag harer prediking, die eenige achting veronderstelt.

Eindelijk heeft men gewezen op Hand. 8, 5 als de oorspronkelijke kiem, waaruit ons verhaal zou zijn voortgesproten. Wij mogen de zaak omkeeren en zeggen, dat zonder deze geschiedenis van Joannes of eene dergelijke, zonder zulk een voorbeeld van Jezus, het verhaal eener evangelieprediking door Joodsch-christelijke apostelen onder de Samaritanen geheel onwaarschijnlijk is. Ware de Meester niet voorgegaan, dan zouden de leerlingen vóór Paulus niet eens op de gedachte gekomen zijn, om ook buiten Israël te gaan, en wij konden geen krachtiger bewijs wenschen voor de waarheid van Joannes' bericht dan deze plaats der apostelgeschiedenis.

4. *Geloof der Galilaeërs.* 4, 43—46. Wanneer wij vs. 43—46 lezen, dan zullen wij met alle uitleggers stuiten op de duisterheid ja onverklaarbaarheid van vs. 44. Het kortste zou wezen met sommigen 1) het geheele vers uit te stooten. Dit redmiddel echter mag alleen het laatste wezen, en wij mogen het niet aan-

1) Ook Prof. Scholten, Bijbelsch Woordenb., art. Joannes.

grijpen, tenzij alle andere ongenoegzaam blijken. Mij komt het veel waarschijnlijker voor, dat hier iets is uitgevallen. De uitspraak van Jezus vs. 44 is duidelijk dezelfde als Mark. 4, 6 en gelijkl. pll. Daar doelt ze op Nazaret, en wordt gesproken bij gelegenheid van een bezoek des Heeren aan die plaats, en van de slechte ontfangst, die hem daar te beurt valt. Ook hier moet dus de uitspraak dien zin hebben. Want noch van Judaea kan het gelden, omdat de Heer daar goed ontfangen was, noch van Bethlehem, omdat wij van geen verblijf des Meesters aldaar lezen, noch van Samaria, omdat dit in geen geval Jezus' vaderland kan heeten. Ik vermoed dus, dat Joannes vs. 44 heeft laten voorafgaan door eene korte vermelding van die slechte ontfangst in Nazaret, en dat wij dan deze vermelding, gevolgd van vs. 44, achter vs. 45 hebben te stellen, zoodat de loop der redeneering deze wordt: 'Jezus ging naar Galilaea (43), en de Galilaeërs ontfingen hem goed (45), maar in Nazaret werd hij slecht ontfangen (uitgevallen zin), daarom zeide Jezus, dat een Profeet,' enz. (44) en zoo ging hij nu weder naar Kana (46). Met een kleine verandering en herstelling wordt zoo alles duidelijk 1).

Het is hier de plaats niet om deze gissing met tal van gronden te staven. Haar voorrecht boven de gewone uitleggingen is hare meerdere natuurlijkheid, en boven de verplaatsing der vele verzen door Wassenbergh voorgesteld, hare eenvoudigheid. De plaats, en dit vooral is hier voor ons van belang, verkrijgt daardoor haar gevestigd en zeker standpunt in de geschiedenis van den Heer, en is zeer geschikt om het geloof der Galilaeërs uit te drukken, waarop alleen Nazaret eene uitzondering maakte, terwijl tegen het ongeloof van deze stad, waar Jezus daardoor alleen geen wonder kon verrichten, zeer juist Kana gesteld wordt 'waar hij het water in wijn veranderde.'

1) De tekst wordt dan deze: 43. Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν. 45. ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἑωρακότες ὅσα ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ, καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν. [ἦλθεν οὖν πρῶτόν εἰς τὴν Ναζαρὲτ, τὴν πατρίδα αὐτοῦ· ἐν δὲ τῇ πατρίδι αὐτοῦ οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, ἀλλὰ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως]. 44. αὐτὸς γὰς Ἰ. ἐμαρτύρησεν ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει. 46. ἦλθεν οὖν πάλιν εἰς τὴν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησεν τὸ ὕδωρ οἶνον.

c. *Toppunt. Bevestiging des geloofs in het wonder der genezing van verre.*

(4, 47—54.)

De evangelist is wederom tot het toppunt dezer afdeeling genaderd. Het geloof heeft bevestiging noodig. De Heer komt daaraan te gemoet door een teeken, of liever door verscheidene teekenen, waarvan dit eene, als vertegenwoordiger der andere, door den evangelist wordt medegedeeld. Een koninklijk dienaar 1) bidt van Jezus de genezing af van zijnen zoon, die gevaarlijk krank was. Het eerste andwoord des Heeren, vs. 48, is ons eenigzins duister, maar sloeg waarschijnlijk op de vraag des mans, die niet voor ons is bewaard gebleven. Misschien ging deze van eene uitweiding over Jezus' wonderen vergezeld. Evenwel, zonder die vraag te kennen, en zonder nader bericht aangaande den man, die haar deed, mogen wij ons oordeel over het andwoord niet uitspreken. Toen de man echter eenvoudig en zonder ophef zijne vraag herhaalde, stemde Jezus daarin toe, maar zóó, dat tevens zijn geloof beproefd werd. De man gelooft, nu niet omdat hij een teeken gezien heeft, maar reeds zonder dat, en zijn geloof wordt bekroond door de genezing zijns zoons. Met uitzondering van de vraag des hovelings, vs. 47, is dit bericht zeer naauwkeurig gesteld. Op die vraag echter kwam het Joannes niet aan. Hier spoedde hij voort naar het wonder, dat thands de hoofdzaak uitmaakte, en daarbij wordt ook geene enkele omstandigheid vergeten.

Deze geschiedenis is aan tweeërlei twijfel onderhevig geweest. De eerste is uit het verbazende en ongehoorde des wonders voortgesproten, de tweede uit vergelijking met de Synoptici. Voor den eersten, die ook in dit geschrift eigentlijk niet te huis behoort, mogen wij verwijzen naar hetgeen ter gelegenheid van het wonder van Kana gezegd is. De meer kritiesche twijfel moet ons eenige oogenblikken bezighouden.

Men heeft de geschiedenis van den heidenschen hoofdman, door Mattheus, 8, 5 vlgg., en Lukas verhaald, als een bewijs van het gebrekkige van ons bericht aangevoerd, of omgekeerd, ons bericht als zuiver geschiedkundig tegenover dat der beide

1) βασιλικός, de gewone naam door Josefus aan Joodsche dienaren des Konings, in tegenoverstelling van Romeinsche amptenaren, gegeven.

andere gesteld. De verdedigers hebben trachten aan te toonen, dat het twee geheel verschillende gebeurtenissen zijn, die alleen de omstandigheid van de genezing in de verte gemeen hebben. Bij het groote verschil, dat de synoptiesche en Joanneïsche berichten onderscheidt, valt dit bewijs niet moeilijk. Ik wil niet wijzen op het verschil tusschen een' centurio en een' hoveling van Herodes, Jood en heiden; tusschen een' slaaf en een' zoon; tusschen de omstreek van Kafarnaum en Kana, en meer andere, die zich gemakkelijk zouden laten oplossen. Maar ik wijs op het hoofdverschil der twee verhalen: de gezindheid der beide mannen die de genezing huns kinds (of huns slaven) vragen. De een is een geloovig en om zijn geloof hooggeprezen heiden, de ander is een wondergeloovig en daarom door Jezus terechtgewezen Jood. Het eene is lijnrecht het tegenovergestelde van het andere. Indien dus Joannes' bericht uit het synoptiesche of omgekeerd is voortgesproten, dan heeft de navolger in zijn verhaal het punt waar het op aankwam, het gronddenkbeeld laten varen, en door iets wat lijnrecht daarmede in strijd was vervangen. Dit mag men niet veronderstellen, want zulk eene willekeur zoude aan welk eene zijde ook eene ongerijmdheid zijn. Wij zouden dus ook tot het besluit komen, dat wij hier twee verschillende genezingen in de verte voor hadden, indien van den anderen kant de punten van overeenkomst niet te sterk drongen, en beide zich als geschiedkundig konden handhaven. Dit laatste komt ons van het synoptiesche bericht zeer twijfelachtig voor.

Wij nemen voorloopig alleen het verhaal van Mattheus, over dat van Lukas hebben wij straks een woord. Dit verhaal blijkt duidelijk geene onvervalschte geschiedenis te zijn. Dat Jezus nooit met heidenen in zulk eene aanraking gekomen kan zijn, is dunkt mij boven allen twijfel verheven. Vooreerst lag het buiten zijn plan, en ten andere hebben wij het voorname bewijs daartegen in de huivering der apostelen na Jezus' dood, om zich met de heidenen in aanraking te stellen. Zij aarzelen niet om tot de Samaritanen te gaan, want zij hadden daar des Heeren voorbeeld voor zich; zoo zouden zij ook tot de heidenen gegaan zijn, wanneer Jezus hun daarvan zulk een voorbeeld had gegeven. Ook de woorden des hoofdmans (Matth. 8, 9) hebben geen geschiedkundig aanzien. Maar, wanneer wij het verhaal aandachtig nagaan, dan moeten wij onbevooroordeeld erkennen, dat het meer van eene gelijkenis dan van eene geschiedenis heeft. En

ziedaar ook mijne meening. Eene vergelijking met de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan strekt om haar te bevestigen. De geheele aanleg des verhaals, het merkwaardige geloof des hoofdmans, de slotwoorden des Heeren, vs. 10—12, alles duidt eene gelijkenis aan. Reeds Weisse, ofschoon deels op verkeerde gronden, heeft deze meening terecht verdedigd.

Maar zullen wij nu met Weisse het verhaal bij Joannes als een mislukte vervorming der parabel bij Mattheus beschouwen? Onmogelijk. Reeds boven zeide ik, dat van beide kanten zulk eene omzetting in het tegenovergestelde eene ongerijmdheid zou wezen. Het Joanneïesche verhaal heeft volstrekt geen' schijn eener gelijkenis. Alles is natuurlijk: het wondergeloof des Joodschen mans, zijne herhaalde vraag, zelfs zijn geloof, dat door Jezus beproefd wordt, de vraag naar het uur, en het slot: 'hij geloofde en zijn gansche huis,' 'twelk bij Mattheus verwaarloosd zoude wezen. Hier hebben wij dus zuivere, ontegensprekelijke geschiedenis.

Maar juist dit werpt een licht op de samenstelling en oorsprong der gelijkenis bij Mattheus en Lukas. Mattheus namelijk vond in zijne bron deze gelijkenis, maar tevens was hem eene werkelijk gebeurde genezing uit de verte bekend. Wat wonder, dat hij beide in één geschiedverhaal vereenigde, en omdat de gelijkenis treffender was dan het werkelijk gebeurde, de eerste als waarachtige geschiedenis beschouwde. Het vreemde en onmogelijke, dat Jezus aldus met heidenen gehandeld zoude hebben, sprong Lukas of een' zijner bronnenschrijvers in het oog, en deze nam dus het verhaal wel over, doch met de verandering dat niet de vader, maar joodsche synagogen-oversten Jezus voor dezen het verzoek doen, zoodat de Heer met den heiden eigentlijk niet in aanraking komt. Om dezelfde reden zijn de slaven uit het geschiedverhaal (Jo. 4, 51) bij Lukas tot vrienden geworden, die den Heer terughouden in des heidens huis te gaan. Het begin zijns verhaals en de omstandigheid, dat de kranke in de gelijkenis een slaaf was, heeft Lukas naauwkeuriger dan Mattheus uit zijne bron overgenomen, terwijl de slaaf bij dezen in den zoon van de geschiedenis is overgegaan. Wat nu den oorsprong der gelijkenis betreft, ik meen dat ook deze ons niet meer duister kan zijn. Zij is klaarblijkelijk na het gebeurde, dat Joannes meêdeelt, en daarop doelende gesproken. Daarvoor is zij geheel en al gepast. Tegenover het wondergeloof des joodschen ho-

velings stelt Jezus ter beschaming het zuivere en krachtige geloof eens heidenschen hoofdmans. Waar gene smeekt dat de Heer tot hem zoude komen, schetst Jezus dezen als zoo vol vertrouwen op de macht van den Heer, dat hij hem zelfs smeekt zijn huis niet in te treden. „Zulk een geloof," zegt Jezus, „heb ik bij niemand in Israël gevonden." Op deze wijze vallen alle tegenstrijdigheden weg, en ik ben zoozeer van de juistheid dezer verklaring overtuigd, dat ik haar gerust als de eenig mogelijke durf voordragen. Wij behoeven niet te vragen, waarom Joannes dan de gelijkenis niet meêdeelde, want het was hem vooreerst op deze plaats juist om het wonder als toppunt dezer afdeeling te doen, en ten andere deelt hij gewoonlijk andere reden en geene gelijkenissen des Heeren mede. Daarenboven heeft hij geen enkele rede, die reeds in een ander evangelie vermeld staat.

DERDE AFDEELING.

JEZUS' HEERLIJKHEID TEGENOVER HET ONGELOOF DER HEILIGHEERSCHERS EN HET VOLHARDEND GELOOF DER ZIJNEN.

(5—11.)

a. *Dubbele aanleiding tot ongeloof en geloof.*

(5. 6.)

α. *Eerste aanleiding. De eerste sabbatschennis met hare aanvankelijke gevolgen,* 5.

1. *De sabbatschennis*, 5, 1—9. Wij gaan nu tot eene afdeeling over, waarin de knoop van Jezus' geschiedenis, van het groote schouwspel, door Joannes voorgesteld, gelegd wordt. De spanning met de vijanden der Messiasgemeente wordt grooter, de scheiding scherper. De eerste aanleiding daartoe geeft het in den aanvang van dit hoofdstuk verhaalde. Wij deelen het geleidelijk mede, en tevens zoo, dat de geschiedkundige twijfelingen, òf door onze voorstelling zelve worden bestreden, òf ter harer plaatse ter sprake komen.

Op een feest der Joden gaat Jezus op naar Jeruzalem, en wel om geene andere reden, dan omdat hij daar eene buitengewone menschenmenigte zoude vinden. Wij nemen aan, dat dit feest het Pascha was, omdat tegen deze meening niets kan worden ingebracht, dan dat zij onzeker is, terwijl van de aanneming dat het feest Purim, Pinksteren, Loofhutten of Tempelvernieuwing geweest zij, gemakkelijk bewezen kan worden, dat zij onmogelijk zijn. Van leerlingen wordt niets gemeld. Maar Joannes heeft de gewoonte niet, personen, die in den loop des verhaals niet handelende of sprekende voorkomen, in den aanvang te noemen. Alleen de schrijver van Hs. 21 doet dat. Waarschijnlijk is dus, dat eenige leerlingen Jezus vergezelden. Jezus komt de schaapspoort, welker ligging onzeker, maar aan de oostzijde der stad te zoeken is, in, allerwaarschijnlijkst ko-

mende van Bethanië. Bij die poort, maar in de stad, lag een badwater, waarom eene galerij in vijfhoek gemaakt was, ter beschutting der zieken. Dit bad droeg den eigenaardigen naam van Bethesda, huis der barmhartigheid. Totdat een waarschijnlijker meening wordt voorgedragen, zoeken wij het het veiligst met Robinson in de bron der jonkvrouw Maria ('Ain-Um-el-deredsch) aan de stadsmuur, naar de zijde van den weg naar Bethanië en Jericho gelegen. Dat Josefus de bron niet noemt, kan ons niet hinderen. De bron kan verschillende namen gehad hebben, en Josefus geeft geen volledige opgave van de bronnen der hoofdstad; zeer opmerkelijk is, dat hij enkel die bronnen noemt, welke alleen voor de belegering van belang waren; ook de bron Hizkia verzwijgt hij. Aan die bron vindt Jezus in 't voorbijgaan een kranke liggen, wiens aanblik zijn medelijden opwekt, vooral daar hij hem ook vroeger daar gezien heeft; althands hij weet, dat de lijder reeds sinds lang krank is. Bij nader onderzoek schijnt gebleken te zijn, dat hij reeds 38 jaar ziek — ofschoon niet aan dit badwater — gelegen had. Uit barmhartigheid (naar des evangelisten eigen aanteekening) en om geene andere reden wat ook Luthardt zegge, vraagt de Heer hem of hij gezond wil worden. Een' onverschilligen, een' onwilligen of schandelijken bedelaar wil de Heer niet genezen; het moet zijne vurige begeerte zijn om weêr gezond te worden. Daar waren er, gelijk uit het andwoord van den kranke blijkt, aan dit badwater, die alleen daarhenen gingen om aalmoezen te vergaderen. De man betuigt dat hij geen zoodanige is. Hij wil wel genezen worden, maar hij kan niet. Alleen bij het opborrelen had het water geneeskracht 1), maar dan waren andere zieken den lamme voor, die naar het bad moest kruipen, omdat hij niemand had, die hem er in wierp. Bij de groote menigte zieken van allerlei soort die daar, blijkens vs. 3, waren, was dit niet vreemd. En, verwondert men zich, dat er niemand was om den kranke te helpen, terwijl hij toch ook niet zonder hulp te Bethesda kon komen, zoo bedenke men, dat er lichtelijk iemand te vinden was, die de moeite nam hem naar het badwater te brengen, maar niet lichtelijk iemand, die van zijne bezigheden zooveel tijds konde

1) Dit wordt door een' kantteekenaar (of door den uitgever?) in het tusschenvoegsel vs. 3 en 4 op eigenaardige maar apokryfe, en zeker onjoanneïesche wijze verklaard.

afzonderen, dat hij op de beweging des waters zoude wachten en dan nog met kans van niet te slagen. Onwaarschijnlijk is dus het andwoord des kranken niet. En daarom aarzelt de Heer niet om het machtwoord te spreken: „Sta op, neem uw beddeken op, en ga!" Onmiddelijk wordt de man gezond, en doet wat de Heer bevolen heeft. Wanneer wij dus uit het volgende leeren, dat de man niet wist wie zijn weldoener was, dan kan ons dit niet anders dan zeer natuurlijk voorkomen. In zijnen haast om aan Jezus' bevel te voldoen, en in zijne blijdschap vergeet hij den weldoener. Vóór de genezing was er noch gelegenheid noch aanleiding om diens naam te vragen, en men zal toch niet willen beweeren, dat Jezus aan iederen Jeruzalemmer, en dat toen reeds, bekend was. Men houde ook vooral in het oog, dat dergelijke genezingen destijds in het joodsche land niet zoo ongewoon waren. Het schielijke heengaan van den genezene was dus meer ondankbaar dan ongewoon. Met de aanteekening, dat het sabbat was, sluit de evangelist dit bericht, aan welks geschiedkundige waarheid alleen vooroordeel kan twijfelen, en dat in aart en strekking met de genezingen, door de Synoptici vermeld, volkomen overeenstemt. Door die aanteekening wordt dan ook de overgang tot het volgende gemaakt.

2. *De naaste gevolgen. Ergernis der Joden*, vs. 10—18. Het was sabbat, en zoo lokte het dragen van het beddeken door den genezene eene berisping der Joden, d.i. van de wettiesche voorstanders der heiligheerschappij uit. De man rechtvaardigt zich met te zeggen, dat hem dit door zijnen weldoener, dus door iemand van macht, van gewicht, bevolen was. Het genezen zijn, en de vermelding der weldaad maakt op de Joden geen indruk. Zij vragen weder alleen: wie dat bevel gegeven heeft. De man wist het niet; de reden hebben wij reeds boven genoemd, en daarenboven zegt ons de evangelist, dat Jezus, wegens de menigte, zich verwijderd had. Maar de kranke, zekerlijk door een vroom gevoel van dankbaarheid jegens God gedreven, begeeft zich naar den tempel. Daar merkt Jezus hem op, en vermaant hem, niet meer te zondigen, opdat hem niet nog iets ergers geschieden zou. Door eigene schuld had hij zich dus deze krankheid op den hals gehaald. Nu eerst wordt de man, waarschijnlijk door navraag gewaar, wie zijn weldoener is, en onmiddelijk gaat hij heen, om het der overheid te boodschappen. Men heeft ten onrechte hier aan boos opzet gedacht. Integendeel, hoe kon deze

man, die Jezus niet eens kende, met de kwade bedoelingen der Joden jegens dezen, die dan nog wel in den aanvang waren, bekend zijn. Op Jezus' standpunt tegenover de wet kon deze geringe man zich niet plaatsen; hij moest dus des Meesters bevel voor diens verandwoording laten en tot eigene rechtvaardiging bijbrengen. Ja, door het noemen van Jezus' naam, dien hij wel zal gehoord hebben, als dien van een grooten rabbi, al kende hij dien rabbi niet van aangezicht, wil hij aan alle moeijelijkheden een einde maken. Voor zulken naam zullen zij toch wel eerbied hebben, meent hij. Daarom vervolgden de Joden echter den Heer, zegt Joannes. Hier moeten wij doen opmerken, welke onmiskenbare sporen van geschiedkundige trouw dit verhaal draagt. Zou een verdichter, wien het alleen te doen was, om eene geschikte aanleiding voor de vervolging der Joden in Jezus' rede te vinden, zulken omweg gemaakt hebben? Zou hij Jezus als onbekend hebben voorgesteld? En wat reden had hij, om den genezene niet dadelijk den naam zijns weldoeners te doen noemen, om zoo te spoediger aan het punt te komen, waar hij wezen wilde? Geene andere reden dan de geschiedkundige trouw. Jezus voegt den Joden toe: „Mijn Vader werkt tot nu toe, en ik werke ook." Deze kernsprenk is onmiskenbaar echt. De zin van dit woord is geen andere, dan die opgesloten ligt in het woord des Heeren bij de Synoptici, waar hij zich een Heer van den sabbat noemt, en waar hij zegt, dat de sabbat om den mensch is. God is Heer van den sabbat, en werkt. Zoo is zijn volkomen evenbeeld op aarde het evenals hij. Als Gods Zoon had Jezus het recht, om op den sabbat zijn heilig werk te volbrengen. Voor hem, die door zijne dagelijksche bezigheden niet van God werd afgetrokken, maar die als de volkomene mensch ter aller ure den wil des Vaders volbracht, was de sabbat niet gemaakt. Zijn gantsche leven was een sabbat, een Godgewijde dag. De zondige mensch had zulk een' rustdag misschien noodig, de zondelooze en die door hem tot hooger licht en waarheid gebracht zijn, niet. Wanneer men echter, gelijk Luthardt, spreekt van Gods rust als eene rust van de schepping, maar niet van het verlossingswerk, dan is dit èn onbegrijpelijk èn een miskennen van den waren zin van Jezus' woorden, en een stellen van tijdperken voor God, die buiten en boven den tijd is. De aanteekening van Joannes, vs. 18, eindelijk, geldt niet zoozeer van deze geschiedenis in 't bijzonder, als wilde

hij zeggen, dat de Joden nu reeds het bepaalde plan hadden, om Jezus te dooden. Zij is geheel algemeen, en ter gelegenheid van deze stoutmoedige uitspraak des Heeren doet hij enkel uitkomen, dat dit gelijkstellen met God de voornaamste reden van de vervolging der Joden was, die in het dooden van Jezus haar toppunt bereikte.

3. *De aanleiding tot ongeloof versterkt door Jezus' rede*, vs. 19—47. Na de opmerking van Joannes volgt eene aaneengeschakelde rede des Heeren, die echter, naar den aart des onderwerps, en naar den vorm, in twee deelen vervalt: 19—30 en 31—47. Het eerste deel handelt van Jezus' goddelijk werk, het tweede bevat het recht des Heeren, om dit van zichzelven te getuigen, als steunende op getuigenissen van anderen en van God. Joannes geeft ze ons echter als eene doorloopende rede, en de samenhang der beide deelen maakt dit waarschijnlijk.

Het is onmogelijk de echte woorden des Meesters met zekerheid uit die beide deelen op te maken. Over 't geheel bevatten ze niets, wat door den Meester niet gesproken kan zijn. Maar het naauwkeurig oog ontdekt toch in deze rede enkele kernstukken, die het hoofddenkbeeld beknopt uitdrukken, en ook in den vorm, van Jezus' woorden niet veel zullen verschillen. Het samengedrongene, eigenaardige en beknopt-zaakrijke doet ze ons herkennen. Het overige schijnt ons dan toe als eene uitbreiding dier kernspreuken, die ook zekerlijk hier en daar te eigenaardig is, om door den evangelist bedacht te zijn, maar die toch in zijne eigene woorden en in zijnen gedachtengang een verslag van Jezus' meer uitvoerige rede levert. — 19—30. In dit deel der rede ontmoeten wij een kernstuk: vs. 21—23. „21. Even als de Vader de dooden opwekt en levend maakt, zoo maakt ook de Zoon levend die hij wil. 22. Want ook oordeelt de Vader niemand, maar heeft alle oordeel aan den Zoon gegeven. 23. Opdat allen den Zoon zouden eeren, gelijk zij den Vader eeren. Die den Zoon niet eert, eert den Vader niet, die hem gezonden heeft." Op deze kernspreuk worden wij gebracht door eene inleiding, die Joannes vs. 19 en 20 in uittreksel meêdeelt, en die zich aan de andere kernspreuk vs. 17 vasthecht. De Zoon vermag niets van zichzelf. Alleen wat hij den Vader ziet doen, dat is, wat hij als goddelijk werk erkend heeft, volbrengt hij. Die kennis van des Vaders werken, dat hij vermag te weten wat goddelijk is, dankt hij aan de liefde des Vaders, die het hem toont,

die het in zijn hart legt, en die hem grootere dingen zal toonen, in het hart zal leggen, dan enkel deze daad van barmhartigheid, opdat gij, zegt Jezus, u verwonderen, en door verwondering tot geloof komen zoudt. Dit is de geleidelijke gang der inleiding, waaraan zich dan de opgave dier grootere werken, in de genoemde kernspreuk vervat, aansluit. Die grootere werken zijn: de levendmaking der dooden, en het daaruit voortspruitende gericht, en deze beide goddelijke werken verzekeren den Zoon goddelijke eere. Het is duidelijk, dat Jezus hier van zijn voortdurend werk, om zoo te zeggen van zijn dagelijksch werk, spreekt. Daarom kunnen deze woorden niet slaan op die enkele opwekkingen van lichamelijk dooden, die wij in de evangeliën verhaald vinden, en die niets meer waren dan de genezing van den kranke; beide waren werken der barmhartigheid, beide wonderwerken, die wel tot Jezus' groote werk behoorden, maar dat werk niet uitmaakten. „Het meerdere," waarvan Jezus bij Joannes spreekt, tot Nikodemus, tot Nathanael, tot allen, is altijd zijn goddelijk werk als eenheid gedacht, zijne geestelijke verlossing. Tegenover het werk der liefde, dat de Joden geërgerd had, stelt Jezus dit werk, 'twelk bestond in het opwekken der geestelijk dooden ten leven. Dat deze opwekking ten leven, welke met andere woorden hetzelfde is, als de verlossing, waarvan Jezus tot Nikodemus, en de verlichting, waarvan hij Hs. 9 en 10 spreekt, dat deze geestelijke opwekking van zelf een oordeel is, hebben wij reeds uit het slot van Jezus' gesprek met Nikodemus kunnen leeren. Oordeel is scheiding. Geestelijk dood zijn allen, die het volkomene leven in Jezus nog niet bezitten. Worden deze nu wakker gemaakt, komen zij tot bewustzijn, dan zullen de goeden onder hen door dat bewustzijn tot zaligheid, de kwaden tot verharding overgaan. Dit is het oordeel.

Deze twee gedachten worden nu in vs. 24—30 nader ontwikkeld. In die verzen staat niets nieuws, maar zij zijn eene uitbreiding, eene verklaring van het in de kernspreuk gezegde. Vs. 24—26 wordt de gedachte der geestelijke opwekking ontwikkeld, haar aart en haar grond aangetoond, vs. 27—30 de gedachte der scheiding, des oordeels uiteengezet. Het eerste is algemeen erkend en uit zichzelf duidelijk. Het tweede wordt niet door allen toegestemd. Tegen allen samenhang, alle verband en alle gezonde uitlegkunde aan heeft men den Heer in vs. 28 en 29 van eene geheel andere opstanding laten spreken,

dan in het voorgaande, en wel van de lichamelijke opstanding der dooden ten laatsten dage en het jongste oordeel. De invloed van een kerkelijk leerstuk, de gebrekkige verklaring van: μὴ θαυμάζετε τοῦτο, ὅτι, vs. 28, de vermelding van de „graven," μνημεῖοι, en het niet verstaan van vs. 29 hebben de uitleggers verschalkt. Vs. 28 vertaalt men gewoonlijk aldus: „Verwondert u daarover niet, want.... enz." en zegt dan: Jezus wil, dat de Joden zich niet verwonderen over zijn geestelijk oordeel in dezen tijd, want dat zij toch uit de profetiën wel weten, dat de Messias het jongste oordeel aan het einde der dagen moet volbrengen. Maar waar staat dit in onzen tekst? Juister vertalen wij: „Verwondert u niet, dat.... (want) ik kan niets doen uit mijzelf, enz." d. i. Verwondert u niet, dat de Vader *mij* het oordeel gegeven heeft, mij, die een mensch ben, want ik doe niets uit mijzelf, en mijn oordeel is rechtvaardig, omdat ik Gods wil zoek, en niet den mijnen, omdat ik oordeel, zoo als ik hoor, zoo als God het mij ingeeft. Het „die in de graven zijn" 1) kan niet van geestelijk dooden gezegd worden, meent men; dat kan het met even veel recht als „de dooden" 2), waarvoor het alleen eene andere uitdrukking is. Ook in de plaats Ez. 37, 1—14, waarnaar onze plaats geheel gevormd is, en waar, zoo als iedereen toegeeft, van eene geestelijke opstanding wordt gesproken, maken de „graven" 3), vs. 12, een deel der beeldspraak uit. De overeenkomst met Daniël 12, 2 is in den vorm, niet in den geest. Het uitgaan ten leven en ten oordeel hebben wij reeds boven verklaard 4). Wat nu Joannes hierbij ook gedacht hebbe, of hij zich met koude, bekrompene westerlingen de beeldspraak des Heeren in letterlijke vervulling hebbe voorgesteld, ik weet het niet, ofschoon ik het niet denken kan. De Heer zeker niet. De kinderachtige nieuwsgierigheid der menschen, die altijd de verborgene dingen, ook die ter zaligheid niet afdoen, wil weten, heeft in zijne heerlijke leer der opstanding en des oordeels al wat zij wenschte gelegd, heeft zijne beeldspraak in een ergerlijk poppenspel veranderd. Hij die sprak,

1) οἱ ἐν τοῖς μνημείοις.

2) οἱ νέκροι.

3) μνήματα.

4) Opmerkelijk is dat er staat ἀνάστασις κρίσεως en niet εἰς κόλασιν.

zoo als nooit eenig mensch heeft gesproken, heeft van hetgeen heden was en eeuwig zijn zou gehandeld, maar niet van dingen, mensch en engel, ja den Zoon zelfs onbekend, en voor geen mensch vruchtbaar ter zaligheid. Het wordt tijd, ik zeg het met Dr. Jentink, dat aan dezen onzin een einde kome, opdat de leer der laatste dingen van eene ijdele vertooning de zegenrijke leer van Christus' kerke worden. De poging van Jentink moge ten deele mislukt zijn, omdat zijn uitleggers-geweten te ruim was misschien, of om eenige andere reden, de waarheid, die hij op zijne wijze voorstond, zal zegevieren in deze laatste dagen. De letter doodt, het is de geest, die levend maakt.

31—47. Dit gedeelte van Jezus' rede is moeilijker te verstaan dan het eerste, en nog moeilijker is het, om daaruit de kernbestanddeelen af te zonderen. Mijns inziens heeft men aan dit deel van Jezus' rede tot nog toe geen volkomen regt doen wedervaren en geen der uitleggers bevredigt mij. Het ligt buiten ons bestek eene uitlegging te geven, maar kortelijk wil ik opgeven, welke twee misslagen mij toeschijnen door de uitleggers gemaakt te zijn, en hoe ik zou meenen Jezus' rede te moeten opvatten. De twee misslagen zijn deze: vooreerst, dat de rede enkel eene strijdrede zou wezen, vijandig tegen de Joden. Zeker, het is eene krachtige rede, die hunne gebreken en hunnen onwil niet spaart, maar zij is toch ook om hen te bekeeren 1). Het is eene ontdekkende rede, maar toch altijd leerend en niet strijdend. Ten andere laat men vs. 37 en 38 steeds door vs. 39 beheerschen, en legt die beide verzen uit, als werd er van de schrift in gesproken, die eerst vs. 39 ter sprake komt. Ik zie niet wat daartoe recht geeft. Beschouwen wij de rede naauwkeuriger, dan valt ons in het oog, dat zij na eene inleiding, vs. 31 en 32, in twee afdeelingen vervalt, de eerste 31—38, de tweede 39—44, waarop dan 45—47 als een slot of peroratie eindigt. De inleiding toont het doel van Jezus' rede duidelijk. Eigen getuigenis is niet waarachtig, zegt Jezus, daarom heeft hij een ander getuigenis, waarvan hij weet, dat het waarachtig is, d. i. het getuigenis Gods. Maar dat getuigenis was voor de Joden niet verborgen. De Vader had van hem getuigd: *vooreerst* (31—38) *in de laatste dagen*, door een minder getuigenis, nam. dat van Joannes, en door een meerder, nam. dat van de werken des Zoons. Bei-

1) ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε.

de, en niet, zoo als de uitleggers verkeerdelijk aannemen, het tweede alleen, zijn het waarachtige getuigenis, waarvan in de inleiding sprake is. Dat zij nu dit dubbel getuigenis, 'tgeen zij voor oogen hadden, niet aannamen, het lag aan hunne gebrekkige Godskennis, die wordt voorgesteld onder de beelden van het niet zien en niet hooren van God, en het niet in zich hebben van Gods woord. Maar nu rees bij de Joden de tegenwerping op: Zij hadden wel Godskennis, maar uit de schriften, die zij meenden alleen te verstaan. Deze tegenwerping voorziende, vat de Heer haar op, en gaat tot de tweede afdeeling (39—44) over. De Vader had, *ten andere, reeds vroeger* van hem getuigd in de schriften. Deze werden door de Joden onderzocht, en toch namen zij hem niet aan. Dat kwam daardoor, dat zij de *liefde Gods* niet in zich hadden, daarom namen zij hem niet aan, die in Gods naam kwam, maar hem, die in eigen naam kwam, want zij dachten niet aan eere bij God, maar wilden eere bij de menschen. En zoo sluit zich dan het slot krachtiglijk aan: Op Mozes hadden zij gehoopt, maar door gebrek aan liefde tot God hadden zij Mozes niet verstaan, daarom zou Mozes hen *oordeelen*. Vatten wij alles samen, dan wijst Jezus van zijn eigen getuigenis op het getuigenis Gods; dat hadden zij voor oogen en Joannes en de werken van Jezus zelf, en zij konden het opmaken uit de schriften; maar om het eerste aan te nemen kenden zij God niet genoeg, om het tweede te vinden hadden zij Hem niet genoeg lief, en daarom zouden zij met hunnen eigen maatstaf door Mozes geoordeeld worden. Dit is, mijns inziens, de eenige, maar ook duidelijke samenhang in dit tweede deel van Jezus' rede.

Nu zal het ons dan ook niet moeilijk meer zijn de kernstukken daarin weder te vinden, waaraan Joannes misschien beknopter de overige reden van Jezus heeft toegevoegd. Vs. 35 en 36 klinken ons allereerst als zulk een kernspreuk tegen: „Die (Joannes) was de luchter, brandende en schijnende (doch gij wildet u voor een tijd verheugen in zijn licht). Maar ik heb het getuigenis, meer dan van Joannes, de werken, die de Vader mij gaf te volbrengen." Dezelfde eigenaardigheid en kernachtigheid van uitdrukking vinden wij weder in vs. 39: „Gij onderzoekt de schriften, omdat gij meent daarin het eeuwige leven te hebben, en die zijn het, die van mij getuigen," en in vs. 43: „Ik ben gekomen in den naam mijns Vaders, als een ander komt

in zijn eigen naam dien zult gij aannemen." En eindelijk de krachtige aanhef der slotwoorden: "Meent niet, dat ik u zal aanklagen bij mijnen Vader; uw aanklager is Mozes, op wien gij gehoopt hebt."

β. Tweede Galileesche aanleiding. Het broodteeken en zijne gevolgen, 6, 1—71.

1. *Het teeken,* 1—13. Bij de geschiedenis, die in Jeruzalem speelt, voegt Joannes nu eene Galileesche. Zij is geene andere dan die, welke ook in de synoptiesche evangeliën vermeld staat, en aan deze of verwante heeft Joannes dan ook verscheidene bijzonderheden, de juiste getallen: 200 denariën, 5000 man, 5 brooden en 2 visschen, 12 korven 1), b. v. te danken. In dat opzicht heeft zijn verhaal dan ook geene meerdere waarde dan dat der Synoptici, ja, het heeft niet eens die waarde, want bij hen is de zaak veel uitvoeriger en naauwkeuriger verhaald. Toch heeft Joannes ook zijne eigenaardigheden: de vermelding van een knaapjen, dat brood en visch te koop had, van Andreas' en Filippus' woorden, de omstandigheid, dat Jezus zelf ronddeelt ('tgeen ook aan de kortheid van het verhaal kan liggen) en het meer aandringen op het verzamelen der overblijfsels, dat uitvoeriger dan bij de anderen verhaald wordt. Overal zijn het dezelfde zaken; maar in anderen vorm en met andere woorden. Dit deed ons vermoeden, dat, behalve de geschreven bron, die Joannes hier raadpleegde, ook nog eene vroeger van Andreas vernomene mededeeling hem door het geheugen gespeeld heeft. Opmerkelijk is, dat Joannes ook hier, in dit haastige verhaal, nog eene opmerking in zijn trant invlecht, vs. 6, om te verhoeden, dat men meenen zou, dat Jezus hier uit verlegenheid met de jongeren raadpleegde. Het geheele verhaal is om het volgende, en om tot de eigentlijke aanleiding des geloofs en des ongeloofs: de harde rede vs. 26 volg. te komen, die zonder deze beide verhalen in de lucht zoude zweven. Van groote waarde is dus dit verhaal voor het leven van Jezus niet, en wij mogen het niet als dat van een' ooggetuige beoordeelen. Duidelijk is de brooddeeling voor den schrijver een wonderteeken. Alle verklaringen dus, die Joannes iets anders doen verhalen, verwringen den zin. Eene vermomde gelijkenis, evenals wij vroeger met Weisse van de genezing in de verte bij de Synoptici aannamen, en gelijk deze ook hier meent te zien,

1) κόφινοι, hetzelfde woord als bij de Synoptici.

kan het verhaal evenmin wezen. In de genezing uit de verte kunnen wij dáárom alleen eene gelijkenis vinden, omdat daar een werkelijk voorval ten grondslag ligt, dat met eene gelijkenis des Heeren is samengesmolten. Hoe eene zuivere, op geen voorval steunende gelijkenis, in zulk eene geleidelijk en zesmaal verhaalde gebeurtenis kan overgaan, is mij niet recht duidelijk. Het ligt niet in ons bestek eenige meerdere verklaring van dit wonder te geven, of te bepalen, in hoeverre wij hier aan een wonder, dan wel aan een' liefdemaaltijd, naar Jezus' voorbeeld ingericht en door Oostersche gastvrijheid ingegeven, die dan door over en weder verhalen tot een wonder werd, te denken hebben. Dit alleen is onze taak, en wij hebben die volbracht — te betuigen, dat de eerste verklaring niet noodzakelijk is, en de tweede niet gehinderd wordt door de gedachte, dat het verhaal van een' ooggetuige geen' anderen uitleg dan de eerste toelaat, en ten andere, dat toch ook Joannes niet *meer* dan de Synoptici de tweede verklaring begunstigt.

2. *De eerste indruk van het teeken*, 14 en 15. Geheel eigenaardig, ofschoon niet zonder aanknoopingspunten bij de Synoptici, is hetgeen Joannes van den indruk des broodteekens verhaalt. Dat de menigte in geestdrift geraakt over Jezus' handelwijze, en hem wil „rooven om hem koning te maken," d. i. hem in zegepraal als hun' koning naar Jeruzalem voeren, laat zich zeer goed verklaren, en wordt eenigzins bevestigd daardoor, dat Lukas onmiddelijk op onze geschiedenis de vraag van Jezus laat volgen: „Wien zeggen de menschen dat ik ben?" waarop de leerlingen onder anderen ook andwoorden: „de Profeet." Dat Jezus op den berg alleen ging, heeft Joannes met de Synoptici gemeen, maar hij alleen vermeldt als reden daarvoor, dat de Heer het voornemen der menigte kende. Dat is niet onmogelijk, maar Joannes is zulke pragmatiesche opmerkingen gewoon.

3. *Overgang. Wandeling op de zee*, 16—21. Hier is het wederom niet Joannes, die verhaalt wat hij gezien heeft, maar de evangelist, die met behulp zijner bronnen, en misschien eener oude mededeeling, een' overgang maakt tot dat wat hij zelf gehoord heeft, en wat hij vooral wil verhalen. Ook hier is de zaak, die verhaald wordt, in hoofdzaak met het verhaal der beide andere evangelisten (Lukas zwijgt van deze wandeling op zee) overeenkomstig. De bijzonderheid dat het laat in den avond

was, en de woorden van Jezus: „Ik ben het, vreest niet!" heeft Joannes ook met hen gemeen. Maar nog meer dan in het hoofdverhaal heeft hij zijne eigenaardigheden: mindere naauwkeurigheid en uitvoerigheid, de vermelding van Kafarnaum als het doel der reize (vs. 17), het duister worden (ald.), de bepaling der 25 stadiën, die zij hadden afgelegd (vs. 19), de bijzonderheid dat Jezus het vaartuig nabijkwam (ald.), en het onverwachte landen (vs. 21), in verband met de omstandigheid, dat de leerlingen Jezus alleen *wilden* innemen. Moge het nu al taalkundig mogelijk zijn, dat ἐπὶ met gen. zoowel *op* als *aan* de zee, *langs* de zee vertaald kan worden, duidelijk is, dat Joannes een wandelen *op* de zee verhalen wilde. Want hij toont de synoptiesche verhalen te kennen, en indien hij iets anders mededeelde dan zij, dan zou hij dit uitdrukkelijk gemeld hebben. Van den anderen kant, indien Joannes een wonder verhaalt, dan is het naar zijne mededeeling althands een zeer nutteloos wonder; want noch het stillen des storms en te hulp komen der leerlingen, noch ook de versterking van hun geloof kunnen het doel zijn, hij verhaalt daarvan niets; de hulp zou dan zeker ook te laat gekomen zijn, want aanstonds stieten zij op het land, en van hun ongeloof te dien tijd weten wij niets. Wij kunnen dus ook voor dit verhaal geen zeker besluit trekken, en het noch voor onbetwistbaar uitmaken, omdat een ooggetuige het mede verhaalt, noch oordeelen dat Joannes dezelfde gebeurtenis, maar niet als wonder mededeelt. Joannes verhaalt een wonder, schoon niet met het doel om dat te doen, maar enkel als herinnering en overgang tot het volgende. Maar indien de gebeurtenis geen wonder was, en dat later in de sage eerst werd, dan staat Joannes met zijn onopgesmukt verhaal veel nader bij de waarheid dan de andere evangelisten; indien zij werkelijk een wonder was, maar waarvan de sage strekking en doel deed verloren gaan, dan toch is Joannes' verhaal veel eenvoudiger, en het kan ons altijd gereeder tot het opsporen der waarheid leiden dan dat zijner mede-evangelisten. Deze redenen doen ons hier, wat wij bij het voorgaande verhaal niet dorsten aannemen, Joannes als zekerder en helderder bron boven de Synoptici verkiezen.

4. *De eigentlijke tweede aanleiding. De harde rede*, 22—59. De eigentlijke rede van Jezus begint eerst met het 32e vers, wat daarvóór gaat is niet anders dan een aanleidend gesprek, dat eindelijk de rede uitlokte. De schare zag maar één schip, dat

der leerlingen namelijk, waarin de Heer niet gegaan was, en meende dus, dat Jezus nog aan deze zijde der zee was. Maar toen er later vaartuigen uit Tiberias kwamen, en zij Jezus vruchteloos aan deze zijde gezocht hadden, lieten zij zich naar Kafarnaum overzetten, om hem daar, in zijne woonplaats, te zoeken. Dit is de zin van het zeker wat kunsteloos en onduidelijk verhaalde in vs. 22—24. Dat de menigte, nog geheel onder den indruk van het teeken, dat zij aanschouwd had, zonder bepaald doel den Rabbi zoekt die het volbracht heeft, is zoo natuurlijk en zoo geheel in den geest eener onnadenkende menigte, dat men niet naar een bepaald doel zoo angstig had moeten zoeken. Evenzoo is het met hunne vraag: „Wanneer zijt gij hier gekomen?" Dit vragen zij niet, denkende aan een wonder, of vermoedende wat Joannes 16—21 verhaald heeft. Toen zij te Kafarnaum aankwamen, had Jezus reeds overvloedigen tijd gehad om langs den noorderoever des meers naar Kafarnaum te loopen. Dit kunnen wij daaruit opmaken, dat de leerlingen van de plaats der spijziging naar de overzijde slechts ongeveer 30 stadiën voeren. Zóó smal is het meer alleen in het noordelijkste gedeelte, en nemen wij dan zelfs de plaats der spijziging recht tegenover Kafarnaum, dan is de afstand langs de kust tusschen de beide plaatsen niet meer dan 1½ geogr. mijl, of 3 uren (reisuren in Palaestina). Voordat de vaartuigen van Tiberias naar genoemde plaats (ongeveer 60 stadiën ver) en vandaar weder naar Kafarnaum gestevend waren, kon de Heer, indien hij gewandeld had, reeds lang dáár zijn geweest, als men bedenkt, dat de schare vóór het afvaren hem nog aan de Pereesche zijde gezocht had, en de Heer evenals de leerlingen dus reeds lang vertrokken waren. Daarom doelt de vraag alleen op hun vruchteloos zoeken. Dat Joannes aan het wonder denkt is evenwel waarschijnlijk. Het andwoord van Jezus, vs. 26 v., slaat niet op deze ijdele vraag, maar is duidelijk echt. Ook bij de Synoptici vinden wij zulk eene terugwijzing naar de spijziging. De spreuk is althands ten deele 1) kort en kernachtig, de vermaning zeer juist tot deze onnadenkende menigte gericht, die niet kwam omdat Jezus wonderen hun 'teekenen' waren, maar alleen, omdat zij van de brooden (d. i. de weinige) 2) gegeten

1) Tot αἰώνιον.

2) Het voorbijzien van dit ἐκ τῶν ἄρτων heeft gemaakt, dat men Jezus hier der schare een zinnelijken trek naar verzadiging liet verwijten.

hadden en verzadigd waren. Van die lagere wonderzucht wijst de Heer hen op het zoeken der spijze die niet vergaat. Vs. 28—31 is een overgang tot de rede des Heeren, waarbij wij wel geene streng geschiedkundige eischen zullen behoeven te doen.

32—57. Nu eerst vangt de belangrijke rede aan. Wij beschouwen eerst den vorm, dan den inhoud.

De vorm dezer rede komt merkwaardig overeen met de reden 10, 1 volgg. 15, 1 volgg., vooral met de eerste, en van een dergelijke rede vinden wij nog een spoor in 8, 1 en 11, 25. Dergelijke rede bestaat uit ééne hoofdgedachte, die voorop wordt gesteld, en nog duidelijk den vorm eener gelijkenis heeft; terwijl dan van die hoofdgedachte verschillende andere gedachten worden afgeleid, die als toepassing aan de gelijkenis worden toegevoegd. H. 10, 1 wordt die hoofdgedachte door Joannes zelven eene gelijkenis 1) genoemd. Bij de Synoptici vinden wij iets dergelijks, wanneer Jezus voor zijne leerlingen bij de gelijkenissen de toepassing voegt, Matth. 13, 36, vgl. met vs. 24 vgg., 13, 18—23, vgl. met vs. 1 volg. Door den eigenaardigen stijl van Joannes en zijne vrijere samenstelling van Jezus' reden is de vorm der gelijkenis zeker eenigzins uitgewischt, maar toch niet zoo, dat wij haar niet nog duidelijk herkennen. Zoo vinden wij ook hier de paroemie in vs. 32 en 33, waaraan dan eene tweeledige, maar samenhangende toepassing wordt gehecht, vs. 35—47 en 48—58. Beide stukken der toepassing beginnen met aanhaling en onmiddelijke toepassing van de hoofdzaak der gelijkenis. „De Vader geeft u het brood des levens," stond daar, en elk deel der verklaring begint ook: „Ik ben het brood des levens." Hetzelfde merken wij op 10, 7: „ik ben de deur der schapen," 9: „ik ben de deur," 11: „ik ben de goede herder," 14: „ik ben de g. h.," en 15, 1. 5, ofschoon hier onregelmatig de gelijkenis zelve reeds met het verklarende: „ik ben," begint. Deze vorm is niet alleen naar het uiterlijke door ons opgemaakt, eene beschouwing van den inhoud zal ons zijne juistheid leeren.

De gelijkenis zelve, door Joannes in den meer afgesleten vorm van een beeld medegedeeld, bevat twee hoofdgedachten, die worden vastgeknoopt aan de plaats Ps. 78, 24, waarschijnlijk door een der wetgeleerden in de synagoge opgeslagen. 'Niet Mozes gaf het brood uit den hemel, maar de Vader geeft het waar-

1) παροιμία.

achtige brood des levens.' Dat is de eerste hoofdgedachte. 'En dat brood Gods is het uit den hemel afkomstige, dat het leven geeft aan de wereld,' zoo luidt de tweede hoofdgedachte. In de twee nu volgende deelen der ontwikkeling worden die beide hoofdgedachten meer afzonderlijk behandeld, ofschoon de betrekking tusschen beide zoo naauw is, dat de afscheiding niet overal even scherp kan zijn. Het eerste deel (vs. 34—47) wijst meer op de verzadigende, het tweede (48—58) op de eeuwig-leven-gevende kracht van het brood des levens; de eerste daardoor veroorzaakt dat God het geeft, de tweede daardoor dat het van hemelsche afkomst is; met andere woorden, het eerste gestaafd door het wijzen op den Gever, het tweede door den aart der spijze zelve. I. 'God heeft het waarachtige brood des levens gegeven.' Dit wordt dus *eerst* verklaard, en wel in omgekeerde orde bewezen, dat het brood dat God geeft waarachtig is, daarna dat het door God geschonken wordt. *a*. Het brood des levens is waarachtig (vs. 35—40). Ik ben het, zegt Jezus (35), en die tot mij komt zal verzadigd worden, zal noch hongeren, noch dorsten (36). Want dien de Vader mij geeft, wijze ik niet af (37), omdat ik des Vaders wil doe (38). Daarna verklaart hij dien wil des Vaders, namelijk met betrekking tot Christus wil God dat hij niemand verlieze, maar hem opwekke (39, boven allen twijfel in geestelijken zin), en met betrekking tot de komenden wil God dat het zien en gelooven, d. i. het komen, reeds het bezitten des eeuwigen levens, d. i. het niet meer hongeren of dorsten, of het verzadigd wezen zij (40). *b*. Dat het waarachtig is, vindt daarin zijnen waarborg, dat God het geeft; niet aan de willekeur des Zoons is het overgelaten; de Vader trekt door innerlijke roeping, de Zoon wekt op (44), dat trekken is een leeren des Vaders, naar de wijze van het Psalmwoord: "En allen zullen van God geleerden zijn," in den Messiaanschen tijd namelijk (45), maar dat geeft nog geene volkomene Godskennis, alleen de Zoon heeft die volkomen (46). Na deze ontwikkeling sluit dan dit deel met een terugslag op het woord, waarmede het aanving: "die gelooft *heeft* het eeuwige leven," en is dus verzadigd (vs. 47). Dat vormt tevens den overgang tot II. 'Het brood Gods is het uit den hemel afkomstige, dat leven geeft aan de wereld.' Dat wordt eerst voorgesteld in breede trekken, vs. 48—57: De vaders stierven nadat zij het manna gegeten hadden, maar dit brood neemt den

dood weg; die het eet heeft het eeuwige leven. En dat brood is het vleesch van den Heer zelven. Na tusschenvoeging van eene twijfeling der Joden, vs. 52, wordt dan deze laatste gedachte: Jezus' vleesch (lichaam) het brood des levens, meer uitgebreid. De eerste gevolgtrekking is, vs. 53: de noodzakelijkheid om het te eten, daar het *alleen* het eeuwige leven geeft, vs. 54: de zekerheid van het eeuwige leven daardoor te verkrijgen, en 55: de mogelijkheid om het te eten (dit laatste eerst een andwoord op de aanmerking der Joden). Een tweede uitbreiding wordt dan in vs. 56 en 57 gegeven. Daarin wordt de levende gemeenschap van Christus met hem, die zijn vleesch eet en bloed drinkt, vergeleken met en afgeleid uit de levende gemeenschap tusschen hem en den Vader. Evenals de vorige afdeeling eindigt dan ook deze met een' terugslag op haren aanvang en samenvatting van haren inhoud, vs. 58.

Dat Joannes ook in deze rede, naar zijne wijze, heeft uitgebreid en toegevoegd, ofschoon misschien naar een algemeene herinnering van Jezus' rede in de synagoge te Kafarnaum, is zeer duidelijk. De Heer kan b. v. iets dergelijks als vs. 53—57 gezegd hebben, maar de bijzondere kleur, de duidelijke zinspeling op het avondmaal kunnen die woorden natuurlijk eerst van Joannes ontfangen hebben. Zooals zij daar staan waren zij den Joden noodzakelijk onverstaanbaar. Wij moeten echter erkennen, dat Joannes hierin de geschiedkundige kleur behoudt, dat de zinspeling zeer bedekt is gebleven. Evenwel, ook in deze rede zijn nog duidelijke sporen van kernspreuken des Meesters. Allereerst zouden wij vs. 29 en de gelijkenis zelve vs. 32 en 33 als zoodanig aanmerken. Aldus de woorden des O. V. toe te passen, is geheel overeenkomstig met Jezus' gewoonte, ook bij de Synoptici. Ook vs. 39 is duidelijk zulk een kernspreuk. Dit blijkt overtuigend daaruit, dat de evangelist op twee plaatsen van zijn evangelie dit woord des Meesters aanhaalt, en het op beide plaatsen verkeerd begrijpt en uitlegt. Die plaatsen zijn 17, 12, waar hij het Jezus zelven in den mond legt, maar door het toevoegsel: „behalven de zoon des verderfs," enz. toont het niet recht te verstaan. Evenzeer is dit 18, 9 het geval, waar het door den lateren uitgever als 17, 12 op de leerlingen alleen wordt toegepast. Wij moeten later hierover spreken. Genoeg, dat dit verkeerd verstaan een duidelijk bewijs voor de echtheid der woorden levert, daar de evangelist een denkbeeld, door hem

zelven uitgedacht, niet verkeerd begrepen kan hebben. Geheel eigenaardig is verder de voorstelling van de werking des H. Geestes, die tot Jezus brengt, onder het beeld van het trekken des Vaders, vs. 44, toegelicht door de oud-testamentiesche spreuk van door God geleerden, vs. 45. Ook dit gezegde verraadt zich als een kernwoord, hetgeen gestaafd wordt door de terugwijzing op dat woord, die later in dit hoofdstuk voorkomt, vs. 65; terwijl de tegenstelling vs. 49 en 50 van het manna dat den dood niet verhinderen kon, en het brood des levens, dat den dood wegneemt, ons aan Jezus' tegenstellingen in de Bergrede levendig herinnert. Opmerkelijk is verder het meermalen herhaalde „en ik zal hem opwekken in den laatsten dag." Aan de echtheid dier woorden en hunne juiste vermelding te dezer plaatse kan geen twijfel bestaan. Want die woorden 1) komen in geene andere rede des Heeren in dit of eenig ander evangelium, en evenmin in de andere Joanneïesche schriften voor. De twee plaatsen van ons evangelie, waar deze spreekwijs alleen nog voorkomt, zijn 11, 24 en 12, 48, de eerste maal als uitdrukking van het joodsche volksgeloof in den mond van Martha, de andere maal in de korte samenvatting van Jezus' leer, welke Joannes aan het eind van het twaalfde Hoofdstuk geeft. De bijzondere vermelding daarvan, en de veelvuldige herhaling in deze korte redevoering brengen ons dus tot het besluit, dat Jezus haar werkelijk aldus te dezer plaatse gebezigd heeft. De geliefkoosde denkbeelden van den apostel keeren telkens in verschillende reden terug, daarom is deze bijzonderheid te opmerkelijker en een bewijs voor de echtheid dier woorden. De opmerking der Joden eindelijk, vs. 42, herinnert aan die der schare in de synagoge te Nazaret, Luk. 4, 22, en kan door Joannes vandaar hierheen verplaatst zijn, dewijl zij natuurlijker in den mond der stadgenooten van Jezus klinkt, maar kan ook bij deze gelegenheid evenzeer gesproken zijn.

5. *Onmiddelijke gevolgen*, 60—71. a. *Ongeloof in den kring der leerlingen*, 60—66. Dat de rede sommigen uit de jongeren hard voorkwam, was niet omdat zij deze niet begrepen, maar alleen omdat zij met hunne joodsche Messiasverwachtingen streed. Jezus wil bij hen deze verwachtingen niet vleien. „Dit ergert u reeds," zegt hij, „wat zal het dan zijn als gij den zoon des

---

1) ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

menschen *ziet* 1) heengaan, daarheen waar hij vroeger was?" Geest en leven waren zijne woorden. Vleesch als vleesch baatte niets zonder den levendmakenden geest. Maar zonder geloof waren die woorden hun geen geest en leven. Jezus' doel met deze woorden was klaarblijkelijk de halfgeloovenden af te schrikken. En dit doel werd bereikt. Van dat oogenblik af traden velen terug. Het heeft geen bewijs noodig, dat dit bericht een echt geschiedkundige trek is. Het ongeloof in den kring der leerlingen was iets, dat door latere Christenen niet kon worden uitgedacht, vooral daar het geheel vreemd is aan de voorstelling der andere evangelisten.

b. *Vurig geloof in den apostelkring*, 67—71. Het nu volgende verhaal komt geheel overeen met het Matth. 16, 16 en parall. verhaalde. Alleen de bijomstandigheden, waarover wij zoo straks zullen handelen, zouden doen denken, dat hier van een ander voorval sprake was. Het getuigenis van Petrus verschilt alleen in woorden, hetgeen ook bij de Synoptici onderling plaats heeft; in bedoeling is het volmaakt hetzelfde. Daarenboven wordt het tijdrekenkundig op dezelfde plaats gesteld als bij Lukas. Bij dezen volgt het onmiddelijk op de spijzigingsgeschiedenis, waarvan ze bij Joannes alleen door de harde rede, die Lukas niet vermeldt, gescheiden is. Lukas heeft dus duidelijk hetzelfde voorval als Joannes; en dat hij ook hetzelfde heeft als Mattheus en Markus springt van zelf in het oog. Waarom deze het voorval dan zooveel later gesteld hebben, behoeft men naauwelijks te vragen. Zij behandelen de geschiedenis niet tijdrekenkundig. Maar letten wij wel op wat Markus, en in zijne navolging Mattheus, juist te dezer plaatse gedaan heeft. Aan het broodenwonder voegen zij verscheidene geschiedenissen toe, die alle over brood handelen: het brood eten met ongewasschen handen, de geschiedenis der Kananeesche vrouw, of het brood der kinderen aan de hondjens voorgeworpen, het tweede broodenwonder. De geschiedenissen worden dan wel door een enkele genezing aan elkander verbonden, maar eerst na de vermelding van deze, alleen om de overeenkomst der spijzigingsgeschiedenis daar ingevoegd, gaan zij tot de vermelding van Petrus' getuigenis over. Voegt men daarbij, dat de geschiedenis der Kananeesche vrouw misschien eene gelijkenis, en het tweede

1) θεωρῆτε staat niet zonder beteekenis vooraan.

broodenwonder hoogst twijfelachtig is, dan komt het voorval bij Caesarea Filippi reeds van zelf nader aan de spijziging.

Merken wij nu het verschil en de overeenkomst der verhalen op, om daaruit een besluit te trekken. Groot verschil bestaat in de aanleiding tot Petrus' getuigenis. Bij Mattheus en parall. lokt Jezus dat getuigenis onmiddelijk uit, door te vragen naar het oordeel der menschen, en dan naar dat der leerlingen over hem. Bij Joannes wordt het alleen van ter zijde uitgelokt door Jezus' vraag: „Wilt gij ook niet weggaan?" Hoewel ik anders niet geneigd ben de zuivere geschiedkundige berichten van Joannes boven die der Synoptici te stellen, zoo komt mij toch hier zijn bericht waarschijnlijker voor dan dat der laatste. Bij de Synoptici komen de verschillende oordeelvellingen der menschen over Jezus, juist even vóór de spijzigingsgeschiedenis ter sprake (Mark. 5, 14—16. Matth. 14, 1 vlgg. Luk. 9, 7—9.) en daaruit schijnen zij zelve de aanleiding tot Jezus' vraag genomen te hebben. Die oordeelvellingen zullen den Heer wel bekend zijn geweest, en het oordeel der zijnen niet minder. Overigens komt het mij niet waarschijnlijk en met de gewone handelwijze des Heeren minder strookende voor, aldus rechtstreeks een getuigenis der leerlingen uit te lokken. Voor de Synoptici, die van het Jo. 6, 60—66 verhaalde niets wisten, kon de aanleiding tot Petrus' getuigenis licht verloren gaan, zoodat zij van zelve naar eene andere moesten omzien. Minder verschil vinden wij in het getuigenis zelf. Ik heb de vier plaatsen, waar het voorkomt, in mijn Specimen opzettelijk met elkander vergeleken, en nemen wij de daar voor Joannes verdedigde lezing: „Gij zijt de heilige Gods," dan komt Joannes' mededeeling meest met die van Lukas overeen. Deze beide zijn de eenvoudigste, en het is niet uit te maken, welke van beide de oorspronkelijke zij. Alleenlijk is Petrus bij Joannes uitvoeriger: „Tot wien zouden wij heengaan, Heere! gij hebt de woorden des eeuwigen levens," zoo vangt hij aan. Ook dit moest aan de Synoptici, die de bij Joannes vermelde aanleiding niet kenden, ontgaan. Wat eindelijk het op de betuiging van Petrus gevolgde aangaat: de lofspraak van Jezus tot Petrus gericht, de openbaring van Jezus' nabijzijnd einde, en Petrus' overmoedige raadgeving, die door den Heer bestraft wordt; al hetwelk wij bij Markus en Mattheus vinden, dit ontbreekt geheel bij Joannes, bij Lukas vinden wij alleen het tweede. Joannes heeft ze door eene andere mededeeling vervangen. Deze

komt echter in zoo verre met de andere verhalen overeen, dat zij ook eene toespeling op Jezus' einde, zij het dan ook meer bijzonder met het oog op den verrader bevat. Ik houde het voor eene juistere mededeeling van Jezus' woord, dat hij bij de Synoptici spreekt. Dáár komt driemalen éene voorspelling van Jezus' uiteinde voor. Met bekorting en uitbreiding is zij telken reize, ook in den vorm dezelfde: Mt. 16, 21 vlgg. 17, 22, 23. 20, 17—19. Telkens bestaat zij namelijk uit deze drie leden: overgave aan de menschen, dood, opstanding; en in de hoofdzaak zijn zij volkomen gelijk, zelfs in de voornaamste woorden verschillen zij niet. De voorspellingen van Jezus' dood hebben dus bij hen iets van eene staande formule, door hen aan éene echte uitspraak des Heeren ontleend, maar telkens gebruikt, waar zij wisten dat Jezus op zijn uiteinde had gewezen. Dit telkens wederkeeren van dezelfde voorspelling, zij het ook met kleine verandering, bewijst aan den eenen kant, dat die voorspelling zekerlijk aldus wel eens door den Heer zal gesproken zijn, maar ten andere, dat zij niet op elk der drie plaatsen de echte kan zijn. Niets was den Meester vreemder dan doode formules. Maar hebben wij nu op eene dier plaatsen eene andere overlevering, die zich als die van een' ooggetuige voordoet, die in naauwer samenhang staat met het onmiddelijk voorafgaande (dit vooral vergete men niet), waar juist van de trouw der leerlingen sprake is, dan kunnen wij niet aarzelen, om daar juist deze laatste overlevering als de echte aan te nemen. Jezus heeft dan hier voor de eerste maal, door aan te duiden, dat er een duivel onder zijne leerlingen schuilde, op zijn uiteinde gewezen. Deze omstandigheid was aan de Synoptici niet ontgaan; maar de eenige voorspelling van 's Heeren dood, die zij kenden, moest hun dienen, om datgene wat niet in zijne bijzonderheden tot hen gekomen was, te vervangen. Dat Joannes hier verder niet van Petrus' afraden en Jezus' bestraffing spreekt, heeft dan zekerlijk daarin zijnen grond, dat deze bij eene andere gelegenheid, toen de synoptiesche voorspelling werkelijk gesproken werd, plaats had, en door de andere evangelisten zoowel bij gelegenheid, dat zij deze voorspelling het eerst mededeelden, als tot een tegenbeeld van Petrus' verheffing en lof juist hier werd aangehecht.

In tijdrekenkundige orde en zuiverheid van voorstelling komt Joannes dus hier het meest overeen met Lukas, maar overtreft

dezen toch in naauwkeurigheid en volledigheid, terwijl hij zich nog meer boven de beide andere evangelisten onderscheidt, die het gelijksoortige, en niet wat waarlijk op elkander gevolgd is, bijeenvoegen.

b. *De hevigste worsteling tusschen geloof en ongeloof*, 7—11.

1. *Inleiding. Het ongeloof zijner broeders, eene verzoeking voor Jezus*, 7, 1—18. Dit korte maar belangrijke verhaal stelt ons Jezus voor staande aan den aanvang van den laatsten kampstrijd met het ongeloof zijns volks. Dat ongeloof zou wijken, wanneer hij zich als de joodsche Koning des Godsrijks wilde voordoen. Deze verzoeking der eerzucht, de laatste door den Satan in het verzoekingsverhaal beproefd, komt hier tot Jezus in den persoon zijner broeders. Zij willen dat Jezus zich niet langer in Galilaea verbergen, daar als het ware zijne gaven begraven zal, maar nu, ter gelegenheid van het Loofhuttenfeest opentlijk en dus met alle staatsie des joodschen Gezalfden naar Jeruzalem zal optrekken, opdat niet enkel de Galileesche scharen, die zich niet zoo naauw aan hem verbonden hadden, maar ook zijne leerlingen, d. i. degenen die hij gedoopt had (en dit had Jezus enkel in Judaea gedaan), zijne groote werken zouden zien. Dit was de taal des ongeloofs, maar zonder spot of bitterheid. Zij wilden alleen dat Jezus zich naar hunne vooroordeelen schikken, door zich krachtig te toonen ook hun eere aandoen, en dan algemeene erkenning vinden zoude. Jezus wijst de verzoeking af, met deze merkwaardige woorden: "Mijn tijd is nog niet gekomen, uw tijd is altijd gelegen. (Want) de wereld kan u niet haten, maar zij haat mij, omdat ik van haar getuige dat hare werken boos zijn. Gij gaat op naar het feest; ik ga niet op naar dit feest, omdat mijn tijd nog niet vervuld is." Dat deze woorden echt zijn, heeft zelfs Weisse gevoeld, en het is een onschatbaar woord, dat Joannes ons daarin bewaard heeft. Het is de taal van den man, die gevoelt dat iedere, ook de minste zijner daden eene beteekenis heeft in de geschiedenis der wereld. Wat bij den gewonen, den bewusteloos handelenden mensch onverschillig is, dat heeft belang voor hem en heeft bij hem zijn' vasten tijd. En de Godszoon, steeds van dien vastbepaalden tijd voor al zijne daden bewust, is daarvan geen enkele maal afgeweken; heeft ze niet vervroegd uit eerzucht, niet uit-

gesteld uit angst. De broeders konden zoo iets niet begrijpen; hun tijd was altijd gelegen; gingen zij, de wereld zou hen niet hinderen, bleven zij, de wereld zou hen niet missen. Dat Jezus toch, na het vertrek der broeders, heimelijk naar Jeruzalem opging, is met zijn woord niet in tegenspraak; niet zoozeer omdat het latere opgaan naar het feest eigentlijk geen opgaan geweest zoude zijn, dan wel omdat Jezus met het: „Ik ga niet op tot *dit* feest," op de bijzondere wijze van komst te Jeruzalem doelde, die de broeders van hem wilden. Later zou hij, zoo als hun wil was, tot een ander feest opgaan, daartoe was zijn tijd nog niet gekomen; het minder bezochte Loofhuttenfeest was daartoe niet geschikt, en de tijd was er niet geheel rijp voor, de spanning nog niet groot genoeg, en de strijd hare beslissing nog niet genaderd. Eene heimelijke terdoodbrenging wilde Jezus vermijden. Met eene mededeeling van de uiteenloopende, doch door vrees onderdrukte meeningen der Joden omtrent den Heer, terwijl zij hem op het feest wachtten, toont Joannes aan dat de voorzichtigheid van Jezus niet ongegrond was.

Algemeen overzicht van 7, 14—11, 57. Wat bij de vorige afdeelingen overbodig was, is hoog noodig bij deze, namelijk een algemeen overzicht van hetgeen in de volgende Hoofdstukken dezer afdeeling wordt medegedeeld. Zulk een overzicht zal ons hier nog beter dan de behandeling der bijzonderheden, de hooge waarde van dit deel des evangelies voor Jezus' leven doen gevoelen. Dit deel is de kern, het hart des evangelies. De strijd tegen het ongeloof, in de vorige afdeeling eerst aangevangen, en in de volgende reeds door den uiterlijken zege des ongeloofs beslist, is hier op het hevigst. Vandaar dat het dramatiesche, ook elders in het evangelie gewoon, hier het meest voorkomt. Daar is handeling, warmte, gang in deze Hoofdstukken. Maar, al heeft men dit totnogtoe niet voorbijgezien, men heeft toch, voor zoo ver ik weet, de kunstige samenstelling van dit kernstuk des evangelies niet opgemerkt. En de kennis daarvan spreidt toch over dit gansche deel een helder licht, ja is gebiedend noodig om het naar eisch te verstaan.

Van de beide aanleidingen, die wij in de beide vorige Hoofdstukken vonden, vormt, zoo als wij zagen, een korte inleiding, 7, 1—13, het verhaal namelijk, hoe Jezus door zijne ongeloovige broeders tot eerzucht wordt aangezet, den overgang tot den hevigen strijd die nu volgt. Staat aan het eind van iedere voor-

gaande Afdeeling een wonder des Heeren als toppunt, wij zagen het reeds dat deze Afdeeling, overeenstemmende met hare dubbele aanleiding, ook twee teekenen als toppunten heeft. Die twee teekenen zijn in het 9e en 11e Hoofdstuk verhaald. Tot elk dezer toppunten leidt een dramatiesche voorstelling van den strijd tegen het ongeloof op: tot het toppunt in Hoofdstuk 9 medegedeeld, de strijd geschilderd in Hoofdst. 7 en 8; tot het toppunt in Hoofdst. 11, de strijd in Hoofdst. 10 geschetst. Hoofdst. 7 en 8 komen dus overeen met Hoofdst. 10, en deze drie zijn dus twee voorstellingen van denzelfden strijd. Maar bij naauwkeurige beschouwing komen wij tot de verrassende uitkomst, dat die beide voorstellingen in vorm volmaakt overeenstemmen. Het valt ons reeds dadelijk in het oog, dat beide voorstellingen in twee deelen vervallen. De eerste heeft deze twee deelen: 7, 14—52 en 8, 12—59. De tweede deze: 10, 1—21 en 22—39. En nog verrassender is de uitkomst, wanneer wij zien, dat de inhoud der twee overeenkomende stukken van iedere voorstelling volmaakt overeenkomt, zoodat 7, 14—52 met 10, 1—21 en 8, 12—59 met 10, 22—39 niet alleen in vorm, maar ook in inhoud geheel samenstemt.

7, 14—52 namelijk bevat enkel getuigenissen van Jezus aangaande zichzelven, en zijne hooge waarde als door God geleerd, door God gezonden, en als bezitter van het levende water, die dan door de Joden bestreden worden en eindigen met eene verdeeldheid, eene scheuring onder de Joden 1), dat zelfs tot in den joodschen Raad doordringt. Evenzoo 10, 1—21. Ook hier getuigenissen van Jezus aangaande zichzelven als de goede herder en de deur der schapen, en ook hier door die getuigenissen eene, en wel eene nog veel hevigere verdeeldheid 2) onder de Joden ontstaan.

8, 12—59 gaan die getuigenissen van Jezus over zijnen persoon over in getuigenissen tegen de Joden en hun ongeloof. Jezus zegt nu niet meer alleen wie en wat hij is, nu is het: „gij kent mij niet, gij sterft in uwe zonde, gij zijt van de wereld, gij zoekt mij te dooden, gij zijt uit den vader den duivel," enz. enz. Opmerkelijk is, dat de Joden den Heer nu telkens op een getuigenis aangaande zichzelven willen terugbrengen: „Waar is uw vader? Wie zijt gij? Nu weten wij dat gij een Samaritaan zijt en den duivel hebt. Zijt gij meer dan Abraham?" enz.

---

1) σχίσμα.

2) σχίσμα πάλιν ἐγενετο.

enz. heet het nu. Jezus ontwijkt dan telkens een andwoord en brengt het dan weder op hunne zonde terug, totdat hij eindelijk weder op zichzelven terugkomt met het krachtigste getuigenis: "Eer Abraham was ben ik," waarop dan eene poging tot steenigen volgt. Geheel hetzelfde is het in 10, 22—39, alleenlijk hier veel beknopter. Jezus gaat ook hier van de getuigenissen aangaande zichzelven tot een verwijt over het ongeloof der Joden over, en dat in andwoord op hunne vraag: "Zeg ons dan toch eindelijk wie gij zijt." Maar ook hier gaat dat verwijt weder in een nog krachtiger getuigenis aangaande zichzelven over: "Ik en de Vader zijn een;" hetgeen andermaal eene poging tot steenigen ten gevolge heeft, die door Jezus' vrijmoedig en krachtig woord verijdeld wordt. Het behoeft wel geen betoog, dat zulk eene kunstige en overeenstemmende samenstelling onloochenbaar eene opzettelijke is,

Minder volkomen en vrijer, maar toch even onloochenbaar is de overeenkomst tusschen de twee overeenstemmende toppunten dezer Afdeeling in vorm en inhoud. Beide teekenen (in Hs. 9 en 11) vangen aan met een gesprek tusschen Jezus en de leerlingen over het voorwerp der genezing en opwekking 9, 1—5 vgl. met 11, 1—16, ja men merke vooral de bijzondere overeenkomst tusschen 9, 3 en 11, 4, 1) en tusschen 9, 4 v. en 11, 9 v. op. — Dan volgt in beide het verhaal van het teeken zelf 9, 6—12. 11, 17—44. — Eindelijk wordt beide keeren de zaak voor den joodschen Raad gebracht, en daar veroordeeld 2).

---

1) *ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τ. θεοῦ ἐν αὐτῷ — αὕτη ἡ ἀσθένεια.... ἔστιν.... ὑπὲρ τῆς δόξης τ. θεοῦ, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τ. θεοῦ δι' αὐτῆς.*

2) Om het helder voor oogen te stellen, wil ik het gezegde kortelijk in eene tafel samenvatten:

1. Eerste Voorstelling (VII, VIII.)	2. Tweede Voorstelling (X.)
van den strijd met het ongeloof.	
α. Jezus van zichzelven getuigende, onder geloof en ongeloof, VII, 14—52.	*α*. Jezus van zichzelven getuigende, in doorloopende rede. X, 1—21.
* gevolg. *σχίσμα*. 40—52.	* gevolg. *σχίσμα*. 19—21.
β. Jezus tegen het ongeloof getuigende, onder voortdurende tegenspraak. VIII, 12—59.	*β*. Jezus tegen het ongeloof getuigende onder tegenspraak. X. 22—39.
* gevolg. steeniging. 59.	* gevolg. steeniging. 31—39.

Wanneer wij nu het geheel van dezen strijd overzien, dan bemerken wij aanstonds wat Joannes met deze dramatiesche voorstelling bedoeld heeft. Hij heeft namelijk als in eene levende handeling willen doen zien hoe het mogelijk was, en welke de oorzaken waren, dat de reeds opgewekte haat van een deel der Overheid, zonder tegenstand des volks zijn doel kon bereiken: hoe Jezus onder de menigte, onder de Joden 1), ja zelfs onder de leden der Overheid wel geloof vond, maar hoe dat geloof te zwak was tegenover den spot, de uitspraak en den invloed van de ongeloovigen, Jezus' verklaarde vijanden; hoe ten andere Jezus' vrijmoedige getuigenissen tegen het ongeloof wel wederom geloof opwekten bij sommigen, maar toch tot algemeene verbittering aanleiding gaven. Het is een beknopt beeld, maar in de schets eener meesterhand, in eene schets naar het leven, de ontwikkeling der geschiedenis van Jezus' verwerping door zijn volk. En het geeft ons een' helderen blik op Jezus' leven, wanneer wij uit de Joanneïesche voorstelling deze slotsom mogen trekken: gelijk het door alle eeuwen gegaan is, zoo ging het reeds tijdens des Heeren leven op aarde: getuigde Jezus van zichzelven, dan gaf het scheuring en verdeeldheid; en die verdeeldheid werd, niet zonder dat de overheden haar daartoe gebruikten, tot verbittering, zoodra de Heer van zichzelven zweeg

---

γ. Eerste Toppunt. IX.

a .Gesprek met de leerlingen over het te volbrengen wonder. IX, 1—5,

* Doel des wonders: Gods werk geopenbaard. 3.

** ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τ. πέμψαντός μου ἕως ἡμέρα ἐστίν˙˙ ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι. ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμὶ τ. κόσμου. 4. 5.

b. Het teeken. IX. 6—12.

c. De zaak voor den grooten raad gebracht en behandeld. IX, 14—34.

γ. Tweede Toppunt. XI.

a. Gesprek met de leerlingen over het te volbrengen wonder. XI, 1—16.

* Doel des wonders: Gods eere en die van den Zoon des Menschen. 4.

** οὐχὶ δώδεκα ὧραί εἰσιν τῆς ἡμέρας; ἐὰν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει ὅτι τὸ φῶς τ. κόσμου τούτου βλέπει. ἐὰν δέ τις περ. ἐν τ. νυκτί, προσκ., ὅτι τ. φ. οὐκ ἔστ. ἐν αὐτῷ. 9. 10.

b. Het teeken. XI, 17—44.

c. De zaak aan de Farizeën aangebracht, en in den grooten raad behandeld. XI, 45—53.

1) οἱ Ἰουδαῖοι.

en op hun ongeloof met diens oorzaken wees. De naam des Heeren eene oorzake van twisting reeds bij zijn leven, en zijne bestrijding des ongeloofs nieuw en vijandiger ongeloof veroorzakende: dat voor te stellen is de strekking van dit kernstuk des evangelies; het is tevens eene diepe geschiedkundige waarheid, omdat het eene geschiedkundige noodzakelijkheid was. Dat zulk een tooneel zich telkens herhalen moest, spreekt van zelve. Joannes heeft dat in twee tooneelen samengevat. Maar is hij trouw geschiedschrijver in de algemeene voorstelling, niet minder zullen wij dat bevestigd vinden door een' blik op de handelende personen in dit deel van het drama.

Men heeft beweerd, dat Jezus bij Joannes als het ware die verbittering uitlokte door al te hevige reden, en dat deze daarom niet geschiedkundig waar konden wezen. Het eerste is slechts gedeeltelijk waar, en het tweede is eene onjuiste gevolgtrekking. Doorloopen wij het 7e en het begin van het 10e Hoofdst., dan vinden wij niets dan woorden van kalme verhevenheid, ja zelfs in andere woorden en gedachtenloop denzelfden geest als in het: „komt allen tot mij, gij die belast en beladen zijn," doorstraalt. Men vergelijke o. a. 7, 37 v. en de geheele eerste helft van Hs. 10. En wat de Heer in de andere gedeelten van hun ongeloof en hunne zonde zegt, is niet alleen waar, maar ook bij alle gestrengheid, zoo gematigd, dat er zulk eene verharding als de hunne toe noodig was, om hem daarvoor te haten. De overige handelende personen (over die in de beide eindhoofdstukken 9 en 11 handelen wij later) zijn in de eerste plaats, de Joden 1), dan de Farizeën (ook Overpriesters en Farizeën, soms Archonten), de scharen en eenigen uit de Jeruzalemmers. Dat de eersten, schoon dikwijls daarvoor gehouden, niet dezelfde zijn als de tweede, blijkt reeds daaruit, dat overal, waar deze voorkomen, zij opzettelijk Farizeën en Overpriesters of Archonten genoemd, en daardoor van de anderen onderscheiden worden. Eene andere vraag is het: of de Farizeën en Overpriesters niet ook tot 'de Joden' behooren en dat is zeker, als wij enkel op Hst. 9 zien, waar vs. 13, 15 en 16 uitdrukkelijk van de Farizeën gesproken wordt, welke dan vs. 40 wederkeeren, terwijl deze zelfde mannen in vs. 18 zeker, en misschien ook in vs. 22 Joden, Ἰουδαῖοι genoemd worden. Dat de Farizeën en Overpriesters

1) Ἰουδαῖοι.

dus onder hen, die Joannes 'de Joden' noemt, behooren gerangschikt te worden, is alzoo buiten twijfel. Dat zij evenwel door Joannes uitdrukkelijk daarvan onderscheiden worden, blijkt uit Hst. 3, waar Nikodemus genoemd wordt: „een man uit de Farizeën, een Archon der Joden," en nog klaarder uit 11, 45, waar 'de Joden' tot de Farizeën gaan, om het wonder van Jezus aan te brengen. Op geene enkele plaats waar 'de Joden' voorkomen, kunnen wij dus met zekerheid zeggen, dat daarmede alleen de overheden bedoeld worden; integendeel noopt ons Joannes' naauwkeurige onderscheiding om te beweeren, dat daaraan altijd een algemeener zin gehecht, daaronder eene uitgebreider partij verstaan moet worden. En wie zijn dan deze Joden, deze Ἰουδαῖοι? Ik meen uit al hetgeen Joannes van hen verhaalt, te mogen opmaken, dat hij er mede bedoelt: de partij der theokraten, de Joodsche behoudsmannen, of oud-Joodsche partij. Deze worden door Joannes Ἰουδαῖοι genoemd, niet naar den naam des volks, die toen reeds algemeen gebruikt werd, en ook bij Joannes, maar steeds in woorden van anderen voorkomt: 4, 9. 18, 20. 35. 19, 19. 21, maar naar den naam van het gewest, waar zij hoofdzakelijk te huis behoorden: zoodat de vertaling 'de Joden' onjuist is, en wij 'de Judaeërs' moeten overzetten. Dat deze mannen ook in Galilaea (Hs. 6) gevonden worden, doet niets ter zake; bij de Synoptici komen daar ook wel Farizeën om Jezus te vervolgen en daar kunnen ook onder de Galilaeërs dergelijke Judaeërs of theokratieschgezinden geweest zijn. Zooveel is zeker, dat deze verklaring de eenige is, die op alle plaatsen, waar οἱ Ἰουδαῖοι voorkomen, doorgaat, die dus ook geen verschillenden zin aan éene benaming dwingt te geven, en die alles wat van hen verhaald wordt, verklaart. Om nu te verklaren, hoe Jezus uiterlijk kon ten ondergaan, niettegenstaande de gunst des volks, dat wij als het doel van Joannes met deze dubbele voorstelling herkend hebben, toont hij aan, hoe deze partij de machtigste is, door vaste aaneensluiting: zij worden gevreesd: 7, 13. 9, 22.; hoe zij weifelen en twisten over Jezus, hoe zij zelfs gedeeltelijk in hem gelooven, maar duidelijk in de verwachting, dat Jezus zich als joodsch koning aan hun hoofd zal stellen, zoodat zijn woord van de vrijmakende genade hun trots beleedigt, en hoe zij hem blijkbaar met dezelfde verwachting telkens dringen om te zeggen wie hij is; hoe zij hem dan schelden en bespotten, en eindelijk steenen opnemen om hem te dooden, wanneer zij hunne

aardsche verwachtingen bedrogen zien. Wel verre dus, dat deze voorstelling van eene partij van Judaeërs bij Joannes onkunde zoude verraden van de geschiedenis, en eene onnaauwkeurige algemeenheid zoude wezen voor het juistere, dat de Synoptici van drie partijen verhalen: Sadduceën, Farizeën en Herodianen, zien wij hier hoe deze de vijanden van Jezus alleen naar het uiterlijke noemden met namen aan ieder bekend, maar hoe Joannes met den dieperen blik, die niet aan de uiterlijke namen blijft hangen, maar de eenheid van geest en bedoeling opmerkt, hen als eene partij schetst, die machtig in Israël, des Meesters dood kon bewerken, en die, nog niet bepaald vijandig, dat eerst werd door bedrogen verwachting.

Van deze worden, zoo als wij zeiden, onderscheiden de Sadduceën, Farizeën en Overpriesters, de Oversten of Archonten, in één woord de Overheid des volks. Zij staan in dezen strijd, eene enkele maal uitgezonderd, op den achtergrond, of liever om zoo te spreken achter de schermen. Slechts tweemalen en dan slechts als ter loops komen zij in dit deel met Jezus in onmiddelijke aanraking: 8, 13 en 9, 40. 1). Hoe dit zij de Farizeën enz. komen toch hoogst zelden met Jezus in aanraking. Dit laat zich gemakkelijk verklaren, als wij aan Joannes' bedoeling met deze voorstelling denken. Dat en waarom *zij* reeds vijandig tegen Jezus waren, behoefde hij niet meer aan te toonen. Hij behoefde alleen te doen zien, wat zij deden, om hunnen haat te koelen. En dat doet hij, wanneer hij hen schetst, handlangers uitzendende, om Jezus te vatten; wanneer hij ons in het 7^e, 9^e en 11^e hoofdstuk in hunne vergaderingen binnenleidt, en ons toont, hoe daar de vijandschap reeds beslist is, zoodat de bedeesde voorspraak van den gehate overschreeuwd, een door dezen beweldadigde uitgeworpen, en eindelijk het vaste besluit genomen wordt om hem te dooden. Het is de macht der duisternis, werkende in stilte, om eindelijk met volle woede uit te breken, maar toch naar Joannes' voorstelling (7, 19) voor den Heer niet verborgen. En dit karakter, door Joannes aan de Farizeën verleend, komt geheel overeen met hunne bijna spreekwoordelijke geveinsdheid bij de Synoptici, eene geveinsdheid, die wij bij 'de Judaeërs' van Joannes nergens aantreffen.

1) Op de eerste plaats echter zou ik gissen, dat οἱ Φαρισαῖοι uit het in sommige HSS. ingelaschte verhaal der overspeelster ook hier is ingeslopen, en dat er oorspronkelijk οἱ Ἰουδαῖοι gestaan heeft.

Aan deze hoofdpersonen heeft Joannes nog eenige bijkomende personen toegevoegd. De geheele volksmenigte 1), Galilaeërs en Judaeërs, over 't geheel de feestgangers; eenige Jeruzalemmers, klaarblijkelijk niet van de partij der Judaeërs; en de handlangers der Farizeën. De eerste wordt zeer waar voorgesteld als onkundig van de booze raadslagen tegen Jezus, en als verdeeld over hem; maar wordt dan ook door de overheden gevloekt. Ja Joannes is hierin zoo naauwkeurig, dat deze schare, deze ὄχλος, nergens anders voorkomt dan op het loofhuttenfeest in Hoofdst. 7, en dat hij bij het verhalen van de tweede verdeeldheid, Hoofdst. 10, zeer juist zegt, dat het eene verdeeldheid der Joden was (vgl. 6, 2. 5. 22. 24.), omdat de volksmenigte toch weder verstrooid was. Daarentegen voert Joannes eenige Jeruzalemmers sprekende in, die van de booze raadslagen tegen Jezus niet onkundig zijn, maar zich verwonderen, dat men Jezus zoo vrij laat spreken. „Zouden de Overheden ook erkend hebben, dat deze de Christus is?" Maar die gedachte verwerpen zij dan weder door te zeggen, dat iemand wiens afkomst zij weten de Christus niet zijn kan. Die twee als achteloos daarheengeworpen bijzonderheden zijn twee onmisbare deelen van Joannes' voorstelling. De zegepraal des ongeloofs was mogelijk, doordat de volksmenigte het gevaar dat Jezus boven het hoofd hing niet inzag, en er dus geheel niet op voorbereid was, en doordat de Jeruzalemmers wel niet zulken tegenzin hadden als de Judaeërpartij, maar toch twijfelden aan Jezus, dien zij voor een gewoon mensch hielden. Eene eigenaardige rol is die der handlangers, van de eene zijde getuigen voor de geweldige macht van Jezus' woord, van de andere een middel om de Farizeën nog meer te verbitteren.

Na dit meer uitvoerig algemeen overzicht kunnen wij omtrent den gang des verhaals verder zeer kort zijn, en behoeven wij alleen bij de twee toppunten (Hs. 9 en 11) iets langer stil te staan.

2. *Jezus van zichzelven getuigende tegenover het ongeloof*, 7, 14—52. Om dit op de boven onderzochte wijze voor te stellen, heeft Joannes veelal woorden van Jezus gebruikt, die wij reeds elders gelezen hebben, of later nog lezen zullen. Dit pleit en voor zijne eerlijkheid, en voor de trouw dezer woorden. Echter zijn ook in dit gedeelte eenige kernwoorden des Heeren bewaard

1) De ὄχλος.

gebleven, waarop wij moeten wijzen: 7, 17 „Indien iemand wil zijnen (Gods) wil doen, zal hij weten aangaande (mijne) leer, of zij uit God zij, dan of ik van mijzelven spreke." Dit vruchtbare en oorspronkelijke denkbeeld, waaraan dezelfde gedachte ten grondslag ligt als aan de gelijkenis Matth. 25, 31 vv., nl. die van de waarde der vóórchristelijke deugd, hier op de erkenning der waarheid van Jezus' leer toegepast, kan niet anders dan van Jezus zelven afkomstig zijn. Niet anders is het met 21—24, waartoe vs. 19 de inleiding vormt. Deze kalme en bezadigde, maar toch geestige rechtvaardiging zijner sabbatschennis, door Jezus gegeven, komt geheel met zijne wijze van spreken bij de Synoptici overeen. Men denke slechts aan het redden van den os of ezel op den sabbat, aan het te niet doen van de wet van Mozes door hunne eigene inzettingen, dat hij den Farizeën verwijt, aan het vervullen van de mate der vaderen en de gemeenschap aan het bloed der Profeten, den Schriftgeleerden op eene andere plaats voor de voeten geworpen (Mark. 7, 1 vv. Matth. 23, 3 vv.), en aan zoo vele andere geestige woorden des Heeren, waarmede hij de spitsvindigheid der Joden beschaamt. Wij wijzen eindelijk op vs. 38, waarvan wij de verklaring aan de uitleggers overlaten, maar waarvan reeds Bleek beweerd heeft, dat het een echt woord des Heeren moet zijn, omdat het door den Apostel trouw overgeleverd, maar van zijn later standpunt af, in vs. 39 verkeerd wordt verklaard 1). De volkomene juistheid van de verhandeling voor den joodschen raad te bewijzen, ligt niet in ons plan. Dit zij genoeg te herinneren, dat Joannes daarvan beter dan eenig ander onderricht konde wezen, daar hij, op eene andere plaats, geheel zonder het oog op zijne mededeeling van deze berichten te hebben, zich als een' bekende des Hoogepriesters verraadt.

7, 53—8, 11. Deze plaats is, op uit- en inwendige gronden, reeds genoegzaam als onecht uit het evangelie verwijderd. In ieder geval zou zulk een bewijs buiten ons bestek liggen. Het onderzoek welke waarde zij heeft voor het leven van Jezus,

1) Echter twijfel ik aan de zuiverheid van het punt, waarvan zijne redeneering uitgaat, daar de onjuiste verklaring van Jezus' woord, even als die 2, 21 v., 12, 33 en 18, 9 wel van den uitgever afkomstig zal wezen. Iemand, die in staat was een evangelie als het onze te schrijven, kon de woorden des Heeren niet zoo verkeerd begrijpen. Zie verder hetgeen ik over 18, 9 zeg.

moet, indien dat zelf eenige waarde zal hebben, in verband met een dergelijk onderzoek omtrent de synoptiesche berichten volbracht worden, omdat dit verhaal door stijl en gehalte daaronder behoort. Wij gaan het dus hier met stilzwijgen voorbij.

3. *Jezus van de zonde des ongeloofs getuigende tot verbittering der ongeloovigen*, 8, 12—59. Hier vinden wij minder van elders ontleende, en meer oorspronkelijke woorden van Jezus, die wij nergens anders weder ontmoeten. Zonder wederom de algemeene geschiedkundige trouw van de door Joannes medegedeelde woorden te willen beweeren, moeten wij hier vooral, als op kernwoorden, wijzen op vs. 24[a], vs. 31—47 als geheel beschouwd, en vs. 56 en 58. Die veelvuldige herhaling van: „Gij zult sterven in uwe zonde (zonden)," vs. 21. 24 tweemaal, brengt ons tot het beschouwen van dit woord als een kernwoord aldus door den Heer gesproken. Bijzonder rijk is de rede, door Jezus vs. 31—47 uitgesproken. Daar is in deze rede bijna geen enkel woord, dat Jezus niet alzoo kan gesproken hebben. Het eene kernwoord, rijk van inhoud gelijk de woorden des Heeren bij Mattheus, ja nog dieper dan deze, verdringt het andere. Zie vooral vs. 31, vs. 34 1), de tegenstelling van Jezus en de Joden, ieder de werken zijn vaders doende, tegenover de Joden, die beweeren dat Abraham hun vader is, gelijk zij het reeds Joannes den Dooper toeriepen (Matth. 3, 9) vs. 37—40. Het is geheel dezelfde bestrijding als bij de Synoptici, waar Jezus ook telkens den hoogmoed der Joden neerslaat, door te bewijzen hoe zij juist tegen hunne vaderen strijden (Matth. 23, 30. Mark. 7, 1. enz.). En, als Jezus bij de Synoptici (Matth. 10, 25) van Beëlzebul en zijne huisgenooten spreekt, dan speelt daarin dezelfde gedachte, die hier in de krachtige woorden uitkomt (vs. 44), waarmede hij de Joden tot kinderen des duivels verklaart. Eindelijk geeft juist de moeilijkheid der verklaring aan plaatsen als vs. 56 en 58 het kenmerk der echtheid. En als wij bij de eerste opmerken, hoe geheel ook deze diepgedachte tegenstelling van het gloeiende en vrolijke der verwachting, met de ongeloovige verwerping bij de vervulling naar de reeds besprokene wijze van bestrijden des Heeren is; als wij bij de tweede ons het: „Meer dan Abraham is hier," herinneren, dan moeten wij erkennen,

---

1) Waar τῆς ἁμαρτίας als overtollig en mat moet worden uitgeworpen.

gelijk zelfs Weisse van dit gantsche gedeelte heeft toegestemd, dat zulke woorden, al werden ze ons door den Apostel eenigzins naar zijne denkbeelden gewijzigd, overgeleverd, alleen uit het hooge bewustzijn van den Zoon Gods kunnen voortkomen.

Ten slotte nog dit: Opmerkelijk is het, dat Joannes ook bij eene geheel van geschiedkundigen vorm afwijkende verdeeling, toch naauwgezet is op het mededeelen der plaatsen en gelegenheden, waar en waarbij de woorden des Heeren gesproken zijn, 7, 14. 37; 8, 20, eene oplettendheid, die bij geheel leerstellig belang verloren zou zijn gegaan; maar dat hij tevens niet angstvallig, gelijk een verdichter zou gedaan hebben, bij alle woorden en reden de juiste plaats en tijd weet te verhalen, hetgeen den grijzaart onmogelijk zou geweest zijn, doch het alleen daar bijvoegt, waar het hem nog voor den geest zweefde.

c. *Eerste toppunt. De tweede sabbatschennis en hare gevolgen*, 9.

a. *Inleiding tot het teeken in een gesprek met de leerlingen*, 1—5. Het spreekt van zelf, dat hier de vraag niet kan wezen of deze genezing al of niet onmiddelijk op het gebeurde in den tempel gevolgd zij. Dat het niet kan geweest zijn, duidt de aart van het gebeurde zelf reeds aan. Het doet ook niet ter zake. Aan den weg ziet Jezus een' blindgeborene zitten, òf als zoodanig bekend, òf naar de wijze der bedelaars dat aan de voorbijgangers toeroepende. Eigenaardig is de vraag der leerlingen, wie gezondigd mocht hebben, de blinde of zijne ouders. Het zijn dezelfde joodsch-bevooroordeelde jongeren, waarvan de Synoptici verhalen. Men heeft gevraagd hoe de leerlingen konden meenen, dat de man reeds voor zijne geboorte zou gezondigd hebben, en daarbij de Rabbijnen en Grieken laten spreken. Mij komt het voor, dat de vraag eer twijfelend werd gedaan, alsof zij zeggen wilden: 'Hier kan de leer der zondestraf toch niet op den man zelven worden toegepast. Hier kan hij zelf toch niet gezondigd hebben, hier moeten het zijne ouders geweest zijn.' De leerlingen dachten aan geene rabbijnsche uitspinning dezer leer, integendeel het was hun niet recht helder, en zij wilden hun twijfel door den Heer opgelost zien. Het andwoord des Heeren is geheel zooals wij het van hem zouden wachten. Boven enge en bijzondere (casuistiesche) toepassing eener leer

die op waarheid steunt, verheft hij zich, maar doet niettemin uitkomen, hoe met voorbijgang van ieder ander doel dezer krankheid, dit reeds genoeg is, dat zij dienen kan om de werken Gods te openbaren. En, met den blik op zijn naderend einde, zegt hij, die werken te moeten doen zoo lang het dag voor hem is. De toespeling op den blinde in het 'Ik ben het licht der wereld' gelegen, is geheel naar Jezus' wijze, en de woorden hebben over 't geheel een echten tint.

b. *Het teeken*, vs. 7. 8. Dit teeken is van meer gewicht dan eenig ander, omdat de Synoptici alleen genezingen van blinden verhalen, van wie wij niet weten, en niet vermoeden kunnen dat zij blindgeborenen waren. Maar overigens is de wijze van genezing aan die der andere blinden gelijk. Dat Jezus speeksel tot genezing eens blinden gebruikte, wordt ook Mark. 8, 23 verhaald. Hier voegt de Heer er aarde bij, om het meer tot eene zalf te maken, ten einde de oogen mede te bestrijken. Het „spuwende in zijne oogen" van Markus zal ook wel niet letterlijk zijn op te vatten. Dat reeds speeksel van gewone menschen een zekere geneeskracht in oogziekten heeft, is bewezen, waarom zou het speeksel van den volkomenen mensch, wiens lichaam door geene zonde verzwakt was, niet eene bijzondere geneeskracht gehad hebben? Ik moet hier doen opmerken, schoon het buiten mijn bestek ligt dat te dezer plaatse nader te ontwikkelen, dat Joannes in zijne wonderhalen met de Synoptici geheel in overeenstemming is. De genezing uit de verte geschiedt met een machtwoord; ook de Synoptici hebben daarvan een spoor in de gelijkenis van den hoofdman. Ook de opwekking van Lazarus evenals die van den jongeling te Naïn. Door machtwoorden worden verder alleen de daemonieschen en lammen (door eigene schuld) genezen. Alle andere zieken worden door aanraking of oplegging der handen genezen. De genezing Luk. 17 is duidelijk eene gelijkenis als die van den hoofdman, en Mark. 10, 52 is klaarblijkelijk eene onnaauwkeurigheid, die in de gelijkluidende plaats bij Matth. 20, 29 vv. verbeterd wordt. Voorts heeft men zich verwonderd, dat de man niet dadelijk zag, maar eerst naar den vijver Siloam gaan moest. Vooreerst doe ik opmerken, dat de aanstrijking met speeksel ook bij Mark. (8, 23 vv.) geen dadelijke uitwerking heeft. Daar ziet de man slechts onduidelijk, totdat Jezus hem andermaal met de handen heeft aangeraakt. Maar ten andere was het niet mogelijk, dat

de man, met het slijk in de oogen, duidelijk zien kon. Het eenvoudigste was dus, dat Jezus hem gebood, zich (de oogen namelijk) in den, waarschijnlijk nabijzijnden, vijver Siloam te wasschen. Dat de vijver nabij was blijkt uit de woorden: 'en hij kwam ziende terug,' dat kan wel niet anders wezen, dan tot Jezus. Zonder eenige gedwongenheid laat zich dus alles bij een weinig nadenken verklaren. Naar zijne gewoonte verhaalt Joannes bij naauwkeurigheid in de bijzonderheden, en bij het toegeven aan eene speling des vernufts in den smaak van zijn' tijd, die misschien ook van den uitgever is, dit wonder zeer kort.

c. *Indruk op het volk en behandeling voor den raad*, vs. 8—34. Nu volgt een hoogstbelangrijk tooneel. Het is een komiesch tooneel; de naieve vrijmoedigheid van den genezene tegenover den raad, ja zijn stoute spot tegenover die hooggeplaatsten maakt geen anderen indruk. Maar het is van dat weemoedig-komiesche, gelijk wij het bij Shakespere vinden. Hoogstbelangrijk is het zoowel om de juiste schildering van omstandigheden en karakters, als in verband met het groote doel des evangelisten, de levensgeschiedenis des Heeren.

Het stuk is geheel dramatiesch; slechts de noodzakelijkste aanduidingen, overgangen en verandering van tooneel betreffende, worden als ter loops gegeven. De man begeeft zich naar het ouderhuis. De buurt komt in opstand. Buurlieden en oude kennissen scholen samen. „Is dat niet de bedelaar?" „Hij is het." „Neen, het is een die op hem gelijkt," zoo klinkt het in het ronde. De genezene neemt den twijfel weg, en verhaalt hoe hij genezen is. De eerste vraag is naar Jezus. Maar men weet niet waar hij is. Nu, hetzij door den invloed van eenige Judaeërs, die zich onder de schaar gemengd hadden, hetzij uit een soort van bijgeloovige huivering voor dien man, dien zij niet anders kenden dan door het gebod der Overheid, om geene gemeenschap met hem te hebben (vs. 22), op straffe van ban uit de synagoge, voert men den herstelde naar de vergaderde Farizeën. Joannes noemt de vormelijke raadsvergadering gewoonlijk: Overpriesters en Farizeën; het eenvoudige: 'de Farizeën' op deze plaats is misschien eene aanduiding, dat het eene kleiner sabbatsvergadering in den tempel was. Nergens bijna komt de listigheid der Farizeën meer uit dan in dit tooneel; maar tevens schept de evangelist er vermaak in, hunne vruchtelooze pogingen om eenigen schijn van recht aan de zaak te geven, aan te too-

nen. Eerst toont hij, dat zij zelven aan de waarheid niet twijfelen, vs. 16, ja dat sommigen overhellen tot de meening, dat een zondig mensch zoo iets niet doen kan. De herinnering aan de sabbatschennis alleen moet hen helpen, om hun geweten tot zwijgen te brengen, en zich voor zichzelven te rechtvaardigen. Zij vragen nu eerst wat de genezene van zijnen weldoener denkt, zoowel om de meening des volks over Jezus te leeren kennen, als in de hoop dat de man uit vrees de weldaad verkleinen zal, en zij dit getuigenis dan tegen Jezus zouden kunnen gebruiken. Dit baat niet. Zij beproeven een ander middel. Misschien zullen de ouders hun zoon niet meer erkennen, nu hij geen bedelaar meer is; of misschien zal ook dezen de vrees tot een getuigenis tegen Jezus brengen. De ouders worden geroepen. Deze bevestigen noch ontkennen. Nog een laatste middel blijft hun over: door vertoon van gezag en achtbaarheid den eenvoudigen man uit het veld te slaan, en hem tevens door herhaald onderzoek in tegenspraak met zichzelven te brengen. En als ook dit niet gelukt, spreken zij, vertoornd over de vrijmoedigheid van zulk een man uit het volk tegenover hen, het banvonnis over hem uit. De verlegenheid in vs. 16, de dwaze pralerij in vs. 24 en de diepe verachting in vs 28 en 34 zijn treffend uitgedrukt. Tegenover hen staat de eenvoudige, ronde, oprechte man uit het volk, als hun waardig tegenbeeld. Hij zegt wat hem geschied is, en wat hij meent van zijn' weldoener. Maar tevens kan hij de arglistigheid zijner rechters niet verdragen, en nadat hij eerst op hunne plechtige verzekering, dat zij wisten hoe deze mensch een zondaar was, geheel naar de gewoonte des volks geandwoord had: „Of hij een zondaar is, weet ik niet, 'met zulke hooge onderzoekingen houd ik mij niet op,' dit weet ik dat ik blind was en nu zien kan," duwt hij hun op de herhaalde vraag naar de gebeurtenis toe: „Ik heb het u reeds gezegd, maar gij hebt niet geluisterd; waarom wilt gij het nog eens hooren? Wilt gij ook zijne leerlingen worden?" Maar eindelijk laat de eerlijke man zijne meer luchtige taal varen, en geeft hij op zijne wijze, geheel in den trant en de denkbeelden des volks, zijne meening te kennen, dat deze Jezus geen zondaar zijn kan, omdat God zoo duidelijk met hem is. Die woorden, door den man in zijne eenvondigheid gesproken, maken hem tot den eersten getuige van Christus, die smaadheid leed om zijns naams wil. Zijn beeld, met treffende waarheid geschilderd,

steekt gunstig af bij de kleingeestigheid der ouders, die Jezus wel niet kenden, maar toch ook zelven in hunnen zoon door hem beweldadigd waren, en die ook den moed niet hadden om met hun' zoon gemeene zaak te maken, maar hem verandwoordelijk stelden.

Wat ten andere de betrekking van dit merkwaardige tooneel op Jezus betreft, zij is niet minder belangrijk. Hier leeren wij als in een levend beeld het oordeel des volks over Jezus kennen. Daar waren er nog velen, die hem niet kenden, en zich liever met zijne gevaarlijke zaak niet inlieten. Daarenboven heeft die vrees des volks, uit onverschilligheid geboren, den Joden de handen ruim gelaten, om tegen Jezus naar hun welgevallen te handelen. Die vrees wordt ons hier als zoo groot voorgesteld, dat ouders zelfs hunnen zoon liever aan zichzelven en aan de willekeur der overheid prijs geven, dan dat zij door hem te verdedigen eenigen schijn van gemeenschap met den beroerder des volks zouden op zich laden. En eindelijk, wanneer er al waren, die, gelijk de genezene, door dankbaarheid aangespoord, niet schroomden opentlijk getuigenis te geven ten gunste van Jezus, dan wil Joannes ons in dit voorval doen zien, hoe duur hun zulk een getuigenis te staan kwam. En aan de andere zijde wordt juist door dit schijnbaar weinig beduidende verhaal de felheid van den haat der Farizeën niet weinig verklaard. Indien zulk een man uit de heffe des volks, uit dankbaarheid aan den gehate, zoo stoute taal dorst voeren tegen hen, de meesters in Israël, wat hadden zij dan niet te vreezen van die vele beweldadigden door den vriend des volks, den vriend van tollenaren en zondaren? Indien een gemeene bedelaar zich zoo gunstig omtrent dien man dorst uit te laten voor het aangezicht van hen, die eene straf op zijne erkenning gesteld hadden, dan moest het immers spoedig met hun gezag gedaan raken, dan moesten zij immers vreezen, dat deze oproerige zich met zijne trawanten uit de vervloekte schare, op den stoel van Mozes of op Davids troon zoude zetten.

Behoeven wij na deze ontwikkeling van het eigenaardige en juiste in dit verhaal nog te vragen, vanwaar Joannes dit weten kon? Zulk eene fijne en wel met plaats en tijd overeenstemmende karakterschildering, zulk eene juiste kennis van de verborgene drijfveeren der geschiedenis is niet die eens verdichters.

d. *Besluit der geschiedenis en overgang tot het volgende*, vs.

35—41. De man, die den moed heeft gehad om opentlijk van Jezus te getuigen, is waardig om tot hoogere kennis van den Heer te worden opgeleid. Joannes verhaalt ons, hoe de Heer hem tot dat hoogere geloof opleidt. Zulken man moest de Meester meer worden dan een profeet. Maar tevens was het noodig, dat Jezus wederom opentlijk getuigenis gaf voor den mensch, die het voor hem had gedaan, dat hij toonde zich ook een' gebannene uit de synagoge niet te schamen. Ware zulk een slot dezer geschiedenis niet verhaald, wij zouden het vermoeden. Maar daardoor wordt de scheiding ook scherper. De Heer vreest niet om meer en meer te breken met de Farizeën, en voor hun aangezicht spreekt hij (vs. 39) een woord, dat ons aan Matth. 11, 25 v. herinnert, en dat zelfs door Weisse voor bepaald echt wordt gehouden. En, als de Farizeën hem met spottende hoogheid vragen: „Zijn wij soms ook blind?" dan is het eene van die gevatte, ik mag wel zeggen, geestige wendingen in de woorden des Heeren, die wij ook bij de Synoptici aantreffen, en die de tegenstanders met één' slag dooden, als hij zegt: „Waart gij blind, gij zoudt geen zonde hebben; nu zegt gij: wij zien; zoo blijft uwe zonde."

4. *Jezus andermaal van zichzelven getuigende*, 10, 1—21. Gelijkenissen zijn aan den aart en den aanleg van ons evangelie vreemd. De vorm door Jezus gebruikt tot onderricht der scharen in Galilaea, en zeker ook, ofschoon wellicht zeldzamer, in Judaea, was niet langer het noodzakelijke voertuig voor de grond-denkbeelden des Christendoms tot de Grieken, waaronder Joannes verkeerde. Hij gaf in zijn evangelie dus voornamelijk aan zijne lezers datgene wat Jezus niet in dien gelijkenisvorm heeft medegedeeld, of dat zelfde, maar van dien vorm ontdaan. Des te opmerkelijker is het daarom, dat Joannes toch op verscheidene plaatsen ook dien vorm behouden heeft, wel niet in de oorspronkelijke zuiverheid der Synoptici, maar toch zoo, dat wij duidelijk de door Jezus gesprokene gelijkenis herkennen. De opmerkelijkste plaats is daarvoor wel deze gelijkenis van den goeden Herder, door Joannes zelven aldus genoemd, en die het kernstuk (1—5) dezer kleine afdeeling uitmaakt. Dat Jezus gewoon was ook dergelijke veranderingen en uitbreidingen, als de evangelist hier aan de gelijkenis toevoegt, daarop te laten volgen, hebben wij reeds vroeger doen opmerken. Dat ook in deze verklaringen menige kernachtige uitdrukking, en de geheele

eigenaardigheid der toepessing op Jezus terugwijst als die ze heeft uitgesproken, behoeft geen betoog; vs. 12, 13 en 16 zijn daar om het te bewijzen. Na het vroeger gesprokene over dit gantsche gedeelte valt over dit kleine deel dus niets meer te zeggen, dan dat het ons eene belangrijke bijdrage levert voor de kennis van Jezus' leerwijze, en ons toont hoe de gelijkenisvorm die zoo geheel beheerschte, dat Joannes op zoo verren afstand in tijd en voor een ander volk schrijvende, haar nog hier en daar behield. Men merke nog op hoeveel heviger de twist over Jezus hier is, dan de vroegere in Hs. 7.

5. *Jezus andermaal een ergernis, door zijne getuigenis van het ongeloof*, 10, 22—39. Hier en daar heeft Joannes ook in dit stuk van vroegere gezegden des Heeren gebruik gemaakt, doch slechts zeer enkel. De beide korte reden des Heeren, vóór en na de poging tot steenigen, 25—30 en 34—38, dragen reeds op zichzelven de kenmerken van zelfstandige reden. Ik behoef voor de eerste rede alleen te wijzen op de kernachtige spreuk: „Ik en de Vader zijn één," en wat de tweede betreft, zal eene vergelijking met de geheel gelijksoortige rede des Heeren, die wij Matth. 22, 41 vlgg. en ov. pll. lezen, genoeg zijn om hare volkomene echtheid aan te toonen, indien het scherpe 'van tweeën een,' door Jezus in vs. 37 en 38 aan de Farizeën gesteld, ons niet reeds een van die kernwoorden bleek te wezen, die in uiterlijken vorm zelfs bijna niet veranderd zijn. De rede 34—38 vergeleken met die bij Matth., is ons vooral eene onschatbare bijdrage tot Jezus' leerwijs. Eerst die hooge, geweldige ironie, die de Farizeën met hunne eigene wapenen, scherpzinnige of spitsvindige schriftverklaring aantast, en dan een woord van heiligen ernst aan het einde, dat hen geheel verplettert. Ook het gezegde vs. 33 moeten wij niet over het hoofd zien, want ook dit is ons eene bijdrage tot de kennis van Jezus. Dat woord spreekt van moed en kalme zelfbeheersching in de ure des gevaars, eene zelfbeheersching, zoo als wij die ook in Jezus' woord voor den Joodschen raad tot den gerechtsdienaar gesproken (Jo. 18, 23) zien doorstralen. Het is niet die tergende bedaardheid, die de hartstochten der tegenstanders nog aanvuurt, maar een woord van rede en verstand met moedige kalmte gesproken, dat hen met schaamte vervult en tot bezinning brengt. Een niet te versmaden waarborg voor de echtheid en naauwkeurigheid der geheele mededeeling, vinden wij eindelijk in de aanteekening vs.

22 en 23, waar tijd, weergesteldheid en daarmede samenhangende plaats der handeling zoo juist worden aangegeven. Indien Joannes bij iedere rede en ieder voorval zulk eene aanteekening gaf, dan zou het gezocht kunnen schijnen, en geen zeker bewijs wezen, maar juist de zeldzaamheid daarvan, maakt ze tot een vrij zeker bewijs.

c*. *Tweede toppunt. Het grootste wonder van Jezus' hand*, 11.

De drie laatste verzen van het vorige Hst. vormen den overgang tot het belangrijke 11e Hst. Daarin wordt in verband met het vorige de plaats aangegeven, waarheen Jezus na den tweeden aanval der Joden week, die dan tevens het tooneel voor den aanvang der volgende geschiedenis aangeeft. Jezus week naar Peraea, en meende, zoo als uit de uitkomst bleek, niet ten onrechte, een goed onthaal te zullen vinden op de (bekende) plaats, waar Joannes vroeger gedoopt had. Ofschoon het den schijn heeft, dat de evangelist hier naar zijne vorige mededeeling (1, 28) terugwijst, hebben wij vroeger reeds aangetoond, dat dit ook niet meer dan schijn is, en dat hij die plaats aan de Jordaan bedoelde, waar Joannes' werkzaamheid zich vroeger in Peraea had uitgestrekt — niet een dorp of stadjen, maar eene landstreek. In geval hij eene bepaalde plaats bedoeld had, zou Joannes, naar zijne gewoonte er den naam hebben bijgevoegd. Vgl. 11, 54 e. a. pll.

Nu volgt het betrekkelijk uitvoerige verhaal van het grootste wonder door Jezus' hand volbracht, een verhaal strekkende om Jezus' onwrikbaar vertrouwen op God en zijn bewustzijn der van God ontfangene macht over de verdorvene natuur helder in het licht te stellen, en tevens om eene der gewichtigste redenen aan te geven, die de joodsche Overheid tot het nemen van een eindbesluit noopte. Later moeten wij deze opvatting breeder staven, door op Jezus' houding in dit verhaal, en eenige andere bijzonderheden te wijzen. Eerst merken wij op, dat de evangelist dit vertrouwen en bewijstzijn des Heeren duidelijker wil maken, door het zwak geloof der leerlingen, het wankele geloof van Martha, het bedeesde geloof van Maria, en het ongeloof of liever de onverschilligheid der Joden daartegenover te stellen. Zonder dus het verhaal nogmaals mede te deelen, gaan wij een blik op deze verschillende handelende personen slaan.

De leerlingen hooren met schrik Jezus' besluit om weder naar Judaea te gaan. Zij maken Jezus op het levensgevaar dat hem daar dreigt opmerkzaam (vs. 8). Dat is kleingeloof, want de leerlingen van Jezus konden en moesten weten, dat de Meester niets deed, tenzij wat noodig was tot uitbreiding van Gods koninkrijk. Als Jezus hun later zegt: „Lazarus onze vriend slaapt" (over welke woorden straks meer), maken zij daarvan eene drangreden om Jezus nog van de reize terug te houden: „Heere, als hij slaapt, dan zal hij gered worden," dan behoeft gij niet te gaan om hem te genezen. En als zij eindelijk, nadat ook dit redmiddel hun ontvallen is, besluiten om met Jezus te gaan, dan is hun besluit niets anders dan een besluit der wanhoop, daar zij Jezus' zaak geheel verloren achten (vs. 16). Opmerkelijk is het dat juist Thomas, de zwaarmoedige kleingeloovige, de woordvoerder der apostelen is. Dat de leerlingen hier geheel dezelfde zijn, als bij de Synoptici, en niet zooals de voorstelling eener latere eeuw zich noodwendig de gevierde twaalve moest denken, op wier eeuw men met zekeren eerbied terugzag, behoeft wel geen betoog.

Dat ook de opvatting van Marthaas karakter dezelfde is als die bij Lukas is reeds meermalen opgemerkt. Daartegen heeft men aangevoerd, dat dit nog niet voor de geschiedkundige waarde van Joannes pleitte, want dat het aan Lukas ontleend kan zijn. Dit geldt voor 12, 2, waar dezelfde trek, als bij Lukas, het dienen van Martha, verhaald wordt. Maar hier, waar Martha ook in andere omstandigheden dezelfde blijft, mogen wij dit als echt geschiedkundig aannemen. De bezige Martha van Lukas en Jo. 12, is ongezocht dezelfde, als de rondloopende, of liever rustelooze, woordenrijke, of liever kallende en voorbarige Martha, die hier geschilderd wordt. Wij noemden Marthaas geloof wankel. Dat blijkt nog niet zoozeer uit haar eerste woord: „Heer! waart gij hier geweest, mijn broeder zou niet gestorven zijn; maar ook nu weet ik, dat wat gij ook vraagt aan God, God u dat geven zal," (vs. 21 v.), hetgeen veeleer een bewijs voor het tegendeel zou opleveren, als wel uit dat woord in den samenhang met het volgende. Want, als zij Jezus' belofte: „Uw broeder zal opstaan!" blijkbaar met opzet in zoo algemeene bewoordingen uitgedrukt, alleen van de opstanding ten laatsten dage durft opvatten, en eindelijk op Jezus' woord: „Ik ben de opstanding en het leven," enz., met een zeer algemeene geloofsbetui-

ging andwoordt, dan mogen wij daaruit opmaken, dat haar geloof aan Jezus' macht ook over den dood niet zoo sterk was, en zij die eerste woorden voornamelijk gesproken had, met hetzelfde doel als de latere, nl. om den Heer tot eene meer bepaalde belofte uit te lokken. Dit wordt bevestigd door haar woord: „Heer, hij riekt al!" (vs. 39), 'twelk toont hoe zij daar reeds niet meer durft te hopen op eene uiting van 's Heeren wondermacht. En toch kon van Martha meer geloof gevorderd worden, daar zij immers de belofte had: „Deze krankheid is niet tot der dood, maar ter heerlijkheid Gods," van hem, wiens beloften zij weten kon, dat onbedriegelijk waren. Opmerkelijk en geheel in het karakter eener vrouw als Martha is ook het gaan tot Maria (vs. 28) met een zekere geheimzinnige gewichtigheid, om haar te zeggen dat Jezus er is en haar roept.

Ook Maria komt tot Jezus met dezelfde woorden als Martha. Zóó hadden zij er te samen over gesproken. Maar zooals wij dat van haar verwachten konden valt ze in droefheid aan Jezus' voeten neder, en hare woorden verstikken in tranen. Zelfs Maria durft haar vertrouwen niet uitspreken. Misschien vertrouwde zij het meest, maar zij was te beschroomd om haar geloof te doen blijken. Maria had, zoo ik mij niet geheel bedrieg, het innige, gemoedelijke karakter van Joannes; zij spreekt niet veel; noch bij Lukas, noch bij Joannes staat een enkel woord van haar opgeteekend. Des te meer heeft zij lief.

De Joden zijn dezelfde als overal in ons evangelie, de mannen der Judeesche partij. En, al zijn zij niet reeds dadelijk vijandig tegen Jezus, gelijk velen in vs. 37 hebben willen zien, toch zijn zij nog ongeloovig, en spreken die woorden op twijfelenden toon.

Ziedaar de min of meer duistere schaduwzijde, waartegen Jezus als het glansrijke licht overstaat. Jezus, in den toestand eens ballings naar Peraea geweken, in het volle bewustzijn de Verlosser der wereld te wezen, en toch in zijn Messiaswerk belemmerd, zoo zelfs, dat zijne leerlingen aan eenige uitkomst wanhopen, behoudt niettegenstaande de droevige tijding die hem in een moeilijken tweestrijd brengt, zijn volle vertrouwen op God. De weinige woorden die hij spreekt, zijn behalven eenige woorden, die tot de handeling behooren, en als zoodanig op geene woordelijke echtheid behoeven aanspraak te maken, alle kernwoorden, althands voor het grootste gedeelte. Reeds dadelijk

vs. 4 uit Jezus dat vertrouwen in het algemeen, zonder nog bepaald aan de uitkomst te denken, en alleen zeker vertrouwende, dat die tot Gods eere zijn zal. De woorden: „Opdat de Zoon Gods," enz. behoeven naar den zin althands geen bijvoegsel van Joannes te wezen, daar Jezus zeer goed gevoeld kan hebben, dat God hem hier op eenige wijze tot zijne verheerlijking roepen zou, die dan ook hem zou verheerlijken. Het woord vs. 9 is eene heerlijke uitspraak van overgave aan Gods wil, naar het in zijnen Zoon wonende bewustzijn. Het: „Uw vriend is krank!" is voor Jezus een wenk des Vaders om naar Judaea terug te gaan. Dien wenk te volgen is wandelen in het licht, 'tgeen Jezus ziet, omdat het licht in hem is. In 't algemeen: die naar Gods wil, door het Godsbewustzijn in den mensch erkend, wandelt, bedriegt zich niet, en loopt geen wezentlijk gevaar, maar wel, die niet door dat licht Gods geleid, omdat hij geen licht in zich heeft, in den nacht, d. i. zonder bewustzijn, wandelt, daarheen leeft. In dit woord zijn de grenzen afgebakend, waar de zorg voor persoonlijke veiligheid ophoudt. Met het woord vs. 15.: „Ik verheug mij om uwentwil, opdat gij gelooven moogt, omdat ik daar niet was," doelt Jezus, dunkt mij, meer op het niet verhinderen van Lazarus' dood, dan wel op de reeds voorgenomene opwekking. Ik verblijd mij, wil hij zeggen, dat gij gelooft, dat Lazarus gestorven is, omdat ik niet daar was; anders zou hij behouden zijn. Dat ook vs. 25 een kernwoord, misschien wel het overblijfsel eener langere rede is, behoeft wel geen betoog. En geheel naar de bekende wijze van Jezus is het, als hij Marthaas gedachten, op dat oogenblik geheel van den gestorven broeder vervuld, op die hoogere opwekking richt, die door hem aan allen volbracht wordt, en die meer zegt dan eene opstanding uit den doodslaap tot vernieuwd natuurleven. Als voorts diezelfde Martha bij het graf haar kleingeloof duidelijk doet uitkomen, is het een woord des verwijts, dat Jezus spreekt: „Zeide ik u niet, dat als gij geloofdet, gij de heerlijkheid Gods zoudet zien?" Daarmede wijst de Heer terug op zijne boodschap vs. 4 en hier keert de voorstelling tot haren aanvang weder. Jezus heeft geen oogenblik geweifeld: hij heeft een woord des vertrouwens bij het vernemen der krankheid; hij aarzelt niet, bij het vernemen van den dood, vast te vertrouwen, dat hij over dezen dood macht zoude hebben; dat zegt hij tot de leerlingen, tot Martha, dat toont hij door niet naar het vlek te gaan, maar zich onmidde-

lijk naar het graf te begeven, waar hij Martha ontmoet. Te midden van wankeling en weifeling gaat de Heer rustig zijnen weg, wandelende in het licht. Wel wordt hij ontroerd tot twee malen toe, en wij kunnen door het verband, waarin de woorden vs. 33 en vs. 38, onmiddelijk na het misbaar en de twijfelingen der Joden voorkomen (1), aan niets anders denken, dan aan eene opwelling van heiligen toorn over het hopelooze treuren (vgl. Mark. 5, 33 v. en overeenst. pll.) en over het ongeloof. Maar Jezus bleef die verontwaardiging meester en 'schokte zich', deed zich geweld aan, terwijl hij zich vergenoegde kleingeloof en ongeloof door uiting zijner macht te beschamen. Wel weende hij, maar hoe ook het wonder wordt opgevat, dat weenen heeft geen' zin, als het smart over het sterven van Lazarus zijn zou; het was eene hoogere smart: de ontroering van den heiligen Godszoon, die den ouden vijand in den kring zijner vrienden ziet ingedrongen, die zelfs zijne geliefden door de bezolding der zonde niet gespaard ziet; hij weende, maar niet over zichzelven, neen, over de ellende, tot welker vernietiging hij gekomen was.

Zeer juist is het dus, als Schweizer en anderen met hem, dit wonder van Jezus een wonder van Godsvertrouwen noemen. Maar het is eenzijdig, als zij daarbij blijven stilstaan, en hier geene uiting van macht over de verdorvene natuur aannemen. Beschouwt men het wonder alleen als gebedswonder, dan zou dit wel met de belofte: „Uw broeder zal opstaan!" (vs. 23) overeen te brengen zijn, maar dan is het woord (vs. 11): „maar ik ga heen, om hem op te wekken," niet geheel eerlijk; dan is het: „Lazarus, kom uit!" een ijdele vertooning. Het is waar, Jezus zegt niet rechtstreeks: door mijne macht zal ik aan Lazarus het leven wedergeven, maar hij laat allen toch in dien waan, ja, hij neemt er zelfs den schijn van aan. Men kan niet ontkennen, dat Jezus door zijne geheele houding wel aan eene wondermacht door gemeenschap met den Vader verkregen, maar toch aan *zijne* wondermacht doet denken, en niet aan eene opwekking door de frissche in de spelonk stroomende lucht zonder zijne medewerking. Neen, alles duidt aan, dat, ware Jezus niet aan de grafspelonk geweest met zijn machtwoord, de doode niet herleefd zoude zijn, indien een ander het graf geopend had. Twee bewijzen geven ons daarvan de zekerheid: vooreerst, indien Jezus

1) En naar den zin van ἐμβριμώμενος.

vertrouwde dat Lazarus alleen schijndood was, en door vrije werking der natuur zonder zijne bemiddeling ontwaken zou, dan ware het eenvoudiger geweest, dit aan de zusters te laten berichten, en het zou roekeloosheid geweest zijn zich daarvoor in de nabijheid van Jeruzalem te wagen. Dàt was geen wandelen in het licht, want daar was Jezus niet noodig. Door eene boodschap ware de doode herleefd, en het wonder ware hetzelfde, namelijk dat eener hoogere wetenschap; ja veel eerlijker dan dat Jezus het liet voorkomen als ware hij zelf noodig om Lazarus te doen herleven. Ten andere ware zelfs zulk eene boodschap dan onnoodig geweest. Lazarus was nog niet gezalfd. Indien dus de zusters later het graf geopend hadden, om hem te zalven, haar broeder zoude dan van zelve herleefd zijn. Jezus' woord en invloed waren dus noodig, om Lazarus op te wekken. Dat sluit het vertrouwen niet uit, maar veronderstelt het. Want zonder Gods wil en zegen kon hij dit teeken niet volbrengen. Jezus' macht over den dood was niet onvoorwaardelijk, en kon dat niet wezen. Ik geloof niet, dat iemand beweeren zou, dat de Heer een' reeds tot ontbinding overgegane zou hebben kunnen opwekken. Evenmin zal dat mogelijk geweest zijn bij een naar egyptiesche, en zelfs naar joodsche wijze begraven lijk. Dat Jezus Lazarus niet heeft opgewekt uit eene bewusteloosheid, die zonder zijnen invloed kon ophouden, hebben wij gezien. Maar evenmin was Lazarus reeds dood in den vollen zin des woords. Om hem op te wekken moest er nog eene kiem des levens in hem zijn, te gebrekkig om van zelve, of door zuiver natuurlijke indrukken te worden verlevendigd, maar toch noodzakelijk, opdat de eenige, die door zijne oorspronkelijk-menschelijke macht over de natuur deze vonk kon aanblazen, iets zou hebben, waarop hij werken kon. Jezus zelf duidt dat aan als hij zegt: „Lazarus slaapt," maar eerst als zijne jongeren dit niet begrijpen, en door naderen uitleg tot twijfel aan Jezus' wondermacht hadden kunnen komen, eerst dan zegt hij, om hunne kleingeestige bezorgdheid tot zwijgen te brengen: „Lazarus is dood!" geheel in het algemeen van dien toestand sprekende. Maar ook daarom juist moest hij vertrouwen, dat God dit alles zou doen medewerken, en daarom ook, nadat hij door Marthaas woord zelfs niet tot twijfel gebracht is, daarom ook nog vóórdat hij het machtwoord spreekt, een vurig dankgebed, als hij met één' blik gezien had, dat de doode niet gezalfd en niet tot bederf was overgegaan,

dat de opwekking dus mogelijk was. Vs. 42 kan er door Joannes zijn bijgevoegd, maar heeft zijne waarheid. Is het van Joannes, dan pleit het voor de echtheid des gebeds. Terecht heeft Joannes dus dit wonder hier als het grootste teeken van Jezus' hand aan het eind dezer afdeeling gesteld. Want, hoe wij ook over de andere door de Synoptici vermelde opwekkingen denken mogen, zeker is het, dat hier èn het vertrouwen op God, èn de macht over de door zonde verdorvene natuur haar toppunt bij Jezus bereikt hebben; zeker is het dat zich nergens duidelijker dat samenwerken van den Zoon met den hemelschen Vader vertoont, zoo treffend uitgedrukt in het woord des Heeren: „Die op den dag wandelt, stoot zich niet, omdat hij het licht dezer wereld ziet." Dat wonder is noch door Joannes opzettelijk zoo voorgesteld, om de verhalen der Synoptici te vergrooten, — het zou dan wel een wonder van kunstige verdichting zijn in een argeloos kleed van waarheid. Noch ook heeft Jezus door zijn tweedaagsch verblijf in Peraea opzettelijk getoefd om Lazarus te doen sterven, — want Jezus is weggereisd nog voordat hij wist dat de kranke gestorven was, en eene zoo zegenrijke werkzaamheid als die in Peraea blijkens 10, 42 was, kon hij toch zoo eensklaps niet verlaten, vooral daar hij geene gelegenheid zoude hebben, die andermaal op te vatten.

Naar deze beschouwing behoudt dus dit verhaal, gelijk het gantsche evangelie, zijn echt geschiedkundig karakter, en zoo worden alle moeilijkheden, in het verhaal gelegen, of opgelost, of van belang ontbloot. Men heeft echter ook de waarde van dit verhaal voor het leven van Jezus geloochend op uiterlijke gronden. Dat de Synoptici er niet van spreken, kan niets daartegen bewijzen, en het is reeds te lang wederlegd dan dat wij er nog over zouden behoeven te handelen. Maar iets anders is, dat men als grond tegen het geschiedkundige van ons verhaal heeft aangevoerd: aan de eene zijde het groote gewicht aan deze geschiedenis in verband met het onmiddelijk volgende toegeschreven; aan de andere den weinigen invloed, dien het dan toch op het verhoor der Joden en van Pilatus ook naar Joannes' voorstelling uitoefent. Het eene, zegt men, sluit het andere uit; en de tweede waarheid, dat er nl. bij Jezus' verhoor van dit teeken geen sprake is, kan, daar zij ook door de Synoptici bevestigd wordt, niet betwijfeld worden; daarbij wordt het dan onwaarschijnlijk, dat dit teeken aanvankelijk zoo grooten in-

vloed gehad heeft, vooral daar de Synoptici èn het besluit der overheid om Jezus te dooden, èn den zegepralenden intocht aan andere oorzaken toeschrijven. Tegen dit laatste zij vooreerst opgemerkt, dat de Synoptici, aan alle zoogenaamd pragmatismus vreemd, geene enkele oorzaak voor die beide feiten opgeven. Indien dus een ander evangelist eene oorzaak noemt, dan is hij vollediger dan de eerste, maar niet in strijd met hen. Voorts dat de Joden bij hun verhoor (Hs. 18) van dit teeken geen melding maken, is wel zeer natuurlijk. Zulke teekenen, die zij niet loochenen konden, en waartegen ze geen ander wapen hadden dan ze aan de macht des duivels toe te schrijven, zullen ze toch wel het allerminst ter sprake gebracht hebben. Hun gantsche verhoor was er op ingericht Jezus van eene Godslastering te overtuigen, of daartoe uit te lokken, en daarvoor vonden ze in dit wonder, noch in een ander, eenigen grond. Pilatus schijnt, ook naar de synoptiesche voorstelling, van Jezus niet eens nog bij geruchte gehoord te hebben. De verlichtwijsgeerige Romein bemoeide zich met al dat joodsche bijgeloof en die dweeperij niet. Hoe zoude hij dan dit weten? Maar al ware eindelijk die gantsche invloed op de volgende geschiedenis zuiver aan pragmatismus van Joannes toe te schrijven, dan nog zoude ons verhaal daardoor niets van zijne geschiedkundige waarde verliezen.

Onmiddelijke gevolgen, vs. 45—54. Zeer juist geeft Joannes de gevolgen van zulk eene daad, en den invloed op de ongeloovige Judaeërs aan, als hij vermeldt dat sommigen gedwongen werden om te gelooven, maar anderen, meer vasthoudend aan hunne partij, naar de Overheid gingen, om het gevaar van zulke verschijning aan te wijzen. Hierdoor opgewekt houden Overpriesters en Farizeën te samen raad, en zijn in verlegenheid. „Wat zullen wij doen?" zeggen zij. En nu zouden wij eene dier echt joodsche grieven tegen Jezus verwachten, die den grondslag van den gantschen strijd in ons evangelie uitmaken: grieven tegen sabbatschending bijv. Maar neen, in plaats daarvan brengen zij hun' haat over op staatkundig gebied. Terecht merkten zij van hun standpunt op, dat een mislukte opstand, want een' anderen konden zij van Jezus niet verwachten, den haat der Romeinen zou opwekken, en de geheele vernietiging van heilige plaats en volk ten gevolge zou hebben. Deze beraadslagingen leidden evenwel niet tot een einde. En Kajafas, ongeduldig geworden,

heeft eene meer doortastende, maar echt-machiavellistiesche staatkunde daartegenover te stellen: beter één mensch — ook onrechtvaardig — gedood, dan het gantsche volk te verliezen. Indien de echt-zielkundige waarheid van dit verhaal niet reeds genoeg ware om zijne waarheid te staven, wij zouden daarvoor twee bewijzen vinden, vooreerst in het geheel vreemde van den geest dezer beraadslaging aan het overige des evangelies, ten andere in de vernuftspeling van den evangelist met het woord van Kajafas, dat hij als een woord van onbewuste voorspelling doet uitkomen, maar die ook bewijst, dat hij het woord van Kajafas als een geschiedkundig woord behandelde, 'tgeen in geval van verdichting de volleerdste kunst zou veronderstellen. Maar al deze bewijzen zijn van minder waarde dan het eerste, de groote zielkundige waarheid, die dergelijke verhandeling tot eene geschiedkundige noodzakelijkheid maakt. De schending der wet was en bleef voor de Joden de eerste aanleiding om Jezus te vervolgen. Maar zij waren machteloos om die reden den Heer ter dood te brengen; door zichzelven recht te verschaffen, konden zij het niet uit vreeze voor het volk, en voor de Romeinen misschien tevens; door hulp der Romeinen konden zij het evenmin, tenzij hunne beschuldiging tegen Jezus ook bij dezen ingang kon vinden. Dit gevoelden zij, en daarom zochten zij eene wettige reden tot een doodvonnis, dat niet verijdeld kon worden. Daarvoor konden zij geen andere vinden, dan die ons hier wordt verhaald. Dat Joannes de aziatiesche spreekwijze „Asiarch van dat jaar," of misschien de algemeen-romeinsche „Consul van dat jaar," onnaauwkeurig op den Hoogepriester toepast, is niet alleen verklaarbaar, maar was ook voor zijne lezers onverschillig; zeker bewijst het niets tegen de geschiedkundige waarde van het bericht.

Jezus, waarschijnlijk van dit besluit onderricht, wijkt naar het stadjen Efraïm, en hiermede is de overgang tot de volgende en laatste afdeeling gemaakt. De tegenstanders staan nu scherp tegen elkander over. De haat wacht nog slechts eene laatste aanleiding om in volle vlam uit te barsten. Die aanleiding laat zich niet wachten, maar veeleer vertoont zich thands aan het begin van dit laatste en belangrijkste bedrijf eene aanleiding, die den Joden van hun standpunt af volle recht gaf om hunnen vijand ten onder te brengen.

VIERDE AFDEELING.

DE HEERLIJKHEID VAN JEZUS IN DE LIEFDE JEGENS DE ZIJNEN, TEGENOVER DEN SCHIJNBAREN TRIOMF DES ONGELOOFS.

(Hst. 12—20.)

Gelijk in alle evangeliën is de lijdensgeschiedenis en wat daarmede samenhangt, ook door Joannes het uitvoerigst behandeld. Deze laatste afdeeling van zijn evangelie is daarom belangrijker dan de vorige, en zij wordt het te meer, doordat wij hier geheel op denzelfden geschiedkundigen bodem staan als de Synoptici. Voortdurend komen wij hier met hen in aanraking, en dat maakt onze taak niet gemakkelijker. Een der meest besprokene en moeilijkst op te lossen punten, dat echter niet zelden als te gewichtig beschouwd werd, hebben wij reeds vroeger behandeld. Ik bedoel de tijdrekenkunde dezer afdeeling, waarop wij dus niet weder behoeven terug te komen. Maar nog meer dan eenige andere zal deze afdeeling ons toonen, dat het even onvoorzichtig is, Joannes in allen deele boven de Synoptici te verheffen, als hem onvoorwaardelijk te verwerpen.

a. *Aanleidingen tot de zegepraal des ongeloofs*, Hst. 12.

Het gantsche evangelie vormt eigentlijk de aanleiding tot deze laatste afdeeling. De aanleiding tot de zegepraal der ongeloovige Joden was dus niet in één of twee gebeurtenissen of beelden samen te vatten, gelijk in de vorige afdeelingen plaats had. In plaats daarvan geeft Joannes in dit twaalfde hoofdstuk eenige schetsen, die ons duidelijk maken, hoe zulk eene zegepraal mogelijk was. Om dit te toonen moest hij de aandacht vestigen op den verrader, op het volk, op de Judaeërs, en eindelijk op Jezus zelven. Hij doet het in de drie verhalen en de daaraan toegevoegde beschouwing, waaruit ons hoofdstuk bestaat. Nadat

hij 11, 55—57 een overgang van de vorige afdeeling tot deze gemaakt heeft, schetst hij ons in het eerste verhaal (vs. 1—8) de bekrompenheid, het lage karakter des verraders; het tweede (vs. 9—19) schildert ons wel de geestdrift der scharen, door bewondering van Jezus' macht opgewekt, maar toont ons tevens hoe die geestdrift enkel op wondergeloof en dus op een lossen grond rustte, terwijl daardoor de haat der Judaeërs des te heviger werd. Maar, zonder Jezus' vrijen wil, was de triomf des ongeloofs onmogelijk. Deze waarheid, die onze evangelist ook in het vervolg telkens laat doorschemeren, wordt meer opzettelijk aan het licht gesteld in het derde verhaal van dit hoofdstuk (vs. 20—36). Eindelijk diende nog verklaard te worden, hoe de boven verhaalde geestdrift der scharen en de genegenheid van sommige der Overheden den smadelijken uitgang van Jezus niet verhinderden. Dit doet Joannes in de beschouwing, die hij vs. 37—50 geeft, en die ons de meerderheid des volks als verhard en verblind, de geloovigen onder de Overheden als door menschenvrees teruggehouden voorstelt. Maar hij verheelt het schuldige van dat ongeloof en zwak geloof niet, en stelt er opzettelijk eenige hoofdpunten van Jezus' leer tegenover, die zijne zending als eene goddelijke en ongeloof aan hem als ongeloof aan God doen kennen. Deze is, meen ik, de aanleg van dit hoofdstuk, dat aan de spits der laatste afdeeling gesteld wordt. Wij moeten dien aanleg in het oog houden, om de bijzonderheden te kunnen beoordeelen.

1. *De verrader*, 12, 1—8. Om den verrader in zijne laagheid en bekrompenheid te schetsen, vond Joannes geen beter voorval, dan een, dat ook door de Synoptici, maar door hen zonder betrekking op Judas, wordt medegedeeld. Reeds vroeger deed ik opmerken, dat Joannes bij dit verhaal een geschrevene bron moet geraadpleegd hebben; althands, en dit komt mij het waarschijnlijkste voor, gebruikt hij hier en daar (vs. 3 en 8) eenige uitdrukkingen en zinwendingen, die hem uit een geschreven evangelie letterlijk in het geheugen waren blijven hangen. Dit toont genoegzaam, dat het hem eigentlijk niet zoozeer om de zalving, als wel om het woord van en tot den verrader te doen was. Want behalven een paar bijzonderheden, het dienen van Martha, het aanliggen van Lazarus, en den naam der vrouw, die Jezus dit bewijs van liefde gaf, bijzonderheden, die bij de Synoptici gemist worden, maar toch niet onwaarschijnlijk zijn, is de zalving zelve kort en

onvollediger dan bij de anderen verhaald. Dit reeds maakt, dat wij, gelijk meermalen geschiedt, voor de zalving Joannes niet als hoofdbron mogen gebruiken. Daarbij komt evenwel nog meer. Niet alleen meen ik Joannes, wat dit voorval betreft, als minder oorspronkelijk en volledig, maar zelfs als een niet zekere bron te moeten aanmerken. Markus en Mattheus (Mark. 14, 3—8, Matth. 26, 6—12) verhalen ons, dat eene vrouw de eetzaal bij Simon den melaatsche binnentrad met eene albaster flesch vol kostelijken nardus, op Jezus, die daar mede aanlag, toetrad, en de flesch brekende den nardus over zijn hoofd uitstortte. Joannes stelt het ons anders voor. Maria neemt een pond nardus, stort dien over Jezus' voeten uit, en droogt de voeten des Heeren met de hairen af. Daarbij moet zij dus in eene knielende houding geweest zijn, terwijl de handeling, naar Mattheus en Markus voorstelling, eene staande houding vereischt. Dit verschil is inderdaad gewichtiger, dan oppervlakkig schijnen zou. De geest der handeling is bij de twee eerste evangelisten een geheel andere dan bij Joannes. Daar is het doel der vriendin des Heeren klaarblijkelijk om haar geloof in Jezus den Messias te toonen, waartoe zij de zalving van Israëls koningen nabootst, en de kostelijke zalf aanwendt. Daarop slaat dan treffend het woord des Heeren, dat zij dit tot zijne begrafenis gedaan heeft; een woord, dat alle hoop op een aardsch koninkrijk vernietigde, maar toch ook de vrouw niet terugstiet; in dien zin alleen kon Jezus het aannemen, maar zóó nam hij dan ook Mariaas zalving aan, door er eene hoogere beteekenis aan te geven. De knielende vrouw bij Joannes, Jezus' voeten zalvende, heeft geene beteekenis, en het is onverklaarbaar, waarom zij de zalf, die zij naauwelijks op Jezus' voeten heeft uitgestort, met de hairen weder afdroogt. Het is ons echter niet twijfelachtig, hoe Joannes tot deze verkeerde voorstelling geraakt is. Een ander verhaal uit een geschreven evangelie speelde hem door het geheugen, en hij verwarde het met de zalving te Bethanië. Dit verhaal heeft Lukas in zijn evangelie opgenomen. Hij deelt ons mede (7, 37 vv.), hoe, ter gelegenheid van een' maaltijd bij zekeren Farizeër (Simon?), waaraan Jezus deelnam, eene bekende zondares uit de stad met eene flesch zalf binnentrad, zich achter Jezus stelde, en tranen van berouw stortte, die de voeten des Heeren bevochtigden. Maar dit ziende neemt zij heur hairen, en wischt daarmede de tranen van Jezus' voeten weg. En als zij dit

gedaan heeft, stort zij de zalf op Jezus' voeten uit. Daarop volgt dan een gesprek met den Farizeër, geheel verschillend van dat met Judas of de apostelen. Lukas verhaalt ons hier een geheel ander voorval dan Mattheus en Markus. Alle bijzonderheden en de geheele geest des verhaals bewijzen dit zeer krachtig. Maar Joannes, door zijn geheugen bedrogen, verwarde beide zalvingen met elkander, vlocht bijzonderheden van de zalving der zondares in die van Maria, ja, lette er zelfs niet op, dat deze bijzonderheden zóó allen zin verloren, daar hij vergat in een zijner bronnen gelezen te hebben, dat de vrouw hare tranen met de hairen afdroogde en toen eerst 's Heeren voeten zalfde; terwijl wij overigens met zijn verhaal alleen, het voorval onmogelijk zouden begrijpen. Joannes heeft dus hier met eene achteloosheid verhaald, die alleen door zijn' ouderdom verklaard wordt, en ook daardoor dat hij niet juist de zalving, maar iets wat daarbij geschied was, wilde mededeelen.

Hij wilde namelijk een' blik in het karakter des verraders laten werpen. Terwijl de andere evangelisten in het algemeen van aanmerkingen der jongeren spreken, verhaalt ons Joannes, dat Judas vroeg: „Waarom is deze zalf niet voor driehonderd denariën verkocht en aan de armen gegeven?" Deze mededeeling draagt alle kenmerken van naauwkeurigheid. Verwondert ons de vraag in den mond der andere jongeren, bij Judas is zij natuurlijk, en wij verwachten ze van hem. En zij is gantsch niet onbelangrijk voor de kennis van zijn karakter. De vraag doet ons hem kennen als een bekrompen mensch, niet in staat het koninklijke van deze koninklijke zalving te verstaan; maar aan den anderen kant als een fijn rekenaar en geldkenner, die reeds op het oog de waarde der zalf heeft geschat, eene bijzonderheid, die bevestigd wordt door de volgende mededeeling, dat hij de beurs droeg. Aan hem had Jezus haar toevertrouwd, omdat hij de meest geschikte der jongeren was voor geldzaken. Doch deze op zichzelf niet laakbare eigenschap, die zeker een bewijs van praktiesch verstand is, was bij hem in bekrompenheid en geldzucht ontaard. Hier levert ons de ooggetuige alzoo eene kleine, maar gewichtige bijdrage tot het karakter des verraders, die ons doet inzien, hoe hij, die deze daad van Maria niet begreep, ook de gantsche verschijning des Heeren niet verstaan kon, zoodat deze hem eene ergernis werd. Wat Joannes ons van zijn stelen verhaalt, hebben wij reeds vroeger besproken en als onwaarschijnlijk aange-

toond. Het antwoord van Jezus is met kleine, schoon niet zeer gunstige verandering, aan de Synoptici ontleend.

2. *De schare en de overheden,* 12, 9—19. Evenals in het vorige verhaal heeft Joannes hier de geschiedenis niet verteld, maar gebruikt. Het was zijn doel daarmede eene korte schets van den geest des volks en der overheid te geven. Altijd moest het der oppervlakkige beschouwing raadselachtig voorkomen, dat hetzelfde volk den eenen dag Jezus met triomfzangen en eerbewijzen begroet, en weinige dagen later, zoo al niet het 'Kruist hem!' schreeuwt, althands die kruisiging lijdelijk aanziet. Dit wil Joannes verklaren. Daartoe schetst hij het volk in zijn alleen op wonderen gegrond geloof, bij menigten komende uit de hoofdstad, om den opgewekten Lazarus te zien, waarvoor zij zelfs Jezus voorbijzien. Niet zonder beteekenis heet het: „Niet om Jezus alleen (1), maar om Lazarus te zien." Zoo weinig waarachtig was hun geloof, dat zij niet om Jezus kwamen, maar om de merkwaardigheid van een herleefden doode te zien. Daar tegenover stelt hij den fellen haat der Joden, die zoo ver ging, dat zij zelfs Lazarus dooden wilden, als het voorwerp van de verwondering des volks.

Vandaar gaat Joannes tot den zegetocht over, en verhaalt dien kort en onnaauwkeurig. Maar uitvoeriger deelt hij mede, waar het hem vooral op aankomt: vooreerst, hoe de jongeren zelven te dien tijde de hooge Messiaansche beteekenis der gebeurtenis nog niet inzagen; voorts dat de reden van deze geestdrift des volks geene andere oorzaak had, dan de opwekking van Lazarus: en eindelijk, hoe door dien zegetocht de haat der Farizeën nog te feller werd, omdat zij bemerkten, dat een weinig toegevendheid hunne zaak wanhopig zoude maken. De tijd drong; daar was niets meer noodig, en de gantsche wereld liet zich door dezen bedrieger medeslepen!

Het verschil tusschen het verhaal van Joannes en dat der andere evangelisten is niet geheel onbeduidend. De zegetocht volgt bij hem op den maaltijd te Bethanië, bij de anderen gaat die vooraf. Bij hen komt Jezus regelrecht van Jericho, laat zijne discipelen te Bethanië opzettelijk een ezel halen, en zet zich daarop, waarop het volk hem hulde bewijst; bij Joannes

---

1) Zou dit *μόνον* ook met D. en eenige andd. moeten worden uitgelaten?

komt Jezus van Bethanië, ontfangt eerst de hulde des volks, vindt dan een' ezel, en gaat zoo voort naar Jeruzalem. Het zou echter partijdig zijn het onnaauwkeurige, vluchtige verhaal van Joannes boven het uitvoerige en aanschouwelijke der Synoptici te stellen. Hier heeft de ooggetuige gedwaald, zijn geheugen heeft hem bedrogen, en waar hij tot meerdere naauwkeurigheid misschien zou hebben kunnen komen, heeft een ander doel hem daarvan afgebracht. Dat doel was de verklaring, de pragmatiesche voorstelling van het feit. Hierin kunnen wij hem geene waarde ontzeggen. Dat de discipelen, van een glansrijker koningschap droomende, in den nederigen rabbi op het lastdier nog den waarachtigen Koning Israels niet zagen; dat het volk alleen door de wonderen in Jezus geloofde en in geestdrift ontvlamde, eene omstandigheid, die ook Lukas vermeldt; dat eindelijk de vijanden des Heeren aan dit voorval zagen, dat het voor hen meer dan tijd tot handelen was, zijn juiste blikken in de geschiedenis en de karakters der handelende personen. De aandachtige lezing der synoptiesche verhalen, waar dit alles niet uitdrukkelijk vermeld wordt, brengt toch tot dezelfde uitkomst. Alleen is het mogelijk, dat Joannes het wondergeloof der schare te veel tot de opwekking van Lazarus beperkt heeft.

3. *De Heer in de ure der verzoeking,* 12, 20—36. Jezus moest niet, of vrijwillig in den dood gaan. Om echter vrijwillig te sterven, moest hij alle verzoekingen, die hem van dezen dood afhielden, overwonnen hebben. Deze verzoekingen bestonden daarin, dat de mogelijkheid om zijn lijden en dood te ontgaan zich aan zijnen geest opdrong; deze kon hij dan óf als zijner waardig aangrijpen, óf als onwaardig verwerpen. De mogelijkheid bestond, om het lijden te ontwijken, en ook om de middelen zijner vijanden te vernietigen. Geene onkunde van die mogelijkheid mocht Jezus den dood doen tegengaan. Want had hij haar niet vóór zijn lijden erkend, dan zou zij zich gedurende het lijden aan zijnen geest voorgedaan, en óf zijn lijden verzwaard hebben door eene nog niet overwonnene verzoeking, óf hem dat lijden als niet zoo noodwendig hebben doen voorkomen. Die tweeledige mogelijkheid om den dood te ontgaan, moest Jezus dus kennen, wilde hij vrijwillig en als de Godszoon sterven. En niet alleen haar kennen: hij moest zich rekenschap hebben gegeven, of het gebruiken van deze mogelijkheid met den wil des Vaders overeenstemde, dan of het daarmede in strijd was. Maar

om zich daarvan rekenschap te geven, moesten alle zijden dier mogelijkheid zich aan zijnen geest voordoen, geene enkele mocht hem verborgen blijven. Deze nu heeft vier zijden. Het ontwijken des lijdens was op twee wijzen mogelijk: Vooreerst het blijven in Galilaea, en 't vormen eener voor hem gunstige Galileesche partij tegenover de vijandige Judaeërs; ten andere het wijken naar het buitenland en zich aansluiten aan de daar verkeerende Joden. Het wegnemen der middelen zijner vijanden was ook op twee wijzen mogelijk: óf den verrader van zijn voornemen af te brengen, en alzoo het opzet der Joden, om hem heimelijk des nachts te vangen, te verijdelen; óf de discipelen tot verdediging aan te sporen, en met geweld het teeken van den opstand te geven. Van de evangelisten kunnen wij niet wachten, dat zij ons melden, wat in Jezus' binnenste omging. Maar uiterlijke omstandigheden, woorden van anderen enz. waren de middelen, om de verschillende zijden dier mogelijkheid aan Jezus voor den geest te brengen. Dit nu kunnen zij verhalen. Niet allen echter doen zij dit volledig. Bij Joannes missen wij het bericht, dat de eerste en laatste dezer verzoekingen tot Jezus kwam, wanneer wij aangaande de eerste eene enkele aanduiding in 't begin van Joann. 11 uitzonderen. Bij de Synoptici missen wij de tweede, en wij zullen later zien, dat de derde niet dan gebrekkig bij hen vermeld wordt. Tot de eerste dier verzoekingen is Petrus het middel (bij Joannes, schoon op eene andere plaats, de discipelen), en hoe zwaar de verzoeking was, toont ons het harde woord van Jezus tot den apostel, Mark. 8, 31 vv. Matth. 16, 21 vv. — De laatste, en misschien wel de hevigste, was die in Gethsémané, waarvan Joannes geheel zwijgt, maar die door de drie eerste evangelisten wordt medegedeeld. Mij komt het voor, dat de verkeerde gevolgtrekking der jongeren aangaande het met zich nemen van zwaarden, Luk. 22, 38 vermeld, daartoe de aanleiding in Jezus' gemoed heeft gegeven. — Van de derde, het verijdelen van de voornemens des verraders, zwijgen, zooals ik zeide, ook de Synoptici niet. Maar zijn zij in de beide evengenoemde voorvallen hoofdbron, hier moeten wij Joannes als hoofdbron beschouwen. Wij zullen dat ter zijner plaatse aantoonen. — De tweede verzoeking eindelijk bleef den Synoptici geheel onbekend. Joannes heeft daarop reeds 7, 35 gezinspeeld, en geeft haar op deze plaats in haar geheel. Hier is hij dus hoofdbron, en wij zullen zien in hoe verre hij als zoodanig te

gebruiken is. Daarbij komen wij echter niet terug op de overeenkomst, die men tusschen dezen strijd en dien in Gethsémané heeft opgemerkt. Uit het bovenstaande blijkt genoeg, dat wij ze als geheel verschillend beschouwen, en waarin ik dat verschil gelegen acht. Alleen moet ik nog zeggen, dat niet onwaarschijnlijk de troostende engel bij Lukas, uit dit voorval in het verhaal van den strijd in Gethsémané is overgegaan.

De gang van het voorval is niet recht duidelijk. Om tot het vermelden van Jezus' woorden en innerlijken strijd te komen, loopt de evangelist over aanleiding en uiterlijke omstandigheden eenigzins vluchtig heen. Noch de plaats des voorvals, noch de vervulling of afwijzing van den wensch der Grieken worden ons gemeld. De opmerking echter, dat het Grieken waren, gekomen om te aanbidden op het feest, verwijst ons naar den tempel. Ik geloof echter niet, dat Jezus dien wensch zal hebben afgewezen, of door een afzonderlijk gehoor zal vervuld hebben; het laatste, onlangs door Dr. Meyboom vermoed, komt mij onwaarschijnlijk voor, omdat het zich verbergen van Jezus, vs. 36, moeilijk eene uitzondering ten voordeele der Grieken toelaat, en omdat Jezus alzoo aan het vermoeden der Joden, vs. 35 vermeld, voet gegeven zou hebben, hetgeen bij een opentlijk gesprek met de Grieken niet mogelijk was. Ik vind dus de nalatigheid van Joannes alleen in het niet vermelden van de toelating der Grieken, vs. 22, die toch wel meer dan alleen het zien van Jezus gewild zullen hebben, en beschouw de woorden. vs. 23—36, als tot hen gericht. Jezus spreekt hun daarin van de noodzakelijkheid zijns naderenden doods, maar wijst er hun tevens op, dat, als zij hem willen aanhangen, ook de dood des Heeren geene scheiding teweegbrengt, maar dat zij zullen zijn, waar hij is. Deze woorden, vooral de heerlijke gelijkenis van den graankorrel, dragen den stempel der echtheid. Het bezwaar, dat Filippus schijnt te maken, om de Grieken op hun verlangen tot Jezus te brengen, zoodat hij eerst met Andreas raadpleegt, stemt merkwaardig overeen met de terughouding van Jezus tegenover alle vreemdelingen, ons door de Synoptici gemeld, en met de handelwijze der apostelen tegenover de kinderen, die tot Jezus willen komen, en tegenover den man, die in Jezus' naam duivelen bezweert.

De volgende verzen, 27—32, zijn zoo rijk van inhoud, dat verscheidene bladzijden noodig zouden zijn, dien te ontwikkelen; kortelijk komt hij hierop neder: Terwijl Jezus tot de Grieken

spreekt, wordt zijn geest ontroerd bij de gedachte, om ook dezen en allen een Zaligmaker te wezen. Zal hij tot hen gaan? De ondankbare Joden verlaten, en het geloof dezer Grieken als een verblijdenden wenk beschouwen, om tot hen te gaan? Wat zal hij zeggen? Hij bidt om redding uit dit uur, der verzoeking nl. Maar hij erkent daarom juist tot redding uit die verzoeking in dit uur gekomen te zijn. Om deze verzoeking te overwinnen, heeft God hem in dit uur gebracht, en de mogelijkheid, om de Joden te ontwijken, voorgespiegeld. En in hetzelfde oogenblik keert de kalmte weder, terwijl de strijd in het vredige: Vader, verheerlijk uwen naam! overgaat. Een donderslag. die juist gehoord wordt, blijft niet onopgemerkt; Joannes verklaart dien als andwoord op Jezus' bede en geeft er een vasten vorm aan. Doch hij vermeldt ook twee andere meeningen der schare, waarvan dit eene gedeelte de beteekenis der Godsstem niet verstaat, omdat het geloof ontbreekt, het andere den zin in het midden laat en toch aan eene hemelsche stem denkt. Joannes gevoelt echter juist, dat Jezus zulk eene uiterlijke bevestiging niet noodig heeft voor zijn vertrouwen, en, even als 11, 42, laat hij Jezus het teeken, als voor hem niet noodig, afwijzen. Maar nu gaat Jezus rede in bijna rythmiesche verheffing over, en de heiligste geestdrift openbaart zich in de woorden: „Nu is de scheiding dezer wereld (het oordeel: de aartsscheiding tusschen zonde en leven), nu zal de overste dezer wereld buitengeworpen worden, en als ik verhoogd word van de aarde, zal ik allen (Joden en Grieken) tot mij trekken (in mijnen naam vereenigen)." De heerlijke gedachte, om de meer geneigde Grieken tot zijn koningrijk te gaan voeren, en daarvoor de Joden te laten varen, eene gedachte, die voor een oogenblik hare verleidende kracht deed gevoelen, wijkt voor de nog oneindig grootscher gedachte, om, door scheiding te maken tusschen zonde en leven, allen, Jood en heiden, in zijne gemeenschap te vereenigen. Dat deze woorden niet anders dan echt kunnen zijn, blijkt uit den onschatbaren inhoud, niet zoozeer uit de niet geheel juiste verklaring daarvan, door den lateren uitgever in vs. 33 gegeven. Als Joannes eindelijk aan de schare eenige woorden in den mond legt, dan blijkt het onhistoriesche dezer woorden reeds daaruit, dat de schare hare vraag inricht naar hetgeen Jezus 3, 14 gezegd heeft, en niet naar 'tgeen hij hier zegt. Dit is eene on-

mogelijkheid, omdat het (1) daar tot Nikodemus gesproken, en hier geheel anders ingevoerd wordt. Maar Joannes dacht aan dat woord, en voegde deze opmerking der schare als overgang tot Jezus woord vs. 35 in, dat zijne eigenaardigheid heeft (het „zonen des lichts" vs. 36), en even als Matth. 23, 37 v. een afscheidswoord aan de Joden is, en ons het meest aan Luk. 19, 42 doet denken. Wij moeten echter bekennen, dat de verzen 34—36 meer het aanzien hebben van een kort slot voor dit verhaal, dan van eene echt geschiedkundige mededeeling.

4. *Ongeloof en kleingeloof*, 12, 37—50. Ten slotte moest Joannes zijnen lezers nog voorstellen, hoe de triomf der vijanden van Jezus ook zijnen grond had in het door Jesaja voorspelde ongeloof der schare. Maar tevens kon de vraag oprijzen: konden dan de Jezus gunstige overheden, Nikodemus en Jozef b. v., het opzet der Judaeërs niet verhinderen? Deze vraag beandwoordt hij met op hunne menschenvrees te wijzen. Doch hij verzwijgt de schuld niet, die zij hadden, door eene korte samenvatting van Jezus' woorden te geven, waaruit zij hadden kunnen leeren, wat hij hun wezen wilde en wat hij hun wezen moest. Hiermede is de laatste afdeeling van het groote drama ingeleid.

b. *Jezus de zijnen liefhebbende tot den einde*, Hst. 13—19.

Voor den oppervlakkigen beschouwer heeft wel Hs. 13—17 een zekeren samenhang en een vast plan, maar van 18, 1 af schijnt de evangelist dat vaste plan te laten varen en slechts eenige gedeelten van Jezus' lijden te verhalen, hetzij door andere evangelisten vergeten, hetzij door hem nader toegelicht. Anderen, te recht gevoelende, dat ook Hs. 18 en 19 niet van de joanneïesche gewoonte konden worden uitgezonderd, hebben daar het doel zijner mededeelingen in zijn' haat tegen de Joden gezocht, als wilde hij alleen zulke stukken behandelen, waar hunne boosheid aan het licht kwam. Wij vragen echter: Waarom dan de veroordeeling door de Joden overgeslagen? Maar bijna algemeen heeft men den samenhang tusschen 13—17 en 18—19 niet opgemerkt, en daardoor 18 en 19 niet begrepen. Terecht hebben sommigen, waaronder ook Luthardt, gezien, dat 13—19 ééne doorloopende afdeeling is, die wel bij 18, 1 zich in twee gedeel-

1) δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τ. ἀνθρώπου.

ten splitst, maar toch door één denkbeeld beheerscht wordt. Dat denkbeeld wordt door den evangelist zelven opgegeven, in eene soort van algemeen opschrift, na de inleiding (Hs. 12), aan het hoofd van de kern dezer afdeeling, 13, 1, geplaatst. „Jezus," lezen wij daar, „(kort) voor het Paaschfeest (reeds) wetende, dat nu zijn uur gekomen was, om uit deze wereld naar den Vader te gaan, heeft, als hij de zijnen in de wereld reeds liefhad, hen ook liefgehad tot den einde." Dat deze woorden niet enkel op het naastbijstaande verhaal der voetwassching, maar ook op de gantsche afdeeling, die met Jezus' dood eindigt, slaan moet, bewijst het „tot den einde" onwederspreke-lijk, hetgeen anders een ledige klank zoude zijn. Deze liefde wordt door den evangelist onderscheiden van de liefde, die Jezus tot hiertoe reeds aan de zijnen betoond had, niet als eene andere, maar als eene hoogere, als de volmaking, voltooiing der liefde, die hij voor de zijnen reeds had. Deze voltooiing der liefde ving aan, toen Jezus tot bewustzijn kwam, dat zijn uur om tot den Vader te gaan genaderd was. Want door toen niet te aarzelen, om vrijwillig tot den Vader te gaan, toonde hij de liefde, die hij reeds voor de zijnen bezat, tot haar hoogste toppunt te kunnen voeren. De eenig-mogelijke zin der plaats komt mij voor deze te zijn: „Jezus, kort voor het Paaschfeest wetende, dat zijn uur om tot den Vader te gaan (en aldus zijne hoogste liefde jegens de zijnen te toonen) gekomen was, (is vrijwillig tot den Vader gegaan, en) heeft dus de zijnen, die hij reed liefhad, ook tot den einde toe liefgehad." De ( ) ingeslotene woorden duiden den samenhang tusschen de beide deelen van den volzin aan.

Deze voltooiing, vervulling van Jezus' liefde tot de zijnen, in zijnen dood te schilderen, is nu het doel van den evangelist, het denkbeeld dat de geheele afdeeling van 13—19 beheerscht. Het is maar ééne zijde der lijdensgeschiedenis, die hij beschouwt, maar eene, die bij de andere evangelisten gemist wordt. Ten bewijze hoe Joannes hier uit dit oogpunt alleen lijden en dood des Heeren beschouwd wil hebben, kunnen behalve 13, 1 nog uitspraken dienen als 14, 1 vv.; 15, 13; 16, 7 v.

Die liefde des stervenden openbaarde zich reeds van het oogenblik af, waarin Jezus wist, dat zijn uur nu gekomen was. Zij was dus reeds duidelijk, terwijl Jezus nog in het midden der zijnen verkeerde. Dat is alzoo het onderwerp van het eerste ge-

deelte, 13—17, waarin Jezus' liefde aan den laatsten maaltijd, in woord en daad zich uitende, geschetst wordt. Hoe die liefde, ook waar de Heer alleen staat, en door de zijnen verlaten of verloochend wordt, dezelfde blijft, wordt in het tweede gedeelte, 18 en 19, geschilderd, in de volbrenging van het offer der liefde. De beschouwing der bijzonderheden zal deze indeeling rechtvaardigen.

a. De maaltijd der liefde, Hst. 13—17. 1. *De voetwassching*, 13, 2—20. Treffend staat dit verhaal aan het hoofd van dit epos der liefde. Velen, duizenden hebben het niet verstaan. De handeling van Jezus was hun overdreven nederig, ja zelfs laag. Zij vergaten, wat Joannes vs. 3 zegt, dat Jezus in het hooge bewustzijn handelde, van door den Vader met alle macht bekleed te zijn. Zij zagen het woord van Jezus zelven, vs. 13, voorbij. Anderen was de handeling te pralend, te gemaakt, meer een soort van vertooning dan een plechtige handeling van Jezus. Deze meening steunt weder op de gewone verklaring, en indien deze de juiste ware, zou ik die gevolgtrekking niet kunnen wraken. Gewoonlijk zegt men, dat Joannes vergeten heeft de aanleiding tot deze voetwassching mede te deelen, maar dat wij die in den door Lukas vermelden twist der leerlingen over de meerderheid te zoeken hebben. Alzoo zou dan de voetwassching een soort van beschaming der twistende discipelen zijn. En in dat geval, ik erken het, zou er zeker iets pralends, iets vertooningachtigs in de handeling zijn. Maar vooreerst is die strijd over den voorrang bij Lukas zeer twijfelachtig; waarschijnlijk wel eene gezochte, en naar andere dergelijke twisten der leerlingen gevolgde, aanleiding tot de woorden, die hij in zijne bron vond, 22, 27 en 28: „Want wie is meerder, die aanligt of die dient; immers de aanliggende? doch ik ben in 't midden van u als een dienende, enz."; deze woorden waren hem alzóó onbegrijpelijk, en hij wist ze alleen in zijnen tekst te bewaren door er een van elders ontleenden twist der leerlingen met Jezus' toen gegeven andwoord (Matth. 20, 25 vv.) aan vast te knoopen. Ten andere, al ware die twist toen voorgevallen, zoo kan hij onmogelijk de aanleiding tot het door Joannes verhaalde geweest zijn. Joannes zelf laat wel eens het slot zijner geschiedenissen, maar nooit de aanleidingen achterwege, tenzij waar die geschiedenissen zelve weder aanleiding tot iets anders zijn. Daarenboven past de twist als aanleiding niet tot de han-

deling, zooals die door Joannes verhaald wordt. Bij hem is het eene daad der liefde. Jezus weet, dat zijne ure gekomen is. Men zit aan, en hij ziet den kring rond. Daar wordt zijn gemoed vol. Het is hem nu eene behoefte den twaalven een roerend bewijs zijner liefde te geven, en dat tevens aan hunne leering dienstbaar te maken. Hij staat op, legt het gewaad der vrijen af, en als een slaaf gekleed en aangegord, verricht hij voor de zijnen een slavendienst. Ziedaar, mijns inziens, de eenige aanleiding.

Maar wat de Heer uit den overvloed zijner liefde deed, was ook geene ijdele handeling. Hij gaf er eene hoogere wijding aan. Ware de voetwassching een stilzwijgend, beschamend andwoord op den twist der leerlingen geweest, zij zouden het aanstonds begrepen, en Petrus zou zich ook beschaamd naar Jezus' wil gevoegd hebben. Nu Jezus niet naar uiterlijke aanleiding zoo handelde, moest het den vurigen leerling bevreemden, en is zijn tegenstand een zielkundig-ware trek, geheel met zijn karakter overeenkomstig. Die tegenstand geeft Jezus reeds aanleiding een enkel woord over den zin der handeling te spreken, vs. 8 en 10: „Indien ik u niet wasch, hebt gij geen deel met mij," zegt hij tot Petrus; maar ook alleen de voeten te wasschen is hem noodig: „die gewasschen is heeft niet noodig dan de voeten te wasschen, maar hij is geheel rein; en," vaart hij met het oog op Judas voort, „gij zijt rein, doch niet alle." Deze woorden ten deele letterlijk, ten deele zinnebeeldig op te vatten, zoo namelijk, dat de woorden tot Petrus letterlijk, die over Judas zinnebeeldig zouden zijn, druischt tegen alle gezonde tekstverklaring aan, en zou Jezus gemeenplaatsen in den mond leggen. Wat Jezus zegt, zijn waarheden op het gebied der werkelijkheid, maar deze wisten de leerlingen even goed. Hij zegt dus die waarheden met hooger bedoeling. Het eerste woord tot Petrus kan geen anderen zin hebben, dan dat hij zich van het jongerschap uitsloot, als hij Jezus deze handeling niet aan hem liet voltrekken. Daarmede ontfangt de handeling het gewicht eens symbools van iets, dat voor Christus' leerling noodig is. Het tweede woord tot Petrus wil niet anders zeggen, dan: gelijk hij die gewasschen is, alleen nog de voeten van het stof behoeft te zuiveren om rein te wezen, zoo is het ook op zedelijk gebied. De leerling, die door omgang met Jezus (15, 3) rein is, behoeft alleen van de besmetting, de bezoedeling des dagelijkschen wan-

dels gereinigd te worden, om rein te wezen. Doch niet allen waren nog zoo ver gevorderd, want één kon zulk eene reinheid nog de zijne niet noemen. In de verklaring, die Jezus nu van zijne handeling geeft, gebiedt hij den leerlingen te doen, wat hij de Meester hun gedaan heeft, elkander de voeten te wasschen, ten zinnebeeld der reiniging van hunne dagelijksche tekortkomingen, die zij aan elkander volbrengen moesten.

„De zoon des menschen is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen, en zijne ziele te stellen tot een rantsoen voor velen." In die weinige woorden kenschetst Jezus zelf (Matth. 20, 28) het doel zijner komst en den aart zijner verschijning. Om dit nog voor 't laatst zijnen leerlingen levendig te doen gevoelen, had hij zeer begeerd dit Pascha, voor zijnen dood, met hen te eten. En, gelijk zijn gantsche werk in de laatste jaren de vervulling van Mozes' wet en de Profeten geweest was, de veredeling en hoogere opvatting der joodsche godsdienst, naar de leer die zij predikte, zoo werd hem dit Pascha, als 't ware ongevoelig, eene gelegenheid om ook de plechtige godsdienstige gebruiken der Joden te vervullen, te veredelen. Dit laatste maal werd door Jezus in een christelijk Paaschfeest herschapen, en hij wilde daardoor zijnen leerlingen het voorbeeld geven, hoe zij de joodsche plechtigheden, scheppend met nieuwen, christelijken geest moesten bezielen. Zoo werd het huisvaderlijke breken des broods en het rondgeven des bekers, naar het verhaal der Synoptici, door den Heer tot een verheven zinnebeeld van zijn' verlossingsdood geheiligd. Maar niet zijn dood alleen, ook zijn leven, het leven der dienende, zelfverloochenende liefde, had de verlossing gewerkt. De voetwassching vóór den maaltijd, schoon niet vast gebruikelijk, maar toch ook, blijkens Luk. 7, 44, niet ongewoon, of misschien, hoewel minder waarschijnlijk, zooals Meyboom meent, de handenwassching, wordt door Jezus in een zinnebeeld herschapen, om de reiniging van zonde door zijne dienende liefde voor te stellen. Joannes deelt ons dus hier een symbool mede, door de Synoptici verzwegen, maar toch door een hunner onwillekeurig als geschiedkundig bevestigd. Van de instelling der beide andere zinnebeelden die christelijke plechtigheden geworden zijn zwijgt hij, maar hij toont ze te kennen: 3, 26; 4, 1. 2; 6, 51 vv., en spreekt er over als over lang gebruikelijke handelingen. Hij zwijgt van de instelling des avondmaals, als bekend, en vooral als minder

passend voor zijn doel. De Synoptici zwijgen van de instelling der voetwassching, gelijk twee hunner ook van die des doops, en het verwondert ons niet als wij den aart van dat eerste zinnebeeld nagaan. Doop en avondmaal waren voor allen, de voetwassching alleen voor hen, die reeds gereinigd zijn door het woord, en die nog enkel van de smetten des dagelijkschen wandels gezuiverd moeten worden. Zulk een zinnebeeld, hetwelk echter in de apostoliesche eeuw niet geheel buiten gebruik is geweest, 1 Tim. 5, 10, en misschien bij de agapen gewoon was, kon hun gemakkelijk outsnappen. Het heeft echter zijne beteekenis, dat Joannes, die, zooals wij vroeger toonden, het leven des Heeren, dat voor de eenzijdige beschouwing van de waarde zijns doods op den achtergrond was geraakt, in rang en waarde herstelde, ook dit zinnebeeld van Jezus' leven weder vermeldde. Het is de voltooiing der beide reeds gewone zinnebeelden. Het sluit zich aan den doop aan, vs. 10, door de reeds gewasschenen verder te reinigen, aan het avondmaal, omdat de voetwassching een voorspel der verlossing is, een beeld van die dienende liefde, die zich in den dood des Heeren vervulde. Gelijk de doop het zinnebeeld van bekeering en vergeving, het avondmaal dat der verlossing is, zoo staat de voetwassching in het midden, als het zinnebeeld der voortdurende heiliging. De eerste drukt de waarde van Jezus' komst, de laatste die van Jezus' leven, het tweede die van Jezus' dood uit.

2. *Aanduiding van den verrader,* 13, 18—30. Reeds na de voetwassching had Jezus een bedekte toespeling op den verrader gemaakt. Nu gaat de verklaring dier handeling in een meer bepaalde aanduiding over. Toen was het enkel: 'niet allen zijn rein,' nu spreekt de aangehaalde psalmplaats reeds van een', die met Jezus brood eet. Daarop volgt dan eene zinstorende aanhaling van Matth. 10, 40, die wij blijkbaar aan de hand eens afschrijvers of misschien van den uitgever te danken hebben. Maar nu, als de verrader nog niet tot inkeer komt, geeft de Heer het onder hevige gemoedsbeweging ronduit te kennen, dat een van hen hem verraden zal. Verbaasd zien de leerlingen elkander aan, stilzwijgend vragende, wie het wezen zoude. Petrus echter wenkt den geliefden leerling, die naast Jezus aanligt, en deze vraagt den Heer, wie het is. Jezus, waarschijnlijk juist bezig met naar huisvaderlijke gewoonte het brood rond te deelen, zegt, dat hij het is, wien hij nu juist de bete toereikt. Deze

is Judas, die na het ontfangen der bete, Jezus' aanduiding heeft opgemerkt, en door Jezus met een: „Wat gij doet, doe dat haastiglijk!" wordt weggezonden. De apostelen meenen, dat hij heengaat om iets aan de armen te geven, of voor 't feest in te koopen. Het was nacht.

Als wij nu dit verhaal naast dat der Synoptici leggen, dan moet men zeer bevooroordeeld zijn, om aan Joannes den palm der waarheid niet toe te reiken. De wijze der voorstelling, de houding van Judas en de handelwijze van Jezus toonen het duidelijk.

Bij Mattheus en Markus gaat alles luide. Jezus zegt niet alleen, dat een hem verraden zal, maar zelfs ook luid, dat hij het is, die met hem in den schotel indoopt. Daarenboven hooren wij bij hen niets van het heengaan van Judas, die toch vertrokken moet zijn, wilde hij met de bende Jezus in Gethsémané opsporen. Men heeft de vragen van al de leerlingen waarschijnlijker willen vinden, dan de nieuwsgierigheid van Petrus bij Joannes. Die nieuwsgierigheid van Petrus staat echter nog maar gelijk met die der andere leerlingen bij de Synoptici. Maar hoe geheel verkeerd heeft men Petrus' karakter begrepen, als men hem hier niet juist zeer waar geschilderd vindt. Even vreemd heeft men het gevonden, dat de leerlingen Judas lieten vertrekken. Uit het boven gezegde volgt reeds, dat dit evenzeer op de Synoptici slaat, want vertrokken is Judas, of zij het verzwijgen ja dan neen. En is het niet juist waarschijnlijker, dat zij Judas ongehinderd lieten heengaan, wanneer Jezus hem niet aan allen als de verrader had aangewezen, dan wanneer hij opentlijk als zoodanig genoemd was? Daarenboven tijd noch plaats van het verraad waren voorspeld; de leerlingen zullen wel vertrouwd hebben, dat Jezus genoeg macht had, om het nog te verhinderen, en misschien hoopten zij na Judas' heengaan iets naders te vernemen.

De houding van Judas is natuurlijker dan bij Mattheus. Daar vraagt hij ronduit, of hij de verrader is. Wel rijst ook naar Joannes' voorstelling de vraag op: hoe kon Judas volharden? Maar deze is naar Mattheus' voorstelling niet op te lossen. Naar die van Joannes is het mogelijk. Wel weten wij niet genoeg van de betrekking, waarin Judas tot de Judeesche partij stond. Was misschien zijn vader de Farizeër Simon, en hij aldus door zijne geldzucht en betrekkingen onder de macht der Farizeën

geraakt? Maar hoe meer hij uitstelde zich te verootmoedigen, hoe onmogelijker het hem werd, hoe meer hij volharden moest. Toen hij eens de eerste aanduiding van Jezus ongebruikt had laten voorbijgaan, moest elke volgende zijn' wrevel verhoogen. Eindelijk was het hem niet mogelijk meer, daar in het volle licht de verrader te wezen, en in de duisternis moest hij kracht scheppen voor zijn helsch opzet. In vs. 27 heeft Joannes zeer juist aangeduid, dat de toereiking der bete zijn' wrok verhoogde, en zijn gemoed verhardde in plaats van het te breken.

Ook Jezus' handelwijze is bij Joannes meer met hetgeen wij van hem verwachten overeenkomstig. Het mocht onverstandig heeten den verrader zoo opentlijk en luide aan te duiden, als Jezus bij de Synoptici doet. Dit *moest* hem verharden en *kon* hem niet redden. De handelwijze, zooals Joannes die verhaalt, *moest* hem redden, of verharden. Zij is de liefde zelve. Eerst een algemeene toespeling, dan een meer bepaalde aanduiding, eindelijk een klare voorspelling. Maar bij alles wordt de verrader zelf nog gespaard. Niemand weet nog wie het is. Doch Judas mag en moet bemerken, dat Jezus het weet. Hij ziet, dat de Heer het Joannes toefluistert. Hij voelt het bij het overreiken der bete. Dit is het beslissende oogenblik. Voor de anderen was het schijnbaar toevallig, maar voor hem was het duidelijk. En de ongelukkige, die niet in staat was de liefde des Heeren te verstaan, voelt zich van den kring uitgesloten, en neemt zijn vast besluit ten verderve. Nu zendt Jezus hem weg; de hartenkenner had het besluit op Judas' gelaat gelezen. Dan ook niet langer getoefd; den verrader door dwang terug te houden wilde Jezus niet; want wat hij ging volbrengen, zouden de Joden ook zonder hem kunnen doen, alleenlijk met meer omwegen, en deze juist wilde Jezus ontwijken. Langer in 't verborgen te leven was hem nutteloos, en hij wilde niet vallen zonder rechtsgeding; daarom had hij meermalen de steeniging ontweken. Van den anderen kant wilde hij den verrader verwijderen; hij had zijnen leerlingen nog veel te zeggen, en voor den liefderijke was het bijzijn des vijands, dien hij nog liefhad, een zware steen op het hart. Dat hij dan henenga! Jezus beveelt, en de verrader gaat. Het is een koninklijke trek, dien Joannes ons bewaard heeft. Zoo lang de weg tot redding nog openstaat, laat de Heer aan Judas vrijheid om in den kring te blijven, behandelt hem als een discipel, zoekt hem te behouden. Maar

nu hij niet wil, gebiedt de Heer zelf hem om zijn opzet te volvoeren. Zoo stierf hij vrijwillig en bepaalde zelf den tijd, waarop hij sterven wilde. De verrader, die door den Meester niet tot vrijheid wil worden gebracht, is door den Meester gedetermineerd, zonder dat hij het weet. Terwijl hij meent vrij te wezen, handelt hij naar de bevelen van den Meester, dien hij verraadt. En zelfs de opentlijke opstand tegen den Heer was geen onverwachte verrassing voor dezen, die zijne plannen verstoorde, maar een blind gehoorzamen des zondaars aan den machtigen wil van dien Meester, dien hij ook nu niet weerstreven konde.

Eindelijk nog een woord over de verhalen der drie andere evangelisten. Dat van Lukas is het waarschijnlijkste. Echter komt het mij voor, dat Mattheus en Markus meer met de waarheid overeenkomen. Zij deelen echter de waarheid, door het overslaan van kleine bijzonderheden, zoo onwaarschijnlijk mede, dat Lukas, die ze bij hen las, ook die overblijfselen der waarheid moest prijsgeven en een onnaauwkeurig verhaal mededeelen, dat echter oppervlakkig waarschijnlijker was.

3. *Afscheidswoorden en voorspelling van Petrus' verloochening*, 13, 31—38. Naauwelijks is de verrader heengegaan, of een zware last valt den Meester van het hart. Nu is de ure zijner verheerlijking; want nog maar weinig tijds zal hij met de zijnen wezen. Daaraan sluit zich het nieuwe gebod der liefde naar Christus' voorbeeld aan, van de oud-testamentiesche onderscheiden, en waardoor een iegelijk de leerlingen voor Christus' eigenen herkennen zou. En eindelijk wordt aan Petrus, op eenigzins van de synoptiesche voorstelling afwijkende wijze, zijne verloochening voorspeld. Heengaan tot den Vader tot verheerlijking des Zoons door den Vader en van den Vader in den Zoon; — sterking der leerlingen door onderlinge liefde in Christus' gemeente; — noodzakelijkheid van het achterblijven der zijnen, omdat zij nog niet tegen de ergernissen bestand zijn; ziedaar de drie onderwerpen, die in deze weinige woorden behandeld worden. Maar werpen wij nu een' blik op de drie volgende Hoofdstukken, dan valt het ons in het oog, dat ook deze in drie afdeelingen gesplitst moeten worden, nl. I, Hs. 14. — II, Hs. 15, 1-17. — III, Hs. 15, 18-16, 33; die over dezelfde onderwerpen handelen. Elk dezer groote afdeelingen beandwoordt in dezelfde volgorde aan eene der kleinere, die voorafgaan, en is

daarvan als 't ware eene uitbreiding. De eerste nl. is eene versterking van 't geloof der leerlingen bij 't heengaan des Meesters, door het wijzen op de verheerlijking, die hij tegengaat. De derde is eene versterking in de ergernissen, die hen wachten. In de tweede afdeeling vinden wij zelfs het gebod 13, 34 bijna woordelijk terug. Dit brengt mij op het vermoeden, dat wij in 13, 31—38 de korte, hoofdzakelijke samenvatting van de afscheidsreden hebben, die Joannes voor zijn evangelie noodig keurde, en dat Hst. 14—17 eene afzonderlijke bewerking dier laatste reden is, door Joannes-zelven, maar niet voor zijn evangelie bewerkt, en eerst door den uitgever hier ingelascht, zoowel om ze niet verloren te doen gaan, als omdat hier een zeer geschikte plaats daarvoor was. Dit vermoeden steunt op de anders onverklaarbare overeenkomst van het kleinere met het grootere stuk; die vooral in het oog springt, als wij bedenken, dat de voorspelling van Petrus' verloochening, aan zijne overmoedige taal vastgeknoopt, door de andere evangelisten in verband met dergelijke overmoedige taal der andere leerlingen wordt medegedeeld, terwijl deze laatste bij Joannes daarvan geheel afgescheiden, eerst 16, 30 v. voorkomt; Petrus' overmoed en die der leerlingen, de voorspelling van zijne en hunne ontrouw behooren bij elkander, gelijk de Synoptici terecht toonen. Maar Joannes had de eerste alleen in zijn evangelie noodig, en kon haar missen in een afzonderlijk stuk, waar hij de uitkomst dier voorspelling toch niet vermelden kon. Voorts wordt dit vermoeden gesterkt door den weinigen samenhang tusschen 13, 38 en 14, 1, die reeds door Lücke is opgemerkt, terwijl 13, 38 en 18, 1, vergeleken met de voorstelling der Synoptici, geleidelijk op elkander volgen. Als zoodanig kan dan het stuk 13, 31—38 een voorbeeld leveren van de wijze, waarop Joannes gewoon was Jezus' reden kortelijk samen te vatten, en wij zullen de aanknooping van het korte gesprek met Petrus aan het vorige, die van de aanleiding tot de voorspelling, bij de Synoptici vermeld, afwijkt, niet als streng geschiedkundig, maar als vrij wedergegeven moeten beschouwen. Overigens is de voorspelling zelve korter, en daarom zeker meer naar waarheid vermeld.

3*. *Het groote tusschenvoegsel; de laatste sterking der twaalve*, Hst. 14—17. Ook bij de Synoptici vinden wij duidelijke sporen van eene rede des Heeren, door hem aan den laatsten maaltijd gehouden. Bij Lukas zijn die het meest uitgewerkt. Hetgeen echter

bij hen het meest met deze reden overeenstemt is de rede tot de leerlingen gehouden, in het 10e Hs. van Mattheus vermeld, waarmede men het derde deel onzer reden vergelijke; en wat den algemeenen geest betreft mogen wij ook Matth. 24 en 25 aanhalen. Deze beide laatste kunnen alleen als bewijzen gelden voor de onderwerpen, die den Heer in de laatste dagen zijns levens hoofdzakelijk bezighielden; want overigens verschillen zij geheel van de Joanneïesche. In aart en strekking evenwel komt Matth. 10 daarmede geheel overeen. Dat deze rede ook reeds oudtijds naar den laatsten maaltijd verlegd werd, blijkt ons duidelijk uit Jo. 13, 16 (vgl. Matth. 10, 24) en 13, 20 (vgl. Matth. 10, 40), terwijl ook Jo. 15, 20 daarvan getuigenis aflegt. Zonder nog te willen beweeren, dat de plaatsing der rede bij Mattheus een willekeurige is, is het toch duidelijk, dat die rede met bestanddeelen uit eene andere doorweven is, die aan den laatsten maaltijd gesproken werd, bestanddeelen, die voor het bestaan van zulk eene rede getuigenis afleggen.

Wat de bijzondere naauwkeurigheid dezer gesprekken en reden aangaat, mag ik verwijzen naar hetgeen daarover in het eerste hoofddeel gezegd is. Het zou verkeerd zijn, ook hier eene letterlijke naauwkeurigheid te verwachten. Maar het levende woord des Heeren, door den geliefden leerling herboren, klinkt ons ook hier in het oor. Meer nog dan elders kunnen wij in deze rede de sporen ontdekken van hetgeen de Meester oorspronkelijk gezegd, en van den vorm waarin hij zijne denkbeelden gekleed heeft. Want door den klaren stroom der redeneering, die kalm en statig voortvliet, schemeren nog vele van die korte, kernachtige gelijkenissen of paroemiën door, zoo als de Heer bij de Synoptici gebruikt, en waarop Joannes zelf (16, 25, 29) Jezus en de jongeren laat zinspelen.

In den aanhef vinden wij al dadelijk de heerlijke paroemie van het groote Vaderhuis. „Vele woningen zijn in het Vaderhuis — ik ga henen naar eene andere woning van datzelfde Vaderhuis, om u in deze aardsche woning plaats te maken — en heb ik u hier plaats gemaakt, dan kom ik weder, om u op te nemen in die woning, waar ik ben." Dat zijn de hoofdtrekken van die gelijkenis, die nog zeer zuiver door Joannes werd bewaard (14, 1—4). Jezus, de weg tot den Vader, is eene andere paroemie, die echter door Joannes uitgewerkt en onder andere uitspraken des Heeren verloren is. Den grondslag van

de hartverheffende leer des Parakleets en die leer zelve in hare eerste eenvoudigheid, waarbij de Parakleet nog niet scherp is afgescheiden van den persoon des Heeren, herkennen wij nog duidelijk in de beide paroemiën, 14, 18—21 en 33. Misschien waren deze beide oorspronkelijk slechts eene. Maar dan maakte vs. 23 toch een zelfstandig deel daarvan uit, dat hier verkort en samengetrokken wordt medegedeeld. Den echten oorspronkelijken vorm van deze gelijkenis of van dit tweede deel eener gelijkenis vinden wij, 'tgeen zeer opmerkelijk is, nog weder in Apoc. 3, 20.

Het geheele tweede deel der afscheidsreden (15, 1—17) is eene paroemie: de beroemde gelijkenis van den wijnstok en de ranken, die alle andere denkbeelden van vs. 1—17 beheerscht, en waarop de redeneering telkens weder terugkomt. Het zuiverst is zij nog bewaard in vs. 1—5. Maar toch is ook in dit deel nog eene andere paroemie ingeweven en als ter loops aangehaald, de niet minder treffende namelijk van de slaven en de vrienden, die juist hier en hier alleen te huis behoort.

Het minst rijk aan paroemiën is het derde deel, 15, 18—16, einde, waarin het met Matth. 10 geheel overeenstemt. De leer van den Parakleet wordt hier uitgewerkt 16, 7—16 uit een ander oogpunt dan in Hs. 14, dewijl hier de Parakleet geheel van Jezus' persoon is afgescheiden. Beide voorstellingen kunnen zeer goed van den Heer zelven afkomstig zijn. Jezus' leer was geen stelsel met scherpe, onbewegelijke grenzen, maar een levend woord, dat eene waarheid in verschillende vormen wist te hullen. Behoudens de benaming van Parakleet en eenige bijzonderheden in de uitwerking vinden wij dus geen enkelen grond, om deze voorstelling aan den schrijver te wijten. Ongemerkt en als van zelf evenwel gaat ook hier de schildering van den Parakleet als van Jezus afgescheiden, in de voorstelling van Jezus als Parakleet over, vs. 16. — Toch heeft ook dit deel ons eene van de schoonste paroemiën bewaard, die van de barende vrouw namelijk. In weinige gelijkenissen des Heeren ligt meer diepte en meer kennis van het menschelijk hart dan in deze. Het onderwerp van de gelijkenis is de wordende zelfstandigheid der jongeren door het heengaan des Meesters, en dus onder bittere smarten. Maar ook, is zij eens tot leven en tot bewustheid gekomen, zien de jongeren wat vrucht die pijnigende smart heeft gedragen, hunne blijdschap zal groot en onvergankelijk zijn, als

die der gelukkige moeder. — Eindelijk is ook in vs. 25—27 eene paroemie verscholen. De tegenoverstelling van Jezus' leer en het onderwijs van den H. Geest, als van eene leer in paroemiën, en eene die vrijuit, onomwonden (παρρησίᾳ) wordt gegeven, is ook eene gelijkenis, die echter, blijkens vs. 29, door de jongeren nog niet recht begrepen wordt. Een oogenblik wordt de Heer zelf nog weemoedig aangedaan door het denken aan de zwakheid der zijnen, die hem verlaten zullen. Maar weldra gaat die lichte wolk van weemoed voorbij, voor het vertrouwende: „De Vader is met mij!" en voor het zegevierende woord: „Hebt goeden moed, ik heb de wereld overwonnen."

Kunnen wij alzoo uit de bijzonderheden de hooge waarde dezer rede voor de kennis des Heeren opmaken, ook het algemeene karakter der rede draagt den stempel van echtheid en oorspronkelijkheid. Schweizer heeft dit overtuigend aangetoond, schoon meer met het oog op de echtheid des evangelies. Ook voor ons doel evenwel is zijne bewijsvoering van groot gewicht. Hadde een latere deze rede geboekt, of hadde Joannes haar uit zijne eigene verbeelding geput, zij zoude een geheel ander aanzien hebben. Onwillekeurig zou de voorspelling der aanstaande lichamelijke opstanding daarin voorkomen. Het door Lukas verhaalde van den Pinksterdag zou daarop niet zonder invloed gebleven zijn. En het lag eindelijk niet in de apostoliesche denkbeelden, Jezus' zege over de wereld anders dan door en na de opstanding voor te stellen. En nu zien wij hier eene rede, waarin die hoeksteenen van het apostoliesch geloof gemist worden, of liever, waarin wij de bron van dat geloof herkennen, maar in hare zuiverheid en oorspronkelijkheid. Geen woord over de vleeschelijke opstanding; de wederkomst des Heeren is geheel geestelijk en staat zelfs argeloos met de komst van den heiligen geest vermengd. De voorstelling van het zelfstandig-worden der jongeren wordt door geene latere verhalen beheerscht, en is geheel eigenaardig, zoo als zij alleen uit den mond des Meesters kon uitgaan. En eindelijk staat hij hier, nog voordat de laatste strijd aanvangt, reeds als overwinnaar, die de wereld aan zijne voeten ziet.

Dit zij genoeg over deze belangrijke gesprekken en reden met betrekking tot ons doel. Wij moeten echter nog een enkel woord spreken over het gebed, dat een deel van dit tusschenvoegsel uitmaakt, en door sommigen hemelhoog verheven, door anderen

als willekeurige samenstelling van den evangelist wordt beschouwd. Men heeft het aangevallen, op grond dat het streed met wat de andere evangelisten van Jezus' zielstrijd in Gethsémané verhalen, en op grond van de onmogelijkheid, dat Jezus sommige dingen alzoo in den gebede zou gesproken hebben, waarbij zich de onwaarschijnlijkheid van het gantsche gebed voegde. Over 't geheel moet ik vrijmoedig bekennen, zelf van de onmogelijkheid overtuigd te zijn, dat Jezus dit gebed aldus zou hebben uitgesproken, Vs. 3. 14, 18, 20 en 23 zijn daarvoor genoegzame bewijzen. Maar het is niet meer noch minder dan ik van de reden des Heeren beweerd heb; en bij zoo grooten afstand van tijd laat het zich niet anders denken. Wat echter het algemeene karakter des gebeds betreft, zie ik geene drangredenen, om het voor onwaarschijnlijk te houden. Het is niet onnatuurlijk, dat in dit laatste gebed denkbeelden uit vroegere reden des Heeren voorkomen, vooral zulke algemeene als vs. 4 (vs. 3 zal misschien uit de pen van Joannes gevloeid zijn). En zeer natuurlijk is het, dat de denkbeelden, die in de afscheidsrede heerschen, zich hier herhalen. Maar iets is er, dat men bij de beoordeeling van dit gebed te veel over het hoofd heeft gezien: dat het namelijk een hoogepriesterlijk gebed, eene voorbidding is. Het is het gewone paaschgebed, door den huisvader bij het scheiden van de tafel uitgesproken, en door Jezus, gelijk hij alle handelingen van dit laatste Pascha heiligde en verheerlijkte, tot eene hoogepriesterlijke voorbidding voor zijne getrouwen verheerlijkt en verhoogd. Hadde Joannes ons dit gebed gegeven als een voorbeeldig gebed, gelijk het „Onze Vader," of als eene bede uit Jezus' hart opgeweld, gelijk de verzuchtingen in Gethsémané, dan zeker konden wij van onmogelijkheid spreken. Maar alle bedenkingen moeten wegvallen, als wij overwegen, dat het gebed voor anderen gedaan en luide gesproken is. De bedenking eindelijk, uit den zielstrijd in Gethsémané geput, schijnt gewichtiger dan zij is. Gelijk ieder mensch, was Jezus ook aan verschil van stemming onderhevig, met dit onderscheid, dat geene enkele aandoening bij hem met zonde vermengd was, geene stemming bij hem luim werd. Was het dan nu wonder, dat juist hier die stemming zoo spoedig en zoo volkomen afwisselde? In den aanvang, toen de verrader nog in den kring aanzat, was Jezus zelf ontroerd en bedroefd. Maar het heengaan van Judas verligt hem. In den aanhef der reden zelve: „uw hart worde niet

ontroerd, noch zij niet versaagd!" klinkt nog een zekere weemoedige toon. Doch, terwijl de Heer zijne jongeren troost en sterkt, wordt hij zelf van lieverlede door dien eigen troost verkwikt. Het denkbeeld, waarmede hij hen opwekt, dat hij zelf heengaat van de aarde, om hun plaatse te maken, opdat door hen zijn koningrijk gegrondvest en uitgebreid worde, brengt hemzelven in verrukking en geestdrift. Wel trilt nog hier en daar een weemoedige toon, maar door de zijnen te sterken, heeft hij zelve den blik op zijne heerlijke toekomst gericht, en zijn triomfkreet gaat over in het gebed des vertrouwens, dat de kroon dezer eerste christelijke paaschviering uitmaakt. Dan, men verlaat de zaal. De gedachten des Heeren, door het ruime uitzicht in de toekomst, dat hem over het lijden deed heenzien, verhelderd, worden nu weder op het nabijzijnde gevaar gevestigd. In de nachtelijke stilte van den hof, waar de Heer ieder oogenblik de bende des verraders wachtte, moest de gedachte aan zijn lijden hem nog eens met volle hevigheid aangrijpen en in spanning brengen. Wat zich, in den kring der aandachtige getrouwen, waar hij aanzat als van ouds, zoo levendig niet kon doen gevoelen, moest wel met onweerstaanbare kracht zijne ziele neerdrukken, toen hij alleen was met drie uitverkorenen, die zijn gevaar niet inzagen en onnadenkend voortsliepen. Zulk een strijd in het laatste beslissende oogenblik is niet ongewoon, ja, zeer natuurlijk, ook waar reeds vroeger de zekerheid der overwinning de gedachte aan het dreigende onheil op den achtergrond schoof. Het komen op de plaats zelve, waar het lijden zou aanvangen, het nabijzijn der ure moesten daartoe medewerken, en konden niet zonder indruk blijven op de tedergevoelende ziel des Heeren. Maar met den Vader werd ook die angst overwonnen.

β. Het offer der liefde, Hst. 18—19. Jezus' liefde voor de zijnen tot den einde toe in de voorstelling van zijn lijden te schetsen, is het doel van dit gedeelte dezer Afdeeling. De evangelist verhaalt het lijden des Heeren niet achtereenvolgende, maar kiest naar zijne gewoonte uit zijne herinnering die verhalen, die hem tot uitdrukking van een zeker denkbeeld kunnen dienen. De liefde des Heeren, wilde zij de waarachtige wezen, moest ongedwongen zijn; de *vrijwillige gehoorzaamheid* van het liefdeoffer in het bijzonder te toonen, is alzoo de strekking van het eerste verhaal, de gevangenneming, 18, 1—11. Het tweede (18, 12—27)

dient om het *bittere* daarvan levendig te doen gevoelen, in Petrus' verloochening en des dienaars laagheid. Het derde vormt de kern en het middenpunt in de lijdensgeschiedenis bij Joannes, in overeenstemming met den geheelen aanleg zijns evangelies; want het schildert ons de *heerlijkheid* van het offer der liefde, in den Koning der waarheid, door bijgeloof gehaat, door ongeloof bespot of verguisd, 18, 28—19, 22. Dan wordt ons met weinige trekken het *volhardende* tot den einde in Jezus' liefdeoffer geschetst, in den vrijwilligen dood des Heeren te midden van de ruwe hebzucht der onverschilligen, die zich reeds door zijnen dood bevoordeelen, en de liefde der zijnen, die hem trekt, 19, 23—31. Om het *typiesche* van het liefdeoffer als het waarachtige Pascha te schetsen, dient het volgende, 19, 31—37, terwijl in een laatsten trek 19, 38—42 de *aanvankelijke vrucht* van het offer geschilderd wordt in de opentlijke eerbewijzen van Jozef en Nikodemus, die tevens den overgang tot het volgende vormt.

1. *De vrijwillige gehoorzaamheid*, 18, 1—11. Joannes gaat den zielstrijd in Gethsémané met stilzwijgen voorbij, omdat zijn doel een ander was. De gevangenneming verhaalt hij, maar op geheel eigenaardige wijze. Het eenige, waarin hij met de andere evangelisten overeenkomt, is het verhaal van den leerling, die des hoogepriesters dienaar verwondde. Hij noemt daarbij Petrus en Malchus, wat de anderen niet doen, maar verschilt ook hier wederom in de terechtwijzing door Jezus tot Petrus gericht. Het overige wat hij verhaalt wordt bij de Synoptici gemist, terwijl hij wederkeerig zwijgt van alles wat zij mededeelen. De vraag is, aan welke zijde de waarheid zij. Naar ik meen is de waarheid aan beide zijden, voor zoover zij iets eigenaardigs mededeelen, maar in hetgeen zij gemeenschappelijk op verschillende wijze mededeelen, kan zij slechts aan ééne zijde wezen. Met andere woorden, de Judaskus en de vraag des Heeren: „Wien zoekt gij?" sluiten elkander niet uit; maar beide bestraffingen van Petrus, de synoptiesche en de Joanneïesche, kan Jezus niet gesproken hebben, en wij moeten dus eene van beide kiezen. Behalven dat vragen wij nog, of Joannes terecht of ten onrechte eene bende Romeinsche soldaten vermeld heeft.

Joannes' voorstelling is onnaauwkeurig en gebrekkig. De Judaskus kan moeilijk geloochend worden, en van deze schijnt hij niets te weten, zooals uit vs. 5 blijkt, althands zich daarvan niets meer te herinneren. Aan den anderen kant is het on-

waarschijnlijk, dat Jezus aanstonds na den kus des verraders, stilzwijgend (want over Jezus' woord tot Judas, bij Markus en Mattheus het waarschijnlijkste, verschillen ook de Synoptici) zich zal hebben laten binden en grijpen. Een: „Wien zoekt gij?" zooals Joannes mededeelt, wordt door de waarschijnlijkheid gevorderd. Doch, men acht het na den kus des verraads overbodig. Integendeel, het is zoo weinig overbodig, dat wij bij de Synoptici zoo iets er bij zouden moeten denken, indien Joannes het niet vermeld had. Ik stel mij de zaak ongeveer aldus voor:

Men had een teeken afgesproken, waaraan de bende weten zou, wien zij grijpen moest: de kus van Judas namelijk. Kenden dan de dienaars Jezus niet, en hadden zij dan geene fakkelen en geen maanlicht? Zekerlijk, maar de bende mocht niet weten wien het gold. De roem van den wonderdoener zou ook de moedigste krijgslieden doen terugdeinzen, en hoeveel meer de dienaars, die reeds eens, door zijn woord alleen verslagen, waren teruggetreden? (7, 44 vv.). Men vreesde weder een dergelijke aarzeling, en wilde hen Jezus doen vatten, voordat zij recht wisten wien eigentlijk de aanslag gold. Maar zal Jezus dit toelaten? Neen, bij Joannes treedt hij nu als vijand van het werk der duisternis op. Hij wil de leiders zelve luid doen zeggen, tegen wien zij zijn uitgegaan. Deze vraag mist hare uitwerking niet. Naauwelijks is zij beandwoord, of de dienaars deinzen, op het koninklijke woord: „Ik ben het!" verschrikt achteruit, de voorsten slepen de achtersten mede, en alles stort in verwarring ter aarde. Wij kennen ook uit de Synoptici meer voorbeelden van dergelijken indruk, door Jezus' persoon gemaakt, en behoeven hier geen wonder te zoeken. Doch, Jezus wil van deze verwarring geen gebruik maken. Hij had nog een ander doel met zijne vraag. Hij wil ook zijne leerlingen redden, herhaalt de vraag, en gebruikt het andwoord om voor de zijnen vrijen aftocht te vragen, die blijkbaar niet verhinderd wordt. De uitgever neemt hier, naar zijne gewoonte, de gelegenheid waar, om op de vervulling van een woord des Heeren te wijzen, dat hij geheel verkeerd begreep. Wij kunnen hier aan Joannes niet denken, gelijk ik reeds onder 7, 39 heb opgemerkt, maar wel aan een' latere, die Jezus' woorden niet begreep. De reden dezer tusschenvoegsels is niet onduidelijk. De latere uitgever miste in het echte Joannes-evangelie de voorspellingen van Jezus'

dood, opstanding en wederkomst, evenals die van zijn lijden, gelijk hij ze in andere evangeliën ontmoette. Hij kwam daaraan te hulp, door ten koste van Jezus' woorden, eenige daarvan tot voorspellingen te maken: 2, 19 werd eene voorzegging der opstanding, 7, 38 van den heiligen geest, 12, 32 tot eene aanduiding op welke wijze Jezus sterven zou. Hij zag niet hoe zijne verklaring van 2, 19 in openbaren strijd was met ons evangelie zelf, vgl. 20, 9 en den gantschen aanleg der afscheidsreden. Hij zag niet hoe 7, 38 door zijne verklaring een nutteloos raadselwoord des Heeren wordt, dat zijnen hoorders niet veel baten zou, en deed Jezus 12, 32 wederom in raadselwoorden spreken, en iets voorspellen wat de moeite van het voorspellen niet waard was. Nu echter moest hij ook de gelegenheid niet laten ontsnappen, om de aanvankelijke vervulling van al die voorspellingen aan te toonen, en in de lijdensgeschiedenis doet hij dat zeer getrouw, wat voorzeggingen des Heeren betreft, zie behalven onze plaats 18, 32, maar niet met zeer gunstigen uitslag. Wij keeren tot de geschiedenis terug.

Petrus heeft Jezus' bedoeling niet begrepen, en gaat tot geweld over. Zeer gepast is de terechtwijzing van Jezus, waarin hij zijne vrijwillige overgave als gehoorzaamheid jegens den Vader doet uitkomen. Zij is kort, en steekt daardoor gunstig van die bij Mattheus af. Daar houdt Jezus een voor tijd en plaats vrij lange aanspraak aan Petrus, Matth. 26, 52, waarin Jezus degenen die het zwaard gebruiken een' ondergang door het zwaard voorspelt, en voorts op de hulpe des Vaders en de profetiën wijst. Daarna spreekt Jezus de bende aan, verwijt ook deze haar geweld, vraagt waarom zij hem niet in den tempel gevat hebben, en eindigt met wederom op de profetiën te wijzen. Beide woorden behooren hier niet te huis; beide echter zijn klaarblijkelijk woorden des Heeren. Maar Joannes en Lukas kunnen ons op den weg helpen om te bepalen, bij welke gelegenheid zij gesproken zijn. Het woord tot Petrus, door Mattheus aangehaald, heeft zijne overeenstemmende plaats, wat de kern aangaat, in Jo. 16, 32 v. en schijnt mij dus toe, kort voor het scheiden van het maal gesproken te zijn; de aanleiding daartoe vinden wij bij Lukas (die het dan ook bij de geschiedenis in Gethsémané niet vermeldt) 22, 38, waar de jongeren Jezus twee zwaarden toonen. Bij Lukas andwoordt Jezus: „Het is wel," een andwoord, dat Jezus niet kan gegeven hebben.

Het noodzakelijke andwoord deelt Mattheus mede, maar, omdat hij de aanleiding niet kende, verhaalt hij het als in den hof gesproken. Joannes, die evenmin de aanleiding mededeelt, geeft den zin, maar niet de juiste woorden weder. Het woord bij Mattheus tot de bende gericht, vinden wij bij Joannes terug, 18, 20; daar zullen wij er op terugkomen. Zóó moeten de verschillende evangelisten als bronnen voor Jezus' leven elkander wederkeerig aanvullen en ophelderen.

Wat eindelijk de Romeinsche bende aangaat, hare tegenwoordigheid bij de gevangenneming is zeer vreemd. Misschien zijn in Joannes' herinnering de gewapende tempelwachters tot Romeinsche soldaten geworden. Want in vs. 28 vv. kan ik geen medeweten van Pilatus ontdekken.

2. *De bitterheid des lijdens*, 18, 12—27. Het tooneel verplaatst zich naar het verblijf des hoogepriesters. Wij zouden nu, nevens de verloochening van Petrus, de vermelding van het verhoor voor den grooten raad verwachten. In plaats daarvan wordt ons voornamelijk de verloochening, en slechts ter loops een klein gedeelte van het verhoor medegedeeld, met een ander doel, dan om juist van dit verhoor te spreken. Eerst spreken wij over de verloochening, dan over hetgeen verder volgends Joannes bij den hoogepriester gebeurde.

Het komt mij voor, dat wij Joannes niet als hoofdbron voor Petrus' verloochening te beschouwen hebben. Verscheidene kenmerkende trekken, die hooge waarde hebben, en bij de Synoptici vermeld staan, worden bij hem gemist. Het heengaan van Petrus naar de deur, maar zijn terugblijven uit valsche schaamte (Matth. 26, 71; Mark. 14, 68), het uur rust (Luk. 22, 59), de eeden (Matth. 26, 74 pp.), de blik des Heeren (Luk. 22, 61) en het weenen van Petrus (Matth. 26, 75 pp.); van dat alles vinden wij niets bij Joannes. Wat hij alleen mededeelt, de wijze waarop Petrus door Joannes wordt binnengeleid, en de omstandigheid, dat de laatste verloochening Petrus wordt afgedwongen door het zeggen van een bloedverwant van Malchus: „Heb ik u ook niet in den hof met hem gezien?" kan daartegen niet opwegen. Met dankbaarheid nemen wij deze berichten aan, die niet strijden met hetgeen verschillend daarvan door de anderen verhaald wordt, want het verschil is niet noemenswaard, maar beschouwen toch de evangeliën der Petrusoverlevering in dezen als hoofd-

bronnen. Opmerkelijk is, dat Joannes met zekere verschooning voor Petrus te werk gaat.

Maar, naar sommiger meening, is het verschil tusschen Joannes en de Synoptici hier van zeer groot belang, òf wat de plaats der handeling, òf wat het verhaal des verhoors betreft. Is namelijk het vs. 19 medegedeelde verhoor een ander dan dat der Synoptici, en dus bij Annas geschied, dan is ook Petrus' verloochening daar en niet zooals Mattheus zegt bij Kajafas geschied. Is de plaats echter dezelfde, en moeten wij van vs. 18 af het tooneel naar Kajafas' woning verplaatsen, dan is het verhaalde van Kajafas' verhoor niet met Mattheus, Markus en Lukas overeen te brengen. Men heeft aan dit alles zeer veel gewicht gehecht, en allerlei verklaringen beproefd 1). Ik wil trachten mijne meening kortelijk mede te deelen.

Opdat ons dit in de verdere beschouwing niet hinderen zoude, moet ik vooraf zeggen, dat vs. 24 mij voorkomt een tusschenvoegsel van latere hand, misschien van den uitgever, te wezen, die Joannes daardoor met de Synoptici in overeenstemming trachtte te brengen. Het staat daar buiten alle verband, en is bovendien door het vorige onmogelijk gemaakt, gelijk de verdere beschouwing zal toonen.

Vestigen wij nu onze aandacht op Joannes' bericht, zonder aan de Synoptici of aan dit onzinnige vers te denken, dan loopt alles zeer natuurlijk af, en wij vinden geene enkele moeilijkheid. Men bracht, zoo verhaalt hij, den gevangene eerst (in tegenoverstelling van het later vs. 28 volgende: naar het Praetorium) naar Annas; want Annas was de schoonvader van Kajafas, die in dat jaar (z. boven op 12, 49) hoogepriester was. Kajafas nu was degeen, die Jezus' dood had aangeraden. De zin van dit alles

1) Van eene, onlangs door Dr. Meyboom gegevene, moet ik kortelijk spreken. Annas, zegt hij, was de ἀρχιερεὺς van dat jaar, dat met Paschen begon, en hij is ook de ondervragende. Doch, zegt hij, met ἀρχ. wordt niet bedoeld hoogepriester, maar voorzitter van den raad. Hoe dan echter vs. 24? En welk een dwang vs. 13 aangedaan! Joannes zegt: Men leidde Jezus tot Annas, *want* hij was schoonvader van Kajafas, die hoogepr. enz. Maar Meyboom leest daaruit: Men leidde Jezus tot Annas, die schoonvader van Kajafas was, want hij was voorzitter van den raad in dat jaar. Hoe het mogelijk is den zin aldus om te keeren, en ter wille van de harmonistiek het exegetiesch geweten zulk een geweld aan te doen, weet ik niet.

kan geen andere wezen, dan: Jezus werd eerst naar Annas gebracht, om daar Kajafas te vinden, die Annas' schoonzoon was. Om eene of andere reden was Kajafas bij zijnen schoonvader, hetzij dat hij er woonde, hetzij dat hij daar den gevangene en de leden van den Raad bescheiden had, om eenige ons onbekende reden, misschien wel omdat zijne woning buiten de stad lag, gelijk de overlevering verhaalt, en dus moeilijk tot verzamelplaats kon dienen. Nadat Joannes intusschen den aanvang van Petrus' verloochening heeft verhaald, gaat hij verder: „De hoogepriester vroeg Jezus naar zijne leer," enz. Dat die hoogepriester niemand anders kan wezen dan Kajafas, heb ik elders in het breede betoogd, en is, geloof ik, boven allen twijfel verheven. Kajafas is dus de voornaamste, de handelende persoon, Annas wordt alleen als eigenaar der woning en als Kajafas' schoonvader vermeld. Geen wonder dus, dat de Synoptici van Annas niet spreken, maar, zonder juist van Kajafas' *woning* te spreken, kortweg verhalen: Jezus werd 'naar den hoogepriester', of 'naar Kajafas' gebracht, terwijl ook Joannes vs. 28 zeggen kon: „Zij voeren Jezus van Kajafas, enz." Letterlijk moest het wezen 'naar Annas' en 'van Annas,' en toch was het in den grond juister te zeggen: „Men voerde Jezus naar en van Kajafas," daar het om Annas niet te doen was.

'Maar wij hebben hier een geheel ander verhoor dan bij de Synoptici.' Het is zoo. Maar zoo ergens harmonistiek geoorloofd is, dan is het hier. De vereeniging met de synoptiesche mededeeling ligt voor de hand. Wij hebben hier een verhoor ter zelfder plaatse, maar vroeger dan dat der Synoptici. De Raad kon zoo spoedig nog niet bijeen zijn, want men had, blijkens de toebereidselen en voorzorgen, op meer tegenstand van Jezus gerekend, en niet gedacht hem zoo spoedig reeds gevangen te zien. Joannes vermeldt dus een voorloopig ondervragen door den hoogepriester, waarop Jezus andwoordt met verwijzen naar zijne leer. Daaraan sluit zich dan zeer goed het begin van het gerechtelijke verhoor aan, dat, met valsche getuigenissen uit Jezus' leer geput, werd geopend.

Doch, ik heb reeds gezegd, Joannes wil niet zoozeer een deel van het verhoor mededeelen, als wel de bitterheid van Jezus' lijden, ook door de mishandeling van een' der dienaars schetsen. De vraag, waarom nu juist deze mishandeling, en niet de nog veel erger verguizing, den Heer door de overheden-zelve

aangedaan, daartoe dienen moest, zal ons eerst door naauwkeurige verklaring en juiste opvatting van dit bericht duidelijk worden. Borger heeft door juiste verklaring van vs. 23 op den weg eener goede verklaring van vs. 21 en 22 geholpen, maar men heeft zijne verklaring daartoe niet gebruikt, en de geheele plaats verwaarloosd.

Borger namelijk heeft betoogd, dat de gewone opvatting van vs. 23, als ware Jezus' woord toepasselijk op zijn andwoord aan den hoogepriester, onhoudbaar is, en heeft de eenig aannemelijke verklaring voorgedragen: „Indien ik in mijne leer iets kwalijk gesproken heb," enz. Jezus, zegt hij dan, beroept zich op zijne leer, omdat deze dienaar waarschijnlijk vroeger een hoorder van Jezus was, maar nu, om zich van alle verdenking te zuiveren als ware hij een aanhanger van den gedaagde, hem laaghartig mishandelt. Zoo verre Borger.

Een naauwkeurige beschouwing van de geheele plaats, in verband met vroegere Joanneïesche berichten, bevestigt op merkwaardige wijze de verklaring van den grooten man, en werpt er een nieuw licht over. De hoogepriester beschouwt Jezus als een gewoon rabbijn, en vraagt hem dus naar zijne kenmerkende leer en zijne leerlingen. Jezus wijst in zijn andwoord die bekrompene beschouwing van zijnen werkkring af. Zijne leer was geen geheim, opentlijk had hij gepredikt, en niets in het verborgen gesproken. „Zie," eindigt hij, „deze weten wat ik gezegd heb!" De gewone verklaring als zou dit op het voorgaande slaan, en beteekenen: 'mijne hoorders weten wat ik gezegd heb,' zou Jezus iets zeer onbeteekenends en nuchters doen zeggen. Het „Zie! *deze*," duidt genoegzaam aan, dat Jezus op aanwezigen doelde en wees. Die aanwezigen waren geene anderen dan 's hoogepriesters dienaars. Men zal zich herinneren, dat deze, eens (7, 32 vv.) uitgezonden om Jezus in den tempel te grijpen, verslagen door zijn woord, onverrichter zake waren teruggekeerd (7, 45 vv.). Daarop zinspeelt Jezus, èn om den hoogepriester te beschamen, èn om een beroep op de eerlijkheid dezer dienaars te doen. De zelfzucht doet hun allen Jezus verloochenen, en brengt een' van hen tot lage mishandeling van den Heer. Wat moest de hoogepriester wel denken van hem en zijne medgezellen, nu de gedaagde zich aldus op hen beriep? Hieraan sluit zich dan zeer geleidelijk Jezus' andwoord, naar Borgers verklaring aan, waarin Jezus wederom terugwijst op diezelfde

leer, van welke hij zoo even sprak, en zijnen beleediger uitdaagt om daarin iets kwaads te vinden, „en indien ik wèl gesproken heb," zegt Jezus, gelijk gij eens betuigd hebt, „waarom slaat gij mij?" De handelwijze van dezen halven belijder, de bitterheid van Jezus' lijden, die zijn vroegeren invloed geheel voor de zelfzucht zag wijken, en Jezus' verpletterend woord, verschijnen zóó in een nieuw licht voor ons. Kan de mededeeling van deze verloochenende verguizing ook misschien gedeeltelijk haren grond hebben in Joannes' verschoonende vermelding van Petrus' val? Het bericht heeft althands hooge waarde voor Jezus' leven.

3. *De koning der waarheid gehaat en bespot*, 18, 28—19, 22. Moeilijk is hier de beslissing, aan welke zijde de waarheid is, want de verhalen der Synoptici en van Joannes loopen over dit punt van Jezus' lijdensgeschiedenis nog al uiteen. Wij zullen eerst het verschil kortelijk nagaan. Nadat het door Joannes verhaalde 18, 28—40, behoudens eenige uitbreidingen en bekortingen, met het *geheele* bij de Synoptici medegedeelde verhoor overeenkomt, en bij alle vier evangelisten dan de geeseling volgt (19, 1—3), lezen wij dan verder bij onzen evangelist van vs. 4 tot 16 een tweede deel van dat verhoor des landvoogds, waarvoor in de synoptiesche evangeliën geene overeenstemmende plaats is te vinden. In dat tweede deel echter worden door Joannes eenige bijzonderheden vermeld, die bij de andere evangelisten nog vóór de keuze tusschen Jezus en Barabbas plaats hebben, en dus in Joannes' eerste deel des verhoors te huis behoorden: het 'kruist hem!' namelijk, en het zwijgen van Jezus. Wat evenwel het grootste verschil uitmaakt is, behalven de omstandigheid, dat Pilatus bij de Synoptici reeds van den aanvang af als zittende op den rechterstoel en dus een geregeld verhoor houdende wordt voorgesteld, hetgeen bij Joannes eerst 19, 13 geschiedt, ook nog dit voorname punt, dat de geeseling zóó in het midden van het verhoor komt te staan, en niet zoo als bij de Synoptici onmiddelijk vóór de kruisiging. Daarenboven is deze geeseling bij de eerste twee evangelisten niets anders dan de gewone, bij de Romeinen vóór elke kruisiging gebruikelijke straf, terwijl zij bij Joannes een bijzondere strafoefening schijnt te wezen, om het medelijden des volks op te wekken. Dit laatste verschil is in waarheid het voornaamste, 'twelk de gantsche voorstelling beheerscht. Is dit vereffend, of ten gunste van een van beide uitgewezen, dan verklaart al het andere zich van zelve

Oppervlakkig beschouwd is de voorstelling der Synoptici de waarschijnlijkste. Maar dàt kan juist de reden van haar ontstaan zijn. Naar een der voornaamste regelen van hoogere en lagere kritiek, is het minst waarschijnlijke niet zelden als het meest ware te verkiezen. En dit is, dunkt mij, hier het geval. Dat elke geregelde kruisigingsstraf door eene geeseling werd voorafgegaan, wist iedereen, en kon ook den vierden evangelist niet onbekend zijn. Maar zeer gemakkelijk laat zich verklaren, hoe een bijzondere, met een doel voltrokkene geeseling, bij vergissing als de gewone onmiddelijk voor de kruisiging beschouwd werd. Van den eenen kant wordt dit waarschijnlijker, als wij in het oog houden, dat van de twee evangelisten, die de geeseling van Jezus aan het einde des verhoors stellen, de meest oorspronkelijke, Markus, een Romein schijnt te wezen, wien zulk eene dwaling als van zelf voor den geest kwam. Van den anderen kant geeft Lukas, die, ofschoon ten deele van Markus afhankelijk, ook andere evangeliën raadpleegde, stilzwijgend getuigenis voor de Joanneïesche voorstelling. Hij deelt namelijk wel de geeseling niet mede, maar gewaagt toch van een woord des landvoogds, waarin hij het volk aanbiedt, Jezus te straffen, te geeselen, en dan los te laten, eene voorstelling, die met de Joanneïesche overeenkomt. Te willen beweeren, gelijk men wel eens gedaan heeft, dat de voorstelling van dezen laatste uit dat woord bij Lukas is voortgesproten, maakt onzen evangelist tot een' wat al te kunstigen romanschrijver.

Moeten wij nu dat verschil omtrent de geeseling als eene dwaling der beide eerste evangelisten beschouwen, en vindt deze strafoefening dus met volle recht hare plaats in het midden van het verhoor bij Pilatus, dan zijn ook de andere punten van verschil onbelangrijk. Omstandigheden na de geeseling voorgevallen, de kreet des volks en het zwijgen des Heeren, die aan de eerste twee evangelisten bekend waren, moesten door hen van zelve nu vóór de geeseling geplaatst worden. En, omdat naar hunne voorstelling voor het gerechtelijke verhoor geene plaats was na de geeseling, moest de voorloopige ondervraging bij hen noodzakelijk een gerechtelijk verhoor worden.

In het algemeen moeten wij dus Joannes in deze afdeeling der lijdensgeschiedenis als hoofdbron en zijne voorstellingswijze als de ware aanmerken. Maar ook in bijzonderheden verhaalt hij naauwkeuriger en meer met de waarheid overeenkomstig,

dan de andere evangelisten. De Judaeërs stelt hij in hunne kleingeestige godsdienstigheid, die scherp afsteekt bij hunne gewetenlooze veroordeeling des Heeren, zeer juist voor: zij treden het Praetorium niet in, uit vreeze van besmet te worden. Zeer waar is ook hun ruw andwoord: „Indien deze geen kwaaddoener ware, zouden wij hem u niet overgegeven hebben," want zij kunnen in den heiden geen meer geweten dulden, dan zij zelve hebben, en hadden bij hem op geen verder onderzoek gerekend. Als de Synoptici ons verhalen, dat Jezus op de vraag des landvoogds kortweg andwoordde: „Gij zegt het," en alzoo zonder meer toestemde een koning te zijn, dan bevreemdt ons dit, en wij zijn genoodzaakt er eenige andere woorden ter verklaring bij te denken. Joannes geeft hier evenwel de verklaring. Op Pilatus' vraag onderzocht Jezus eerst of zij van den landvoogd zelven uitging, dan wel door hem uit den mond der Joden herhaald werd. Maar als het andwoord hem overtuigt, dat de landvoogd niet uit eigene meening spreekt, voorkomt hij alle verkeerde oordeelvellingen, door zijn koninkrijk als niet van deze wereld te beschrijven, en als een voor den Romein overtuigend bewijs daarvan bij te brengen, dat geene aanhangers of dienaars te zijner gunste gestreden hebben. En nu eindelijk, als Pilatus zijne vraag herhaald heeft, stemt de Heer toe, maar met zoodanige beperking als noodig is om alle staatkundige uitzichten als hem vreemd af te wijzen. Vergelijken wij verder het zwijgen van Jezus bij Joannes met dat bij de andere evangelisten, dan komt ook hier aan hem de palm toe. Jezus' zwijgen bij Mattheus en Markus (27, 14 en 15, 5) heeft eene hardnekkigheid die ons verbaast, en in den Meester vreemd voorkomt. Bij Joannes zwijgt Jezus zeer gepast op eene bijgeloovige vraag van Pilatus, die tot niets leidde, maar sprak verder nog een woord, waar dat noodig was. Voeg daarbij het treffende van datgene, wat Joannes in dezen eigenaardig is, het „Zie den mensch!" en de daarop volgende zeer natuurlijke razernij der vijanden; de fijnheid der Farizeën, die Pilatus juist van de zwakke zijde weten aan te tasten 1); de zwakheid, het voorname medelijden, de trots, het bijgeloof en de vrees voor ongenade van den licht-

1) Als grond van hunne veroordeeling haalden zij eene godsdienstwet aan, die bij hen gebruikelijk was, terwijl toch de Romeinen alle vreemde godsdienstwetten in de wingewesten eerbiedigden; en toen dit niet baatte, dreigden zij met het ongenoegen des keizers.

zinnige, den aanzienlijke, den Romein, den heiden, den hoveling; het kenschetsende van den korten trek, door hem 19, 21 en 22 medegedeeld, waarin de spitsvindige nationale hoogmoed der Joden zoo treffend uitkomt tegenover den barschen verachtenden trots des Romeins; en wij kunnen ons eenigzins een denkbeeld vormen over de hooge waarde van Joannes' berichten in dezen.

In sommige opzichten echter aarzel ik niet aan de andere evangelisten de voorkeur te geven. Ik spreek hier niet van 18, 32, dat wij als tusschenvoegsel van den uitgever, of van 19, 14, waarin wij eene uitbreidende latere hand erkend hebben. Maar ik heb het oog op de keuze tusschen Jezus en Barabbas, het verhaal der geeseling zelve, en dat der kruisiging. Hier zijn wij genoodzaakt ons tot de andere evangelisten als voornaamste bronnen te wenden. Want dit alles wordt door Joannes zoo kort en zelfs hier en daar onwaarschijnlijk verhaald, dat wij ons aan hem niet vertrouwen kunnen. Zoo is Joannes zeker in zijn recht, wanneer hij, evenals Lukas, niet spreekt van het voorbrengen van Barabbas, dat zeer onwaarschijnlijk is. Maar van hem vernemen wij slechts zeer onbepaald, welk een man die Barabbas was 1). Daarenboven is de voorstelling van Mark. 15, 8 zeker de ware, dat het volk zelf vroeg om de loslating van een misdadiger, althands kan Pilatus niet gesproken hebben, zoo als hij bij Joannes doet, 18, 39: „Gij hebt eene gewoonte enz." Dat wisten de Joden zeer goed, maar de evangelist laat voor zijne lezers verklaren, wat zij niet wisten, en legde die verklaring aan den landvoogd in den mond. Meer in bijzonderheden te treden laat ons bestek echter niet toe, ofschoon wij nog op verscheidene levendige, schilderachtige trekken konden wijzen, z. 18, 38; 19, 5. 18. 19.

4. *De volharding tot den einde*, 19, 23—30. Nadat Joannes ons aldus den Koning der waarheid, onder den haat en de bespotting des ongeloofs, innerlijk zegevierende, terwijl dit laatste in schijn triomfeert, heeft geschilderd, schetst hij ons thands in een klein tafereel Jezus' volharding tot den einde, onder de ruwe onverschilligheid der krijgsknechten en in weerwil van de trekkende liefde der zijnen. De zelfzuchtige berekeningen der krijgslieden worden met levendiger kleuren geschilderd dan bij de

1) Terwijl de uitdrukking λῃστής voor zulk een misdadiger min gepast is.

Synoptici. Of die uitvoeriger mededeeling daaruit ontstaan zij, dat Joannes deze omstandigheid van het verdeelen der kleederen meer met de psalmplaats in overeenstemming wilde brengen, dan of omgekeerd zijne naauwkeuriger kennis van het feit hem in deze plaats van den voor de lijdensgeschiedenis zoo merkwaardigen 22 Psalm eene voorbeelding van die verdeeling deed zien, is op innerlijke gronden niet uit te maken. De mededeeling evenwel aangaande dat kleed zonder naad heeft te veel allen schijn van echtheid en zou te ver gezocht wezen, dan dat wij hier aan verdichting zouden kunnen denken. Zeer eigenaardig is het beeld, door Joannes tegen deze ruwe zelfzucht overgesteld, het heerlijkste bewijs voor dat vroeger gezegde: „tot den einde heeft hij de zijnen lief gehad." Het is niet uit te maken waarom de andere evangelisten van Jezus' moeder te dezer plaats zwijgen; mij komt het waarschijnlijk voor, dat èn onbekendheid met het hier door Joannes verhaalde, èn de betrekking, waarin Jezus' moeder bij de Synoptici tegenover haren zoon voorkomt, daarvan de oorzaak zijn. Afwijkend is ook eenigzins de voorstelling van het toereiken der spons, waarbij de andere evangelisten niet weten van Jezus' klacht: „Mij dorst!" Elders heb ik echter reeds gelegenheid gehad te doen opmerken, hoe zulk eene klacht vereischt werd, om den krijgsknecht tot het toereiken dezer lafenis te bewegen. Zeker heeft Joannes deze bijzonderheid niet medegedeeld, om met Ps. 68 (69) in overeenstemming te wezen, daar mijns inziens door onzen van Hengel ten duidelijkste bewezen is, dat de woorden: „opdat de schrift vervuld werde," op het voorgaande, en dus op het gantsche lijdenswerk slaan, vooral in verband met het weldra volgende: „Het is volbracht!" beschouwd. De geliefde discipel heeft ons deze roerende verzuchting des stervenden bewaard, en zijne beide korte mededeelingen zijn ons belangrijke bijdragen tot de kennis van den stervenden Heer. In dezen echter blijven de Synoptici hoofdbron. Zonder de berichten van Joannes kunnen wij ons eene vrij juiste voorstelling van Jezus' lijden aan het kruis maken; doch met de berichten van dezen alleen zou die voorstelling zeer gebrekkig zijn.

5. *Het volmaakte Paaschoffer*, 19, 31—37. Van weinig beteekenis voor het leven van Jezus en in vele opzichten zeer duister is deze voorstelling. De beenbreking op verzoek der Joden aan de kruiselingen volbracht, om den dood van deze te

verhaasten, maar die bij Jezus onnoodig werd gerekend, omdat hij reeds gestorven was, beide bijzonderheden die zeer veel waarschijnlijkheid hebben, geven den evangelist gelegenheid, met de woorden der wet, Ex. 12, 46 (vgl. Ps. 34, 20), op Jezus als het ware Paaschlam te wijzen. Bedenken wij hierbij, dat in de oude Christenheid de doodsdag des Heeren het oorspronkelijke christelijke Pascha was, dan kan ons deze vernuftspeling, zoo al niet behagen, toch niet bevreemden. Maar, gelijk het mij voorkomt, wordt de lanssteek, den gestorvene door een krijgsknecht toegebracht die zich van zijnen dood wenschte te overtuigen, niet zonder gezochtheid met Zach. 12, 10 in verband gebracht. Deze gezochtheid is mij juist wel een bewijs voor de waarheid van het medegedeelde feit, maar wat dan daarbij verhaald wordt van het uitgestroomde bloed en water, weet ik, ik moet het ronduit bekennen, op geenerlei wijze te verklaren, even min als het groote gewicht, hetzij dan aan deze omstandigheid, hetzij aan het nalaten der beenbreking en den lanssteek en het bloed en water tesamen toegekend in vs. 35. Ik wanhoop aan eenige natuurlijke verklaring van dat bloed en water, en moet het, naar mijne overtuiging, tot het gebied der mirakelen en nuttelooze vernuftspelingen verwijzen. Bij naauwkeurige overweging ben ik ook van mijn vroeger denkbeeld teruggekomen, alsof vs. 35 de woorden van den evangelist zelven bevatte. Zoo spreekt een bedrieger of een latere uitgever, zoo behoeft geen apostel te verzekeren, die zich van zijne waarheidsliefde bewust is 1). Twijfelingen aan de opstanding des Heeren, waartegen deze mededeeling gebruikt worden en misschien gericht zijn konde, en waaraan ik vroeger ook gedacht heb, zijn echter in die dagen zelfs bij de vijanden des Christendoms niet te vinden. Ook in vs. 31 hebben wij de tusschenvoegende hand reeds vroeger aangetoond.

6. *De eerste vrucht van het offer der liefde*, 19, 38—42. Het waarachtige Paaschoffer kon niet zonder vruchten blijven. Hoe deze zich reeds dadelijk vertoonden, wil de evangelist in dit kleine verhaal mededeelen, dat hij met de drie andere evangelisten gemeen heeft. Dit vormt tevens den overgang tot het toppunt van deze afdeeling en Jezus' gantsche geschiedenis, waartoe hij in het volgende Hoofdstuk overgaat. Hier namelijk

1) Ik vermoed dus, dat de woorden καὶ ἐξῆλθεν — πιστεύσητε van de hand onzes uitgevers zijn.

treden twee aanzienlijke belijders des Heeren, Jozef van Arimathea en de aan Joannes alleen bekende Nikodemus, die zich gedurende zijn leven verborgen hielden uit vrees voor de Judeesche partij, als vrienden van Jezus opentlijk op, schroomen niet, daarvoor bij den landvoogd uit te komen, en bewijzen Jezus de laatste eer. Joannes' bericht is meer uitgewerkt dan dat der Synoptici, wat de begrafenis betreft; het gaan tot Pilatus en de vraag hem gedaan is uitvoeriger bij Markus. Hij laat het haastige van de begrafenis sterker uitkomen dan de eerste evangelisten, en schrijft de reden daarvan aan den op handen zijnden sabbat toe. Jezus werd in doeken gewikkeld met (waarschijnlijk fijngestampt) reukwerk en zoo in een nieuw graf gelegd, omdat het nabij was. Daarom ook geschiedde de begrafenis op de eenvoudige joodsche wijze, zonder balseming. Zoo maakt Joannes het onwillekeurig duidelijk, hoe de vrouwen er toe kwamen die balseming nog te gaan verrichten, hetgeen te opmerkelijker is, omdat bij hem van die balseming der vrouwen geene sprake is. De vermelding der windeldoeken en reukwerken geven een kenmerk van echtheid aan dit verhaal, omdat de joodsche wijze van begraven in Klein-Azië niet gebruikelijk was, en deze beschrijving daarvan juiste kennis verraadt. Misschien zijn de honderd ponden van Nikodemus niet al te bekrompen geraamd. Daarom evenwel, als wij alles overzien, dan kunnen wij veilig Joannes in dit verhaal als hoofdbron beschouwen, omdat het bij hem alleen beteekenis heeft.

c. *Toppunt. Het geloof zegevierend bij het grootste teeken aan Jezus volbracht*, Hst. 20.

Reeds heeft Joannes de eerste vrucht van het offer der liefde in het eerbewijs van Jozef en Nikodemus getoond. Nu echter wil hij schetsen, hoe de zegepraal des ongeloofs in die des geloofs overging; hoe de dood van Jezus die groote omwenteling in de harten zijner jongeren teweegbracht, die, door de zekerheid van zijne opstanding gewerkt, de grondvesting der christelijke kerk ten gevolge had. Maar gelijk Joannes gelegenheid vond, de woorden des Heeren mede te deelen, waarmede Jezus die omwenteling, wat hare innerlijke werking betreft, voorzeide en schilderde, zoo is het nu zijne taak de uitwendige zijde, het geschiedkundige dier omwenteling mede te deelen, of met andere

woorden, die geschiedkundige feiten, welke in staat waren zulk eene omwenteling in de harten der jongeren teweeg te brengen. Deze geschiedkundige feiten waren de onwraakbare teekenen van Jezus' leven na zijnen dood, van zijne opstanding.

Het kan hier de vraag niet wezen — het doel van dit geschrift en mijn bestek laten het niet toe — of die feiten werkelijk geschied zijn, ja dan neen, en zoo ja, op welke wijze wij ons dan deze voorvallen te verklaren hebben. Dat ze op eenige wijze geschied zijn, kan, dunkt mij, na Paulus' verklaring (1 Kor. 15) moeilijk geloochend worden. En diezelfde plaats van Paulus wijst ons evenzeer den zekeren weg aan, om tot de verklaring van de verschijningen des Heeren te geraken, en ons de wijze daarvan eenigzins duidelijker voor te stellen. Paulus stelt namelijk de verschijningen des Heeren voor andere jongeren, met die, welke hem (Hand. 9) geschied is, niet alleen op dezelfde lijn, maar ook volkomen gelijk. Indien de verschijning van Jezus, die Paulus' bekeering werkte, van anderen aart, minder treffend, minder duidelijk, minder stoffelijk en tastbaar geweest ware, dan die aan de andere jongeren geschied, dan kon Paulus zichzelven niet onbepaald rekenen tot hen, die eene verschijning des verrezenen gehad hadden, zonder zich aan onbetamelijke zelfverheffing schuldig te maken, en door te roemen op eene gunst, die hij niet even als de andere jongeren ontfangen had, zich iets aan te matigen wat hem niet toekwam. Dat wij dit van Paulus niet mogen verwachten, zou reeds door de plaats zelve, 1 Kor. 15, 8 vv., genoegzaam bewezen worden. Uit den ootmoed, waarmede de apostel daar over zichzelven spreekt, blijkt, dat, indien zijn gezicht van den verheerlijkten Meester iets anders geweest ware dan het gezien worden des Meesters door de andere jongeren, hij niet verzuimd zoude hebben, dit als bewijs aan te voeren voor zijn zeggen, dat hij de minste der apostelen was. Paulus' voorstelling van de verschijningen des verrezenen moet dus noodzakelijk het richtsnoer zijn, waarnaar wij de meerdere of mindere geloofwaardigheid der andere berichten daaromtrent hebben af te meten. Zonder hierin verder te treden, zullen wij zien, hoe Joannes aan dezen eisch beandwoordt.

En wanneer wij dit vragen, dan aarzel ik niet aan de algemeene voorstelling van onzen evangelist de voorkeur boven verscheidene andere te geven. Men kan in de rij van overleverin-

gen omtrent de opstanding des Heeren, ons door de evangelisten bewaard, twee richtingen, twee voorstellingen ontdekken. De eerste kunnen wij de geestelijke, ideale noemen, de tweede is meer de stoffelijke, zinnelijke, materieele. Dat de eerste de ware en de eenige is, die met Paulus' voorstelling overeenkomt, behoeft geen betoog. Volgends de eerste is de verrezene, die aan zijne jongeren verschijnt, onstoffelijk, dezelfde als die hij vroeger was, maar met een onstoffelijk, verheerlijkt lichaam; zoo is hij dan ook boven de wetten van het stof verheven, verkeert niet meer als vroeger met zijne discipelen, maar bezoekt hen slechts enkele malen, en verdwijnt zonder dat zij weten hoe of wanneer. Volgends de tweede voorstellingswijze daarentegen in het lichaam van den verrezene geheel hetzelfde als dat voor zijnen dood, stoffelijk en tastbaar, van vleesch en been; de verrezene eet met zijne jongeren, wordt door hen aangegrepen, wandelt met hen, en zoo hij al niet steeds met hen is, zijn vertoeven is toch langer dan naar de andere voorstelling; en kan naar deze opvatting de Heer niet verdwijnen zonder gezien te worden, zoo moet eene eindelijke zichtbare hemelvaart het besluit van dit tweede stoffelijke leven zijn. Geen der kanoniesche evangelisten is de bepaalde vertegenwoordiger van een dezer meeningen. Bij de eerste drie komen ze onder elkander vermengd voor; alleen Markus schijnt hierop eene uitzondering te maken, daar bij hem, als wij het onechte slot van zijn evangelie, vs. 9—20 afrekenen, geen spoor van de tweede richting zichtbaar is. De waarschijnlijkheid echter is er voor, dat het echte slot van Markus' evangelie, 'twelk verloren ging, wel eenig, al was het ook een zeer gering spoor van die tweede opvatting vertoonde. De vergelijking met het slot van Mattheus, dat van het echte besluit van Markus wel niet belangrijk verschild zal hebben, leert ons dit. Maar bij geen der evangelisten moge nu die zinnelijke voorstellingswijze geheel gemist worden, dat is zeker, dat zij bij Markus en Mattheus bijna niet aan het licht komt, terwijl daarentegen de andere opvatting, die met Paulus' waarachtige voorstelling overeenkomt, bij Lukas bijna, en in de Apokryfen dikwijls geheel gemist wordt. Hieruit blijkt, dat die stoffelijke opvattingswijze, hoewel reeds vroeg in kiem bestaande, toch de jongere is, en oneindig later tot vastheid kwam, zoodat zij, ten tijde dat Lukas schreef, wel de overhand had,

maar toch niet in staat was de andere geheel te verdringen 1).

De zinnelijke beschouwing der verschijningen van Jezus begon dus niet alleen meer veld te winnen, maar had in Lukas' tijd de ware opvatting reeds bijna geheel verdrongen, en zou het weldra volkomen doen. Wij zouden dus verwachten, in een geschrift, dat in tijds- en ontwikkelingsorde op dat van Lukas volgt, en wel met vrij aanzienlijke tusschenruimte, ons eene nog veel zinnelijker voorstelling dan bij hem gevonden wordt, te zien geven. Velen, die Joannes' evangelie met vooroordeelen ter hand namen, en het met oppervlakkigheid beschouwden, hebben zulk eene voorstelling ook in zijn evangelie willen vinden. Opmerkzamer lezing overtuigt ons van het tegendeel. *Vooreerst* is de geheele voorstelling in 't algemeen reeds veel idealer dan die van Lukas. Noodzakelijke gevolgen van het materieele standpunt waren, zoo als gezegd is, de aanneming van ééne vaste hemelvaart aan het einde, en die van ééne bepaalde uitstorting des heiligen geestes na die hemelvaart. Beide deze voorstellingen hebben dan ook bij Lukas reeds volkomene vastheid gekregen. Bij Joannes worden ze niet alleen gemist, maar men vindt bij hem het duidelijke bewijs eener hemelvaart na iedere verschijning, zoo als ook oorspronkelijk met Paulus overeenkomt, in Jezus' woord vs. 17, en het niet minder duidelijke verhaal eener mededeeling van den heiligen geest reeds op den dag der opstanding zelve. Maar *ten andere* is Joannes' voorstelling in bijzonderheden een doorloopend getuigenis tegen de

1) In hetgeen van Markus' opstandingsvoorstelling is overgebleven, vinden wij, zooals gezegd is, geen spoor van de stoffelijke opvatting. Bij Mattheus daarentegen vinden wij wel de gantsche voorstelling beheerscht door de ideale opvatting: Jezus komt niet en verdwijnt niet; maar toch ook zijn de sporen der langzaam veldwinnende tegenovergestelde meening reeds duidelijk: in de mythiesche of liever dichterlijke voorstelling des nederdalenden engels, in het aanvatten der voeten van Jezus door de vrouwen (vs. 9), in het sprookjen der grafwachters en in het twijfelen van sommigen (vs. 17). Bij Lukas behoef ik de verschillende bewijzen voor de tweede opvatting wel niet aan te halen; het zij genoeg te wijzen op het nog niet geheel verdwijnen der oude, echte voorstelling in het plotseling verdwijnen des Heeren van de Emmausgangers, 24, 31, in het even plotselinge van Jezus' verschijning, vs. 36, en de nog eenvoudiger voorstelling der hemelvaart, vs. 50—53, in vergelijking van die, welke hij in de Handelingen mededeelt.

zinnelijke voorstelling, die in Mattheus' berichten doorschemert, en in die van Lukas zoo sterk uitkomt. Hetgeen hij met Mattheus en Lukas gemeen heeft, vinden wij bij hem gereinigd en oneindig zuiverder voorgesteld. In de verschijning aan de vrouwen, die Joannes met Mattheus gemeen heeft, wordt het aanvatten van Jezus' voeten weggelaten, maar tevens de oorsprong van deze verkeerde bijzonderheid aangewezen, vs. 17. Met Lukas heeft Joannes de verschijningen aan de jongeren in Jeruzalem gemeen, welke die evangelist met degene, die in Jo. 21 wordt medegedeeld, in eene tesamenvat. Ook deze zijn bij Joannes wel duidelijk dezelfde, maar belangrijk gewijzigd. Het toonen van handen en voeten en zijde, om die te betasten, als bewijs, dat Jezus geen vleesch noch been ontbreekt, en het broodeten wordt weggelaten, maar de oorzaak dezer dwaling wederom verklaard uit een toonen van handen en zijde, om te bewijzen, dat Jezus geen ander is, en uit een ongeloovig woord van Thomas, waaraan deze geen gevolg geeft. Dit alles, 'twelk wij straks nog nader in bijzonderheden zullen behandelen, bewijst genoegzaam het hooger standpunt van Joannes. *Ten derde* schijnt de latere vestiging der apostelgemeente te Jeruzalem aanleiding gegeven te hebben tot de meening, dat Jezus' verschijningen na zijne opstanding alle in Jeruzalem en omstreken hebben plaats gehad. Lukas althands stelt het ons zoo voor. Dit is geheel strijdig met de ongetwijfeld ware berichten van Mattheus (en Markus), bij wien wij van verschijningen in Galilaea lezen. Nu vallen bij Joannes de door hem medegedeelde verschijningen wel alle in Jeruzalem voor, maar hij vermeldt alleen die verschijningen, welke in de eerste acht dagen plaats hadden, die de apostelen als feestdagen nog in Jeruzalem zullen hebben doorgebracht. Dit laat zich zeer goed vereenigen met de Galileesche verschijning bij Mattheus, waarvoor geen tijd bepaald wordt, terwijl ook den lateren bewerker van Joannes, blijkens Hs. 21, eene Galileesche verschijning bekend was.

Om verder nog de voorkeur, die ik voor Joannes' voorstelling aan een dag legde, te rechtvaardigen, moet ik wijzen op het Joannes geheel eigene verhaal van het bezoeken des grafs door Petrus en Joannes, waarover wij straks uitvoeriger moeten spreken. Oppervlakkig schijnt dit verhaal voor de zinnelijke opvatting te pleiten, alsof namelijk het ledig vinden des grafs een bewijs voor de opstanding ware. Maar zien wij naauwkeuriger

toe, dan bemerken wij, dat Joannes het ons slechts mededeelt, als aanleiding en grondslag van het geloof der jongeren, "Zij geloofden," zegt hij vs. 10, toen zij het graf ledig vonden; maar hij zelf voegt er bij vanwaar het kwam, dat zij nu nog op zulken uiterlijken grond gelooven konden. "Want," zegt hij, "zij hadden nog geen dieperen grond voor zuiverder geloof, zij kenden de schrift nog niet, dat hij uit de dooden moest opstaan." Zoo schetst hij ons de aanleiding van het weder ontwakend geloof der jongeren in dat ledig vinden van het graf, maar duidt zelf daarbij aan, dat hun geloof slechts een vermoeden was, dat eerst later voor het ware geloof plaats maakte, waarop hij aan het einde in vs. 29 wijst. Voegen wij nu bij dit alles de betrekkelijke karigheid der berichten, die op een zoo vergevorderden trap van christelijke ontwikkeling, waarop ons evangelie staat, verwondering baart, en een bewijs voor de apostoliesche waarheid der voorstelling is, omdat een latere niet-apostoliesche schrijver zeker getracht zou hebben, over dien hoeksteen des apostolieschen geloofs zoo al geene volledige, althands uitvoerige berichten mede te deelen; voorts dat de gantsche Joanneiesche voorstelling steunt op het niet bestaan van duidelijke voorspellingen der lijfelijke opstanding, bij welker bestaan zij geheel onmogelijk wordt, dan hebben wij bewijzen genoeg voor de hooge waarde en bijzondere voorkeur aan die geheele Joanneïesche voorstelling in 't algemeen toegekend. Wij beschouwen dan nu nog kortelijk de bijzonderheden. om dit nader toe te lichten. Het laatste Hoofdstuk verdeelt zich in twee groepen, ieder van twee bij elkander behoorende verhalen. Het doel van de *eerste* groep is de *aanleiding* tot het ontwaken van 't geloof der jongeren te schetsen, *vooreerst* in het ledig vinden des grafs, *ten andere* in de hun medegedeelde (vs. 18) verschijning aan Maria. De *tweede* groep stelt ons de *bevestiging* van dat reeds ontwaakte, maar nog door twijfelingen belemmerde geloof voor, in de verschijning aan de jongeren, *eerst* zonder, *daarna* met Thomas.

1. *Het ontwakend geloof*, vs. 1—18. *a. Het ledige graf*, vs. 1—10. Den aanhef uitgezonderd, heeft dit eerste verhaal geene overeenstemmende plaats bij de andere evangelisten; Luk. 24, 12 is buiten allen twijfel een toevoegsel van latere hand, gelijk het ook door Tischendorf is uitgelaten. Alleen Mark. 16, 7 geeft eene oppervlakkige aanduiding van het in ons verhaal gebeurde,

als de vrouwen gezegd worden te moeten gaan naar de andere jongeren „en naar Petrus." Eene nog duidelijker toespeling lezen wij Luk. 24, 24, waar de Emmausgangers spreken van „sommigen der hunnen," die op het verhaal der vrouwen naar het graf gegaan en alles zoo gevonden hadden, als deze hadden gezegd. Meer zekere overeenstemming vind ik bij de Synoptici niet. Want als Alex. Schweizer met veel scherpzinnigheid in het Joanneïesche verhaal den stam, den grondslag van al de andere berichten omtrent eene verschijning aan Petrus, en van verscheidene bijzonderheden in de verschijning aan de vrouwen ingeweven heeft willen vinden, dan geloof ik, dat hij te veel en dus niets bewijst. Zijne meening laat geen recht wedervaren aan de naauwkeurigheid van 1 Kor. 15, 5, en steunt ten deele op de echtheid van Luk. 24, 12, zoodat ik haar als niet gegrond moet beschouwen. Wanneer hij echter eindigt met de betuiging, dat hier aan Joannes de voorkeur niet te geven hetzelfde is, als het eenvoudige en aanschouwelijke beneden het onbestemde en weifelende te stellen, dan moet ik geheel met hem instemmen.

Want het verhaal spreekt genoeg voor zichzelve. Het ledig vinden van het graf is diep in de evangeliesche opstandingsgeschiedenis geworteld, en, daar de sage van het wegstelen des lichaams door de Joden uitgevonden, blijkbaar van lateren oorsprong is, geeft zij juist een getuigenis voor de ontwijfelbaarheid van deze gebeurtenis. Ware het graf niet ledig gevonden, dan zou juist het belang der evangeliesche geschiedenis geweest zijn, deze dwaling aan het licht te brengen, om daarmede het genoemde sprookjen te bestrijden. Dat zij toch van zulk een ledig vinden *allen* gewagen, pleit voor de waarheid van dit feit. Het is dus niet alleen geen apologetiesch verhaal, zooals Schweizer aanmerkt, maar een wapen in de hand der bestrijders van het Christendom. Dit staat dus geschiedkundig vast: het graf des Heeren is op den derden dag na zijnen doodsdag ledig gevonden. De evangelisten vermelden het, zonder de oorzaak mede te deelen, die hen ook zekerlijk onbekend zal geweest zijn. Maar zij laten niet onduidelijk doorschemeren, dat deze bijzonderheid de eerste aanleiding tot hun geloof aan Jezus' opstanding was.

Maar hoe nu dat geloof daardoor bij hen kon ontwaken, verhaalt Joannes hier het aanschouwelijkst. Men ziet Maria Magdalena

ademloos bij Petrus, en daarna bij Joannes aankomen, met de korte, haastige tijding: „Zij hebben den Heer uit het graf genomen, en wij weten niet, waar zij hem gelegd hebben" 1). Men ziet de beide jongeren naar het graf loopen, in stille, nog weifelende en bijna onbewuste verwachting van iets groots, maar genoeg om Petrus, in het bewustzijn zijner schuld, langzaam en aarzelend te doen loopen. Is hij echter eens aan het graf gekomen, dan, terwijl de stille Joannes nog staat te peinzen, is hij de handelende persoon, en treedt de spelonk in, om alles van nabij te bezien. En als Joannes eindelijk beschrijft, hoe zij het graf vonden, dan is zijne beschrijving zoo naauwkeurig, maar toch zoo eenvoudig en ongekunsteld, ja, zoo weinig redengevend van het geloof der jongeren, daar toch andere vermoedens, zoo als dat van Maria vs. 2 veel naderbij lagen, dat wij moeten erkennen de waarheid daarvan als boven allen twijfel verheven te beschouwen. Want had de apostel eene reden voor zijn geloof willen verzinnen, dan had hij eene zoo weinig bewijzende niet uitgedacht.

β. De verschijning aan Maria, vs. 11—18. Deze verschijning is ontwijfelbaar dezelfde als die, welke volgends de andere evangelisten aan meer vrouwen ten deel viel, Mark. 16, 5—8 parall., maar verschilt daarvan toch aanmerkelijk. Dit verschil kan ons, waar het een dergelijk voorval geldt, vooral daar het door verschillende schrijvers is medegedeeld, niet bevreemen, als wij bedenken, welk groot verschil in de onderscheidene mededeelingen van Paulus' bekeering bestaat, welke toch alle door een' zelfden schrijver geboekt zijn (Hand. 9, 1 vv.; 22, 3 vv.; 26, 12 vv.). In ons verhaal is het eerste verschil het aantal

1) Men heeft vroeger, en ook ik heb mij daaraan schuldig gemaakt, dit *οἴδαμεν* als een bewijs aangevoerd, zoowel voor de waarheid van het synoptiesche bericht, dat meer vrouwen Maria naar het graf vergezeld hadden, als voor de juistheid waarmede Joannes, die van die meerdere vrouwen niet spreekt, toch de daarop doelende woorden van Maria aanhaalt. Ik geloof echter, dat dit wel wat ver gezocht is, en wij zulk eene diplomatiesche zekerheid bij Joannes niet verwachten kunnen. Waar het als bewijs voor Joannes' naauwkeurigheid gelden moet, daar zou ik die liever op andere wijze zoeken, en wel aldus: Maria komt eerst tot Petrus en dan tot Joannes (het dubbele *πρὸς* duidt dat aan), zij is dus met Petrus bij Joannes gekomen, en zegt dan „ik en Petrus weten niet," enz.

der personen. Wij hebben reeds boven gezien, dat het meervoudige: „Wij weten, enz." vs. 2, hier geen licht kan geven. Het staat vast, dat Joannes van Maria Magdalena alleen, de andere evangelisten van haar met meer andere vrouwen spreken. Al houden wij ons verhaal zelfs voor verschillend van dat Mark. 16, 5 vv., dan blijft toch dit verschil in vs. 1 en 2 van ons Hs. bestaan. Het kan zijn, dat Joannes Maria Magdalena alleen genoemd heeft, omdat zij het was van wie hij dit verhaal ontfing; dit is zelfs niet onwaarschijnlijk. Misschien ook, zooals Schweizer meent, dat de andere evangelisten Maria van de overige vrouwen doen vergezellen, omdat zij deze ook bij de kruisiging vermeld vonden. Zeker is het niet uit te maken. Het tweede verschil maken de twee engelen uit, die Joannes met Lukas gemeen heeft, terwijl Markus en Mattheus maar van éénen weten. Ook dit is voor ons niet uit te maken. Joannes zal zich dat misschien zoo juist niet herinnerd hebben, en heeft daarin dan zijne tweede geschrevene bron gevolgd. Maar het groote verschil maakt de geheele voorstelling. De engel bij de Synoptici houdt een vrij lange aanspraak aan de vrouwen, die bij Joannes vraagt alleen waarom Maria weent, en als zij de reden daarvan gezegd heeft, wordt het gesprek afgebroken. Daarna verschijnt Jezus, en Joannes alleen vermeldt hoe Maria hem niet herkende en voor den hovenier hield, wien zij dus naar Jezus' lichaam vroeg 1); hoe de bekende stem haar toespreekt als van ouds: Maria! waarop zij uitroept: Rabbouni! 2) Ik laat het aan het gezonde oordeel mijner lezers over om te beslissen, of deze levendige schildering de kenmerken van echtheid en aanschouwelijkheid draagt, ja dan neen. De woorden van Jezus: „Raak mij niet aan, enz." zinspelen op dat nedervallen aan Jezus'

1) Vs. 15. De woorden van Maria zijn de echte woorden der droefheid en de echte woorden eener vrouw. *Zij* zal het lijk weder wegnemen, zoodra zij weet waar het is!

2) Men heeft Joannes hier van onkunde in het Hebreeuwsch beschuldigd, omdat hij vertaalt: διδάσκαλε, zonder er μοῦ bij te voegen. Had hij dit laatste echter gedaan, hij zou zijne onkunde in het Grieksch hebben aan den dag gelegd: de Griek zeide διδάσκαλε, waar de Jood Ῥαββουνί zeide. Hem daarom van onkunde in 't Hebreeuwsch te beschuldigen zou even dwaas zijn als een' Engelschman van onkunde in 't Hollandsch te beschuldigen, wanneer hij '*Mijnheer*' door *Sir* en niet door *my Sir* overzette.

voeten, waarvan de andere evangelisten gewagen. Verkeerdelijk echter verhalen deze, dat de vrouwen Jezus' voeten werkelijk aanvatten, iets dat op de zinnelijke voorstellingswijze van den verrezene wijst. Waarschijnlijker bij Joannes: Maria wil Jezus aanvatten, maar kan het niet, en zij wordt in haar eerbewijs verhinderd door de woorden des Heeren: „Vat mij niet aan; want ik ben nog wel niet opgevaren tot den Vader; maar ga toch aan mijne broeders zeggen: Ik vare op tot mijnen Vader en uwen Vader en mijnen God en uwen God." Gij zoudt mij nog willen aanvatten als een aardsch wezen, omdat ik nog niet opgevaren ben, maar ik ga toch in dit zelfde oogenblik tot den Vader. Het afgebrokene en duistere dezer woorden maken ze juist voor zulk eene verschijning gepast. Dat Mattheus (18, 10) dezelfde woorden heeft willen mededeelen, blijkt uit het eigenaardige: 'broeders,' door Jezus hier alleen van zijne apostelen gebruikt. Het: „vreest niet!" waarmede Jezus bij hem aanvangt, past niet bij het onmiddelijk te voren verhaalde eerbewijs der vrouwen, dat geen bewijs van vreeze was; en de verdere woorden hebben te weinig beteekenis, om boven die van Joannes de voorkeur te verdienen. De Joanneïesche woorden hebben ook daardoor, dat zij van eene op dat tijdstip in vergetelheid geraakte herhaalde hemelvaart gewagen, het karakter der oorspronkelijkheid. Om eindelijk nog op de engelverschijning terug te komen, bij deze behooren oorspronkelijk de door Mattheus aan Jezus in den mond gelegde woorden, want Markus, 16, 7, doet ze door den engel spreken. Hieruit blijkt ten duidelijkste, dat Mattheus de echte woorden door Joannes vermeld, misschien in eenigzins verschillenden vorm wel kende, gelijk uit het 'broeders' blijkt; maar dat hij zich niet meer vinden kon in de ideale voorstelling en de reeds zoo vroege hemelvaart des Heeren, en ze daarom door woorden, die oorspronkelijk tot de engelverschijning behoorden, deed vervangen. Deze engelverschijning nu is bij Joannes oneindig eenvoudiger, en de woorden, den engel door Markus (en Mattheus) in den mond gelegd, zijn blijkbaar niet anders dan de uitdrukking van het ontwakend geloof der vrouwen. Na onze algemeene beschouwing, en na het opmerken van zooveel grooter naauwkeurigheid in bijzonderheden, ligt de gevolgtrekking niet verre, dat wij Joannes' bericht in dezen verkiezen.

2. *Bevestiging van 't ontwakende en twijfelende geloof*, vs.

19—29. *a. Bevestiging van 't geloof der leerlingen*, vs. 19—23. Het voorgaande had ten doel, de vervulling van Jezus' herhaalde voorspelling, dat hij heenging tot den Vader, geschiedkundig te schetsen. Maar Jezus had ook van zijne wederkomst, en van de aan die wederkomst verbondene mededeeling des heiligen geestes gesproken. Dat te doen uitkomen in de geschiedkundige vervulling, is het doel van dit bericht. Het bericht is, zooals ik boven reeds zeide, hetzelfde dat het eerste gedeelte uitmaakt van die eene verschijning, door Lukas, 24, 36—43 medegedeeld. Dáár evenwel komt Jezus om zich te laten betasten en te bewijzen dat hij geen geest maar vleesch en been is. Joannes heeft zuiverder voorstelling en hooger doel. De verrezene komt bij hem met heerlijker evangelie, en het mirakel van Lukas wordt de liefelijkste en diepzinnigste schildering van het groote wonder der opwekking in de harten der treurende leerlingen gewrocht, door de verschijning en den geest huns Meesters. Het was laat op den gedenkwaardigen dag. De leerlingen waren bijeen; zij hadden elkander veel te zeggen, veel en toch altijd over één onderwerp, en toch altijd over eene nog weifelende verwachting, die hun de harten deed trillen. Maar zij vreesden nog, hun geloof had nog geene vastheid. Angst voor de Joden had hun de deuren doen sluiten. Daar worden eensklaps hunne fluisterende gesprekken der hope afgebroken. Ziet! geen deur is geopend, geen grendel werd gehoord, en wie staat daar in hun midden? En: „Vrede zij u!" ruischt het in hunne ooren. Ja, het is de Heer! Indien al zijn woord het hun niet gezegd had, daar staat hij voor hen, met de handen en de zijde doorboord. Kan er anders dan heilige vreugde in hunne harten zijn? Zij hebben den Heer gezien. Maar nog grootere vreugde was hun bereid. Wederom klinkt het woord des vredes, en met dat woord een woord der roeping. Zij worden uitgezonden door den Meester, gelijk hij door den Vader gezonden was. Met het zinnebeeld des geestes hen aanblazende, schenkt hij hun zijnen heiligen geest, en met dien geest de macht om te binden, en om te bevrijden. Zoo werd het woord vervuld, dat hij eens gesproken had: Ik zal u geene weezen laten, en dat andere: Het is u nut dat ik wegga. Zoo kwam de vervulling van de belofte des Helpers, die hen leiden zou in alle waarheid, en hun alles herinneren wat hij tot hen gesproken had. Want als het nageslacht vraagt, vanwaar die treurende,

weifelende leerlingen den moed kregen, apostelen des Meesters te worden, zoo ligt het andwoord in dit eenvoudige verhaal, en daarin, dat de heilige geest, naar des Meesters belofte, hun het eenmaal (Matth. 18, 18) gesprokene woord herinnerde: „Wien gij de zonden vergeeft, zij zullen hun vergeven, maar wien gij de zonden doet behouden, zij zullen hun behouden worden."

β. De twijfelende Thomas tot geloof gebracht, vs. 24—29. Luk. 24, 38 en 39 is de grondslag van dit verhaal, of juister gezegd, de beknopte samentrekking daarvan in weinige woorden. De overleggingen der harten, waarvan daar sprake is, zijn geene andere dan de twijfelingen, waarvan Joannes bericht; en Jezus' uitnoodiging, bij Lukas, om hen aan te raken en te betasten, is dezelfde als die, welke hier aan Thomas gericht wordt. Doch, terwijl Lukas dit alles bij de eerste verschijning des Heeren laat geschieden, verhaalt Joannes dat dit in een afzonderlijke, acht dagen later voorgevallene, geschiedde; hij noemt bepaald Thomas als den twijfelende, en deelt de aanleiding van Jezus' uitnoodiging om zich door betasten te overtuigen, mede in dat twijfelende en van zinnelijk ongeloof getuigende woord van Thomas: „Indien ik niet zie in zijne handen het teeken der nagelen, en steek mijnen vinger in het teeken der nagelen, en leg mijne hand in zijne zijde, zal ik geenszins gelooven."

Jezus verschijnt evenals de vorige maal als een geestverschijning door de geslotene deuren, en met het „Vrede zij u!" Dadelijk wendt hij zich tot Thomas en zegt: „Breng uwen vinger hier en zie mijne handen en breng uwe hand en leg ze in mijne zijde, en wordt niet ongeloovig maar geloovig." Hierop roept Thomas uit: „Mijn Heer en mijn God!" Deze woorden, men moge dan van eene al of niet dogmatiesche stemming des leerlings spreken, deze woorden spreken Jezus aan als God, iets wat bij zijn leven niet in de gedachten zou zijn gekomen. Daarom is juist die uitroep van Thomas een bewijs voor het geheel geestelijke dezer verschijning, zoodat het wel dezelfde Jezus, maar de van het stof ontdane Logos was, die hier voor de leerlingen stond, en van wien — niet van Jezus — ook in de Inleiding des evangelies gezegd wordt: 'Het woord was God!' Jezus scheidt van de leerlingen met op een hooger geloof te wijzen, dat gelooven doet zonder zien. Hier merke men, tot recht verstand des verhaals, niet slechts twee, maar drie trappen des geloofs op: Thomas zegt niet te zullen gelooven zonder overtuiging door

tasten, dat is de eerste trap; bij Jezus' verschijning gelooft hij toch zonder tasten, alleen door zien, dat is de tweede; en Jezus roemt de waarde van een geloof zonder uiterlijke overtuiging, ook zelfs niet door het gezicht, dat is de derde en hoogste trap.

Nu is het groote verschil tusschen Lukas' bericht en het uitvoeriger verhaal van Joannes dit: Lukas blijft daarin geheel op den laagsten trap van geloof staan, en schrijft Jezus woorden toe, die daarop doelen, terwijl Joannes ook de twee andere trappen van het geloof nog veel sterker doet uitkomen, en door Thomas' krachtig geloof zonder tasten de mindere waarde van dien eersten trap doet gevoelen. Men zegge niet, dat Jezus' woorden bij Joannes en Lukas zoo veel niet verschillen. Juist het bij Joannes ontbrekende en door Lukas bijgevoegde: „en ziet, dat een geest geen vleesch en been heeft, gelijk gij ziet, dat ik heb," maakt het belangrijke verschil en brengt Lukas op geheel stoffelijk gebied. Daar is maar ééne schrede tusschen Jezus' woorden bij Joannes en die bij Lukas, maar die eene is beslissend. En mogen ook al Jezus' woorden bij Joannes niet volkomen juist zijn medegedeeld en onder lateren invloed geleden hebben, dat zij tegenover die van Lukas verreweg de meest oorspronkelijke zijn, lijdt geen twijfel.

Daar is nog één trek in het bericht van Lukas, die, naar 't mij voorkomt, minder juist, en door Joannes terecht anders voorgesteld is. Bij Lukas gelooven de jongeren niet, terwijl Jezus zelf voor hen staat. Bij Joannes gelooft Thomas alleen niet, terwijl Jezus hem niet zichtbaar is. Het eerste is, meen ik, onmogelijk. Ik wil de verschijningen des Heeren volstrekt niet tot het gebied der bloote verbeelding terugbrengen, maar dit zal iedereen mij toestemmen, bij naauwkeurige beschouwing der evangeliesche verhalen omtrent dit punt, dat deze uiterlijke verschijningen samenhingen en gepaard moesten gaan met innerlijk geloof; dat de onverklaarbare uiterlijke geesteswerking, om mogelijk te wezen, haar steunpunt moest vinden in eene voor ons meer begrijpelijke innerlijke werking des geestes. Iedere verschijning des Heeren trof dus samen met het tot vastheid en tot het hoogste toppunt komen van het geloof dergenen, aan wie hij verscheen. Anders is het onmogelijk te verklaren, waarom de Heer niet althands aan sommige zijner vijanden verscheen. Maar gelijk de wondermacht des Heeren niets vermocht bij ongeloof dergenen, die er de voorwerpen van waren, zoo was ook

eene verschijning des Heeren onzichtbaar voor hem, wiens geloofsoog door zinnelijkheid en zonde gesloten was, en geloof de noodzakelijke voorwaarde, om Jezus te zien na zijnen dood. De evangelieschrijvers kunnen ons hier alleen het uiterlijke berichten; welke innerlijke omwenteling gedurende die acht dagen in het hart van Thomas, of op den weg naar Damaskus in den boezem van Paulus plaats had, en haar toppunt vond in het zien van den Heer, dat weten zij ons niet te verhalen. Zij kunnen alleen berichten, hoe de Heer, die de harten kent, te juister tijd het worstelende en naar vastheid strevende geloof wist te sterken en te kroonen, de rijpende vrucht door een koesterenden lichtstraal tot volle rijpheid te brengen, en alzoo die overgave des harten deed geboren worden, die niet ziende toch gelooft.

AANHANGSEL.

DE GROOTERE STUKKEN VAN LATERE HAND.

Bekend is het, dat twee grootere stukken in ons evangelie als van latere hand afkomstig beschouwd moeten worden. Zoowel de elf eerste verzen van Hs. 8, als het geheele Hs. 21, worden aan lateren toegeschreven. Beide stukken zijn in dien zin onecht. Wel worden beide, het laatste vooral, nog door sommigen als echt verdedigd, maar een ernstig onderzoek heeft verreweg de meesten van de onhoudbaarheid dier verdediging overtuigd. Het ligt buiten het plan van dit werk, dat bewijs op nieuws te leveren. Voor het onderzoek naar de echtheid mag ik dus hier naar anderen, in 't bijzonder naar Lücke's werk verwijzen. Tot het onderzoek naar de echtheid van Hs. 21 heb ik in mijn Specimen uitvoerige, meest taalkundige bijdragen geleverd. Bij de vraag, die wij hier behandelen, ga ik dus zeer gerustelijk van de onechtheid, d. i. den lateren oorsprong van beide stukken uit.

Maar de bewijzen voor of tegen de echtheid dezer verschillende stukken zijn van verschillenden aart. Het bewijs tegen 8, 1 vv. gevoerd, steunt meest op het gezag der Handschriften, en dus op uiterlijke, dat tegen Hs. 21 op geen enkel HS. en dus op zuiver innerlijke gronden. Dit reeds toont den veel lateren oorsprong van het tusschenvoegsel dan van het bijvoegsel. Indien wij met recht Hs. 21, als door eene latere hand, dan die van Joannes, aangehecht beschouwen, dan heeft die aanhechting vóór de vervaardiging van *alle* HSS. des N. T., die wij nu bezitten, plaats gehad. De tusschenvoeging van 8, 1—11 (of liever van 7, 53—8, 11) daarentegen is jonger, dan zoo goed als alle oudste met hoofdletters geschrevene HSS. (Unciaalcodices), en ook aan vele oude vertalingen en klein-geschrevene HSS. (minuskelcodd.) onbekend. Al dadelijk doet ons dit vermoeden, dat het in Hs. 21

medegedeelde verhaal meer belang, meer geschiedkundige waarde heeft, dan het door andere hand tusschengevoegde van de overspelige vrouw. Wij moeten nu zien, of dit door het onderzoek dier verhalen-zelve bevestigd wordt.

Hoewel het onderzoek naar de geschiedkundige waarde dezer beide stukken niet rechtstreeks tot ons onderwerp hehoort, omdat zij in strikten zin niet tot het evangelie van Joannes gerekend kunnen worden, zoo mag men toch aan het slot onzer beschouwing, voordat wij tot het maken eener algemeene slotsom overgaan, een enkel woord daarover verwachten. Dat zal ook daarom te meer niet ondienstig zijn, omdat het tot eene vergelijking tusschen de geschiedkundige waarde der echt-Joanneïesche stukken en die van deze tusschenvoegsels aanleiding geven kan, en de eerste in helderder daglicht kan plaatsen. Wij vangen aan met het oudste stuk, dat wij als van den uitgever des geheelen evangelies afkomstig beschouwen.

De geschiedkundige waarde van Hs. 21.

Bij de Jeruzalemsche verschijningen des Heeren, in het vorige Hs. door Joannes medegedeeld, voegt de schrijver van Hs. 21 nu eene verschijning des Heeren aan eenige zijner jongeren bij de zee van Tiberias in Galilaea, waar hij vooreerst den apostelen eene wonderbare vischvangst schonk, en later Petrus, na de herhaalde vraag, of hij zijnen Meester liefhad, het bevel gaf zijne schapen te weiden. Dit laatste gesprek had plaats na een ontbijt, dat Jezus aan het zeestrand met zijne jongeren nuttigde. De schrijver noemt deze verschijning uitdrukkelijk de derde, die den jongeren te beurt viel. Hij heeft daarbij dus enkel het oog op de beide door Joannes vermelde verschijningen aan de jongeren, terwijl hij òf de bij de Synoptici vermelde later plaatste, òf misschien niet eens kende.

Vruchteloos zoeken wij naar eene eigenlijk gezegde overeenstemmende plaats bij de andere evangelisten, waar ditzelfde verhaal, zij het dan ook op afwijkende wijze, gedaan wordt. Ook geene der bij Paulus, 1 Kor. 15, genoemde verschijningen kan met zekerheid als de onze beschouwd worden. Dit geeft op zich zelf nog geen bewijs tegen de geschiedkundige waarde van dit verhaal. Noch de Synoptici, noch Paulus hebben alle verschijningen genoemd, en schoon de laatste eene volledige lijst daar-

van heeft willen geven, is toch de mogelijkheid niet uitgesloten, dat hem eene enkele ontgaan is. Wij vinden echter wel eenige aanknoopingspunten voor deze geschiedenis. Reeds Lücke heeft opgemerkt, dat ons Hs. 21 eene uitwerking blijkt te wezen van het derde gedeelte der verschijning, door Lukas 24, 36 vv. medegedeeld, en aldaar in vs. 41 en 42 vervat. Gelijk men zich herinnert, zagen wij in het dubbele eerste gedeelte dier verschijning bij Lukas vs. 36—40 eene samentrekking der beide verschijningen, door Joannes in Hs. 20 opgeteekend. Deze parallel geldt echter slechts voor vs. 1—14 van ons Hs., en nog wel alleen voor den algemeenen aanleg daarvan. Ook voor het andere gedeelte, vs. 15—23, evenwel vinden wij een dergelijk aanknoopingspunt in de door Paulus 1 Kor. 15, 5 genoemde verschijning aan Petrus, waarvan ook Lukas gewaagt: 24, 34. Hieruit laat zich opmaken, dat het doel, 'tgeen de schrijver met het aanhechten van dit Hs. gehad heeft, geen ander was, dan om hetgeen Joannes, naar de vergelijking met Lukas te oordeelen, verwaarloosd scheen te hebben, aan te vullen, en tevens een verhaal te geven van die geheimzinnige verschijning aan Petrus, die wel genoemd, maar niet verhaald wordt. Het eerste pleit reeds tegen de geschiedkundige waarde van ons eerste gedeelte, vs. 1—14, daar wij het als een voorrecht van Joannes mededeeling leerden kennen, dat hij het onwaarschijnlijke van Lukas' verhaal opzettelijk achterwege liet. Wij moeten hier echter iets dieper intreden.

Van zelve rijst nu de vraag, of de schrijver deze aanvullingen geheel zelf bedacht hebbe, dan of hij daartoe bronnen geraadpleegd heeft. Zien wij wat daarvóór spreekt. Dan merken wij vooreerst een algemeen geschiedkundig karakter op, dat over het geheele verhaal verspreid ligt. De handelwijze van Jezus is, vooral in het tweede gedeelte des verhaals (van vs. 15 af) in zijnen geest. Petrus' voortvarendheid — door den Heer in vs. 15 en volgg. zoo wijs en krachtig ter neder gezet — spreekt vrij ongezocht uit dat ijlings naar den oever zwemmen, en uit zijne vraag: „Wat zal deze?" (vs. 7 en 21). Joannes' karakter is even goed volgehouden, zoowel in het eerste herkennen van den Meester, vs. 7, als in dat van verre volgen, vs. 20. De woorden des Heeren, vs. 15 vlgg., vs. 18 en vs. 22 hebben alle kenmerken van oorspronkelijkheid en echtheid. Over hunne beteekenis spreken wij later.

Maar al moge dit alles ons aan het gebruik van bronnen doen denken, daartegen spreekt weder eene menigte van andere trekken en bijzonderheden, die het geschiedkundig karakter geheel missen. Zij zouden althands op minder zekere en zuivere bronnen wijzen. Maar een naauwkeurig opmerker zal daarin dikwijls de hand des vertellers zelven herkennen. Reeds oppervlakkig springt dat in het oog, als wij op vs. 14 — de onjuiste telling der verschijningen — vs. 19 — de onware verklaring van Jezus' woord tot Petrus — en vs. 23 — de niets verklarende duistere uitlegging van 's Heeren gezegde over Joannes — en de beide laatste verzen het oog slaan. Maar daarenboven schijnt de schrijver de Joanneïesche aanschouwelijkheid, die wij niet zelden in 't evangelie konden opmerken, te hebben willen navolgen, en is hij daardoor in het vermelden van nutteloozе bijzonderheden vervallen, die tot de zaak niet in het minste afdoen en er sterk apokryf uitzien. Men zie de schildering in den aanvang van vs. 3 1), het getal der stadiën vs. 8, het door overmaat van aanschouwelijkheid duistere vs. 9, en het apokryfe getal vs. 11, dat tot op drie vischjens toe naauwkeurig is uitgemeten 2).

Naar alle waarschijnlijkheid heeft de schrijver dus een vrij, en zelfs zeer vrij gebruik van zijne bron gemaakt. Maar welke is die bron? Velen meenen het verhaal van Joannes-zelven. Wij zouden dan hier eene mededeeling van zekeren leerling des apostels hebben, hem door dezen ooggetuige overgeleverd. Dit komt mij onaannemelijk voor, en wel om twee gewichtige redenen. Wij leerden het vooreerst als een voorrecht der Joanneïesche voorstelling kennen, dat hij, schoon later schrijvende dan Lukas, een veel juister denkbeeld dan deze over den aart van Jezus' verschijningen na zijne opstanding heeft, en de later ingeslopene stoffelijke voorstelling daarvan in zijne verhalen zorgvuldig vermijdt. Geheel anders de schrijver van Hs. 21. Zoo als wij reeds

1) Gelijk het geheele Hoofdstuk, zoo heeft ook vooral dit vs. 3 eene groote overeenkomst met de manier van het Hebreër-evangelie, dat ook gewoon is zijne overgenomene verhalen met zulke onbeteekenende gesprekken te doorweven. Men zie ald. voornamelijk den aanvang des ev. en de doopgeschiedenis.

2) Vergelijk met dit tellen het tellen van Joannes 2, 6. 6, 19, waar hij het juiste getal in het midden laat. Dat hij kleine gevallen juist mededeelt, 1, 40. 2, 6. 4, 40. 48. 5, 2. 5, 8, kan niet in vergelijking komen met zulk eene verbazende naauwkeurigheid als hier.

zagen, sluit hij zich aan Luk. 24, 41 v. aan. Maar in waarheid gaat hij veel verder dan deze, en is de stoffelijke voorstelling bij hem tot veel meer vastheid gekomen, dan bij Lukas. Bij den evangelist is het eten, dat de verrezene Jezus doet, niet voorgesteld als iets wat hem noodig, maar alleen als iets wat hem mogelijk is, om zijne jongeren te bewijzen, dat hij vleesch en been is. Hier echter is het eten niet aangevoerd, als tot zulk een bewijs dienende, want niet slechts spijzigt de Heer met zijne jongeren, maar hij heeft ook reeds voor zich — op welke wijze dan ook — blijkens vs. 9, een brood en een vischjen bereid. Daar is dus hier, wat bij Lukas, in weerwil van dat eten, toch nog altijd overblijft, niet het minste onderscheid tusschen den levenden en verrezen Meester, een onderscheid, dat ook in het overige gedeelte des verhaals nergens wordt in het oog gehouden. Niet minder opmerkelijk is eene tweede omstandigheid, op welke wij de aandacht moeten vestigen. Gelijk Jezus geheel dezelfde is, als vóór zijne opstanding, zoo ook zijne handeling. De Heer verricht een wonder, gelijk wij van wonderen bij zijn leven volbracht lezen, en een wonder, wat in het minst niet met zijne opstanding in verband staat. Hierin onderscheidt zich deze verschijning geheel van alle andere bij de evangelisten verhaalde, en de onderscheiding is niet gunstig. Wonderen, d. i. machtsuitingen van den volkomen mensch op de bezielde en onbezielde natuur te verrichten, was een werk van Jezüs' leven. Maar het was eene overtolligheid, om na de opstanding, die het toppunt van alle wonderen uitmaakte en de grondslag werd van het apostoliesch geloof, nog mindere geloofsversterkingen aan te wenden. Na het grootste teeken was ieder minder teeken voor dezelfde menschen verricht, eene overtolligheid, eene nuttelooze speling en dus apokryf. Beide omstandigheden maken het onmogelijk, dat zulk een verhaal van Joannes, ware 't ook uit de tweede hand, afkomstig zoude zijn.

Wij gaan verder. Het is reeds dikwijls en terecht — ook bij gelegenheid der tempelreiniging — opgemerkt, dat Jezus zichzelf niet herhaalde, hetzelfde feit niet nog eens evenzoo verrichte. En dat zou hier plaats hebben. Eene in de meeste omstandigheden met de onze overeenkomende wonderbare vischvangst wordt reeds bij den aanvang van Jezus' Galileesche loopbaan door Lukas vermeld, Luk. 5, 1 vv. Wij moeten dus kiezen tusschen Lukas en den schrijver van ons Hs., op welk tijd-

punt wij deze vischvangst zullen plaatsen. En wij aarzelen niet ten voordeele van Lukas te beslissen, zoowel om de meerdere oorspronkelijkheid van dezen, als omdat een wonder in het zoogenaamde tweede leven des Heeren niet te huis behoort.

Alzoo komen wij tot het gantsch niet onwaarschijnlijke vermoeden, een vermoeden, dat voor mij bijna zekerheid heeft, maar dat ik niemand als zoodanig zou willen opdringen; tot het vermoeden namelijk, dat de schrijver van ons 21e Hs. in zijne bron, misschien wel de door ons genoemde eerste bron van Joannes, een verhaal van deze vischvangst weinig verschillende van dat bij Lukas, gelezen, en hetzij door vergissing, hetzij met een doel, het aan het einde des evangelies in Jezus' tweede leven geplaatst heeft. Maar dat verhaal was eigentlijk de roeping tot apostelen van Petrus, Joannes en anderen; zoo is het bij Lukas. En dat geldt ook van het onze. Ik beschouw dus onze mededeeling als niet anders dan als eene vrij bewerkte, en tijdrekenkundig verkeerd geplaatste voorstelling van de wijze, waarop Petrus tot apostel geroepen is; eene voorstelling in vele opzichten, — vs. 15 vv. 18. 23, — echt-geschiedkundig, en vaak boven die van Lukas te verkiezen, en die door onzen schrijver aan een waarschijnlijk zeer oud evangelie ontleend werd 1). Zóó alleen zijn ook de anders onverklaarbare plaatsen in ons Hs. te begrijpen: de vraag van Jezus aan Petrus: „Hebt gij mij liever dan deze?" nu misschien met van Hengel als op het beroep van Petrus slaande te beschouwen; het woord vs. 18., waarvan de zin dan deze wordt: Toen gij jong waart hadt gij vrijheid, nu gij oud wordt zal ik u voeren als met gebonden handen, niet naar uwe willekeur; woorden, waarin Jezus tegenover het opbruischende karakter des apostels, het zinnebeeld van de macht stelt, die door den Heer op hem zal worden uitgeoefend, en dat onbuigzame karakter zal leiden en vormen;

1) Zoo dit vermoeden door al het voorgaande nog geen' genoegzamen grond heeft, zoo kan ik hier nog wijzen op het ἐφανέρωσεν ἑαυτόν van vs. 1. Zooals bekend is, werd dit nooit van de verschijningen des verrezenen gebruikt, waarvan in den regel ὤφθη gezegd wordt. Had nu de schrijver zijn verhaal in de bron die hij gebruikte, reeds als zulk eene verschijning gevonden, hij zou daar ὤφθη gevonden, en zeker ook behouden hebben. Nu echter moest hij zelf het tot eene verschijning maken, en verraadt dat, door het aan te duiden met een woord, dat misschien later, maar nooit in den apostolieschen tijd daarvoor gebruikt werd.

eindelijk het woord des Heeren vs. 22, wanneer Jezus op de voorbarige vraag van Petrus, waarom de Heer Joannes nog niet gebiedt hem te volgen, ten andwoord geeft: „Indien ik wil dat hij wacht totdat ik kom (om hem te roepen nl.) wat gaat het u aan? Volg gij mij maar;" een andwoord, waarin de schrijver een bewijsgrond meende te vinden tegen eene ongegronde sage, die onder de broeders in de gemeente was uitgegaan, nl. dat de apostel nog leven zoude, welke sage vele jaren na Joannes' dood nog bestond, en dus geen bewijs voor het schrijven van dit Hs. bij Joannes' leven oplevert. Want lang na dien dood ging het verhaal nog, dat het stof boven des apostels graf door zijne ademhaling golfde, en tegen zulk eene voorstelling ijvert de schrijver van ons Hoofdstuk.

De gevolgtrekking, die wij dus uit het gezegde kunnen maken is deze: met de genoemde beperkingen kan ons Hs. dus als bron voor Jezus' leven gebruikt worden, in vergelijking met en ter aanvulling van hetgeen Lukas 5, 1 vv. verhaald wordt. Ik moet nog hierbij voegen, dat de gissing voor de hand ligt, en niet zoo gewaagd is, om in Joannes 6, vergeleken met Mattheus 14, 25 vv. 1), een uit verschillend oogpunt beschouwd verhaal derzelfde gebeurtenis te zien. Onze verhaler heeft bij zijn schrijven het zesde Hs. des evangelies meer bijzonder voor oogen gehad en gebruikt, vgl. vs. 13 met 6, 11. Wij willen echter hierin niet dieper treden. Alleen moet ik dit zeggen, dat ook in zoodanig geval de geschiedkundige waarde van Joannes 6 niet verminderen zou.

Het latere tusschenvoegsel 7, 53—8, 11.

Was ons oordeel over de gezochte aanschouwelijkheid van het zoo even behandelde verhaal ongunstig, niet gunstiger kan het in dat opzicht wezen over dat, wat wij nu voor ons hebben. De schrijver, die een slot aan het voorgaande noodig vond, om zijn tusschenvoegsel niet al te naakt daar te laten staan, zond eerst de leden van het Sanhedrin ieder naar zijn huis, 7, 53. Toen was het tooneel ledig. Maar eerst moest Jezus ook ver-

1) Zie vooral op de laatste plaats het φάντασμα, vs. 26.

wijderd worden, om weldra weder op te treden. De Heer komt spoedig van den Olijfberg, waarheen hij met de jongeren, wij weten niet waarom, gegaan is 8, 1., terug in den Tempel. Niet minder dan het geheele volk 1) komt om hem te hooren, en tegen zijne gewoonte zet Jezus zich neder om te leeren, vs. 2. Eene vrouw, in overspel gegrepen, wordt in het midden gesteld, vs. 3, hetgeen vs. 9 nog eens herinnerd wordt. Na de hem gedane strikvraag, vs. 4 v., buigt Jezus zich voorover en schrijft in het zand vs. 6, — alsof de Heer met een andwoord verlegen ware geweest! Na het andwoord, waarop wij terugkomen, zet Jezus deze bezigheid voort, vs. 8. Daarna gaan de vragers een voor een vandaar, en schijnen dat in een zekere rangorde gedaan te hebben, beginnende van de Presbyters, vs. 9; dit vs. is de triomf der valsche aanschouwelijkheid. Jezus blijft alleen met de vrouw; de schrijver zegt niet of het volk heenging en de discipelen ook, 'tgeen misschien in zijn „tot den laatste toe" verborgen ligt; het zou de zaak niet duidelijker maken. Daarna zendt de Heer ook de vrouw met een: „Zondig niet meer!" (vgl. 5, 14) heen. Het verhaal, zoo als het daar ligt, mist dus in de bijzonderheden alle geschiedkundige waarheid.

Maar nu rijst ook hier de vraag, of de schrijver niet op zeer vrije wijze eenig verhaal, door hem uit een bron geput, bewerkt hebbe. Wij zouden dit aan de geschiedkundige waarheid van het feit in het algemeen moeten toetsen. Hase heeft over die innerlijke waarschijnlijkheid der gebeurtenis een zeer ongunstig oordeel geveld, en ook de geschiedenis zelve als apokryf gebrandmerkt. Het andwoord van Jezus toch vs. 7: „Die van u zonder zonde is, werpe den eersten steen op haar," zou een miskenning van alle waarachtige rechtspleging zijn, als zoude geen rechter een oordeel mogen vellen, zonder zelve zich vrij van alle zonde te weten. Het is waar, dat er uitlegkundig geweld toe vereischt wordt, om dat „zonder zonde" 2) te verklaren: „Zonder deze zonde." Maar ik geloof toch, dat wij verkeerd zouden doen, met aan de woorden des Heeren zulk eene algemeenheid toe te schrijven. Jezus zegt niet: „Niemand veroordeele een' misdadiger, tenzij dat hij-zelf zonder zonde zij," maar: „Wie van *u* zonder zonde is, werpe den eersten steen op

1) πᾶς ὁ λαός.
2) ἀναμάρτητος.

haar." Het is een woord tegen de huichelachtige, boosaardige Farizeërs. Een zondaar mag uit waarachtig gevoel van recht en uit liefde tot orde, een' ander die opentlijk recht en orde verbroken heeft, straffen. Maar huichelaars, die hunne eigene misdaden door bekrompen ijver tegen openbare zonden zochten te verbergen, mochten wel eens aan hunne eigene boosheid herinnerd worden. De Farizeër, die den geest der wet dagelijks verbrak, was het minst van allen bevoegd, om de wet van Mozes met zoo hooggespannen strengheid te handhaven. Ik moet dus de mogelijkheid en zelfs waarschijnlijkheid erkennen, dat de latere vervaardiger, voor wiens aanmatiging om zijn eigen makelij in het hoofdevangelium te willen dringen, men niet streng genoeg wezen kan, toch voor de hoofdzaak een waarachtige bron heeft gebruikt. Dat zijne inschuiving met opzet geschied is, en dat het de inschuiving van zijn eigen opzettelijk daartoe vervaardigd werk, en niet van een brokstuk uit een ander evangelie is geweest, dat hij meende terecht daar te moeten plaatsen, blijkt van zelf, als wij op de mislukte navolgingen van den joanneïeschen stijl vs. 5. 6. 8 (πάλιν) en 11 het oog slaan.

En hiermede stappen wij van de latere toevoegsels af, die, hoewel niet geheel verwerpelijk, toch de geschiedkundige waarheid, en de hooge waarde voor Jezus' leven van de echte Joanneïesche stukken helder doen uitkomen. Hetgeen ons nu nog overblijft is, een' algemeenen blik op het reeds door ons onderzochte te slaan, en de slotsommen van ons onderzoek te overzien.

SLOTSOM VAN HET TWEEDE HOOFDDEEL EN BESLUIT.

Aan het einde van het eerste Hoofddeel heb ik eene slotsom en samenvatting van het tot zoover gevorderde onderzoek gegeven. Die slotsom kan even goed aan het einde van het geheele werk geplaatst worden. Wij hebben echter, nadat het eerste Hoofddeel ons meer met het algemeene overzicht, met het evangelie als geheel beschouwd, had beziggehouden, in dit tweede Hoofddeel de aandacht op de bijzonderheden, de verhalen op zichzelve gevestigd. Het kan misschien niet ondienstig zijn ook van dit onderzoek der bijzonderheden, of van hetgeen men de innerlijke beschouwing der geloofwaardigheid en geschiedkundige trouw van Joannes noemen kon, eene korte slotsom en samenvatting te geven. Deze kan tevens, als uitkomst van het belangrijkste gedeelte des onderzoeks, een besluit voor onzen gantschen arbeid zijn.

Men kan de verhalen van Joannes' evangelie in twee voorname hoofdsoorten verdeelen: de onafhankelijke verhalen namelijk, die alleen in het vierde evangelie gevonden worden, en de verhalen die aan de Synoptici ontleend, of althands met de hunne in overeenstemming zijn. Eerst slaan wij op de eerste, dan op de tweede soort het oog. Daarna nog een enkel woord over de reden des Heeren, die wij beschouwden.

De *eerste soort* van verhalen moet geheel naar hunne innerlijke kenmerken van geloofwaardigheid beoordeeld worden. En toen wij dit onderzoek in 't werk stelden, vonden wij verscheidene onafhankelijke verhalen, die als geschiedkundige kleinodiën van *uitnemende waarde* voor het leven van Jezus beschouwd mogen worden. Daaronder reken ik:

1. Het woord van Joannes den Dooper, waarin op Jezus' doop wordt gezinspeeld, 1, 31—34. In vergelijking met de synoptiesche berichten zullen wij het straks wedervinden.

2. Het verhaal van de kennismaking des Heeren met Zijne beide eerste jongeren: Andreas en Joannes, 1, 35—40, waarin wij ook naar alle innerlijke kenmerken den ooggetuige herkenden.

3. De eerste ontmoeting met zekeren Nathanaël 1, 46—52 die vooral om de daarbij aangeteekende woorden van Jezus hoogstbelangrijk is.

4. De vermelding van het ongeloof in den kring der leerlingen-zelve, 6, 60—66, eene echt-geschiedkundige bijzonderheid.

5. Het geheele 9e Hst. des evangelies, waar de geschiedenis der tweede sabbatschennis van Jezus, zijne genezing eens blindgeborenen, vermeld wordt; een verhaal dat zoowel door zijne levendige schildering van omstandigheden, personen, karakters, als door aanschouwelijke voorstelling en zielkundige waarheid eene belangrijke plaats in de levensgeschiedenis des Heeren beslaat. Evenzeer geldt dit van:

6. het geheele 11e Hst, waarin ter gelegenheid van de opwekking van Lazarus, het onwrikbaar Godsvertrouwen des Heeren te midden der verschillendste openbaringen van ongeloof en wankelmoedigheid met fijne trekken geschilderd wordt. De sterkte der innerlijke bewijsgronden vóór de waarheid van gebeurtenis en voorstelling, zagen wij hier te-samenstemmen met de zwakheid der uiterlijke gronden, die tegen de waarheid van beide werden aangevoerd.

7. Niet minder belangrijk is de schildering der verzoeking, waarin Jezus door de belangstelling van eenige Grieken gebracht werd, 12, 20—36. Vooral dáárom is dit verhaal belangrijk, dat zulk eene verzoeking zich aan Jezus' gemoed van-zelve moest opdoen, en de vermelding daarvan bij de Synoptici toch geheel ontbreekt. Eindelijk

8. het verhaal van de voetwassching der jongeren door Jezus aan den laatsten maaltijd, 13, 1—17, dat vooral om dezelfde reden als het onder N°. 7 vermelde belang heeft; omdat het nl. eene onwillekeurige aanvulling van de synoptiesche berichten is, en tusschen de zinnebeelden van Jezus' komst en Jezus' dood, doop en avondmaal, van wier instelling zij spreken, de instelling van dit zinnebeeld van Jezus' leven plaatsen, dat zeker geen mindere waarde heeft.

Naast deze uitnemende bijdragen tot het leven van Jezus, vonden wij nog andere mededeelingen, waaraan niet die waarde

mag worden toegeschreven, maar die toch in vele opzichten belangrijk zijn. Tot de eerste soort van verhalen toch behoort nog eene reeks van verhalen, die meer of min *gebrekkig van vorm*, meer of min belangrijke *geschiedkundige bestanddeelen*, of althands een' *geschiedkundigen kern* bevatten. Daartoe behooren

1. twee getuigenissen des Doopers aangaande den Heer, 1, 19—28. 29—31, waarin wij bij soms onnaauwkeurigen en gebrekkigen vorm toch veel innerlijke bewijzen van waarheid wedervonden. Men zie de geschiedkundige kern van het eerste opzettelijk samengesteld op blz. 119.

2. In de eerste ontmoeting met Simon Bar-Jona, 1, 41—43 erkenden wij een belangrijk feit, dat echter zeer vluchtig en onnaauwkeurig verhaald wordt. Even vluchtig is

3. de ontmoeting met Filippus, 1, 44 v., die weinig meer dan een overgang tot het volgende is.

4. Het wijnwonder te Kana, 2, 1—12 leerden wij als geschiedkundig hoogstwaarschijnlijk, en wat het teeken zelf betreft, ook vrij naauwkeurig en niet geheel zonder aanschouwelijkheid verhaald kennen. Zeer gebrekkig evenwel was dat verhaal in het vermelden der aanleiding tot het teeken en eenige bijomstandigheden, die niet zonder gewicht zijn tot beoordeeling van het feit.

5. Bij het gesprek met den Farizeër Nikodemus 2, 23—3, 21 mochten wij de hoofdpunten nog herkennen, waarover het zeer waarschijnlijk geloopen heeft. Den vorm echter meenden wij bijna geheel als vrije samenstelling van Joannes te moeten aanmerken.

6. Het verhaal van Jezus' verblijf in Samaria, 4, 1—42 bevat bij geheel vrijen vorm en verscheidene onnaauwkeurigheden, zoowel een' geschiedkundigen kern — omdat eene latere evangelieprediking der Jeruzalemsche apostelen in Samaria zonder zulk een bezoek des Heeren onverklaarbaar is — als geschiedkundige bestanddeelen in overvloed. Ook hier konden wij de hoofdpunten des gespreks nog vrij naauwkeurig nagaan.

7. Vluchtiger en minder uitvoerig, meer als een overgang tot de volgende rede, is de genezing van den kreupele, 5, 1—18 verhaald. Ook deze sabbatschennis echter heeft voor Jezus' leven waarde door zijne eigenaardigheid.

8. Meer waarde eindelijk heeft nog de vermelding van het ongeloof der broeders van Jezus, 7, 1—18, die ons bij enkele

onnaauwkeurigheden een belangrijk beeld geeft van Jezus' betrekking tot zijne bloedverwanten, overeenkomende met hetgeen de Synoptici, vooral Markus, daarvan verhalen.

Van *geene* waarde voor het leven van Jezus zijn nog een paar mededeelingen, aan Joannes alleen eigen, waarvan de juiste lezing alleen bij gissing kan worden opgemaakt. Ik bedoel: 3, 22 vv. en 4, 43—46.

Wij gaan over tot de *tweede* soort van verhalen, waarvan wij gesproken hebben, die nl. welke ook bij de Synoptici hunne overeenstemmende plaatsen vinden. Eenige daarvan hebben wij ten deele onder de eerste soort gerangschikt; ten deele echter behooren zij hier; deze zijn 1, 29 vv. 31 vv. 35 vv. 41 vv. 3, 22 vv. Deze tweede soort, waarvan de waarde bij vergelijking bepaald wordt, vervalt dus in twee klassen, *vooreerst*: I. die min of meer de voorkeur boven de synoptiesche verhalen verdienen, *ten andere*: II. die in waarde beneden deze te stellen zijn.

I. Boven de synoptiesche verdienen in 't algemeen de voorkeur de volgende verhalen:

1. Het getuigenis des Doopers 1, 29—31. Wij hebben daarvan op blz. 122 v. de reden uitvoeriger opgegeven.

2. Het getuigenis van denzelfden, waarin op Jezus' doop gezinspeeld wordt, 1, 31—34. Hier vinden wij in grooteren eenvoud en klaarheid de beelden terug, die tot eene grovere en zinnelijker voorstelling bij de Synoptici aanleiding hebben gegeven.

3. Scheen de ontmoeting met Andreas en andere jongeren in strijd met hetgeen de Synoptici van de roeping der eerste apostelen verhalen, wij zagen dat het verhaal 1, 35—40 veeleer eene aanvulling en verklaring der synoptiesche voorstelling levert, dan daarmede in tegenspraak is.

4. De ontmoeting met Simon 1, 41—43 schijnt wel te strijden met hetgeen Mt. 16, 16 vv. vermeld wordt; wij zagen echter dat bij Mattheus de naam wordt aangewend, die bij Joannes eerst gegeven wordt.

5. De Tempelreiniging 2, 13—22 bleek ons over 't geheel veel juister verhaald te zijn dan bij de Synoptici, zoowel in bijzonderheden als in de tijdrekenkundige plaatsing. In een enkel opzicht: een woord door den Heer gesproken nl., verdienen de Synoptici de voorkeur. Men leze het eindbesluit over dit verhaal blz. 153 v. en 157.

6. Hetgeen 3, 22—36 door Joannes vermeld wordt, strijdt wel met de synoptiesche voorstelling, die Jezus na Joannes' dood laat optreden, maar blijkt op zichzelf waarschijnlijker, als overeenkomende met Jezus' plan en Joannes' karakter.

7. De genezing van den zoon des hovelings 4, 47—54 is dezelfde als, maar toch zeer verschillend van de Mt. 8, 5vv. en overeenst. pll. verhaalde genezing. Hier bleek het ons evenwel, dat Joannes de juiste geschiedenis geeft, terwijl de Synoptici haar met eene gelijkenis des Heeren verwarren.

8. De wandeling op zee 6, 16—21 is bij Joannes natuurlijker en eenvoudiger verteld.

9. Niet zoo onvoorwaardelijk verdient het Joanneïesche verhaal van het vurig geloof in den apostelkring 6, 67—71 de voorkeur boven het synoptiesche, ofschoon bij Joannes de aanleiding tot Petrus' getuigenis, en de voorspelling van Jezus juister zijn medegedeeld.

10. De ontdekking des verraders 13, 18—30 daarentegen, verdient in alle opzichten verre boven het daarmede overeenstemmende verhaal der Synoptici gesteld te worden.

11. Het verhoor van Jezus voor Pilatus is bij Joannes 18, 28—19, 22 veel juister en naauwkeuriger verhaald dan bij de Synoptici, zoowel in 't algemeen als in bijzonderheden. Terecht plaatst hij de geeseling in 't midden van het verhoor. In enkele opzichten echter geeft het synoptiesche verhaal de juistere voorstelling.

12. Ook de begrafenis des Heeren 19, 38—42 heeft naar het Joanneiesche verhaal meer innerlijke waarschijnlijkheid dan naar het synoptiesche.

13. De voorstelling, die Joannes in Hs. 20 van den verrezen Heiland geeft, bleek ons in 't algemeen waarachtiger te zijn, dan die wij bij de Synoptici, vooral dan die wij bij Lukas vinden. Stelden wij de voorstelling van Paulus in 1 Kor. 15 tot regel, dan week Lukas daarvan het meest af, en kwam de beschrijving van Joannes daaraan het meest nabij, hetgeen te opmerkelijker is, als wij den grooten tijdsafstand tusschen het gebeurde en de samenstelling des evangelies in aanmerking nemen.

Belangrijke *aanvullingen* van synoptiesche berichten leveren nog:

14. Joannes' verhaal van de gevangenneming des Heeren, 18, 1—11, dat in den aanvang onnaauwkeurig en beneden het syn-

optiesche te stellen, voor de verdere bijzonderheden boven het hunne te verkiezen is, en Jezus in zijne grootheid doet kennen.

15. Ook 18, 12—27, voor zoover het den aanvang van het verhoor des Hoogepriesters mededeelt, vult het synoptiesche bericht daaromtrent aan, en geeft de juiste plaats aan een woord van Jezus, door de Synoptici verkeerdelijk bij eene andere gelegenheid geplaatst.

II. In andere verhalen daarentegen, die tot de *tweede* soort behooren, moeten wij *aan de Synoptici den voorrang* toekennen. Daartoe brengen wij:

1. de spijziging, 6, 1—13, bij Joannes niet dan een overgang tot het volgende, en grootendeels aan de Synoptici zelve ontleend;

2. de zalving te Bethanië, 12, 1—8, waarvan Joannes eene geheel verkeerde voorstelling geeft;

3. den zegetocht des Heeren, 12, 9—19, die door Joannes zeer kort en vluchtig, en daardoor soms onnaauwkeurig verhaald wordt;

4. 18, 12—27 voor zoover het Petrus' verloochening betreft, die echter ook bij Joannes eenige eigenaardigheden heeft;

5. de voorstelling van den gekruisten Jezus, 18, 23—30, waarvan Joannes ons een zeer onvolkomen beeld geeft. Ook hier echter zijn sommige bijzonderheden van groote waarde voor de kennis van den Heer.

Dit, wat de door Joannes medegedeelde verhalen betreft. In het eerste Hoofddeel heb ik mijne denkbeelden over de reden van Jezus, door hem opgeteekend, reeds uitgesproken. Het onderzoek, in het tweede Hoofddeel volbracht, heeft die denkbeelden tot meerdere vastheid gebracht en bevestigd. Want, gelijk wij daarin de kunstige samenstelling van het gantsche evangelie leerden kennen, zoo sprong ons vooral de kunstige samenstelling van Jezus' reden in het oog. Dat deze aan den apostel moet worden toegeschreven, lijdt wel geen' twijfel. Ook vonden wij in die reden veel herhalingen, die wij van den Meester niet verwachten kunnen. Toch was het ons mogelijk uit de verschillende reden, door den apostel zijnen Heer in den mond gelegd, de kernstukken: puntige gezegden, zoowel als gelijkenissen uit te vinden, die Jezus, schoon misschien in anderen vorm, zekerlijk uitgesproken heeft. Wij zagen tevens, dat de lange rede des Heeren en het hoogepriesterlijk gebed, Hs. 14—17, aan het laatste maal uitgesproken, schoon van de hand des apostels afkomstig,

oorspronkelijk niet in het evangelie te huis behoorde, maar ons toch door den schat van echte kernwoorden, die het verbergt, van onberekenbare waarde is.

Vraagt men nu eindelijk naar de algemeene uitkomst van ons onderzoek, die reeds in de voorgaande bladen genoegzaam aan het licht kwam, dan vatten wij ze kortelijk in deze woorden samen:

Als bron voor het leven van Jezus staat het evangelie van Joannes, voor zoover het de uiterlijke omstandigheden betreft, soms boven, dikwijls gelijk met, en meermalen beneden de synoptiesche evangeliën, en moet dus hierin met voorzichtigheid gebruikt worden. In 't algemeen is de schildering van Jezus, zoo als hij zich aan het volk vertoonde, en tot het volk sprak, veel juister en zuiverder bij de eerste drie evangelisten. Wat echter het innerlijke, het gemoedsleven des Heeren, zijn' omgang met de vertrouwde jongeren, en het algemeene overzicht van zijn openbare leven betreft, daar is het vierde evangelie ontegenzeggelijk hoofdbron. Trouw waren tollenaars en visschers op het bevel des Heeren gevolgd, diep waren de angels van zijn woord in hunne harten gedrongen. Joannes alleen had aangelegen in Jezus' schoot, en op de borst des Meesters gebogen, woorden des eeuwigen levens van de lippen des Eenigen opgevangen.

EINDE.

BS2615.4 .T56
Het evangelie van Joannes : beschouwd
Princeton Theological Seminary–Speer Library
1 1012 00062 9529